

JAZIGOK, ROXOLÁNOK, ALÁNOK

Szarmaták az Alföldön

GYULAI
KATALÓGUSOK
6.

*... s mily bősz a jazyg törzs, ...
Lelkükben csak az íj meg a nyíl van, telve a puzdra,
messzire eljutván futnak a gyors paripák;
azt mondják, jól tűrik az éhséget meg a szomjat,
és ha az ellenség jönne, vizet se talál.*

(Ovidius: Levelek Pontusból 79, 85–88.
Kartal Zsuzsa fordítása)

Sorozatszerkesztő
Havassy Péter

A kiállítás megrendezését és a katalógus kiadását támogatták:

*a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztálya,
Gyula Város Önkormányzata,
a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága,
az OTP Békés Megyei Igazgatósága,
az Erkel Ferenc Múzeum Barátainak Egyesülete,
a Bereznai és Társa Nyomdaipari Kft. (Békéscsaba),
a Vagyonvill Kft. (Gyula),
a Jamina Téglá- és Cserépgyártó Rt. (Békéscsaba),
a Damjanich János Múzeum,
a Déri Múzeum,
a Dobó István Vármúzeum,
a Jantyik Mátyás Múzeum,
a Jósa András Múzeum,
a Kossuth Lajos Múzeum,
a Koszta József Múzeum,
a Magyar Nemzeti Múzeum,
a Móra Ferenc Múzeum,
a Munkácsy Mihály Múzeum,
a Petőfi Sándor Múzeum,
a Szántó Kovács János Múzeum,
Tari László Múzeum,
a Tessedik Sámuel Múzeum
és a Tornyai János Múzeum*

Borító 1. Kat. 7., borító 4. Kat. 81.

GYULAI KATALÓGUSOK 6.

JAZIGOK, ROXOLÁNOK, ALÁNOK

Szarmaták az Alföldön

GYULA

Erkel Ferenc Múzeum – Dürer terem
1998. december 11. – 1999. november 14.

SZEGED

Móra Ferenc Múzeum
1999. november 26. – 2000. március 15.

Gyula, 1998.

A katalógus és a kiállítás anyagának összeállításában közreműködtek:

Antal Tamás, Ács Csilla, Boldog Sándorné, Csabay Lajosné, Cseh János, Dinnyés István, Farkas Csilla, Gyarmati Gabriella, Gyucha Attila, Juhász Irén, Kiss Anikó, Kocsis Attila, Kocsis László, Kocsor Julianna, Kollárovszkiné Zsilinszki Éva, Kruzslitz Ilona, Liska András, Medgyesi Pál, Mráv Zsolt, Nagyné Martyn Emília, Németh Csaba, Novotny Ágnes, Oláh Éva, Rózsa Zoltán, Südy István, Szabó J. József, Ternyák Ferenc, Váradi Adél

Szakértők: *Istvánovits Eszter, Kulcsár Valéria, H. Vaday Andrea, Vörös Gabriella*

Fotók: *Nagy Imre*

Grafika: *Benke Zsolt, Czabarka Zsuzsa, Koncz Margit*

A kötetet tervezte: *Bereznai Miklós–Bereznai Péter*

A kiállítást kivitelezte a *Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Kiállításrendező Csoportja, a Veres és Veres Kft. (Gyula), Antal Tamás, Cziráki Viktor, Kocsis Zoltán, Pekli Szabolcs és az Erkel Ferenc Múzeum munkatársai*

A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette:

Havassy Péter

HU-ISSN 1219-3763

HU-ISBN 963 03 6432 8

Kiadja: az Erkel Ferenc Múzeum a Móra Ferenc Múzeum támogatásával

Felelős kiadó: Havassy Péter múzeumigazgató

Készült a Bereznai és Társa Nyomdaipari Kft. gondozásában

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria:</i> Vázlat a szarmaták sztyepei történetéhez	7
<i>Istvánovits Eszter:</i> Szarmaták a Kárpát-medencében	35
<i>Vörös Gabriella:</i> Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban	49
<i>Farkas Csilla:</i> Korai szarmata temető aranyleletes sírjai Füzesabony határából (Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez)	67
<i>Cseh János:</i> Római kori településtörténeti kutatások Kengyel határában	83
<i>Kulcsár Valéria:</i> A szarmaták temetkezési rítusának jellegzetességei az Alföldön	103
<i>Vaday Andrea:</i> Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között	117
<i>Havassy Péter:</i> Katalógus	145
<i>Istvánovits Eszter:</i> Kronológia	175
Irodalom- és rövidítésjegyzék	179

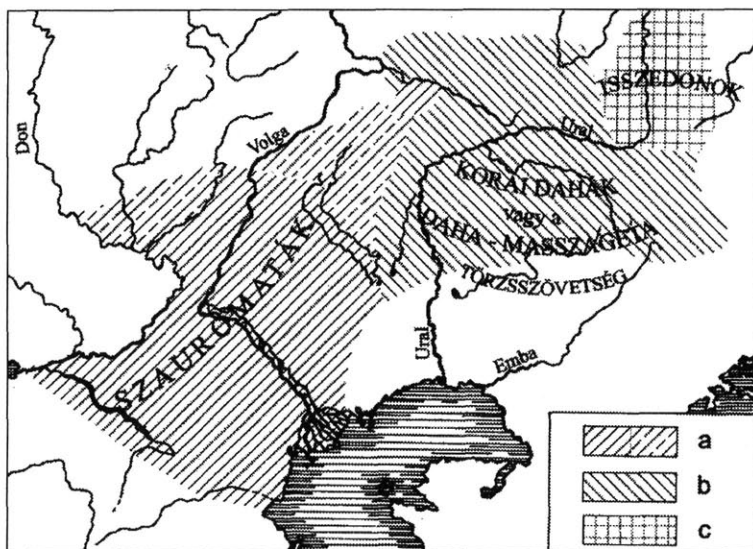
Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria

VÁZLAT A SZARMATÁK SZTYEPEI
TÖRTÉNETÉHEZ

A legkorábbi időktől az i.e. IV. századig (az ún. szauromata időszak)

A szarmata név a sztyeppe iráni nyelvű népességének, törzseinek összefoglaló megjelölése. A szarmaták évszázadokon keresztül az eurázsiai sztyeppe uraiként erőteljesen és gyakorta beleszóltak az antik történelem folyamatába. Ennek oka egyrészt az a hatalmas terület – Közép-Ázsiától a Dunáig –, melyet tömegesen benépesítettek, másrészt mozgékony és egyúttal harcias életformájuk, harmadrészt földrajzi helyzetük, amelynek révén mind a Távol-Kelettel (Kína), mind a dél-ázsiai magaskultúrákkal, mind pedig a görög-római világgal kapcsolatban álltak.

A szarmata nyelvi emlékek száma meglehetősen csekély, összefüggő szöveg egyáltalán nem maradt ránk. Hely-, törzs- és személynevek, valamint a szarmaták/alánok máig élő leszármazottainak, a kaukázusi oszéteknek a nyelve adja azt az alapot, amely kiindulópontul szolgált a kutatás

1. kép. A legkorábbi szarmata leletek elterjedése: a = az ún. don-volgai csoport leletei, b = az ún. samara-urali típusú leletek elterjedése, c = a kelet-urali csoport leletei (SZMIRNOV 1984. 1. kép)

számára. Ennek ellenére ma már nem merülhet fel kétség azzal kapcsolatban, hogy a szarmaták „szkütha nyelvet beszéltek”,¹ amely a közép-iráni nyelvek északi ágához tartozott.²

Maga a szarmata név etimológiája máig nem egyértelműen tisztázott. Az egyik elterjedt nézet szerint az Avesztában előforduló *saora* = ‘kard, penge’ szóból származtatható és ‘kardviselő, kardhordozó’ jelent. V. I. Abajev szerint az oszét *saw-arm-a-tæ* = ‘sötét kezű, fekete kezű’, ahol az előtag az oszét *saw*, az avesztai *syáva-* = ‘fekete’ szóból származtatható, az utótag pedig az

óiráni *arma* szóból, ami az oszét *arm* szónak felel meg. Az előtag ‘fekete, sötét’ értelmezésében sokan egyetértenek, az utótagra azonban több más javaslat is született. Így pl. *sau-rom* = ‘fekete hajú’,³ de lehet *sau-roma* = ‘fekete bundás’.⁴ Felmerült a *sarah* = ‘fej, főnök’ szó alapján, hogy Hérodotosz „királyi szkítái”-nak avesztai *sairima* fordítása lenne a szauromata név eredete. Van olyan vélemény, hogy a *sawr* = *swar* = szanszkrit *svarga* = ‘ég’, illetve az iráni *khwar* = ‘nap’ szóra vezethető vissza a szarmaták neve, s ekként a jelentése a ‘nap népe’.⁵

Eredetük legendáját Hérodotosz őrizte meg. E szerint a szkíta ifjak összeházasodtak a velük sokáig ellenséges amazonokkal. „A férfiak nem tudtak megbirkózni az asszonyok nyelvével, az asszonyok azonban megtanulták a férfiakét. ... Mikor elértek arra a földre, ahol népük ma is lakik, letelepedtek. ... megőrizték a szauromaták asszonyai a mai napig is ősi szokásaikat. Lovon vadásznak a férjükkel, vagy akár a férjük nélkül is, részt vesznek a háborúkban, és ugyanolyan ruhákban járnak, akár a férfiak.”⁶

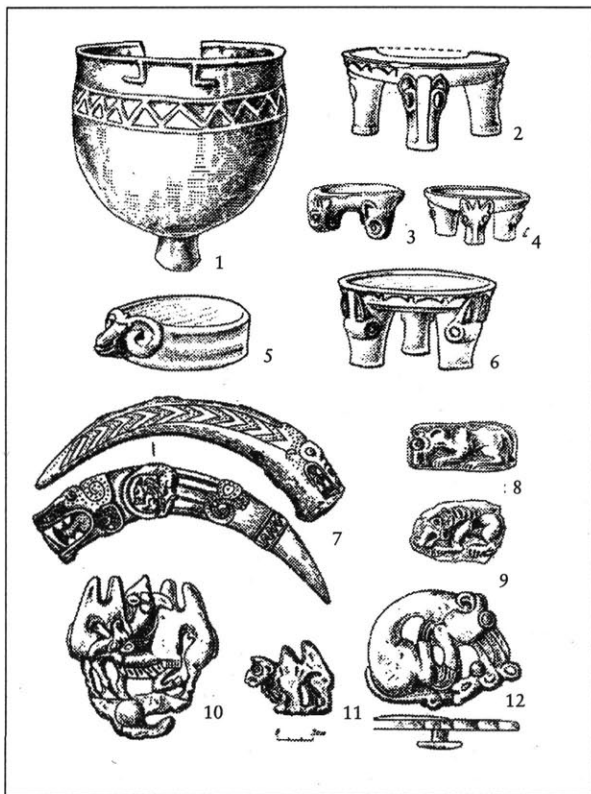
A legenda amazonjait a kutatás régóta igyekszik a kimmerek és/vagy szkíták elő-ázsiai hadjáratokból való visszatérésevel kapcsolatba hozni. Szicíliai Diodóros⁷ egy Médiából a Tanaishoz (Don) átköltöztetett, alávetett népről tudott, amelyet sazuromatának neveznek. Itt kell megjegyeznünk, hogy Hérodotos⁸ a Tanais vidékére lokalizálja a szkíták és amazonok találkozását, ahonnan kétszer három napot vándoroltak előbb a Meotis (Azovi-tenger) – más leírási mód szerint a Maiétisz – környékére, majd északra.

A sazuromaták legkorábbi említései Hérodotos munkáiból idézhetők. Dareios 512-es hadjárata során a szkíták elhatározták, hogy a „felperzselt föld” taktikáját alkalmazzák és „haderejüket két részre osztották, s az egyikhez ... csatlakoztak a sazuromaták is. Ez a sereg azt a feladatot kapta, hogy ha a perzsák arrafelé tartának, hátráljon meg előlük, vonuljon vissza a Maiétisz-tó mentén a Tanaiszhoz, ha pedig a perzsák visszavonulnának, eredjen a nyomukba és vegye üldözőbe őket.”⁹

A VI. század elejére tehát a Don torkolatvidékénél, az Azovi-tenger partjánál a sazuromata jelenlét egyértelműen bizonyítható a forrásokból. A régészeti adatok alátámasztják ezt a lokalizálást: a sazuromata temetkezések kimutathatók ezen a vidéken. Legkorábbi leletanyagukat az Alsó-Volga és a Dél-Ural vidékéről, illetve a Volga–Don közéről ismerjük (1. kép). A Don jobb partján csak szórványosan tűnnek fel ebben a korai időszakban temetkezéseik. A sazuromaták anyagi kultúrája az i. e. VII–VI. századtól a bronzkori szrubnaja műveltséget váltja fel (pontosabban belőle fejlődik ki) e területen. A sazuromaták településeit alig-alig ismerjük, ami nomád életmódjukkal magyarázható. Nem véletlen, hogy „amíg a perzsák szkütha és sazuromata földön jártak, nem találtak semmi elpusztítani valót a sivar pusztaságon.”¹⁰

A sazuromata időszak tárgyi hagyatéka¹¹ közeli rokonságban áll a sztyeppe szkíta leleteivel, amire elsősorban az állatstílus hívja fel a figyelmet (2. kép 2–12).

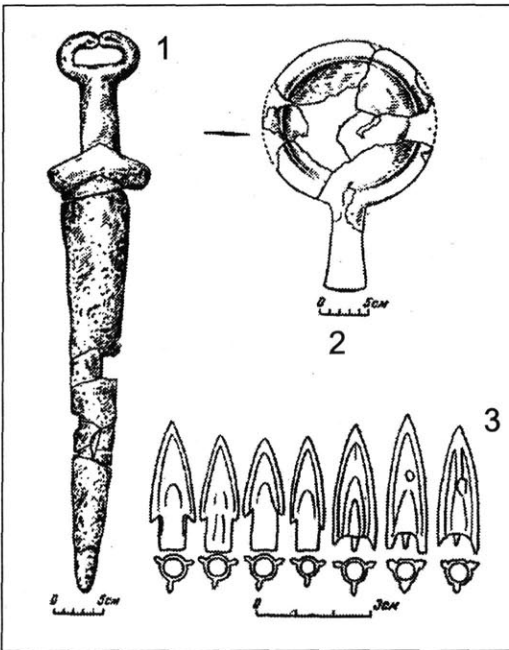
Jellegzetes szokás a halottak kurgán alá temetése, általában fejfel Ny-ra. A férfiak tipikus melléklete a gazdag – gyakran szkíta típusú – fegyverzet (kard, tör, íj és nagy mennyiségű nyíl tegezben, ritkán pikkely- és lemezes páncél, valamint sisak is – 3. kép 1, 3). Sajátos módon fegyvereket nemcsak a férfiak, hanem a nők mellé is helyeztek a sírba. Ritkán előfordul egy-egy teljes ló eltemetése a halottal, gyakrabban csak a lószerszám (zabla) kerül a temetkezésbe. Gyakori mellékletek az üstök (2. kép 1) és kőoltárok (2. kép 2–6). A tűzkultuszra az oltárokon megfigyelt égésnyomok mellett jónéhány rítuselem is utal, így a sír felett meggyújtott tűz maradványai, a gödörbe behajigált faszén és hamu, valamint a halott mellett talált okkerrögök.

2. kép. Jellegzetes sazuromata leletek (SZMIRNOV 1964.)

A sazuomatákkal kapcsolatban a kutatás egyik központi problémája, hogy azonosíthatók-e a szarmatákkal vagy sem. Anélkül, hogy a régóta tartó és kiterjedt vitát részleteiben ismertetnénk, megjegyezzük, hogy a mi véleményünk szerint történeti szempontból aligha különíthető el a két népség. Mint látni fogjuk, márcsak azért sem választható szét sazuomata és szarmata, mivel a IV. században elterjedő új régészeti leletanyag a korábbi sazuomata szállásterületen fejlődött ki.

Magának a szarmata névnek a legkorábbi megjelenése a forrásokban nem teljesen egyértelmű. A IV–III. századból vannak ugyan olyan forráshelyek (pseudo-Scylax, Knidosi Eudoxos, Heraklidos Pontikos, valamint Theophrastés), amelyek már említést tesznek egyfelől egy „szürmatai” nevű népről a Don-vidéken, másfelől egy Sarmatia megjelölésű helyről.¹³ E forráshelyek azonban részben bizonytalan keletkezésűek, részben olyan áttételesen maradtak csak ránk, hogy a szarmatákra, illetve Sarmatiára vonatkozó említéseiket egyértelmű adatként nem kezelhetjük. A szarmaták legkorábbi hiteles és egyértelmű említése Polybiosnál maradt fenn, erre a későbbiekben visszatérünk.

3. kép Jellegzetes sazuomata leletek
(SZMIRNOV 1964.)

Annai mindenesetre megállapítható, hogy a szarmata népnévvel a régészeti kutatásban az ún. prohorovkai kultúra hordozói azonosíthatók. A szakirodalomban újabban már inkább korai szarmatákként, mint prohorovkaiaként jelölt lakosság¹⁴ az autochton népségből a Dél-Uralban, illetve attól keletre fejlődött ki. Kialakulásában idegen hatások/jövevények működtek közre (elsősorban Észak-Kazahsztán és az Aral-vidék szaka kultúrája).

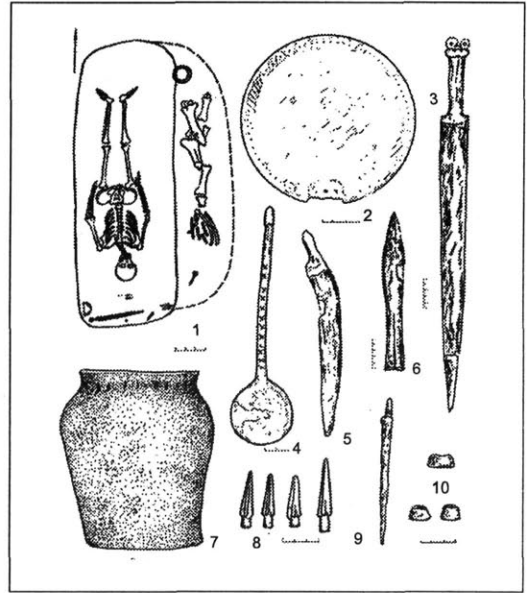
A sazuomata temetőkkel szemben a korai szarmata kori sírmezőket a rítus sokszínűsége jellemzi. E sokszínűség ellenére vannak állandó és általános közös rítusbeli azonosságok. Ilyen az idegen – talán keleti – hatásra elterjedt¹⁵ D–É-i tájolás, a padmaly (4. kép 1), ételmellékletként a juh mellső lába. A szabályos tájolástól csak ritkán térnek el, ilyenek pl. a családi kurgánok, ahol a család(nemzetség?)fő köré helyezik el a rokonokat.¹⁶ Gyakorikak a fegyveres temetkezések (általános a hosszú- és rövidkard egyazon sírban (4. kép 3, 6. kép 1), tegezek bronz-, majd vashegyű nyilakkal (4. kép 8), lándzsák (4. kép 6, 6. kép 2–3), sisakok, páncélok). Előfordul továbbá a sírokban a lószerszám (5. kép 1–2), benne díszes falerákkal (5. kép 3–5). Sírba helyeznek tükröket (4. kép 2.), zoomorf nyelű kanalakat (4. kép 4) – bár az állatstílus egyébként csaknem nyomtalanul eltűnik –, mindenfajta toalett-tárgyakat. A tűzkultusz továbbra is kimutatható. A kőoltárkákat a korai szarmata időszakban szorítják ki a kisméretű agyag füstölőedények (kurilnyica) (7. kép). A kiépülő új kap-

csolatok bizonyítékai a fekete-tengeri antik városokból származó importok, de ugyancsak ilyen a meótoktól (lásd később) érkező néhány edénytípus is.

A régészeti leletek alapján az Alsó-Volga vidékére hadjáratok révén jutott el a prohorovkai népesség. A Dél-Uraltól a bevándorlás a Volga vidékre tömeges volt.¹⁷ A prohorovkai kultúra temetkezései elterjedtek a Volga és Dnyeper közötti területen. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szauomata korhoz képest megnövekedett a szállásterület: a szarmaták átlépték a Don vonalát és benépesítették a Don és Dnyeper közötti sztyeppeövezetet is (8. kép).

A Dontól a további vándorlás DNy-i irányba tartott. A Bosporusi Királyság területét a Kubány vidékén az i. e. IV. század második felében érte el – talán Arifarnés király vezetésével – a szarmata vándorlás. Szicíliai Diodóros egy bosporusi kortárs szemtanú leírását idézi.

Ez alapján I. Perisadés király fiai – Satiros, Eumelos és Pritanés – közt kitört a belháború a hataloméért. Eumelos „baráti kapcsolat épített ki néhány szomszédos barbárral és – jelentős erőket gyűjtve össze – harcolni kezdett fivérével (ti. Satirosszal) a hataloméért.”¹⁸ Ebben a szövetségben vett részt Arifarnés, a szirákok királya.¹⁹ A szirák a szarmata törzsszövetség egyik legnagyobb törzse lehetett ebben az időszakban. IV. század végi jelenlétüket a Kubány vidékén a régészeti leletek alátámasztják. Ugyancsak az ő hódításukra utalnak a Kubány jobb partján a IV. század elején megerősített települések is.²⁰ Az i. e. IV–III. század fordulójáról jelenleg közel 20 szarmata temetkezés ismert.²¹ Korábbi kurgánokba beásott temetkezéseik 30,9%-ában fegyvert találtak.²² A Tamany-félsziget görög városainak temetőiben megjelenő leletek is a IV. századi szarmata jelenlétet bizonyítják.²³

4. kép. I. e. IV. századi leletegyüttes az Alsó-Don vidéki Mokraja Kugulta lelőhelyről (MAKSZIMENKO 1983.

34. rajz)

A Kubány vidékén a szarmata vándorlást megelőző időszakban a szarmatáktól alapvetően eltérő életmódú, földművelő meótok éltek. Vezető rétegük a szirák hódítás hatására eltűnt. Ugyanakkor a meótok tovább kereskedtek az Európai Bosporusszal. A Bosporusi Királyság Kubány vidéki expanziója átalakította az itteni viszonyokat: hatására kialakult a szirák-meót törzsszövetség a szirákok vezetésével. A meót sírokban kimutatható a szarmatizálódás. A III. század derekán hirtelen csökken a bosporusi importtárgyak száma a sírokban, ami a kereskedelem lanyhulására utal.²⁴ Megkezdődött egyúttal a szarmaták fokozatos letelepedése.²⁵

Erre az időszakra – ha nem korábbra: Kubány vidéki megjelenésük után közvetlenül – tehető a szirákoknak az Észak-Kaukázus középső részére (Sztavropol környéke) való behatolása. A régészeti adatokból – pl. a Grusevszkoje gorogyiscse (földvár) pusztulásából – ítélve legyőzték a védekező autochton lakosságot. Temetkezéseik errefelé nem túlságosan gazdagok, de jellemzőek a fegyverek, elsősorban a nyilak.²⁶

A szirákok Kubány völgyi megjelenésének idején a sztyeppe nyugati felének urai még a

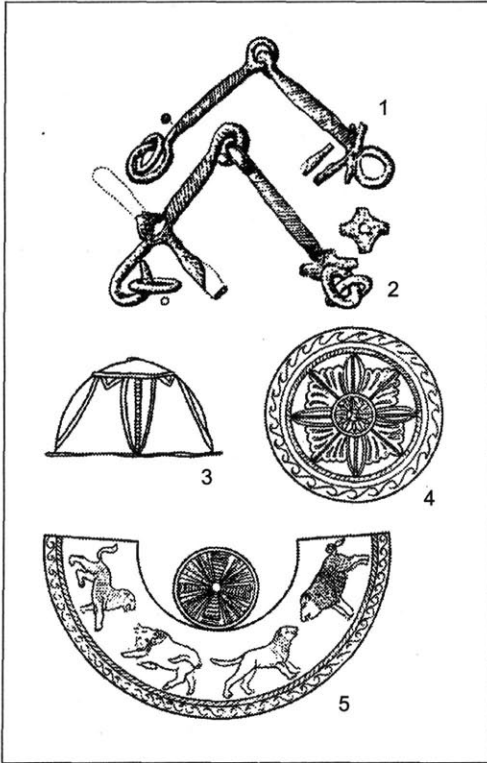
szkíták voltak. A Fekete-tenger északi partvidékén a IV. század közepén érte el fénykorát Ateas király vezetésével a szkíta állam, a Tanaistól az Isztrósig (Dunáig) szervezve meg egyeduralmát. Ebben az időszakban emelheték a sztyeppe dúsgazdag szkíta kurgánjainak egy részét is. „Úgy látszik az ottani barbárok (a Borysthenés=Dnyeper és a Meotis vidékéről van szó) legnagyobb részén Ateas uralkodott, aki háborút viselt Amyntas fia, Philippos ellen” – írja Strabón.²⁷ Ateas a Balkán irányába terjeszkedett, ahol szembekerült

Philippos makedón uralkodóval. 339-ben a szkíták vereséget szenvedtek a Duna mellett,²⁸ s maga Ateas is – 90 éves korában! – elesett.²⁹

A IV. század vége Szkitia számára vészterhes időszakká vált: nyugati határain folytatódta a harcok a makedónokkal, a keleti határokon a Bosporusi Királysággal.³⁰ A Philippostól elszenvedett vereség utáni évtizedekben a szkíták nagy része elmenekült részben a Dnyeper alsó folyásához és a Krím sztyepei részére, kisebb csoportjuk pedig a Dunától délre, Dobrudzsában húzódott meg létrehozva ez utóbbi területen a források Kis Szkitiáját (Scythia Minor): „a thrákok átengedték a területet részint erőszak hatása alatt, részint a föld rosszassága miatt, merthogy legtöbb helyt mocsaras.”³¹

A szkíták nyugati elmozdulásának hátterében az új iráni nép – a szarmaták – expanziója állt.³² A hunok megélenkülő katonai-politikai aktivitása, elmozdulásuk Kína határán a III–II. század fordulóján a különféle iráni népek nagyarányú nyugati expanzióját váltotta ki. A „szauromaták ... pusztává tették Szkitia nagy részét”, ahogyan azt Sziacíliai Diodóros írja.³³ A szarmaták birtokba vették a Fekete-tenger északi partvidékét. Vándorlásuk következménye az Alsó-Dnyeper menti szkíta telepek és temetők megszűnése is legkésőbb az i. e.

III. század első harmadának végén. A szkíták vissza-

5. kép. Kora szarmata zablák és falerák (SZIMONYENKO 1994A. 3–4. rajz)

szorultak a Dnyeper torkolatvidékére, ahol erődítményeket emeltek a szarmaták ellen. Ezeket csak az I. század végén – II. század elején sikerült a szarmatáknak felszámolniuk.³⁴ A szarmaták kezdetben csak a környező területet tudták birtokba venni. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a III. századi szarmata leletanyag az európai sztyeppe (az antik auctorok alapján Európa és Ázsia határa a Tanais) nagy részén hiányzik. A Fekete-tenger északi partvidékén az i. e. II. század végén jelentek meg a legkorábbi, szarmatákhoz köthető leletek.³⁵ A szarmata temetkezések III. századi Don–Dnyeper közti hiányát sokan és sokféleképpen próbálták értelmezni, de mára még nem született megfelelő magyarázat.³⁶ Tény, hogy egy-egy népcsoport vándorlásakor az első generáció/k leletanyagát gyakran nem könnyű kimutatni.

Az i. e. II. század közepe táján mind a régészeti leletanyag, mind a források alapján nagyarányú változások mutathatók ki az egész eurázsiai sztyeppén.³⁷ A szarmaták egyre aktívabban mozogtak mind nyugati, mind keleti irányban.

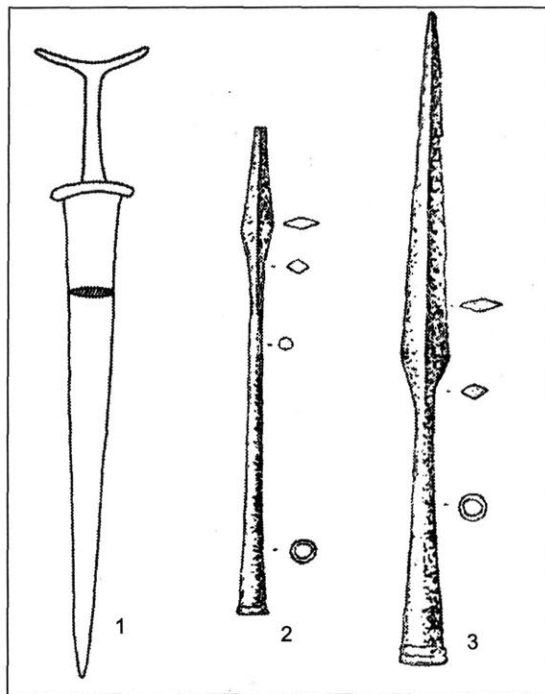
A Dél-Ural vidéki és az északnyugat-kazahsztáni szarmata temetkezések száma az i. e. II. századra érzékelhetően csökken. Feltűnnek a Volga–Ural vidéki sztyeppe szarmata leleteivel rokonságot mutató együttesek (pl. a Kuju-Mazar-i és a ljavandaki temetők) egészen Buhara tájáig.³⁸ A különféle nomád törzsek – és ezek között természetesen a dél-urali szarmaták – benyomulását Közép-Ázsiába a Nagy Sándor halála után kialakuló helyzet tette lehetővé. Nagy Sándor 329–327 körül elérte Baktriát és Szogdiánát is.³⁹ Elfoglalta Transoxánia (az Amu-Darján túli terület) egy részét. A halála utáni zűrzavaros helyzetet kihasználták a környék daha–szaka–masszagetá eredetű nomádjai, valamint a hozzájuk csatlakozó új jövevények. Mindez az i. e. II. század második felére (i. e. 128) elvezetett a Gréko-Baktriai állam bukásához.⁴⁰

„E nomádok közül legismertebbek azok, akik a hellénektől elvették Baktrianét, az asiosok, a pasianosok, a tokharosok és a sakaraulosok, akik a laxartés (=Szir-darja) túlsó partjáról törnek előre...”⁴¹ A kínai források ugyancsak négy törzset említenek Baktria meghódítóiként, ezek a vu-szun, a kang-kü, a jen-cai és a jüe-csi. E törzsek körében kell keresnünk az aorsz és alán csoportokat is. E törzsekre még visszatérünk az alábbiakban az alánokkal kapcsolatban.

A régészeti leletanyag arra utal, hogy a források által említett népek között ott kellett lennie az Ural–Volga vidéki sztyeppéről frissen bevándorló csoportoknak is.

Ugyanebben az időben jelentek meg tömegével a szarmata leletek a Fekete-tenger északi partvidékén és az Észak-Kaukázusban is, sőt behatoltak a Don vidék erdős sztyepei zónájába is.⁴² E széles körű keleti és nyugati expanzió hátterében talán egyazon törzs (vagy annak egy része) sejthető.⁴³ Ez a törzs pedig ebben az időszakban már aligha lehetett más, mint az aorszok.

Az i. e. I. században Strabón a sirákok szomszédságába helyezve őket felhívja a figyelmet hatalmukra és nagy erejükre: „A Maiótis és a Kaspi-tenger között tovább nomád népek következnek: a nabianosok, a panxanosok és már a siraxok és aorszok törzsei. Véleményem szerint a siraxok és az aorszok a még följebb lakó népek szökevényei, és az aorszok északabbra vannak, mint a siraxok. Abeakos, a siraxok királya, amikor Pharnakés⁴⁴ birtokában volt a Bosporos, 20 000 lovaszt küldött, Spadinés pedig, az aorszok királya, 200 000-et, a följebb lakó aorszok pedig még többet. Ezek ugyanis nagyobb földet tartottak a birtokukban, s majdnem az egész Kaspi-tengerpartnak az urai voltak, úgyhogy az armeniaiaktól és a médektől átvett indiai és babylóniai árut tevéken szállították be és gazdagságuk folytán aranyékszereket hoztak. Az aorszok a Tanais mellett laktak, a siraxok pedig az Akhardeos mellett, amely a Kaukázusból ered s a Maiótisba ömlik.”⁴⁵

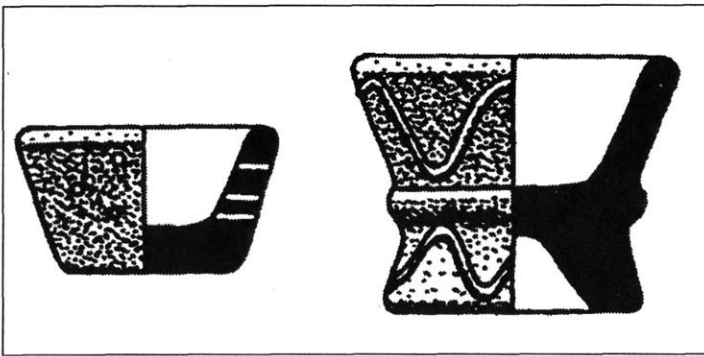
6. kép. Kora szarmata fegyverek (SZIMONYENKO 1994A. 2–3. rajz)

Eltekintve a számadatok alapvetően irreális voltától nyilvánvaló, hogy erre az időszakra az aorszok már jóval nagyobb erőt képviseltek, mint a szirákok.

Mint látjuk az aorszok az i. e. I. századra elérték a Tanaist. Tőlük Ny-ra – ugyancsak Strabón alapján – a roxolánok népe lakott egészen a Borysthenésig.⁴⁶

Strabón (i. e. I. – i. sz. I. század eleji, Rosztovcev alapján Ephesosi Artemidorostól átvett) adatai szerint a helyzet a Duna és a Dnyeper közt a következő: „...a Borysthenés és az Istros között ilyenképpen oszlik meg: először jön a geták pusztasága, azután következnek a tyregeták, utánuk a sarmata iazygok s az ún. basileiosok ('királyiak') és az urgusok⁴⁷; mindezek nagyobb részt nomád pásztorok, kis részük azonban földműveléssel is foglalkozik ... A belföldön laknak a tyregetákkal és germánokkal szomszédos bastarnák, akik valószínűleg maguk is germán eredetűek és több törzsre oszolva élnek. Egy részüket ti. atmonosoknak hívják, más részüket sidónoknak, az Istros Peuké nevű szigetén lakókat pedig peukinosoknak, míg a legészakibbak neve, akik a Tanais és a Borysthenés közötti síkságon élnek, a roxolánosok. Az egész északi terület ugyanis Germániától a Káspi-tengerig, amennyire ismerjük, síkság. Hogy a roxolánosokon túl még laknak-e emberek, nem tudjuk.”⁴⁸

A krími szkíták állama (Scythica Taurica) az i. e. II. század legvégére megerősödött. Velük

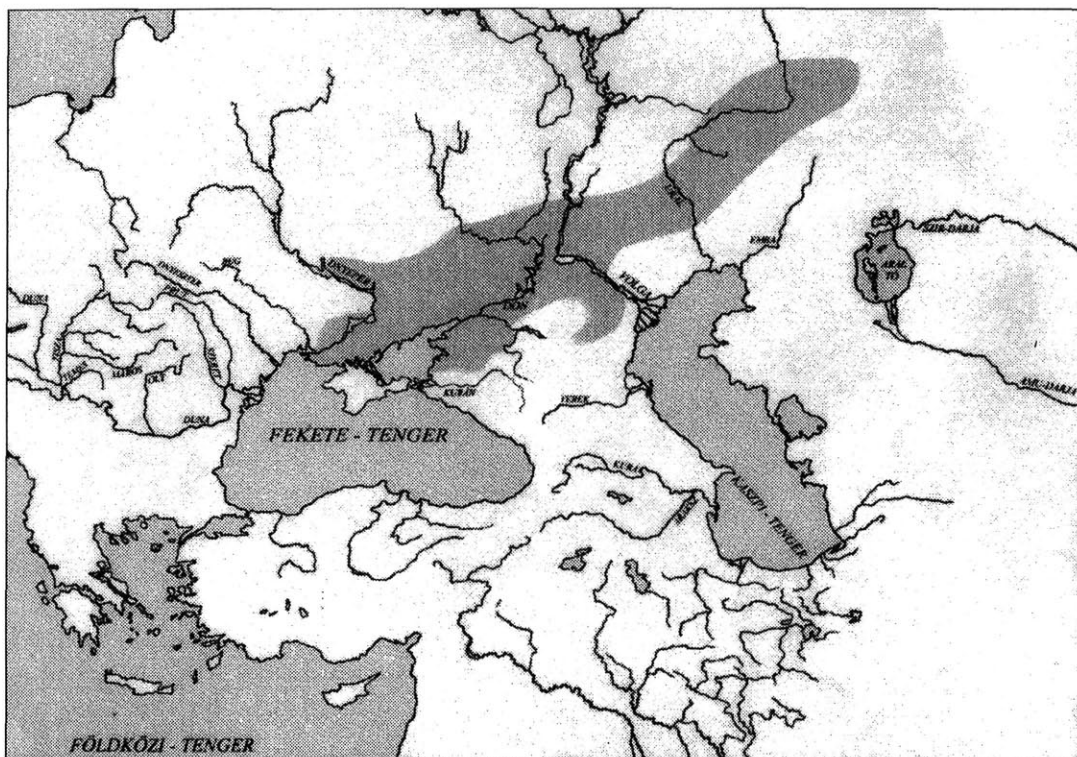
7. kép. Fűstölők, ún. kurilmyicák (DZIGOVSKIJ 1993. 39. rajz)

kapcsolatos a roxolánokra vonatkozó egyik legrészletesebb adatunk. I. e. 110–106 között⁴⁹ VI. Mithridatés Eupatör pontusi király Diophantos vezetésével seregeket küldött a chersonésosiak segítségére, mivel a várost a szkíták – Palakos nevű királyuk vezetésével – elfoglalták. Skiluros és fia, Palakos szkíta királyok viszonya Chersonésossal és Bosporusszal már előbb

megromlott a tengeri kereskedelem fejlődése miatt. A görögök a Krím-félsziget nyugati partvidékének kikötésre alkalmas öbleit akarták megszerezni. Skiluros hatalma nem volt elhanyagolható, pénzt is veretett, sőt Olbia is függőségbe került a szkítáktól. Az események soráról két forrásunk is tudósít: Mithridatés hadvezérének Diophantosnak a tiszteletére állított dekrétum, és egy Strabón hely, amelynek tartalma összecseng a feliratéval. A dekrétumból tudjuk, hogy Diophantos meghódította Neapolist (amely ekkortájt vált a szkíták fővárosává), sőt a királyi főhadiszállást – Habeit is: „amikor pedig a szkíták feladták neki Habeit és Neapolis királyi várakat, abból az lett, hogy majdnem mindnyájan Mithridatés Eupatör király hatalma alá kerültek...”⁵⁰ A szkíták szövetségesei a vesztés háborúban a roxolánok voltak, akik ekkor már a Krímre is eljutottak.⁵¹ Strabón – nagy valószínűséggel Poseidonios alapján⁵² – azt írja róluk,⁵³ hogy „A roxolánosok Tasios vezérlete alatt Mithridatés Eupatör hadvezéréivel is háborúskodtak; Skiluros fiának, Palakosnak a szövetségében jöttek és jó harcosoknak bizonyultak, ámde egy jól rendezett és nehéz fegyverzettel felszerelt csatasor ellenében minden barbár törzs és könnyű fegyverzetű tömeg gyenge. Így, bár ötvenezren voltak, mégsem tudtak helytállni Mithridatés vezérének, Diophantosnak 6000 emberével szemben, hanem jórészt odavesztek. Marhaborból készült sisakokat és mell-

*vértetek használnak, vesszőből font pajzsokat viselnek, ezenkívül dárdákkal, íjjal és karddal védekeznek. A többiek jó része is ilyen felszerelésű.*⁵⁴

Az i. e. I. századra az aorszok és szirákok mellett jelentős erőt képviseltek tehát az európai sztyeppeövezetben a roxolánok is. Kérdés, milyen viszonyban állhattak a velük csaknem egyidőben feltűnő és velük párhuzamosan megerősödő aorszokkal. A legvalószínűbbnek jelenlegi ismereteink mellett az tűnik, ha a nagy aorsz törzsszövetségből kivált csoportként határozzuk meg a roxolánokat, a fehér alánokat.⁵⁵ Mindenesetre régészeti leletanyaguk elválasztása ma még komoly nehézségekbe ütközik. Általában a

8. kép. A kora szarmata leletek elterjedése (SZMIRNOV 1989. 13. térkép)

Fekete-tenger északi partvidékének kora szarmata (ezen a területen i. e. II–I. század) anyagával szokás őket azonosítani. Egyik jellegzetességük a halottak északi tájolása, ami 180 fokos változást jelent a korábbi szarmata kultúrák rítusához képest.⁵⁶ Ugyanakkor az i. e. II. századtól kurtább-bővebb adatok számos más kisebb-nagyobb szarmata csoportról megemlékeznek.

Így például az i. e. II. század elejére datálható a Protogenész tiszteletére állított felirat (elogium), amelyben több Olbiát fenyegető népet sorolnak fel. A más forrásokból nem ismert iráni nevű törzsek között említhetjük a saii, a thissamatae, a saudaratae nevét. Szerepel továbbá a kétségtelenül iráni nevű Saitapharnész, aki a saii királya. *Harmatta János* szerint a saii név jelentése ‘tarka, sokszínű’, ami a lovak színével hozható összefüggésbe.⁵⁷ Közülük a legerősebb

ellenfél, amely számos alkalommal adóztatta az olbiaiakat, a Saitapharnés vezette saii minden bizonynal szarmata törzs (vagy törzsszövetség) volt.⁵⁸

Egy másik európai szarmata csoport királya lehetett Gatalos, akiről Polybios adata emlékezik meg. I. e. 179-ben vett részt a Pharnakes pontusi király háborújára pontot tévő béketárgyaláson egy sor kis-ázsiai állam (a Pontusi Királyság, Pergamon, Bythinia és Kappadokia) képviselőjével együtt.⁵⁹

Ákár az aorsz törzsszövetségből váltak ki (esetleg annak részét képezték) a kisebb-nagyobb szarmata törzsek – köztük a roxolánok –, akár nem, annyi bizonyos, hogy az aorszok megjelenése végzetessé vált a szirákok számára. Az aorszok jóval erősebbnek bizonyultak náluk. Nemcsak az aorszokkal, az alánokkal is ugyanez a helyzet, akik az I. század elejére minden bizonynal már jelen voltak európai Sarmatia területén, s ott aktívan bele is avatkoztak az események alakításába.

Érzékenyen érinthették a szirákokat az i. sz. 35. év eseményei. Ekkor Artabanés parthus király és Tiberius egyaránt saját emberét akarta Armenia trónjára emelni. Harcukba bevonták a közeli szarmatákat is. *„Vele (ti. Artabanesszal) szemben Pharasmanes (Róma-barát ibériai király) albániaiakat bír csatlakozásra, szarmatákat hív segítségül, kiknek jogarviselő (sceptuchi) főemberei mindkét oldalról ajándékokat fogadván el, ottani szokás szerint egymással szemben foglalnak állást. De a hiberek, a terep urai, a Kaspi úton rohanást lezúdtítják a szarmatákat az armeniaiak ellen. Azokat pedig, akik a parthusokhoz akartak rohanni, könnyen fel tudják tartóztatni, mivel a többi átjárót az ellenség elzárta, az egyetlen pedig, amely a tenger és az albániai hegyek nyúlványai között megmaradt, a nyár tette járhatatlanná, mert az északi szelektől víz alá kerülnek a gázlók.”*⁶⁰ Ugyanerről az eseményről emlékezik meg Josephus Flavius,⁶¹ valamint Cassius Dio.⁶² A harcok a Kaukázusban folytak. Mint láttuk, errefelé régóta a szirákok voltak a hegyek északi előterében az urak. Az „egymással szemben” állást foglaló szarmaták ennek megfelelően a szirákok és vagy az aorszok, vagy az alánok lehettek. A szirákokat Róma (Ibéria) oldalán látjuk harcolni, míg a velük mindig ellenséges aorszok vagy az alánok a parthusok mellé szegődtek.⁶³

Az időszámításunk kezdetére olyannyira instabillá vált a szirákok helyzete – beleértve a Kubány jobb partját is –, hogy erősített telepekre húzódtak vissza, sírjaik fokozatosan eltűntek a jobb partról. Elvonulásuk útját a korábbi boszporusi szövetség határozta meg: a Tamanyfélszigetre szorultak vissza.⁶⁴

Claudius császár idején már alighanem innen avatkozhattak bele Róma és a boszporusi király, VIII. Mithridates,⁶⁵ háborújába. Moesia provinciát – É-i határán a Dunával – Claudius alatt hozták létre. Ekkor a rómaiak szövetségest kerestek a boszporusi királyokban.⁶⁶ Mithridates azonban önállóságát hangsúlyozta, s nem követett Róma-barát politikát. A rómaiak jobbnak látták eltüntetni a nagyravágyó, dédnagyapja nyomdokaiba lépni készülő boszporusi királyt, s testvérét, Cotyst ültették a trónra. I. sz. 45-ben, először a történelemben ezért jelent meg a római hadsereg a Krímben (illetve a Fekete-tenger északi partvidéken) Didius Gallus vezetésével. Mithridates igyekezett a Zorsinés király vezette szirákokra támaszkodni, majd veresége után az aorsz törzs királyánál, a rómaiakkal szövetségben álló Eunonésnál kért menedéket.⁶⁷

„A boszporusi Mithridates pedig hatalmának elvesztése után bolyongás közben megtudta, hogy Didius római vezér s a hadsereg zöme elvonult, az új királyságban csak a fiatalságánál fogva tapasztalatlan Cotys és néhány cohors maradt hátra Iulius Aquila római lovaggal. Erre ... fellázította a törzseket ... Mikor erről tudomást szereztek, s már-már a Bosporus

megrohanásától tartottak, Aquila és Cotys, akik nem bíztak a maguk erejében, mivel Zorsines, a siracusok királya, újból az ellenséghez csatlakozott, ugyancsak külső támogatást kerestek, és követeket küldtek az aorsusok népének élén álló Eunoneshoz. Nem volt nehéz a szövetséget létrehozni, mivel Róma hatalmát csillogtatták meg a lázadó Mithridatesszel szemben. Megállapodtak tehát, hogy lovas ütközetekben Eunones harcoljon, a városok ostromlását a rómaiak végezzék.

Ekkor egyesített csapataik élén bevonulnak; a menet elejét és a hátát az aorsusok, a közeget a cohorsok és a mi fegyvereinkbe öltözött bosporusiak fedették. Így megszalasztották az ellenséget ... rettegéssel töltötte el a többit, hiszen semmi sem biztonságos, ha a rómaiak fegyvereket, erősségeket, járhatatlan vagy magas helyeket, folyókat és városokat egyformán áttörnek. Ezért Zorsines sokáig latolgatta, hogy Mithridates végveszedelmével vagy atyai királyságával törődjék-e, és miután fontosabbnak bizonyult népének haszna, tűszok adása után leborult a Caesar képmása előtt, nagy dicsőségére a római seregnek, mely – vérveszteség nélkül és győztesen – mindössze három napi távolságra volt a Tanais folyótól.

Eközben Mithridates, mikor már nem reménykedhetett a fegyverekben, ... lehetőleg akkori állapotához igazítja ruháját s arckifejezését, a királyi palotába megy s Eunones térde elé rogyván, így szól:

– Én, Mithridates, kit a rómaiak annyi éven át kerestek földön és tengeren, önként itt vagyok: tégy akarod szerint a nagy Achaemenes ivadékával – ezt az egyet az ellenség nem vette el tőlem.

Eunonest pedig meghatotta Mithridates híressége, a dolgok forgandósága és a nem elfajzott lélekre valló kérés, felemeli a könyörgőt, s dicséri, amiért az aorsusok népét és az ő jobbját választotta kegyelem kérésre; egyszersmind követeket s ilyen értelmű levelet küld a Caesarhoz: a római nép imperatorainak, nagy nemzetek királyainak először állapotuk hasonlóságából fakad bátorságuk; őt és Claudiust győzelmük is összeköti. A háborúnak akkor szép a vége, ha megbocsátással fejeződik be. Így a legyőzött Zorsinestől semmit sem vettek el: Mithridatesnak, mivel súlyosabbat érdemel, nem hatalmat, nem királyságot kér, hanem azt, hogy ne vonultassák fel a győzelmi menetben, és ne kelljen fejével lakolnia.”⁶⁸

A kutatók több ízben kísérletet tettek rá, hogy az egyes szarmata csoportok – egyfelől az aorszok és roxolánok, másfelől a roxolánok és a tőlük nyugatra említett jazigok – régészeti leletanyagát körülhatárolják,⁶⁹ ezek a kísérletek azonban még nem jártak megnyugtató eredménnyel. A fentiek fényében ez aligha lehet meglepő, s főként nem az, ha még azt is hozzáfűzzük, hogy az aorszok és roxolánok mellett a jazigok eredete, vándorlása még inkább homályos kérdés.

Mindenesetre az i. e. II–I. századtól kezdődő időszak leletanyaga a korábbi időszakéhoz képest – ha nem is élesek a különbségek – némileg változik, s lokális csoportok körvonalai is kezdenek kirajzolódni. Már előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy mind kronológiai, mind területi szempontból meglehetősen összetett régészeti anyagról van szó. Nem lehet ez véletlen, hiszen a szarmata törzsek ekkor élnek virágkorukat az eurázsiai sztyeppén, ekkor foglalják el a legnagyobb területet: a Kaspi-tengertől a Közép-Duna vidékéig. Az aorszok központi szerepet játszanak a selyemút felügyeletében is.

A Fekete-tenger északi partvidékéről ma már több ezer szarmata sírt ismerünk. Ez lehetővé teszi a kronológiai szétválasztást és a leletek értékelését. Az i. e. II. századra – i. sz. kezdetére keltezett leletanyag sok mindenben eltér a keletebbi anyagoktól. Jellemzőek a korábbi kurgánokba másodlagosan beleásott sírok, az É–D-i tájolás, a középső La Tène fibulák, a késő hellenisztikus import kerámia.⁷⁰

Az i. sz. I. században a Volga–Don vidék sztyeppéin gyökeres változások következtek be (9. kép). Ezt az új régészeti anyagot – amelynek egyik legfőbb jellegzetessége az ún. szarmata polichróm állatstílus (10–11. kép), a tamgák, az állatfüles bronzüstök, a diadémok – közép szarmata néven (régebben használt megjelöléssel: szuszli kultúra) ismerjük. Erőteljes közép-ázsiai kapcsolatokat mutat. Az utóbbi időben az orosz kutatás összefüggésbe hozta ennek az új lelethorizontnak a kialakulását az alán vándorlással.⁷¹ Korábban K. F. Szmirnovot követve sokan úgy gondolták, hogy ez a közép szarmata leletanyag a korábbi időszak kultúrájából idegen hatás nélkül, szervesen fejlődött ki. Az alánok pedig ugyancsak helyben, az aorsz törzsszövetségből váltak volna ki. Ma már egyre kevésbé tartható ez az elképzelés. A leletek és a rítus gyökeres változását és közép-ázsiai kapcsolatát jól összhangba hozhatjuk az írott forrásokban is feltűnő alánok vándorlásával.

9. kép. I. sz. I. századi rekonstruált férfi és női viselet a Porogiban talált síregyüttesek alapján (SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 28–29. rajz)

alatt állt. ... A nép szokásai és viselete hasonló a kang-kü-iekhez.⁷⁴ Nem zárhatjuk ki azonban, hogy a többi szaka eredetű – és két évszázada idevándorolt szarmatákkal (az aorszokkal – lásd feljebb) összeolvadt – csoport is szerepet játszott a nyugati vándorlásban (12. kép).

Az i. sz. I. század elejétől számolnunk kell alán jelenléttel a Fekete-tenger északi partvidékén. Nem zárhatjuk ki, hogy már ők is részt vettek a szirákok és aorszok mellett a fent említett, az Armenia trónjáért a rómaiak és a parthusok közt folyó harcokban (lásd feljebb). Európai feltűnésük a Kaukázus vidékéhez kapcsolódik. Hamarosan átvették a hatalmat – talán a Mithridates-féle háborúban egymás ellen harcoló aorszok és szirákok nevető harmadikjaként? – a Kubány vidékén (vagy legalábbis annak egy részén). Innen indulhattak arra a hadjáratra, amelynek kapcsán először felbukkan az alán név az auctoroknál.

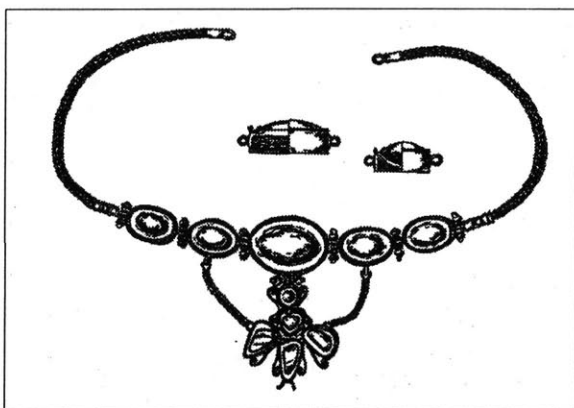
Az alánok európai feltűnésének első hiteles, évhez köthető említése Josephus Flaviustól származik,⁷⁵ aki értesült médiaai és armeniai betörésükről.⁷⁶ „Talán már fentebb említettem, hogy az alán nép a Tanais-folyó és a Maiótiis-tó közt lakó skytha törzs. Ez a nép ebben az

időben elhatározta, hogy rablóhadjáratot indít Médiába és még azon túl is; ebben az ügyben tárgyaltak a hyrkániaiak királyával, mert ez az ura annak a szorosnak, melyen Nagy Sándor király vaskaput csináltatott, hogy el lehessen zárni. Miután a hyrkániaiak királya megengedte nekik az átvonulást, nagyszámú csapattal megrohanták a gyanútlan médeket, és teljesen kifosztották a népes országot, amelyben rengeteg a hasznos háziállat; és senki sem mert szembeszállni velük.

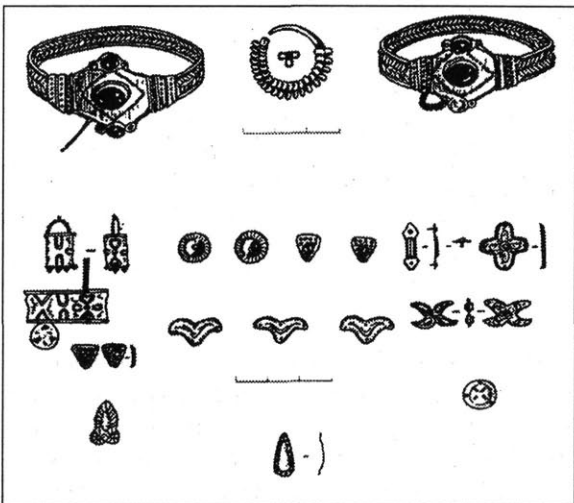
Pakoros, az ország királya, rémülten menekült a pusztaságba, mindent otthagytott nekik, és csak nagy ügyelbajjal sikerült 100 talentum lefizetése árán kiváltania feleségét és ágyasait, akiket az alánok elfogtak. Miután így kényelmesen és kardcsapás nélkül rabolhattak, folytonos dúlás és pusztítás közben eljutottak egészen Armeniáig, amelynek Tiridates⁷⁷ volt a királya. Ez szembeszállt velük, ütközetbe is bocsátkoztak, azonban majdnem élve elfogták. Ugyanis egy alán messziről hurkot vetett rá, és el is hurcolta volna magával, ha a királynak nem sikerül a hurkot még idejében elvágnia kardjával és így megmenekülnie. A harc még jobban megvadította a barbárokat, az egész országot elpusztították, aztán visszatértek hazájukba rengeteg fogollyal és egyéb zsákmánnyal, amit ebben a két királyságban raboltak.”

A forráshely értelmezése – mint általában – közel sem problémamentes. Az alánokat Iberia királya – alighanem saját céljaira akarván kihasználni őket – átengedte a Darjalon.⁷⁸ Innentől kezdve csak akkor lehetséges, hogy előbb Médiát, s csak utána Armeniát rohanták le, ha a Kura-völgyében ereszkedtek le, az Araksz, a Szevan-tó és a Kaspi-tenger közötti részt – Media Atropatenát – támadhatták meg, s innen fordulhattak vissza immár északnyugat felé, hogy elérjék a Szevan- és Van-tó környéki Armeniát.

Az alánok központja az Alsó-Don vidéken – amelyik melleleg a II. században a legtöbb kapcsolatot árulja el a Kárpát-medencével – alakult ki.⁷⁹ Itt tárták fel dúsgazdag temetkezéseik egész sorát. Itt koncentrálnak pl. a baktriai stílusú lószerszámok is. Az új leletanyag párhuzamait – mint már említettük – Közép-Ázsiában a Kaspi déli vidékén és Észak-Iránban találjuk meg.⁸⁰ A

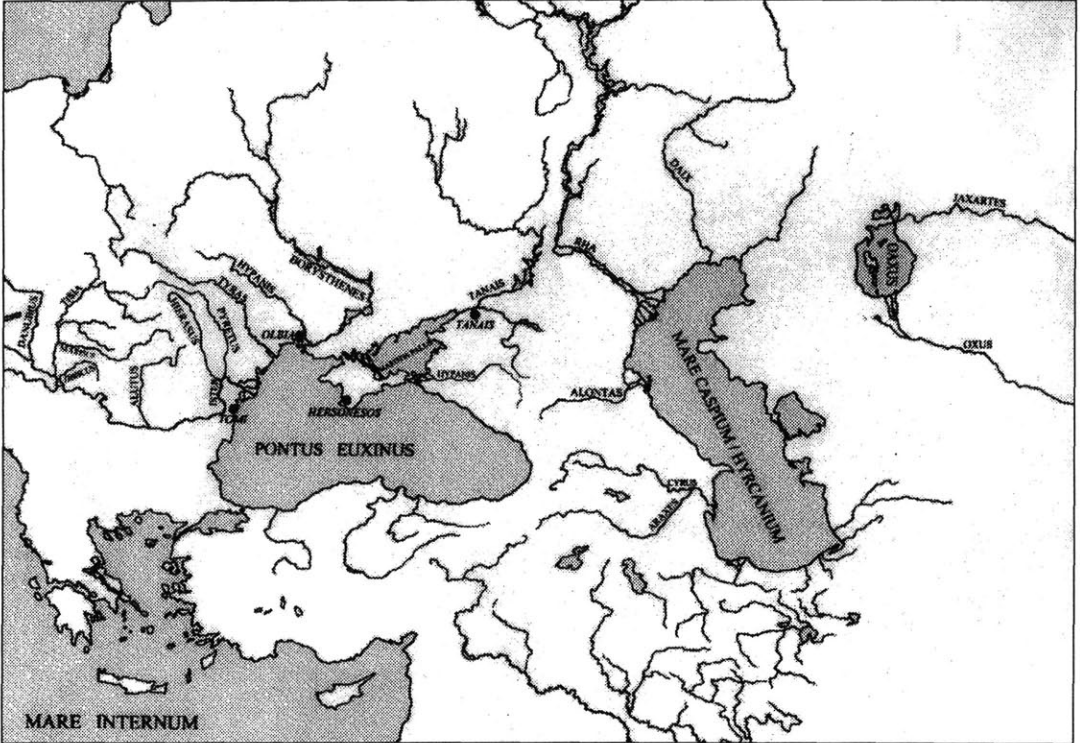

10. kép. Arany nyaklánc Mihajlovka lelőhelyről
(DZIGOVSKIJ 1993. 38. rajz)

11. kép. A közép szarmata időszak jellegzetes leletei a Fekete-tenger északi partvidékéről (DZIGOVSKIJ 1993. 37. rajz)

Szarmarkand környékén, Orlat lelőhelyen előkerült csont tarsolylemezek egyedülálló harci jeleneteket őriztek meg (a leletkörnyezet meglehetősen tág datálást tesz csak lehetővé: i. e. II–i. sz. I. század).⁸¹ Az itt ábrázolt pikkelyes páncélos lovasok (catafractariusok) viseletének, fegyverzetének megfelelői a kor régészeti anyagában fellelhetők. Orlat földrajzi helyzete (Szogdiána területe) alapján talán nem tévedünk, ha az ábrázolásokat az alánokhoz kötjük.⁸²

12. kép. Közép-Ázsiától a Duna völgyéig az alán vándorlás idején

Az alánok terjeszkedése gyors volt és elsöprő. Az I. század közepén a Dnyeszter és Duna közti területen a nomád törzsszövetség élére Farzoi király⁸³ került, aki 60–70 táján Olbiában (a mai Nyikolajev környéke) aranypénzt veretett nemzetségi tamgával. A törzsszövetség hatalmát az I. század végére kiterjesztette a Volga és a Duna közti hatalmas területre, a Dél-Bugig és az Al-Dunáig egészen biztosan, s nagy valószínűséggel a Kárpát-medence keleti felére is.

Keleti határuk – a régészeti leletanyag alapján – azonban mindvégig a Volga maradt, a Volgától keletre, az Észak-Kaspi vidéken és a Dél-Ural vidéken leleteik nem fordulnak elő. A Volga vidékén az I. századtól létező más típusú (késő szarmata kultúra – lásd lejjebb) leletek meglelte arra utal, hogy az alánok legvalószínűbb bevándorlási útvonalaként a Kaspi-tengertől délre fekvő területet kell megjelölnünk, kaukázusi átjáróként pedig talán a Darjalt.

Az alán foglalás erősen átrendezte a sztyeppe lakosságának összetételét és elhelyezkedésüket. Strabón leírásához képest alaposan megváltozott a helyzet az i. sz. I. század közepe tájára (inkább első felére): „Egészében az Istrostól északra valamennyi törzs a szkítákhoz tartozik, ugyanakkor a part környéki területeket különféle népek foglalták el: néhol a géták találhatóak, akiket a rómaiak dákoknak hívnak, máshol szarmaták – görögül szauromaták – (köztük a hamakszobuszok⁸⁴ vagy aorszok), megint máshol a szkíták szolgáitól elfajzottak és tőlük származók vagy másként trogloditák, azután pedig az alánok és roxolánok. Feljebb a Duna és a Herciniai erdő⁸⁵ közt egészen a pannoniai téli szállásokig Carnuntumban és azokon a helyeken, ahol a germánok határa húzódik, a mezőket és síkságokat a jazig-szarmaták lakják, a hegyeket és erdőket pedig a Pathyssus folyóig az általuk elűzött dákok.”⁸⁶

Vagyis a Strabón által még jóval keletebbi területen ismert aorszok itt már (Plinius 79-ben halt meg a Vezúv kitörése során) a roxolánokkal és alánokkal együtt a Fekete-tenger északi partvidékén szerepelnek. Egy másik helyen⁸⁷ említi a szirákokat is méghozzá Achillodromosnál, vagyis a Dnyeper alsó folyásának bal parti részén,⁸⁸ ami komoly elmozdulást jelent a Kubányvidékhez képest. Nem tudjuk persze, hogy leszakadt néptörödékekről van-e csupán szó vagy egyszerűen a római geográfus tévedéséről. Hogy Plinius mégsem téved a Fekete-tenger etnikai viszonyainak ismertetésekor, arra egy nemrégiben közölt újabb forrás világít rá. A Krímben került elő az ún. mangupi dekrétum (szövege sajnos töredékes), amely egy ismeretlen olbiai polgár érdemeit sorolja fel. Egyebek mellett azt, hogy követségben járt „Umabiosnál... (és) Aorszia legnagyobb királyainál.” A valószínűleg I. századi eseménysor földrajzi környezete azt valószínűsíti, hogy a rejtélyes Umabios (valószínűleg ugyancsak valamelyik szarmata törzs királya) és Aorszia, amelyet így – országként – csak ez a forrás említ, valahol az Al-Duna, illetve Moesia provincia környékén helyezkedett el.⁸⁹

A század közepére a roxolánok már átlépték a Dnyesztort és megjelentek Moesia határán, ahol 67–68-ban összeütközésbe kerültek a rómaiakkal: „A polgárháború felé fordult a figyelem, ezért a külső gondokkal nem törődtek. Annál vakmerőbbé váltak a roxolánok, ez a szarmata törzs, s miután télen két cohorsot lemészároltak, felajzott reményekkel törtek be Moesiába: a sikertől felbúzdult mintegy kilencezer lovas féktelenségében inkább zsákmányra, mint harcra törekedett. Így aztán a szerte kószáló és elővigyázatlan ellenséget a harmadik legio a melléje adott segédcsapatokkal hirtelen megtámadta. Római részről minden készen állt a csatára: a szarmaták prédavágyukban szétszéledtek, vagy súlyos terhek alatt roskadoztak és a síkos utakon lovaik gyorsaságát nem használhatták ki, így szinte helyükre szögezve hullottak a csapások alatt. Mert csodálatos, hogy a szarmaták minden harci erénye mennyire mintegy rajtuk kívül van. Senkinél nem alkalmatlanabbak a gyalogharcra, ám ha lovasosztagban jönnek, alig áll meg ellenükben egyetlen csatasor. De akkor a nedves időben és a fagy felengedtével sem lándzsáiknak, sem két kézzel forgatott hosszú kardjaiknak nem vették hasznát: csúszkáltak a lovak, és annyira súlyos pikkelypáncélzatuk. Ez a főemberek és a legelőkelőbbek vértézete, amelyet vaslapocskákból vagy igen kemény bőrből illesztenek össze, s amennyire nem járja át a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápáskodásban. Ráadásul a mély és puha hóban is valósággal elmerültek. A könnyű fegyverzetű katonaság bőrpáncélban és dobásra kész gerellyel vagy lándzsával ott termett, és ha úgy adódott, könnyű kardjával közről döfte át a kiszolgáltatót szarmatát – mert pajzsával védekezni nem szokás náluk –, míg csak az a kevés, aki a csatát túlélte, a mocsarakba nem rejtőzött. Itt aztán a egyetlen tél, vagy a seb végzett velük. Miután ezt Rómában megtudták, Marcus Aponiusnak, Moesia helytartójának diadalmi szobrot, Fulvus Aurelius, Iulianus Tettius és Numisius Lupus legio-parancsnokoknak consuli díszjelvényeket adományoztak. Otho örvendezett és kisajátí-

*totta a dicsőséget, mintha a maga hadi sikereivel, a maga vezéréivel s a maga seregével gyarapította volna a birodalmat.*⁹⁰

Visszatérve az alánok további – az írott forrásokból kiolvasható – történetére, a 72-es említés után több mint 60 évig nem hallunk róluk. Legközelebb 133-ból van egy adat, mely szerint az alánok újfent Arméniát és Médiát rohanták le és egészen Kappadókiáig eljutottak, ahol ez idő tájt volt propraetor az az Arrianus történetíró, aki egy egész könyvet szentelt az alánok történetének (sajnos a munkának csak részletei maradtak az utókorra).⁹¹ A további említések arra utalnak, hogy az alánok az európai hadszíntéren zajló római–barbár harcok megszokott szereplőivé váltak: említik őket a markomann háborúban résztvevő népek sorában,⁹² 242-ben pedig III. Gordianus császár Philippopolis mellett alán csapatba ütközött, vereséget szenvedett és meghalt.⁹³ Tudjuk, hogy Aurelianus is harcolt az alánokkal, mivel triumfálása során alán hadifoglyokat vonultatott fel.⁹⁴ Probus császárral kapcsolatos az az anekdota, amely szerint a római katonák egy csodálatos tulajdonságokkal rendelkező alán lovat⁹⁵ zsákmányoltak egy barbárokkal vívott csatában (a lovat a császárnak ajánlották fel, de miután az – önzetlenségét fitogtatva – lemondott róla, sorsot húztak, hogy kié legyen).⁹⁶ Az alánokról az egyik legbőbeszédűbb forrásunk Ammianus Marcellinus, az általa leírtak azonban végképp túlságosan messze visznek az itt tárgyalt területtől és kortól...

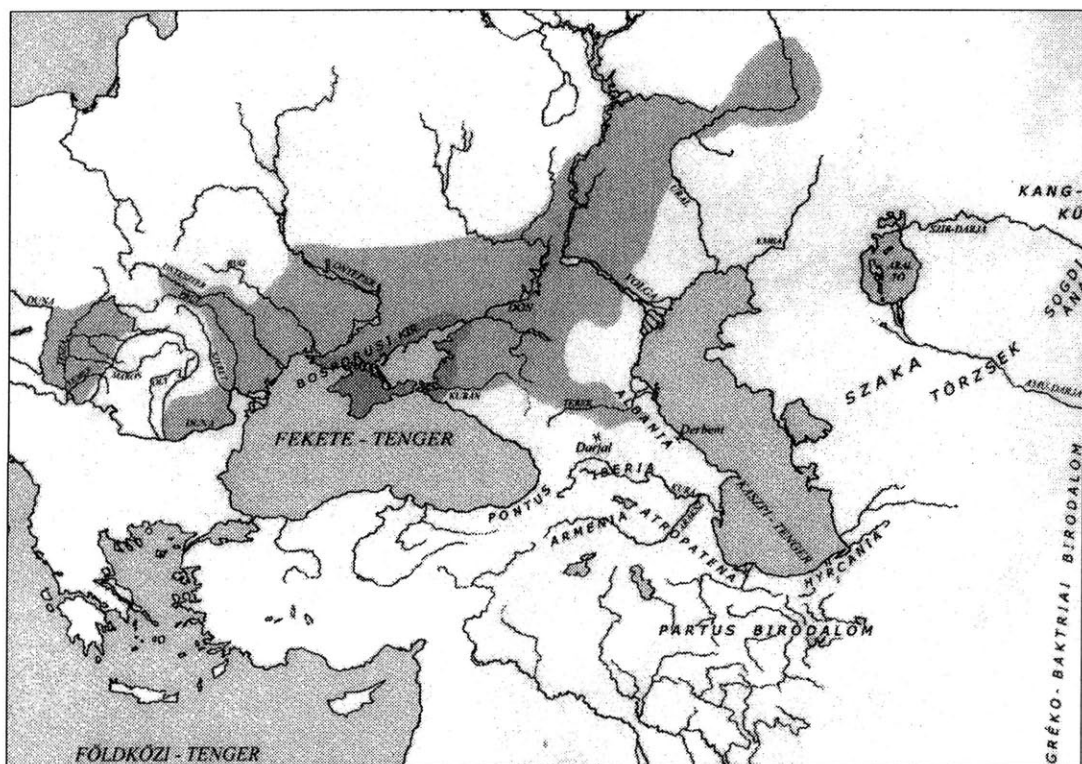
A késő szarmata időszak⁹⁷

Az ún. késő szarmata kultúra kialakulásának és elterjedésének megértéséhez időben kissé vissza kell mennünk. Mint láttuk a Volga–Ural menti sztyeppéről nagyobb szarmata csoport (aorszok) költözött át az i. e. II. század elejére Közép-Ázsiába. Ott megkezdődött az összeolvadásuk a helybeli iráni – szaka-masszagetá – csoportokkal. Így formálódott ki lassanként az az új horizont, amelyik valamikor az i. sz. I. század legvégén – II. század elején fokozatosan tért hódított az Ural–Volga vidékén (13. kép).

Az új korszak egyik legjellegzetesebb vonása a koponyatorzítás sajátos szokásának elterjedése. A temetkezési rítus fő elemei is alapvetően megváltoztak erre az időszakra (14. kép). Uralkodóvá vált a korábban csak szórványosan fel-felbukkanó – és főként a Fekete-tenger partvidékének északnyugati részére jellemző – É–D-i tájolás. Immár nem korábbi kurgánokba ásták a sírokat, hanem maguk emeltek kurgánt egy-egy halott számára. A sírhalmokból gyakran kerülnek elő összetört edények faszénnel. Sok esetben találják meg a halotti étel maradványait – a juh lábcsontokat – a sírokban. A leletek között gyakorivá válnak az oldalfüles kis tükörcsüngők (15. kép), a négyszögletes rituális edénykéik. A fibulák korábban nem túl nagy számban fordultak elő: most gyakorivá válnak (16. kép 2). Új típusú fegyverzetet találunk: a fém keresztvas és markolatvég nélküli hosszú kardok (17. kép) kiszorítják a gyűrűs markolatúakat, a korábbi kisebb méretű, könnyű íjakat felváltják a csontveretes nagyobb, ún. hun típusú fegyverek (17. kép), amelyekhez nagyobb, nehéz vasból készített, háromszárnyú nyílhegyes vesszőket használnak (ugyanakkor már nem tömött tegett adnak halottaik mellé, csupán egy vagy néhány nyílveszőt).⁹⁸

Mindezek az új vonások Közép-Ázsia területéről kerültek át az Ural–Volga vidéki sztyeppére, párhuzamaik jól ismertek onnan. Észak-Baktria régészeti anyagában más megközelítésben is nyomon követhető az ott élő nomádok elmozdulása: jónéhány temető (pl. Aruktausz, Tulhar, Kokkum) használata lezáródik.⁹⁹

Az új – immár egyértelműen és kizárólagosan – K–Ny-i irányú terjeszkedés hátterében a gyökeresen megváltozott közép-ázsiai politikai helyzet áll.

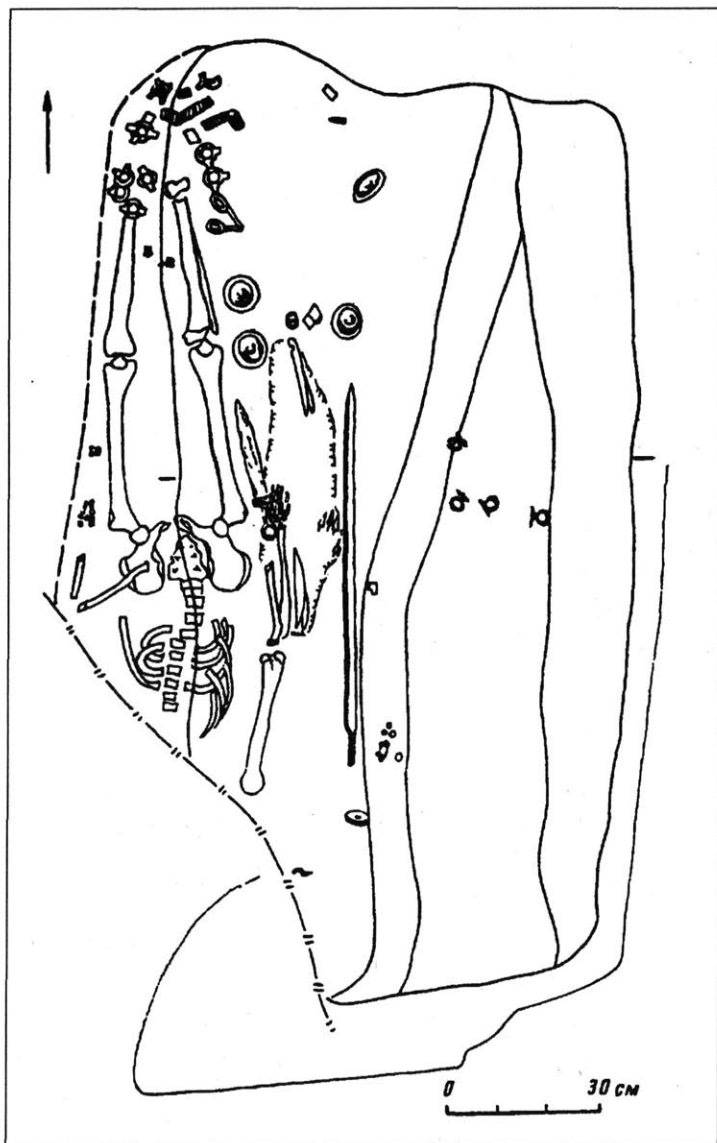

13. kép. A közép és késő szarmata leletek elterjedési területe

Az i. sz. I. századra eléri virágkorát a Kusán állam. A korábban Kang-kühöz tartozó Horezm és a Taskenti oázis felett is megszerzik a hatalmat a kusánok. Kang-kü erre ÉNy felé fordul. Talán ennek a következménye a közép-ázsiai lakosság elmozdulása nyugat felé: terjeszkedésük az Alsó-Volga irányába.¹⁰⁰

A korszak megítélése szempontjából kulcsfontosságú kérdés a koponyatorzítás feltűnése. A sztyeppe történetében legkorábban a bronzkori katakombás időszakban mutatható ki gyakorlása. A kérdés az, hogy a szokás lappangva megmaradhatott-e eddig az időszakig – ami a Volga–Ural vidék nagy népsűrűsége mellett aligha valószínű –, avagy Közép-Ázsia felől új bevándorlók hozták magukkal ismeretét. A közép-ázsiai bevándorlás hívei között jónéhányan hun hatást feltételeztek. Valójában Közép-Ázsiában az i. e. I. évezred közepétől – vagyis a hunok feltűnése előtt jóval korábbi időszakból – kimutatható a szokás gyakorlása. Ugyanakkor a Volga vidékén a torzított koponyák egy része már mongolid vonásokat mutat. Az I. században az alsó-doni kurgánokban megjelenő, alánokhoz köthető új – ún. arany-türkiz – stílus prototípusa az észak-afganisztáni Tillja Tepén feltárt anyagon figyelhető meg. Itt az egyik I. századi, a szóban forgó stílust reprezentáló sírban előkerült halott koponyája torzítva volt! Ez utóbbi tény a szokás terjedésének irányát támasztja alá.¹⁰¹

A fenti adatokat összefoglalva úgy gondoljuk, hogy valamikor az I. század közepe táján a Közép-Ázsiában lezajló politikai változások (kusánok)¹⁰² hatására, a korábban (i. e. II. század) az

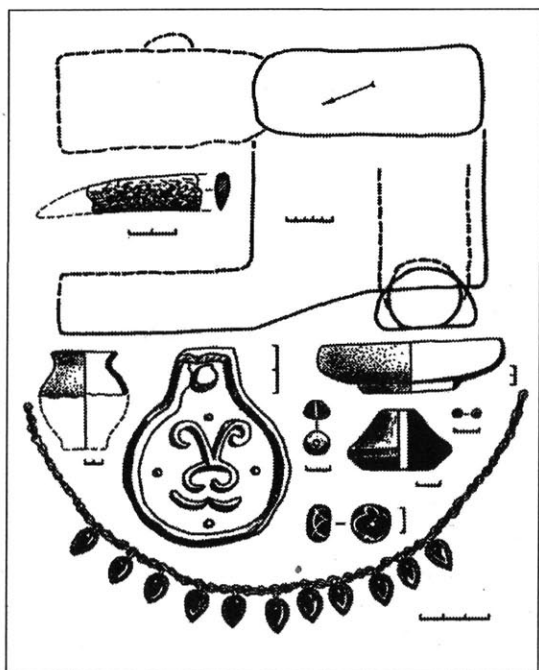
14. kép. Késő szarmata lovas temetkezés a Don melletti Kobjakovo lelőhelyről
(GUGUJEV-BEZUGLOV 1990, 1. rajz)

Ural–Volga vidéki sztyeppéről érkező népek (aorszok) és a helyi iráni (szaka–masszageta) lakosság összeolvadásából kiformalódó új csoportok vándorlása megindul nyugati irányba.

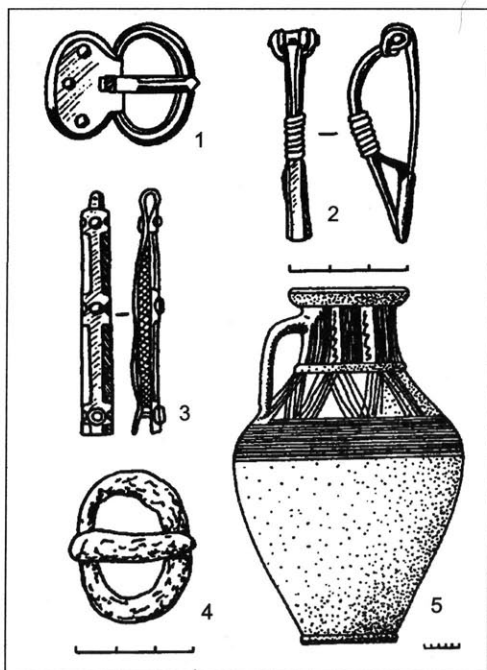
A Közép-Ázsiából az Alsó-Volga vidék irányába elmozduló vándorlás kilökte az ottani korábbi lakosságot, akik átkeltek a Volgán. Erre elsősorban a diagonális temetkezések „eltolódása” utal a Volgán inneni területre. A Volga egy darabig választóvonalként funkcionál: a késő szarmata időszak elején jól körülhatárolható különbségek mutatkoznak a Volgán túli területen (közép-ázsiai bevándorlók) és a Volgográdtól délre a Volga–Don közén (helybeliek és a nemrég még a Volga túlsó partján élt, de elmenekült lakosság) feltárt leletanyagban. Ez a helyzet itt a II. században is fennmarad.¹⁰³ Majd csak a II. század harmadik negyede tájától terjed el az új leletanyag egészen a Don-toroknál fekvő Tanaisig.¹⁰⁴

Mivel az ún. késő szarmata leletanyag a Volga vidéken már az I. században kialakult, s ezen a vidéken hiányoznak az előző fejezetben bemutatott ún. középső szarmata kultúra második időszakának (I–II. század) leletei, megállapíthatjuk, hogy némi időbeli

eltéréssel Közép-Ázsiából két nagyobb vándorlás indult meg nyugatra. Az egyik – a most bemutatott – a Kaspiát északról megkerülve a Volga felé tartott. A területen megjelenő mongolid elemek viszonylagosan nagy száma alapján ezzel a csoporttal már hun elemek is együtt vándoroltak. A másik csoport (vagyis a Fekete-tenger partvidékre bevándorló alánok) – mint láttuk – inkább délről kerülhetett meg a Kaspiát és a Darjalon keresztül szállhatta meg a Fekete-tenger északi partvidékét.

15. kép. III–IV. századi leletgyűttes részlete Kubej lelőhelyről (DZIGOVSKIJ 1993. 49. rajz)

16. kép. A III. század második felére keltezhető leletek (DZIGOVSKIJ 1993. 44., 48. rajz)

A helyzet a III. század közepe táján változik meg ismét a Volga vidéken. Ekkor indul meg a tömeges átvándorlás innen a Fekete-tenger északi partvidékére. Elpusztul Tanais (244–247),¹⁰⁵ a Kubány jobb parti erődített telepeket lerombolják. Az egész sztyeppe ismét mozgásba lendült. Az okot általában a a gótok vándorlásában sejtik.¹⁰⁶ A III. század elején a keleti germán törzsek valóban elérték az Észak-Pontust. A Duna bal partján élő – dákokkal rokon – karpok is keményen támadták ekkoriban a roxolánokat.¹⁰⁷ Véleményünk szerint a változások kizárólagos oka azonban mégsem lehetett a gót mozgalom. Mind a források, mind a régészeti leletek a szarmaták meglehetősen nagy népsűrűségére engednek következtetni. A kialakuló Csernyahov kultúra egyik legfőbb etnikai összetevője minden bizonnyal a szarmaták voltak. Az együttélésre nemcsak régészeti, hanem nyelvészeti adat is utal, mégpedig a p–f váltás a szkíta–szarmata–alán–oszét nyelvben. Az epigráfiai adatok alapján e hatás legintenzívebben a Don és az Azov környékén jelentkezett,¹⁰⁸ ahol sajátos módon a Csernyahov kultúra csak gyenge befolyással bírt. Ugyanakkor a III. századi nagy átalakulások nemcsak a pontusi sztyeppet érintették. Ebben az időszakban formálódik ki ugyanis a Szászánidák új és erős állama is. A II–III. században a nagy selyemút működése intenzívebbé vált.¹⁰⁹ Az új és gyökeres változások hátterét ma még homály borítja, a kérdést, hogy mi indította el a sztyepei nagy mozgásokat, egyelőre nyitva kell hagynunk.

Az Észak-Kaukázus előterében a szkíta időszaktól folyamatosan éltek iráni nyelvű csoportok. Az I–III. század elején az Észak-Kaukázus központi részein (pl. Nyizsnij Dzsulut, Csegem, Podkumsk stb.) is kimutathatók. Ezek a csoportok a II. század végén – III. század elején védettebb helyekre kényszerültek: többségük a korábban gyéren lakott

Terek–Szunzsa közén telepedett le. Ez az első hegyekbe húzódó hullámuk, amelyik elkezdett összeolvadni a helyi lakossággal.¹¹⁰ Az oszét nyelv két nyelvjárása – az iron és a digor – közül a digor archaikusabb.¹¹¹ Ebből következtethető ki, hogy az alánok két hullámban kerültek a Kaukázusba. Ezzel a megállapítással összhangba hozható a régészeti anyag, s megállapítható, hogy az itt tárgyalt zűrzavaros időben vándorolt a hegyekbe az alánoknak az a korábbi hulláma, amelyik részt vett az arhaikusabb digor nyelvjárás kialakításában.

A római – szarmata kapcsolatok alakulása a Kárpát-medencétől keletre

Armenia és Parthia évszázadokon keresztül újra és újra a rómaiak külpolitikai érdeklődésének homlokterébe került. Ilyen irányú terjeszkedésükhöz erős háttérre volt szükségük a Pontusnál. A Fekete-tenger északi partvidéke éppen ezért kapott kiemelt szerepet a római politikában már Caesar és Augustus alatt, de leginkább majd Claudius s őt követően Nero, Vespasianus és Titus időszakában. A szövetségi környezet itteni kialakításának kiemelkedő alakja volt Tiberius Plautius Silvanus moesiai helytartó,¹¹² aki megszilárdította a római befolyást Tyrasban és Olbiában, sőt a Fekete-tenger északi partvidékén egészen a Dnyeperig. Tulajdonképpen az ő hadjárata nyitotta rá a rómaiak szemét az alán veszedelemre. Nero nagy erőket vont össze ellenük a Bosporuson. Pontus római provinciává szervezése is 63-ban talán éppen a szarmata veszély miatt történik meg.¹¹³ A Duna menti és a kaukázusi szarmatákat ezzel sikerült is kettévágnia. Nero halála és az utána kitört polgárháború azonban véget vetett a szarmaták/alánok elleni politikának, amit soha többé nem is újítottak fel ilyen formában.¹¹⁴

A szarmata–római kapcsolatok aktivizálódása az Al-Duna vidéken jól nyomon követhető összeütközéseik sorozatában. Közülük az egyik elsőről i. e. 16-ból – Cornelius Lentulus helytartósága alatt – értesülünk. Ekkor Lucius Tarius Rufus hadakozott velük. I. sz. 6–9-ben Cecinius Severus legioit – melyek a pannon–dalmata lázadás letörésében vettek részt Moesiában – a dákok és szarmaták ellen kénytelen bevetni.¹¹⁵ 10–11-ben Gneius Cornelius Lentulus, Pannonia legatusa magának Augustusnak a megbízásából harcolt a dákokkal és szarmatákkal.¹¹⁶ Augustus meg is emlékezik feliratában (*Res gestae divi Augusti* 30–31.) a dákokról, valamint a szarmatákról: „*A mi barátságunkat keresték követeik útján a bastarnák és a skythák, valamint a Tanaison innen és túl élő sarmaták királyai...*” 15-ben a szarmaták betörték a Dunán át.¹¹⁷

Az i. sz. 8–18 közt száműzetésében Tomiban (a mai Constanta) élő Ovidius¹¹⁸ alapján az egyik legerősebb törzs ezen a vidéken ekkoriban már a szarmatáké volt. (Melléjük a getáknak jutott fontos szerep.) Ovidius állítása szerint meg is tanult szarmatául és getául. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a szarmaták gyakran átkeltek jószágaikkal és szekereikkel a befagyott folyón.¹¹⁹ Ez alapján az is feltételezhető: gyakori átkeléseik oka, hogy a téli szállásuk Dobrudzsában keresendő.¹²⁰ Plinius valóban egyenesen a Dunától délre is említi őket szarmata Areatae néven,¹²¹ bár az állandó határ inkább a Duna lehetett. A szarmaták al-dunai jelenlétére utal Pomponius Mela, aki i. sz. 44 körül Sarmatiáról leírja, hogy az az Istrosig tart és szarmaták lakják. Ugyancsak a 40-es években Quintus Curtius Rufus a Thrakiától ÉK-re lakó szkítákat a szarmaták egy részének nevezi vitatkozva azokkal, akik szerint a szkíták nem tartoznak a szarmatákhoz. Seneca ugyancsak megnevezi a Dunát, mint a szarmaták és rómaiak határát.¹²²

68/69 telén Moesiát megtámadják a roxolánok, ezzel kapcsolatos a feljebb idézett Plautius

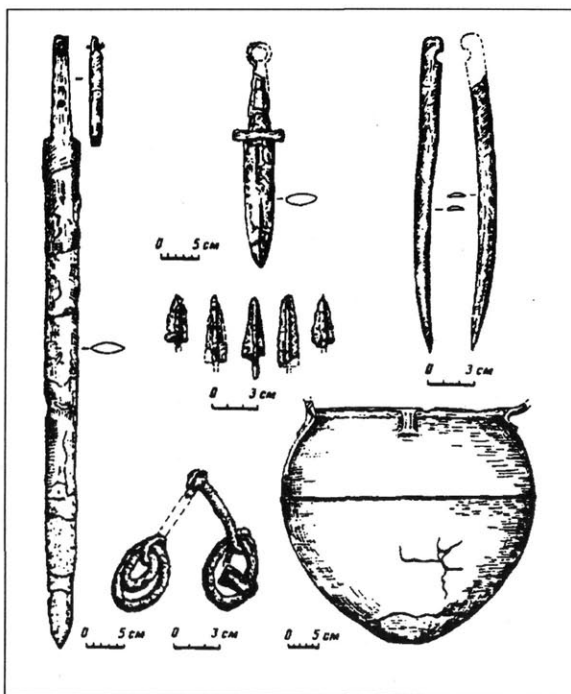
Silvanus felirat. A következő évben a dákok és az Olt melléki szarmaták törnek rá Moesiára. 69/70-ben a Legio III Gallica megveri és a Duna túlsó partjára űzi őket.¹²³ Moesia határát megerősítik (ennek során zajlanak pl. Hadrianus építkezései Drobetánál), ami összefügg a birodalom helyzetének rendeződésével és Vespasianus alatt a parthus hadjárat végével.

A történeti források alapján a roxolánok nyugati elmozdulása valamivel korábban következhetett be. (A régészeti anyagban jelentkező kis kronológiai „csúszás” teljes mértékig összhangban van ezekkel az adatokkal. Értve ez alatt, hogy a temetkezésekből kimutatható változásoknak szükségszerűen kis időbeli eltéréssel kell jelentkezniük az események után, hisz nem valószínű, hogy azonnal ki tudjuk mutatni feltűnésük pillanatában.) Nero alatt mindenestre a roxolánok már új helyükön vannak. Arrianus szerint a szarmaták legnagyobb tömege az Al-Dunától északra létezett, Jordanes alapján pedig a jazig-roxolán határ az Olt volt¹²⁴ (ezzel kapcsolatban lásd ugyanebben a kötetben a szarmaták kárpát-medencei történetéről szóló fejezetet).

Természetesen e vázlatba igen sok fontos és kevésbé fontos adat nem férhetett bele. Nem térhettünk ki olyan nagy témakörökre sem, mint pl. a szarmaták/alánok „utóélete” a sztyeppen, holott jól tudjuk, hogy történetük a császárkorban vagy éppenséggel a gótok, majd hunok inváziójával korántsem záródott le. A Don-vidéki szaltovói műveltség a VIII. század második harmadától – közepétől virágzik, s fő etnikai komponensei között az általunk tárgyalt népek leszármazottait sorolhatjuk fel. Az alánok utódai a mai oszétek. Bizonyos, hogy a szaka-massageták, illetve alánok Közép-Ázsiában meghatározó komponensét alkották jónéhány ma is létező népnek: a karakalpakoknak, üzbégeknek, türkméneknek és a tadzsikoknak.

Nem szólhattunk olyan – témánkhoz közel álló – kérdésekről, mint a sztyeppei iráni népek hőseposza, melynek írásban rögzített formája a Nart eposz vagy éppenséggel a karakalpak eposzról, mely ugyancsak iráni elemeket mutat, pedig ezek az epikus művek messze mutató európai – és nem utolsósorban magyarországi – párhuzamai miatt különösen fontosak számunkra.

A szarmaták (elsősorban az alánok) nyugati vándorlása és hatása már egy másik dolgozat témája.

17. kép. Késő szarmata lovas temetkezés leleteiből Kobjakovo lelőhelyről (a Don mellől)
(GUGUJEV-BEZUGLOV 1990, 2. rajz)

JEGYZETEK

1. HÉRODOTOSZ IV. 117.
2. HARMATTA 1970. 58–97.; ABAJEV 1979. 272. – a korábbi kutatás összefoglalásával.
3. Mivel azonban AMMIANUS (31. 2. 21.) szókének írja őket, inkább fekete fejviseletes.
4. DUMÉZIL 1978. 7. – Ezt támasztaná alá szerinte az olbiai Protogenész felirat Sau-dara-tai megnevezése, ami alapján ugyanazt jelentené, mint a melanchlaenus: ‘fekete kabátos’.
5. Az etimológiák összefoglalását ld. VERNADSKY 1951. 342–343., illetve ABAJEV 1979. 279., 305. – Horezm neve ugyanebből a szóból származna és jelentése ‘a nap országa’ lenne.
6. HÉRODOTOSZ IV. 110–117.
7. DIODÓROS II. 43. – Latin nevén Diodorus Siculus, Julius Caesar és Augustus kortársa. Szicíliai származású író, aki i. e. 21 után írta meg 40 könyvből álló művét, amelynek 1–5. és 11–20. kötete maradt ránk.
8. HÉRODOTOSZ IV. 116.
9. HÉRODOTOSZ IV. 120.
10. HÉRODOTOSZ IV. 123.
11. SZMIRNOV 1964.
12. Az i. e. II. századtól az időszámításunk kezdetéig tartó korszakot korábban a közép szarmata korszak elejének tekintették, valójában a régészeti leletanyag nem változik olyan gyökeresen, hogy ez indokolná a korszakhatár meghúzását a II. században.
13. ROSTOVTZEFF 1922. 114.; LATISEV 1993. 159., 187., 189.
14. Az orosz és ukrán kutatásban terminológiai vita tárgya, hogy kultúrákra vagy kronológiai periódusokra osztható-e a szarmaták sztyeppej története.
15. SZMIRNOV 1984. 44.
16. SZMIRNOV 1989. 171.
17. MOSKOVA 1994. 19.
18. DIODÓROS XX. 20–24.
19. GYESZJATCSIKOV 1977. 45–46.
20. MARCSENKO 1996. 116–118.
21. MARCSENKO 1988. 69.
22. ZSDANOVSZKIJ 1988. 55.
23. GYESZJATCSIKOV 1973. 79.
24. MARCSENKO 1996. 119–120.
25. MARCSENKO 1988. 75–76.
26. ABRAMOVA 1993. 98., 101.
27. STRABÓN 7. III. 18. A kisázsiai Amaseiában – a pontusi királyok székvárosában – született i. e. 64–63 táján.
28. JUSTINUS IX. 2. 15.
29. LUKIANOS: A hosszú életűek 10.
30. ALEKSZEJEV 1992. 134–135.
31. STRABÓN 7. IV. 5.
32. Újabban többen természeti katasztrófával (kiszáradással) magyarázzák Szkítia hanyatlását (POLIN 1992. 102–107. további irodalommal). Ez azonban aligha jelent komoly érvet.
33. DIODÓROS II. 43. 6–7.
34. SCSUKIN 1970.; HRAPUNOV 1991. 31.
35. SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 83.

36. VINOGRADOV et. al. 1997. – további irodalommal.
37. SZKRIPKIN 1997. 21–22.
38. SZKRIPKIN 1997. 21.
39. ALEKSZEJEV 1992. 141.
40. SZKRIPKIN 1984. 89–96.
41. „A skythák nagyobb részét a Kaspi-tengertől kezdve daháknak nevezik, a tőlük keletre lakókat massagetáknak és sakáknak, a többieket pedig közösen skytháknak, bár mindegyiknek van saját neve is...” STRABÓN 11. VIII. 2.
42. MEDVEGYEV 1997. 29–33. – Közel 200 szarmata temetkezés került elő itt az elmúlt évtizedekben. Talán ezek lehetnek Ptolemaios Hippophagoi – „lóevő” – szarmatái (Ptolemaios Secunda Asiae Tabula).
43. SZTAVISZKIJ 1977. 108–109.
44. VI. Mithridatesz kedvenc fia. Bosporusi király i. e. 63–47.
45. STRABÓN 11. V. 8. A forrás értékeléséhez lásd BOSI 1994. 116–119.
46. STRABÓN 7. III. 17.
47. Az urgus népnév (?) számos értelmezési kísérletre ösztönözte a kutatókat. Lásd SZIMONYENKO 1993.A. 60. – további irodalommal.
48. STRABÓN 7. III. 17.
49. HARMATTA 1970. 14–15. – további irodalommal.
50. IOSPE 352., 306.; SZIMONOVICS 1983. 112.
51. SZKRIZSINSZKAJA 1977. 43., 72–74.
52. HARMATTA 1970. 14–15.; legutóbb BOSI 1994. 112.
53. STRABÓN 7. III. 17.
54. Bár a szarmaták a bosporusiak elleni csatában szövetkeztek a szkítákkal, azonban a szkíták számára is megnőtt a szarmata fenyegetés. A krími szkíta-szarmata kapcsolatokat jól jelzi az i. e. II. századtól az i. sz. III. század közepéig folyamatosan kimutatható szarmata hatásokat is mutató krími szkíta lelet-anyag (SZIMONOVICS 1983. 101.). Ez a leletanyag egy, a nomadizálásról a letelepült életmódra áttérő népesség hagyatéka, s mint ilyen meglehetősen sok közös vonást mutat a kárpát-medencei szarmaták tárgyi örökségével.
55. Amennyiben az aorsz törzsszövetségből váltak ki mind a roxolánok, mind – Közép-Ázsia területén – az alánok, akkor a nevükben kimutatható egyezés sem mond ellent e feltételezésnek.
56. SZIMONYENKO 1991.
57. HARMATTA 1970. 11–12.
58. Felmerült a kérdés, hogy szkíta vagy szarmata csoportról van-e szó. HARMATTA 1970. 11–12. a szarmata eredet mellett tört lándzsát. Érveit kiegészíthetjük azzal, hogy a szkíta onomasztikában a ‘pharneszra’ végződő nevek hiányoznak (GYESZJATCSIKOV 1977. 46.).
59. POLYBIOS XXV. 2. 13.
60. TACITUS Annal. VI. 33.
61. FLAVIUS Jud. Arch. XVIII. 4. 4.
62. DIO LVIII. 26.
63. VINOGRADOV 1994. 160.
64. MARCSENKO 1988. 80.
65. A nagy Mithridates Eupator – lásd előbb – dédunokája.
66. LUKIANOS Toxaris 51.
67. Az aorszok kiadták őt a rómaiaknak azzal a feltétellel, hogy életét meghagyják. 68-ig így Mithridates Rómában élt. Galba parancsára végezték ki összeesküvésben való részvételért.

68. TACITUS Annal. XII. 15–21.
69. SZIMONYENKO 1994. 15–16.; SCSUKIN 1994. 114–147.; SZKRIPKIN 1997. 78–93.
70. SZIMONYENKO 1994.
71. SZKRIPKIN 1997. 99. – A bizánci források alánjai azonosak az orosz évkönyvek jászáival, a grúzoknál ovsz vagy osz formában jelenik meg, vagyis azonos a név az oszéttel is.
72. Anélkül, hogy a nyelvészeti problémát részleteznénk, megjegyezzük, hogy a tokhár az ismert nyelvemlékek alapján igen messze állt a szkíta/szarmata/alán nyelvtől, eredete máig vitatott (legutóbb MAKKAY 1998. 407–408.).
73. HARMATTA 1986.; ZADNEPROVSKIY 1996. 465–468.
74. BICSURIN 1950. 229.
75. FLAVIUS Bel. Jud. VII. 7. 4. – Egy korábbi, 35-höz köthető esemény kapcsán említi a szkítákat, akik a Niese-féle – általánosan használt forráskiadásban – már alánként szerepelnek. Nem lévén klasszika filológusok, az alánok első említése körüli vitában (GAGLOJTI 1995. – további irodalommal) nem foglalhatunk állást. Egyébként az I. században már Valerius Flaccus (Argon. VI. 42.) és Seneca (Thyestes 629.) is említi az alánokat (KULAKOVSKIY 1899. 9.), de ezek a szépirodalmi jellegű forráshelyek nem köthetők pontos időponthoz.
76. ROSTOVITZEFF 1922. 116.
77. Tiridatésszel a parthus Arsakida dinasztia került hatalomra 66-tól Armeniában is (TIRACJAN 1985. 69.).
78. KOSELENKO 1985. 111. – Darjalan = alán kapu.
79. KULCSÁR 1998.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR s. a.
80. SZERGACKOV 1998. 47.
81. PUGACSENKOVA 1989. 122–154. – A publikációban csak rossz minőségű fotókon láthatók a csontlemezek. Az ábrázolások pontos kontúros rajzát A. I. Szemjonov szentpétervári régész és A. M. Szavin szentpétervári grafikus szívességéből ismerjük és közöljük.
82. Orlat egyéb vonatkozásairól lásd még ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 159.; MAKKAY 1997. 22–26.
83. Farzoi törzsi hovatartozása rengeteg vitát váltott ki a szakirodalomban. Legutóbb SCSUKIN 1995. – további irodalommal.
84. Vagyis szekérlakók, mivel Mela szerint házak helyett szekereken laknak (II. 1. 2). Plinius szerint ez az aorszok másik neve. Ebben az esetben az aorsz lenne az önelnevezés. Ugyanakkor Ptolemaiosz szerint nem azonos a két nép, a hamakszobuszok az agathyrszoszok szomszédai. Ugyanakkor az aorszokat is az agathyrszoszok szomszédaiaként írja le. Valószínű tehát az azonosság (SZKRIZSIN-SZKAJA 1977. 42.).
85. Hercyniai erdő = a forrásokban először az Alpeseket jelölték ezzel a névvel, később Közép-Németország hegyeit fedte, majd a Dunától északra lévő és Daciáig húzódó erdős-hegyes térséget értették alatta.
86. PLINIUS IV. 80–81. – Kárpát-medencei vonatkozásait lásd ugyanebben a kötetben, az alföldi szármataik történetével foglalkozó cikkben.
87. PLINIUS IV. 33.
88. VINOGRADOV 1994. 165.
89. VINOGRADOV 1994. 166–168.
90. TACITUS Hist. I. 79.
91. KULAKOVSKIY 1899. 11–13.
92. SHA. v. Marci 22. 1.

93. KULAKOVSZKIJ 1899. 16.
94. SHA. v. Aurel. 33. 4.
95. Az alán ló egyébként – úgy tűnik – fogalom lehetett, hisz Hadrianus kedvenc alán lova számára állítottatott sírfeliratot – MÓCSY 1974. 135.
96. SHA. v. Probi 8. 3.
97. Korábban sipovói, illetve alán időszelekként is emlegették a szakirodalomban ezt a korszakot.
98. SZKRIPKIN 1984. 80–116.
99. MOSKOVA 1994. 22.
100. SZKRIPKIN 1984. 94–96.
101. Erről részletesebben, további irodalommal ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 156., 161–162.
102. Itt meg kell jegyeznünk, hogy náluk is széles körben elterjedt a koponyatorzítás szokása. Talán az uralomra jutó „nagyok” divatjának utánozása is szerepet játszott a szokás széles körű elterjedésében.
103. SZKRIPKIN 1984. 97.
104. SELOV 1972. 238–239., 249.
105. SELOV 1972. 301.
106. pl. SZKRIPKIN 1984. 104–105.
107. ALFÖLDI 1940. 167.
108. ABAJEV 1965. 33–34.
109. MOSKOVA 1994. 18.
110. ABRAMOVA 1997. 137–138.
111. ABAJEV 1967. 10–11. Az oszétekre igen erős hatást gyakorolt a helyi – kaukázusi – szubsztrátum. Az ironokra elsősorban a tualok vagy dvalok.
112. A Birodalom határain élő barbárok történetében játszott komoly szerepét jelzik az elogiumában felsorolt tettei. A dicsőítő feliratból egyebek mellett kiderül, hogy a moesiai helytartó letörte a szarmaták kezdődő mozdulását, a folyón túlról áthozta a hazai partra a Róma számára előzőleg ismeretlen és ellenséges királyokat, hogy megadják a tiszteletet a római harci jeleknek, visszaadta a basztarna és roxolán király fiait, a dák királynak pedig a fivéreit (akik előzőleg fogságban voltak), s egyes királyoktól tüzokat kapott, amivel megerősítette a tartomány békéjét. A szkíták királyától megmenekítette Chersonésost stb. (SCSUKIN 1994. 215. alapján).
113. SZKRIZSINSZKAJA 1977. 10–11.
114. ROSTOFTZEFF 1922. 117.; CZEGLÉDY 1955. 128. – *Czeplény az alánok médiái és arméniai hadjáratát összefüggésbe hozta Nero kaukázusi hadjárat előkészületeivel, ami szerinte nem az albánok, hanem az alánok ellen irányult. (TACITUS Hist. 1. 6.: „Amikor bevezényelték a hispaniai legiót és otthagyták azt, melyet Nero a tengerészekből szervezett, a város megtelt szokatlan csapatokkal; ehhez járult még sok egység Germaniából, Britanniából és Illyricumból, amelyeket ugyancsak Nero válogatott ki s irányított a Kaukázus átjáróihoz és az Albania ellen tervezett háború céljaira, majd Vindex zendülésének elfojtására visszarendelte őket.”* Lásd még SUETONIUS Nero 19. 2.; DIO 63. 8. 1; PLINIUS NH. VI. XV. 40.). Itt kell megjegyeznünk, hogy az alán kutatás visszavisszatérő problémája, hogy mikor van szó egy-egy forrásban alánokról, és mikor albánokról.
115. DIO LV. 30. 3.
116. FLORUS IV. 12.
117. DIO LIV. 20. 3.
118. OVIDIUS Trist. V. 7. 55. – Tomi a miletosiai által a VII. század második felében alapított görög gyarmatváros, mely i. e. 72-ben – Lucullus révén – került a rómaiak kezébe. Közigazgatásilag valószínűleg Moesia provinciához tartozott.

119. OVIDIUS Trist. V. 12. 58., Ep., III. 2. 40., Trist. III. 10. 33.
120. HARMATTA 1970. 25.
121. PLINIUS NH. IV. XI. 41.
122. PODOSZINOV 1976. – a forrásokkal
123. ALFÖLDI 1939. 534. szerint nem az alánok, hanem a roxolánok voltak azok, akiket megverték.
124. ALFÖLDY 1940. 165.

Istvánovits Eszter

SZARMATÁK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szarmaták a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence császárkori iráni törzseivel az 1930-as évek óta behatóan foglalkoznak a magyar régészek. Nem meglepő ez az érdeklődés, ha figyelembe vesszük, hogy a Kárpát-medencébe behatoló különféle iráni nyelvű csoportok rokonságban álltak egyfelől azokkal a népesekkel, akik évszázadokon keresztül az eurázsiai sztyeppe kizárólagos urai voltak, másfelől az Ázsia déli felének nagy területére kiterjedő birodalmak kialakítóival és irányítóival.

Az iráni népek tanulmányozását hazánk területén legalább ennyire fontossá teszi az a – több szempontból máig kutatatlan, tisztázatlan – tény, hogy elődeinkre sok tekintetben erőteljes hatást gyakoroltak. Ez a hatás a honfoglalók feltűnésétől, sőt korábbi időszakoktól kezdve hosszú időn keresztül folyamatosan kimutatható.

Az utóbbi időben vetődött fény arra a kevésbé ismert hatásra is, amelyet a szarmaták/alánok (s köztük nem kis mértékben épp a kárpát-medenceiek) Európa középkori (lovagi) kultúrájára gyakoroltak.¹

A Kárpát-medence császárkori iráni lakosságának a fentiekben csupán vázaltszerűen bemutatott fontossága, leleteinek hatalmas mennyisége egyelőre mégsem igazán tükröződik a hazai nagy volumenű összefoglalókban. Jellemző módon a császárkori kárpát-medencei barbaricum történetének máig legjobb összefoglalója 1942-ben jelent meg.² Ugyanakkor olyan kézikönyvekből, mint a Magyarország története³ egyszerűen kimaradt (kifelejtődött?) a szarmaták legalább négy és fél évszázados – de alighanem ennél jóval hosszabb – története hazánk területén.

A szarmaták kárpát-medencei „honfoglalása”

Mint az előző fejezetből láthattuk, Hérodotosz után csak jó néhány száz évvel később találkozunk a Fekete-tenger északi partvidéke törzseinek módszeres leírásával, mégpedig Strabónnál.⁴ Az általa felsoroltak (i. e. I – i. sz. I. század elejére vonatkozó) közt négy szarmata csoport szerepel: a Don–Dnyeper között a roxolánokat jelöli; a Dnyepertől nyugatra sorban előbb az urgok, majd a királyi szarmaták, s végül a jazigok tűnnek fel. A roxolánok mögött mytilenei Theophanes alapján az aorszok a Don bal partján, illetve az Azovi-tenger partján, míg a szirákok a Kubány völgyében helyezkedtek el.

Bár az egyes törzsek pontos lokalizálásával, illetve a hozzájuk köthető régészeti leletek meghatározásával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik, abban a megállapításban, hogy közülük a Strabónnál (egyébként legelsőként nála) legnyugatabbra említett jazigok vándoroltak el, egyetért a kutatás. Kétség már csak azért sem merülhet fel, mivel az antik szerzők ezen a néven (is) gyakran írnak a Duna bal partján megtelepedett népről.

Kérdés, kiket kell látnunk a jazigokban. Megnyugtató megoldást ma még sem a régészet, sem a nyelvészet oldaláról nem ismertethetnek. *Georg Holzer* szerint a *yazyu-ka- = ‘áldozatot bemutató pap’ szóból vezethető le a jazigok neve.⁵ Nem kevésbé zárható ki *Vasmer* elképzelése, amely szerint az iráni yazu-, óiráni yahu- = ‘fáradhatatlan, nyughatatlan’ lenne a név eredete. De említhetjük *Müllenhoff* elképzelését is, aki az Aveszta yazata- = ‘tiszteltreméltó’, ill. yazu- = ‘nagy, kiemelkedő’ szavából származtatja a jazig nevet.⁶

Joggal merülhet fel a kérdés, mi okozta a jazigok (és a többi szarmata csoport) nyugati irányú elmozdulását. Figyelembe kell itt vennünk a Fekete-tenger környéki szarmata leletanyag változásait, valamint a források szűkszavú megjegyzéseit. Időszámításunk kezdetére az alánok

fennhatósága alá került a Don és Dnyeszter közti terület nagy része. Nyugati vándorlásuk egyre intenzívebb. Ez a mozgás kimozdította a korábbi törzseket eddigi szállásterületükről, a legnyugatibb csoportok egészen a Kárpát-medencéig húzódtak, helyet engedve az erősebb új bevándorlóknak a Pontus-vidéken.

A jazigok nyugati eltolódásának egyik koronatanúja Ovidius, aki megénekelte – rendszeres és keserves – találkozásait velük az al-dunai Tomiban (ma Constanta). Közép-Duna menti megjelenésükre utal Ptolemaios adata,⁷ valamint Tacitus leírása: „Ugyanebben az időben Vannius, kit még Drusus Caesar állított a suebusok élére, távozni kényszerült királyságából... Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata jazigokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik s a háborút elhúzza. De a jazigok, kik az ostromot nem bírták és a közeli síkságon kószáltak, elkerülhetetlenné tették az összecsapást, mivel a lugiusok és a hermundurok ott törtek be...”⁸

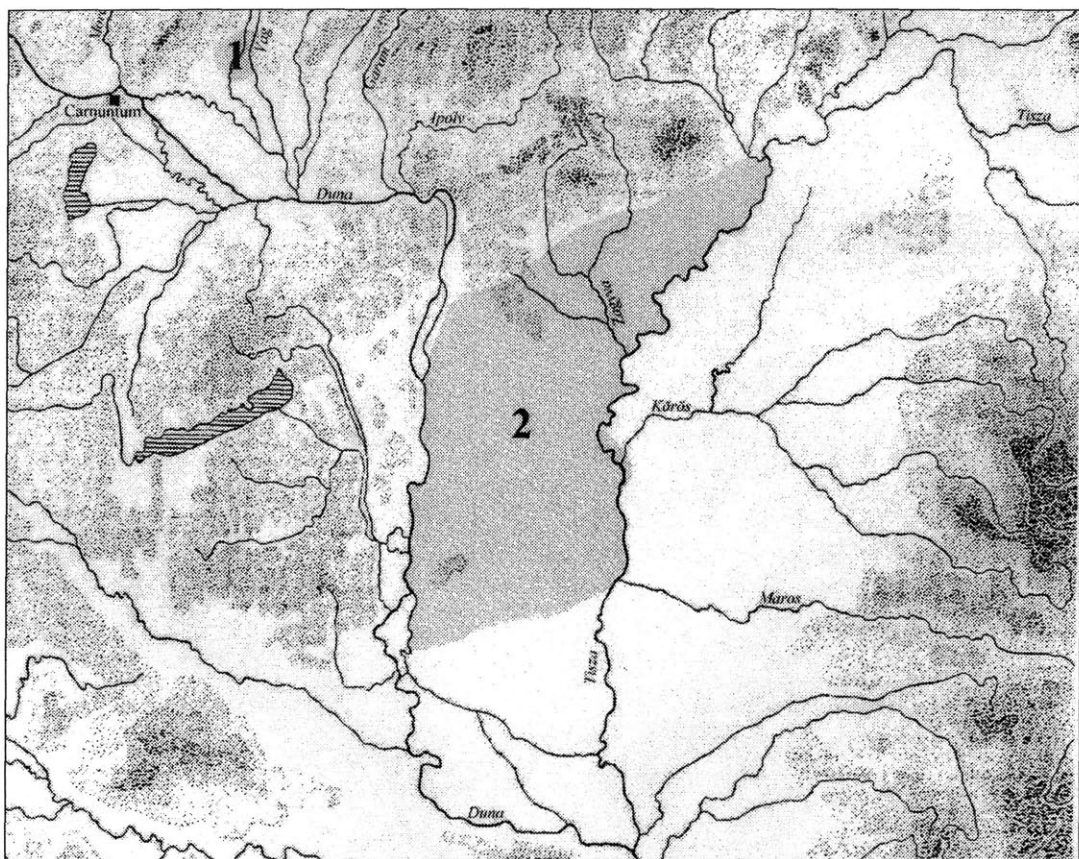
A jazig bevándorlás útvonalának meghatározásában és a történeti események tisztázásában kulcsfontosságú annak a problémának a megoldása, hogy hova lokalizálhatjuk a Közép-Duna vidéken megjelenő legkorábbi jazig csoportot/csoportokat. Az i. sz. I. század első felére vonatkozóan Plinius leírása szerint „a Duna és a Herciniai erdő közt egészen a pannoniai téli szállásokig Carnuntumban és azokon a helyeken, ahol a germánok határa húzódik, a mezőket és síkságokat a jazig-szarmaták lakják, a hegyeket és erdőket pedig a Pathysus folyóig az általuk elűzött dákok.”⁹ A Plinius-féle leírás éles vitákat váltott ki, ugyanis ez az a forráshely, amely alapvető segítséget kell, hogy nyújtson a bevándorló szarmata népség és a Vannius-féle Róma barát germán (kvád) állam közötti határ megrajzolásához. „A Danuviustól északra, a Marus és a Cusus folyók közé költöztetik (ti. Maraboduus és Catualda kíséretét), királyul pedig a quadok népéből való Vanniust adták nekik.”¹⁰ A gondot a Cusus folyó azonosítása jelenti, a kérdés pedig úgy vetődik fel, hogy előretörtek-e a jazigok a Morava folyóig, ahol kapcsolatba léptek Vanniusszal, avagy a germánok ettől a vonaltól keletebbre is megszállták a Dunától északra fekvő vidéket (1. kép).

A klasszika-filológusok és történészek körében mindkét elképzelésnek voltak hívei. Az utóbbi időben a barbarikumi régészet is beleszólt a kérdés eldöntésébe. A szlovák kutatás a viszonylag gyér, erre az időszakra keltezett leletanyag alapján egyértelműnek véli Vannius uralmát legalább a Vág vonaláig (Sládkovičovo, Abrahám, Kostolná pri Dunaji lelőhelyek – valamennyi Galánta vidékén), s nem számol szarmata jelenléttel a térségben.¹¹

A másik oldalról megtörtént az úgynevezett „legkorábbi szarmata leletanyag” feltérképezése.¹² Ez utóbbiak esetében a legfőbb problémát a keltezés jelenti. Az aranyflitterekkel, aranylunulákkal, gömbölyű karneolgyöngyökkel jellemezhető régészeti lelethorizontnak ugyan jó keleti párhuzamai említhetők, azonban az egyes tárgyak számos analógiája igen széles kronológiai keretek közé datálható. Biztos támpontot kizárólag a római tárgyak megjelenése jelent a temetkezésekben.¹³ Ennek megfelelően általános nézet, hogy a római tárgyakat nélkülöző együtteseket kell a foglalók leletanyagaként meghatározunk. Kérdés, hogy mikorra.

A mikorhoz nem vezetnek közelebb az auctor-adatok sem. Tacitus fent idézett helye alapján annyi bizonyos, hogy 50-ben már a Kárpát-medencében találjuk a jazigokat. Foglалásuk azonban egyes feltételezések szerint¹⁴ már jóval korábban – talán 18/19 előtt – megtörténhetett.

Plinius fentebbi adatát a jazigok előretöréséről Carnuntumig mindenképpen a foglalás idejére kell vonatkoztatnunk. A szlovák kutatás által kimutatott korai (B1a–B1b = késő augusztusi–korai tiberiusi és késő tiberiusi–Claudius kori) germán leletek jelenlétét egy korai foglalást feltételezve, könnyen megérthetjük. 9-ben a markomannok Drusustól szenvedtek vereséget, s

1. kép. Vannius népének hagyatékeként meghatározott legkorábbi leletanyag; 2. a legkorábbi szarmata leletek elterjedési területe (KŐHEGYI 1985. alapján)

ezáltal elmozdulásra kényszerültek. Alighanem ekkor húzódtak a velük rokon kvádok a későbbi Morvaország területére, ahol Maraboduus markomann király fennhatósága alá kerültek. Maraboduus azonban hamarosan vereséget szenvedett Ariminiustól, a cheruszkusok vezérétől. Hatalma lehanyaglott, s az elégedetlenkedők őt is, majd utódját, Catualdát is megbuktatták. Róma vazallus államot alakított ki a határán, mégpedig a két bukott vezér párthíveit tömörítve a Duna bal partján. Az új állam élére Vanniust, egy kvád férfit állított.¹⁵ Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy a szarmaták kihasználták az alkalmat – a Birodalom határán lezajló mozgolódásokat – s a zavarosban halászva jelentek meg még Maraboduus idején a Dunától északra. Ez annál is inkább elképzelhető, mert jó okunk van arra gyanakodni, hogy Árpád honfoglalóihoz hasonlóan őket is gyakran hívhatták meg zsoldosként viszonylag távolabbi területekre, ahova a busás zsákmány reményében szíves-örömezt szegődtek el. Csupán példaként szolgáljon itt Tacitus¹⁶ leírása, hogy „Ezek népüket és tömérdék lovasukat – egyedüli erősségüket – is ajánlgatták (ti. adott esetben a rómaiaknak): szolgálatukat azonban visszautasították, hogy sem belviszályok közepette külső háborúkat ne kezdjenek, sem az ellen-

féltől remélt nagyobb jutalom fejében az emberi s isteni jogot meg ne tagadják.” Példaként utalhatnánk a mithridateszi háborúban az aorszok és szirákok viselkedésére is (lásd előző cikk ugyanebben a kötetben). Nem véletlen, hogy Vannius lovasságát is ők adták.

A forrásadatok arra is utalnak, hogy a kárpát-medencei jazigok keleti szomszédai ebben az időben a dákok lettek,¹⁷ akik Caesar óta a római külpolitika számára mindenkor figyelembe veendő erővel rendelkeztek, s nem utolsósorban kezükben tartották Erdély aranybányáit is. Korábbi lakóhelyük egy részéről Plinius szerint épp a jazigok szorították ki őket. Ezt az adatot a régészeti leletek fényében ma még meglehetősen nehezen tudjuk értelmezni, szembe kell néznünk a dák leletek szinte teljes hiányával az Alföldön a szarmata megszállást megelőző időszakban.¹⁸ A probléma megoldását a legkorábbi szarmata szállásterület esetében abban kell keresnünk, hogy a dákok birodalmának ÉNy-i részén az alávetett Osi és Cotini – alighanem kelta eredetű – törzse lakott. Augustus a dákok i. e. 11–10 közé keltezhető betörését megtorló, Marcus Vinicius vezetésére bízott hadjárata éppen ezt a területet érintette.¹⁹ A dákok meggyengült helyzete a hadjárat után egyúttal megkönnyítette a jazigok foglalását is. Hogy valóban érintette az osusokat és cotinusokat a jazig bevándorlás, arra ismét csak Tacitust²⁰ idézhetjük: *„...eltűrik az adót. Az adók egy részét a szarmaták, más részét a quadok róják ki rájuk, mint idegenekre; a cotinusok, hogy még több okuk legyen a szegyenkezésre, vasat is bányásznak.*” Az i. sz. I. század elején ezekkel az adatokkal jó összhangban kimutatható a nyugat-szlovákiai Púchov kultúra területén egy olyan katasztrófa-horizont, amelyet a kutatás idegen elemek támadásaként értékelt, a Púchov kultúrát pedig épp a történeti adatok alapján részben a cotinusokkal azonosított.²¹

A dák hatalom szilárdsága megingott a központtól távol eső vidéken. Amennyire tehát a germán fronton kedvező volt a helyzet a szarmaták számára, legalább annyira elmondhatjuk ugyanezt a dákokkal kapcsolatban is. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig. Az új germán hatalom (Vannius vezetése alatt) kiszorította a jazigokat Carnuntum előteréből, visszavetette őket a Vágon túlra. Maga Vannius és a vele szövetséges jazigok pedig hamarosan együtt is vereséget szenvedtek.

A dák háborúk és a kárpát-medencei szarmaták

A dák kérdés megoldása gyakorlatilag Caesar óta napirenden volt. A megoldást hozó leszámolás azonban jócskán elhúzódott, és csak Traianusnak sikerült a végső rendezés. E háború-sorozat első mozzanatát 85–86 telére keltezhetjük, amikor a dákok nagy erővel lerohanták Moesiát. A kvádok és markomannok megtagadták a rómaiak által kért fegyveres támogatást,²² majd hamarosan (91–92 táján) megtámadták Pannoniát is. A római–germán háború során *„A szvébek, ... maguk mellé vettek jazigokat és megkezdték a felkészülést arra, hogy velük együtt átkeljenek az Isteren.*”²³ A dákokról teljesen átterelődött a figyelem a szváb-szarmata veszedelemre. A szarmaták elleni hadjárat korántsem volt gyors és könnyű, ahogyan Suetonius írja inkább volt *„...kényszerből..., mert megsemmisítettek egy legiót parancsnokostul.*”²⁴ Az elpusztított legio 92–93 táján a XXI Rapax volt. Eutropius²⁵ szerint Domitianus *„Négy hadat viselt, a’ Sarmaták, Cattusok, és kettőt a’ Dacusok ellen. A’ Dacusok,- és Cattusokon kettős, kétszeres diadalpompát tartott: a’ Sarmatákon vettért tsak borostyánt használt. De ezen hadakban sok veszteséget túrt; mert Sarmatiában az Ezrede vezérével egybe levágatott...”* Hiábavalónak bizonyult Pannonia határvédelmének megerősítése is.²⁶

A szarmaták ellenséges viselkedése csak Traianus alatt változott meg. Ezideig az Al-Duna mentén létezhetett egy korridor, amelyen keresztül a kárpát-medencei szarmaták fenntarthaták kapcsolatukat a velük rokon törzsekkel, illetve – s ez legalább annyira fontos volt számukra – a Pontus-vidék városaival. Erre a korridorra egy kései forrásadat is utal, nevezetesen Jordanes írja,²⁷ hogy a jazigok és a roxolánok között a határ az Aluta (= Olt) volt. Ez az adat *Alföldi András* fejtegetése szerint csakis a Boirebistas és Decebal uralkodása közötti időszakban lehetett érvényes.²⁸ Decebal hódításaival (103–104 tájára) „*egészen odáig ment, hogy annektálta a jazigok területének egy részét*” elvágyva ezáltal a Duna-Tisza köze jazigjait nemcsak a roxolánoktól, hanem a pontusi kereskedelem lehetőségétől is, ami számukra igencsak fontos volt.²⁹ Decebal az I. század közepén lerohanta egyébként a szarmaták egyik fő kereskedelmi központját, Olbiát is.³⁰ A régészeti leletanyagban a megszakadó kapcsolat jól kimutatható. A legkorábbi szarmata „aranyhorizont” párhuzamait jól ismerjük a Fekete-tenger partvidékének leletei között. Ez a leletanyag azonban az I. század végére fokozatosan visszaszorul.³¹

A korábbi életmódjukat feladni kényszerülő – fokozatosan letelepedő és földművelésre áttérő – kárpát-medencei szarmaták nehéz helyzetbe kerültek a Duna-menti korridor elvesztésével. Gyökeres változást jelentett számukra Traianus azon elhatározása, hogy véget vet az egyre erősödő dák állam fenyegetésének, s egyúttal megszerzi Decebal hatalmas gazdagságát.

Decebalt „*a szenátus megint ellenségnek nyilvánította és Trajanus újra háborút vezetett ellene*”,³² s a dákokkal korábban is ellenséges, most különösen feldühödött, területük visszaadásában reménykedő jazigokat szövetségeseinek tudhatta a háború során. Ugyanakkor az al-dunai roxolánok – akiket a rómaiak dákok elleni felvonulása érintett érzékenyen – a dákokkal léptek szövetségre.³³ Hosszú és nehéz háborúskodások során végül a római haderő győzedelmeskedett a dákok felett (105–106). Traianus megkezdte az új provincia, Dacia megszervezését, ami semmiképp nem tette lehetővé a szarmaták által visszakövetelt területek átadását, hiszen egyébként Moesia és Dacia közé beékelődtek volna a barbárok állandóan veszélyeztetve a tartomány ellátását.

A jazigok első támadása ennek következtében már 107-ben elérte Pannoniát. Ezt a támadást még viszonylag könnyedén sikerült elhárítani, azonban Traianus halála után 117-ben megindult a kárpát-medencei jazigok és az al-dunai roxolánok összehangolt támadása Pannonia, Dacia és Moesia ellen. Hadrianus nehéz helyzetbe került, sőt „*egy darabig arra gondolt, hogy egészen feladja az újonnan szerzett Dáciát*”.³⁴ Hadrianus minden lépése a veszély nagyságát jelzi: lebontatta az éppen csak felépített hidat Turnu-Severinnél,³⁵ Dacia és Pannonia élére közös kormányzót nevezett ki, megemelte a roxolánoknak fizetett évdíjat.³⁶ A provinciál-régészek régen megállapították, hogy az Olt–Duna–Szeret–Erdélyi–Kárpátok déli vonulata közti termékeny síkság nem tartozott Dacia provinciához. E terület nyugati peremén erős várrendszer húzódott az Olt mentén a Kárpátokig. Ezt a védelmi vonalat kissé keletebbre még egy védelmi vonallal – párhuzamos erődsorral – tovább erősítették. Délen a Duna partján 3 legio állomásozott nagyszámú segédcsapattal az Olttól a torkolatig. A fontosabb átkelőhelyeket ellenerődök biztosították. A komoly védelmi szisztéma kidolgozására a roxolánok jelenléte kényszerítette a rómaiakat.³⁷ Moesia határát is megerősítik (pl. Hadrianus építkezései Drobotánál).

Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogyan sikerült pacifikálni a területet követelő szarmatákat. A megemelt aranyadó³⁸ aligha oldotta meg önmagában a problémát. A pacifikáció része lehetett egy roxolán betelepítés is Istria déli részére. Bizonyíték erre Resparaganust, a roxolánoknak Hadrianustól polgárjogot nyert királyát említő két felirat Polából.³⁹

Talán nem alaptalan felvetnünk azt a lehetőséget, hogy a kitűnő stratéga császár, Traianus igényt tarthatott a legyőzött ellenség, Decebal egész országára: ennek nyugati határa pedig a Tisza volt. Hadrianus pedig kompromisszumként e terület egy részét, nevezetesen a Tiszántúlt adta át a barbároknak. Ez a feltételezés további kutatásokat igényel. Tény, hogy a szarmata régészeti leletanyag a Duna-Tisza közéről az I. század első fele után valóban fokozatosan áterjedt a Tiszától keletre fekvő területekre is. Annak megállapítása azonban, hogy ez Traianus vagy Hadrianus alatt következett-e be, nem lehetséges.

Az is nagyon valószínű, hogy a háború zavarosában halászva ebben az időszakban az Alföldre beköltöztek a legelső roxolán csoportok, akik kikényszeríthették az átvonulást az Al-Duna mentén.⁴⁰ Ez utóbbi hipotézisre csupán egy II. század végére vonatkozó forrásadat alapján következtethetünk: Dacia helytartójának felügyelete alatt ugyanis engedélyezték az átvonulást a markomann–szarmata háború után a szarmatáknak. Erre a kérdésre később még visszatérünk.

Mindenesetre végső soron sikerült lecsendesíteni – még ha elég nagy áldozatok árán is – a szarmaták valamennyi csoportját a Duna vidéken. Nyilván megtette hatását a szarmata front „példátlanul erős megszállása”.⁴¹ A szarmaták helyzete ettől kezdve alig-alig változott a nagy markomann–szarmata háborúig, bár hozzá kell fűznünk, hogy a dák háborúktól egészen a tetrarchia koráig vidékünk történetét alapvetően a rómaiak és a szarmaták (a vidék legerősebb barbár népe) kapcsolatai határozták meg.

A nagy markomann–szarmata háborúktól Dacia feladásáig

Ptolemaios térképén,⁴² a Iazyges Metanastae szállásterületén a Danubius és a Tibiscus folyók között 8 várost (Uscenum, Bormanum, Abieta, Trissum, Parca, Candanum, Passium, Partiscum – 2. kép) is megjelöl, ami már komoly berendezkedésükre utal. A régészeti leletanyag alapján erre az időszakra már kialakult az alföldi szarmaták meglehetősen sűrű településhálózata. Kialakultak a fő kereskedelmi utak, amelyek vonala az importtárgyak elterjedése alapján rajzolódik ki.⁴³ E békés fejlődésnek vetett véget a nagy háború kirobbanása.

A 160-as évek elején a rómaiak a parthus háborúra csoportosították át nagy haderőt: köztük a pannoniai katonaság egy részét is. Ezt használták ki a dunai germánok. A háború soha nem látott méretűre duzzadt: Pannoniát és Daciát egyaránt érzékeny veszteségek érték. A germánokhoz csatlakoztak a szarmaták is. A harcok során aztán már a szarmaták jelentettek nagyobb veszélyt.⁴⁴ Az egyes események részben az írott forrásokból, részben Marcus Aurelius diadalívéről rekonstruálhatók igen hozzávetőlegesen.⁴⁵ Minden esetre a szarmatákkal kapcsolatban a császár feltett szándéka volt, hogy „teljesen kiirtja őket”, ahogyan azt Traianus tette a dákokkal. A Marcus oszlop egy jelenete valóban azt ábrázolja, ahogyan a szarmata asszonyokat öldösk. Ezzel az elképzeléssel állt összefüggésben a császárnak az az elképzelése is, hogy új provinciát alakít ki az Alföldön Sarmatia néven, ahova majd új – a régiéknél sokkal békésebb – jövevényeket telepít.⁴⁶ 180-ban bekövetkezett halála ebben megakadályozta. Utóda, Commodus pedig végleg letett e tervekről. A jazigok és kvádok feletti végső győzelem 188-ra keltezhető, amikor lezárult a nagy háború.

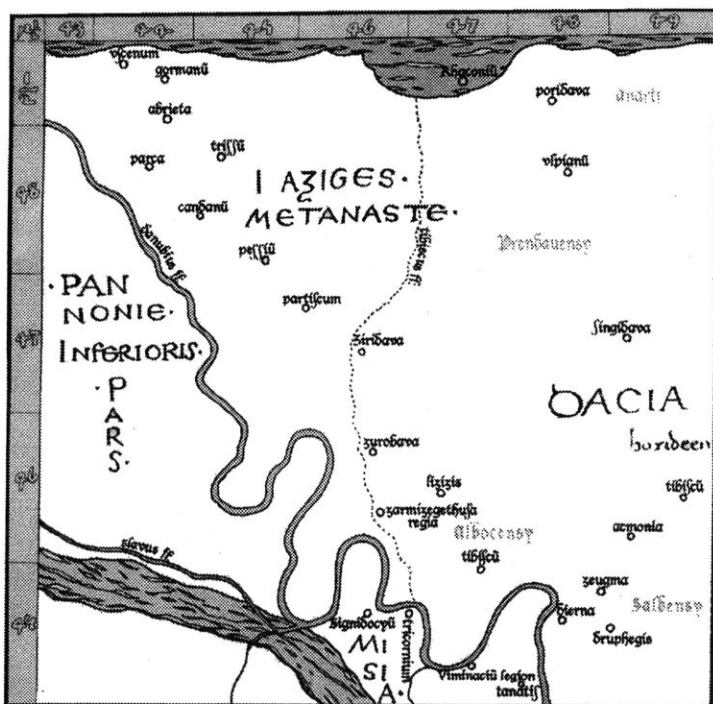
A markomann–szarmata háborúk gyökeres változásokat idéztek elő az Alföld településtörténetében is. A leletek alapján vázolható kép ezúttal kitűnő összhangba hozható az auctor adatokból ismert történésekkel. Az egyik békeszerződés egyebek mellett azt is tartalmazza, hogy Dacián keresztül a helytartó felügyelete mellett engedélyezték az alföldi

szarmatáknak a kapcsolattartást az al-dunai roxolánokkal.⁴⁷ A különös „engedély” jól mutatja, hogy az al-dunai korridor már létezett, funkcionált a háború kitörése előtt is, hisz különben aligha jutott volna bárkinek eszébe, hogy így pacifikálja a mozgolódókat. Mint láttuk, Decebal hódítása előtti létezése kimutatható. Az a tény, hogy kialakításának igénye ismét felmerült, arra utal, hogy a hagyománya elevenen élt a szarmaták körében.

A Duna völgyén át új jövevények nyomultak a Kárpát-medencébe. Leletanyaguk az utóbbi időben mindinkább körvonalazhatóvá vált. Az elsőként *Párducz Mihály* által elkülönített szarmata csatos kör – legalábbis egy része – kitűnő párhuzamokkal rendelkezik a Maeotis-vidéki leletanyagban. Elsősorban a lószerszámokat, a körárkos rítust, a halmokat, az É-D-i tájolást, az ún. „mágikus kardcsüngőket” stb. kell itt említenünk.⁴⁸ Az ún.

Hévizgyörk–Vizedspuszta csoport hordozói elsősorban az alföldi Sarmatia északi határvonalán telepedtek meg, a jövődöbéli Csörsz-árok (lásd később) mentén. Lovasalakulataik nagy, nehéz kétélű kardokkal, lándzsákkal voltak felszerelve. Hasonló fegyverzete lehetett annak a 8000 lovasnak, akiket a 175. évi békekötés alkalmával a szarmaták Marcus császárnak szolgáltattak ki, s akik jelentős hányadát Britanniába telepítették.⁴⁹ (Utóbbiak, ha nem is valamennyien, de többségükben catafractariusok lehetnek, vagyis pikkelypáncélos lovasok. Jogos feltételezések szerint ők lettek Artur király kerekasztal lovagjainak elődei, s komoly szerepet játszottak az európai lovagi kultúra kialakításában.⁵⁰

Az új szarmata (ekkoriban már joggal feltételezhetően alán vagy az alán törzsszövetséghez tartozó (lásd a keleti történetről írt fejezetet) csoport bevándorlása ismét – akárcsak a dák háborúk idején – terjeszkedéssel járt együtt az Alföldön. A Felső-Tiszavidéken hiányoznak a szarmatákhoz köthető régészeti leletek a nagy háború előtti időszakból. A II. század végén megszállták ezt a – nagyjából Ártánd–Derecske vonalától északra fekvő – területet is, s szembe találtak az észak-északkelet felől velük szemben nyomuló vandálokkal (a Przeworsk kultúra hordozóival),⁵¹ akik egyébként a háború idején Dacia északi határára a legfőbb ellenségek közé tartoztak. Hasonló terjeszkedés figyelhető meg Dacia keleti peremén a Körösök vidékén éppen úgy, mint a Bánátban.⁵²

2. kép. Ptolemaios "Nona Europe tabula"-jának részlete a jazig területtel

A szomszédos népek igen gyorsan kapcsolatba kerültek egymással, sőt összeolvadásuk megkezdődött. E kapcsolatokra utal a Hortobágy–Porosháton feltárt nagy halmos temető II/11. sírjában elhaltolt harcos, aki mind mellékletei, mind a temetkezés fölé épített kurgán mérete alapján kiemelkedő katonai vezető lehetett. Germán típusú pajzsát talán katonai megállapodás keretében kaphatta a germánoktól ahhoz hasonlóan, ahogyan Geszteréden eltemetett kortársa, akit a rómaiaktól kapott fegyverzetével hantoltak el.

A Przeworsk kultúra vandál jelenlétre utaló temetkezései ezektől egészen eltérőek: hamvasztásos, fegyveres sírok. A két nép – vandálok és szarmaták – összeolvadása igen gyorsan megkezdődött. A Przeworsk kultúra leletei „eltűnnek”, a szarmata temetkezésekben idegen hatások jelennek meg (pl. fésű sírba helyezése – lásd Tiszavasvári).⁵³ Ugyanez a folyamat már a korábbi időszakról jól nyomon követhető a kvád–szarmata határzónában.⁵⁴ Ez utóbbira vonatkozóan idézhetjük a római szerzőket is, akik leírják, hogy „*a szarmaták és a quadusok ... szomszédságuk, valamint szokásaik és fegyverzetük hasonlóságánál fogva jól megértették egymást...*”⁵⁵

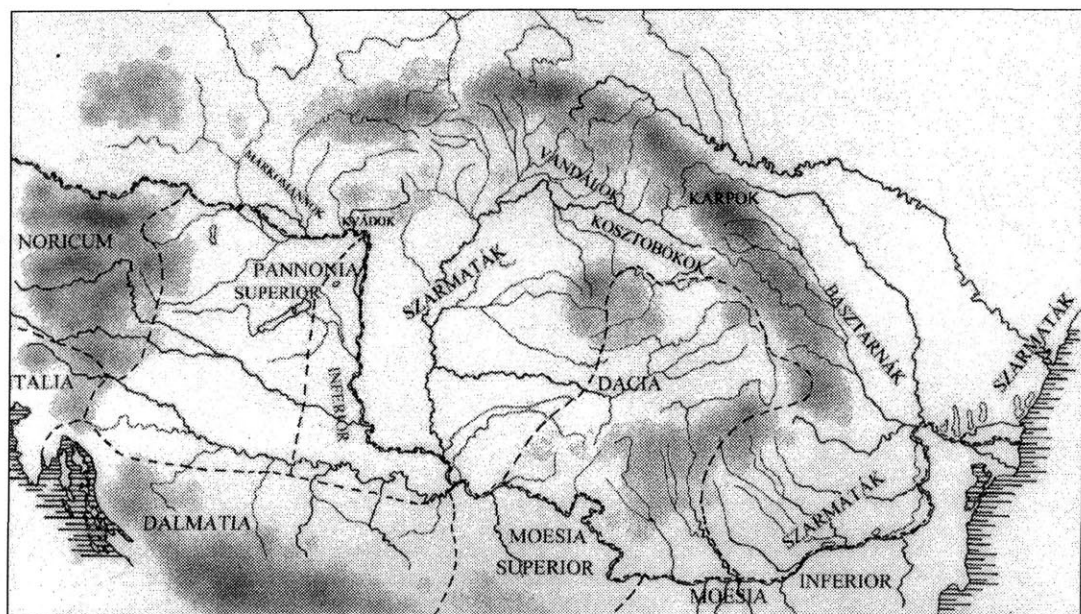
Dacia feladása és az azt követő események

A III. századra a germán népek (elsősorban a gótok) északról dél felé vándorlásuk során megközelítették az Észak-Pontust. Az általuk meglökött Duna bal parti – dákokkal rokon – karpok ennek hatására keményen támadták a roxlánokat.⁵⁶ A gótok támadása elől immár nemcsak nyugatra mozdultak el szarmata csoportok, hanem keletre is. Jelen esetben számunkra a nyugati irányú elmozdulás a lényeges, hisz alapvetően ez érinti a Kárpát-medence korabeli történetét. A sztyeppe legnyugatibb törzsei ismét megpróbáltak behatolni a Kárpát-medencébe.

Ettől az időszaktól kezdve az események mind nehezebben követhetők nyomon. Tény, hogy a markomann–szarmata háborúk utáni időszak viszonylagos békét hozott a Kárpát-medencében. Köszönhető volt ez részben a béketárgyalásoknak, amelyek – úgy tűnik – meghozták gyümölcsüket, s részben annak, hogy ismét katonai átszervezések folytak a szarmata limesen (új íjász-alakulatok átcsoportosítása, erősítési munkák stb.).⁵⁷ A szarmata betörések azonban még Dacia feladása előtt megkezdődtek: már a 230-as évek második felében kisebb betörésükről tudunk, majd 258–260-ban Kelet-Pannoniát széles frontszakaszon érte a szarmaták és a hozzájuk csatlakozott kvádok támadása.⁵⁸ Dacia provincia pedig végleg reménytelen helyzetbe került olyannyira, hogy végül nem maradt más lehetőség Aurelianus számára, mint kiüríteni és feladni a tartományt 271-ben.⁵⁹

A régészeti leletek némi „késéssel” követik az eseményeket. A IV. század közepe tájától mutatható ki a leletek számának hirtelen – ugrásszerű – szaporodása.⁶⁰ Az alföldi szarmaták körében e hatalmas demográfiai hullámhegyet, a népesség ilyen mértékű növekedését a Dacia feladása után – nyilván több hullámban – beözönlő tömegek idézhették elő. Az Alföldön szinte nincs olyan régészeti feltárás, amelynek során ne találják meg a régészek az óriási tömegű lakosság hagyatékát.

Nem véletlen, hogy a szarmata–római viszony immár a térség meghatározó elemévé vált – „a tetrarchiák idejében összesen *hét* nagy császári expedíciót kellett indítani a szarmaták ellen”⁶¹ –, és ez a helyzet jóideig alig-alig változott annak ellenére, hogy mind erőteljesebben kitapintható immár a germán népek jelenléte, akik Dacia provincia kiürítése után, a nagy népvándorlás előestéjére fokozatosan átvették a legfőbb ellenség szerepét a rómaiak szemében.

3. kép A kárpát-medencei szarmata szállásterület a II. század végén–III. század elején

A rómaiakkal és immár a germánokkal folytatott harcok mellett a szarmaták meggyengüléséhez hozzájárulhatott az a belháború, amely 332-ben a gót támadás után tört ki és amely csak egy egész generációnyi idő elteltével, 358-ban jutott végre nyugvópontra.

A szarmata belháború előtt épp 10 esztendővel, 322-ben a szarmaták még keményen támadták a rómaiakat: Rausimodus nevű királyukkal az élen Camponánál (a mai Nagytéténynél) törtek be. Constantinus átkelve a Dunán nagy csapást mért rájuk. Keresztülvonult egész területükön, s magát Rausimodust is megölte. A következő években a szarmaták nem támadtak.⁶² Kérdés, hogy e nyugalomnak a vérvesztés volt-e az oka vagy az új szövetségi megállapodás. Felmerült az a lehetőség, hogy éppen ekkor – vagyis 322 és 332 között – épült ki a kárpát-medencei szarmaták e korszakbeli területének megközelítőleg a határát kijelölő Csörsz-árok (vagy más néven Ördög-árok) sánc-árok védműve.⁶³

A 322. évi béke nem volt tartós. 332-ben a rómaiak által feladott Dacia provincia új lakói, a nyugati gótok megtámadták az alföldi szarmatákat, akik Constantinus császár segítségét kérték ellenük. A római seregek a Bánságban hátba támadták a gótokat. Ezzel a háború véget is érhetett volna, ha időközben a szarmatáknál nem borult volna fel a rend. A források szerint a gótoktól megrémült „uralkodó szarmaták” (Arcaragantes) félelmükben felfegyverezték a „szolga szarmatákat” (Limigantes).⁶⁴ Utóbbiak azonban „uraik” ellen fordították frissen szerzett fegyvereiket, „szilajságban éppen úgy kitűntek, számra nézve pedig jóval többen voltak, legyőzték uraikat” és elűzték amazokat korábbi szállásaikról. Az események színhelye a Bánátban keresendő. Itt vette át az uralmat a Limigantes. Az Arcaragantes „félelmükben fejesztve a távolabb lakó victohalusokhoz menekültek. Úgy gondolták, hogy szerencsétlen helyzetükben inkább engedelmeskednek oltalmazóiknak, mintsem saját szolgáiknak.”⁶⁵

Az Arcaragantes helyzete azonban nem lehetett kielégítő. Zizais királyuk vezetésével indultak harcba a rómaiak ellen, hogy kikényszerítsék helyzetük megváltoztatását. Constantinus 358-as megtorló hadjárata alaposan végigpusztította a szarmaták földjét.⁶⁶ A hadjáratl és az azt követő békekötéssel kapcsolatban érdeemes hosszabban követnünk Ammianus⁶⁷ leírását: „A tavaszi napéjegyenlőség elmúltával a császár erős sereget vont össze, és a kedvező jelektől bátorítva indult útnak. Egy arra alkalmas helyen hajóhidat veretett, és átkelt a hótömegek olvadásától megáradt Ister folyón, majd pusztítva behatolt a barbárok földjére. Ezek meg voltak lepve a gyors előrehaladástól, és alig hittek szemüknek, hogy harcedzett seregünk csapatai már a mellüknek szegeztek fegyvereiket. Nem is álmodták volna, hogy egy sereg ebben az időben összegyűlhet. Ellenállásra, de még lélegzetvételre sem volt idejük: valamennyien megfutamodtak, hogy pusztá életüket mentse. Sokan közülük mégis elpusztultak, mert megbénította lábukat a félelem. Akik gyorsaságuk révén elmenekültek, a hegyek rejtékhelyekben bővelkedő völgyeiből tehetetlenül szemlélték tüzzel-vassal elpusztított hazájukat, amelyet ugyanannyi erővel, ahogy szerteszét futottak, meg is védhettek volna. Ez Sarmatiának Pannonia secundával határos részén történt. Hasonló bátorsággal pusztították csapataink viharként Valeria környékén a barbárok javait, fölperzselve és elrabolva mindent, amihez hozzáfértek. A szarmaták a súlyos veszteségtől megrendülve, lemondtak arról a szándékukról, hogy elrejtőzzenek. Taktikát változtattak tehát, és azt tervezték, hogy színleg béketárgyalásokat kezdenek, azalatt pedig hármass csatarendbe fejlődve mit sem sejtő csapatainkat nagyobb kockázat nélkül megrohanják, hogy fegyvert se ragadhassanak, el ne kerülhessék a sebesülést, s így menekülésre se gondolhassanak, ami válságos helyzetben az egyetlen lehetőség. Egy követ fűjtak a sarmatákkal a quadusok is, hogy megosszák velük a veszélyt, miként amazok is mindenkori szövetségeseik voltak a rabló hadjáratokban. De ők is kudarcot vallottak vakmerőségükkel. ... a lezajlott eseményeken okulva, aggódni kezdtek a sorsuk miatt. Alázatosan békéért esedeztek, és bizalommal járultak a császár színe elé, aki ilyen esetekben kegyes szokott lenni. A feltételek megbeszélésére kitűzött napon megjelent Zizais királyfi, egy magas termetű ifjú, harci rendbe állította a sarmatákat, hogy előadja kérését. Amint megpillantotta a császárt, eldobta fegyvereit, egész hosszában arccal a földre borult, mintha meghalt volna. Valósággal szánalmat keltett. Többször is próbálkozott, hogy valamit mondjon, de a zokogástól elakadt a hangja, alig tudott megszólalni. Végül mégis összeszedte magát, erre biztatni kezdték, hogy álljon föl. Ekkor visszanyerte hangját, s térden állva kért magának bocsánatot és kegyelmet vétkeiért. Kíséretét is odaengedték, hogy ők is könyörögjenek, de az ő szájukat is elnémította a félelem, látva, hogy vezérük milyen veszedelemben forog. Amikor a császár felszólítására fölegyenesedett, és hosszú várakozás után megadta a jelt a könyörgésre, övéi mindnyájan földre dobták pajzsukat és lándzsájukat, majd esdekelve kitérték karjukat. Minden lehető kieszelték, hogy alázatos könyörgésben a királyfit is felülműlják. A félelem más sarmatákat is ide kényszerített, köztük Rumo, Zinafer és Fragelidus törzsfőket és előkelő férfiakat, akik hasonló kérdéseket terjesztettek elő a teljesítés reményében. Valamennyien szerföletten örvendeztek, hogy életben maradhatnak, és fogadkoztak, hogy alávetik magukat a súlyos feltételeknek, s iparkodnak jóvátenni ellenséges cselekedeteiket. Kijelentették, hogy készek följánlani önmagukat minden vagyonukkal, gyermekeikkel, feleségükkel és egész földjükkel együtt a római hatalomnak. A császárban mindazonáltal felülkerekedett a jóindulat és a méltányosság. Kijelentette, hogy továbbra is háborítatlanul megtarthatják lakóhelyüket, amazok pedig szabadon bocsátották a foglyul ejtett rómaiakat. Elhozták a kért kezeseket, s megesküdték, hogy a jövőben vonakodás nélkül teljesítik a parancsokat. A kíméletességnek ezen a példáján felbuzdulva, sietve megjelent kíséretével együtt Araharius és Usafer herceg is. Mindketten előkelő származású emberek és törzsfők voltak. Az

előbbi a transjugitanusok és a quadusok egy részének, az utóbbi a sarmaták egy csoportjának fejedelme volt. Ezeket a népeket szálláshelyük közelsége és természetük szilajsága fűzte össze. ... Usafer következett, hogy előadja kéréseit. Araharius hevesen tiltakozott ezellen, mondván, hogy az általa szerzett békét ki kell terjeszteni Usaferre is, aki alá van neki rendelve, és megszokta, hogy az ő parancsainak engedelmeskedjen. Ezt a kérdést is megtárgyalták és úgy döntöttek, hogy a sarmatákat, akik mindig római fennhatóság alatt álltak, föl kell szabadítani az idegen uralom alól. ... Ekkor országuk belsejéből a várnál is gyorsabban elhozták előkelő emberek fiait kezesként, továbbá az egyezés szerint a foglyul ejtett rómaiakat, akiket jobban sajnáltak átadni, mint saját fiaikat.”

A rómaiak így pacifikálták s szabadították fel az Arcaragantest a viktóvál uralom alól. Ugyanakkor a Limigantes is Moesia ellen támadt. Kiűzésükre megindultak a római csapatok, s a velük éppen szövetséget kötött szarmata csoportok Zizais vezetésével. Kiűzték a betolakodókat nemcsak a Birodalom területéről, hanem korábbi szállásaikról is. Most a Limigantes menekült el, mégpedig Patsch szerint a Szamos–Tisza szögéig.⁶⁸ Ahogyan az Arcaragantesnek nem volt ínyére az áttelepítése korábban, most a Limigantes sem egyezett bele egykönnyen. Békekötés – ami legalább annyira színjátékszerűen kezdődött, mint a fentebb leírt Zizaisék-féle – ürügyével jelentek meg a szarmaták Constantius császár színe előtt, majd hirtelen fordulatot megtámadták, s a keletkezett zűrzavarban kis híján lemészárolták. Végül a rómaiak kerekedtek felül, s hatalmas vérfürdőt rendeztek a barbárok soraiban.⁶⁹

A barbár támadások továbbra sem szűntek meg. Tudjuk, hogy a Birodalom mindent megtett a béke érdekében. Próbálkoztak szövetségkötéssel, vérfürdővel, sőt receptióval is. A Notitia dignitatum felsorolásában a „Sarmatae gentiles” hat praefectusát említi, ami nagy tömegű nép provinciába betelepítésére utal. E betelepítések időpontja ma még vitatott. Egy részük minden esetre alighanem a belháború során került római földre: 334-ben I. Constantinus tömegesen telepítette őket családostól Scythia, Thrakia, Makedonia és részben Italia földjére.⁷⁰

A Birodalom – és így Pannonia – területén mind több barbár, és közte szarmata/alán telepedett le. A hunok előretörésének következtében az Al-Dunánál a helyzet válságosra fordult. Ennek egyik következményeként a 370-es években egy gót–alán–hun csoport betelepítésére is sor került Alatheus és Saphrac vezetésével.⁷¹

Az alföldi szarmaták történetének erre az időszakra vonatkozó forrásaink egyre gyérebbek. Az események között első helyen egy olyan háborút kell kiemelnünk, amely a Valentinianus-kori építkezésekkel áll kapcsolatban, amelyek egyébként a szarmata barbarikumban is folytak. A kvádok és a szarmaták határán végzett munkálatok – talán épp a Hatvan–Gombospusztáról ismert burgusról van szó vagy egy hozzá hasonlóról⁷² – robbantották ki a harcokat. A kvádok tiltakoztak ellene, hogy tudtuk és beleegyezésük nélkül indult meg az építkezés. A rómaiak – ahelyett, hogy a panaszt orvosolták volna – megölték a kvádok panaszt tevő királyát. A kvádok segítségül hívták szarmata szomszédaikat, s 374–375-ben óriási pusztítást vittek végbe Pannoniában. Ugyanakkor Moesiát is szarmata támadás érte. A hanyatló Birodalom csak nagy ügyel-bajjal tudott fölébük kerekedni. Maga Valentinianus császár sem élhette meg a győzelmet – egy tárgyalás során gutaütésben meghalt. Nem is tudjuk pontosan, hogyan sikerült végül rendet teremteni, s helyre állítani a békét.⁷³

A hunok elől meginduló mind erőteljesebb népmozgások új veszedelme mellett a régi ellenség jelentősége eltörpült. Az alföldi szarmatákról hallgatnak a források. Annyi bizonyos, hogy ők is igyekeztek kihasználni a rómaiak szorult helyzetét, s minél nagyobb zsákmányra szert tenni.⁷⁴ Bár egy alán csoport a vandálokkal együtt 401-ben Pannonián át elindult nyugatra – hogy végül átkelve Észak-Afrikába megalapítsa a vandál–alán királyságot⁷⁵ –, a szarmata/alán

többség helyben maradt bevárva a hun hódítást. A régészeti leletek alapján igen nagy tömegben éltek még az V. században is az Alföldön. Aligha kételkedhetünk benne, hogy megélték a gepidák foglalását és uralmát is.

469-ben a gótok ellen szövetkező népek között még ott találjuk két királyuk – Beuka és Babai⁷⁶ – vezetésével a szarmatákat is, sőt 516-ban Anastasius császár még viselte a Sarmaticus címet.⁷⁷ A régészeti leletek és az írott források alapján tovább nem követhető nyomon kárpát-medencei jelenlétük, azonban a nyelvészeti és vallástörténeti adatok alapján mindinkább felmerül a gyanú, hogy Árpád népének honfoglalásáig, sőt azután is számolnunk kell határukkal.

JEGYZETEK

1. Elsősorban *H. Nickel* és *C. Scott Littleton* kutatásaira gondolunk itt. Az irodalmat legutóbb **MAKKAY 1997.** foglalta össze.
2. **ALFÖLDI 1942.**
3. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerkesztette: *Székely György–Bartha Antal*. Bp. 1984.
4. **STRABÓN VII. 3. 17.**
5. Óiráni yáju- = ‘tisztelt, vallásos, Adhvaryu- = ‘pap’, az Avesztában yazaite = ‘feláldozott’. *G. Holzer* teljesen elfogadta *G. Dumézil* és *E. Benveniste* elméletét az indoeurópaiakra jellemző „hármass funkciói ideológiai struktúráról”. Így etimológiáit is igyekezett e társadalmi hármass kategóriába beleerőltetni.
6. **HOLZER 1989. 201., 207.** – további irodalommal.
7. **PTOLEMAIOS III. 5.**
8. **TACITUS Annal. XII. 29–30.**
9. **PLINIUS NH. IV. 80.**
10. **TACITUS Annal. II. 62.**
11. **KOLNIK 1977.**
12. **PÁRDUCZ 1935A.; KŐHEGYI 1985.; VADAY 1982–1983.** – A legújabban előkerült temetőrészeletről Füzesabony határában lásd *Farkas Csilla* cikkét ugyanebben a kötetben.
13. **MÓCSY 1954.**
14. **MÓCSY 1977.**
15. **ALFÖLDI 1939. 532.**
16. **TACITUS Hist. III. 5.**
17. Lásd feljebb **PLINIUS NH. IV. 80.**
18. **VADAY 1990–1991.; VISY 1995.** – a korábbi irodalommal.
19. **ALFÖLDI 1942 A. 153–156.**
20. **TACITUS Germ. 43.**
21. **PIETA 1982. 215–217.** A cotinusok esetleges dákvoltával kapcsolatban lásd **VISY 1995. 103–104.** – az irodalom összefoglalásával.
22. **DIO LXVII. 7. 1.**
23. **DIO LXVII. 5. 2.**
24. **SUETONIUS Domitian 6.**
25. **EUTROPIUS VII. XV.**
26. Az eseményekhez és a határerősítéshez lásd **NAGY 1973. 89–94.** további adatokkal.
27. **JORDANES Get. 74. XII.**
28. **ALFÖLDI 1942. 188.** a korábbi irodalommal.; **MÓCSY 1977. 441.**
29. **DIO LXVIII. 10. 3.** – Többek között a nyersanyagok teljes hiánya miatt is.

30. Ezekre az eseményekre és a kereskedelem lényeges szerepére lásd HARMATTA 1970. 43–45. – további irodalommal.
31. VADAY 1982–1983.
32. DIO LXVIII. 10. 3.
33. ALFÖLDI 1940. 138.
34. ALFÖLDI 1942. 189. – a kérdéssel kapcsolatos vitát is tárgyalja.
35. DIO LXVIII. 13.
36. ALFÖLDI 1942. 189–190.
37. ALFÖLDI 1940. 163–164.
38. SHA. vita Hadriani 6. 8.
39. VADAY 1978.
40. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 162–163.
41. ALFÖLDI 1942. 190.
42. PTOLEMAIOS III. 7.
43. FITZ 1963–1964.; GABLER 1968.
44. A 175-ös béketárgyalások során is kétannyi hadifoglyot adtak vissza a rómaiaknak, mint a kvádok és markomannok együttesen.
45. Erre vonatkozóan lásd ALFÖLDI 1942. 188–203.; BALLA 1965.; NAGY 1973. 97–99.; MÓCSY 1974.
46. ALFÖLDI 1940. 144–145.
47. DIO LXXII. 19.
48. KULCSÁR 1998.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR s. a.
49. És akiknek besorozása alighanem ugyancsak összefüggésbe hozható Marcus Aurelius fentebb említett törekvésével, hogy a szarmatákat kiirtva új telepésekkel hozza létre Sarmatia provinciát az Alföldön. (ALFÖLDY 1942. 198.).
50. MAKKAY 1997.
51. ISTVÁNOVITS 1986.
52. DÖRNER 1971.
53. ISTVÁNOVITS 1990. 88.
54. KULCSÁR 1997.
55. AMMIANUS 17. 1.
56. ALFÖLDI 1940. 167.
57. ALFÖLDI 1942B. 671.; SOPRONI 1978. 128–130.
58. MÓCSY 1974. 40–41.
59. ALFÖLDY 1940.
60. A leletek számának növekedését jól érzékelteti *Párducz Mihály* szarmata anyaggyűjtése (PÁRDU CZ 1941., 1944., 1950.).
61. ALFÖLDI 1942B. 675.
62. ALFÖLDI 1942B. 676–677.
63. SOPRONI 1978. 113–137. – Más elképzelés szerint a Diocletianus-féle erődítési munkálatok részeként (MÓCSY 1972. 95–96.). Ekkor épült ugyanis két tábor a Barbaricum területén (Bononiával, illetve Aquincummal szemben). Ennek az elképzelésnek az Achilles-sarka, hogy a szarmaták tudta és beleegyezése nélkül aligha készülhetett volna a védmű, sőt csakis aktív részvételükkel épülhetett meg. Mint láttuk, épp Diocletianus alatt pedig egymást érték az ellenséges szarmata támadások.
64. Máiig nem eldöntött kérdés, hogy az Arcaragantes és a Limigantes szociális rétegeként értelmezhető-e a rómaiak által megjelölt „liberi” és „servi” megjelölésnek megfelelően, avagy törzsek közötti össze-

csapásról van-e szó. Valójában az alföldi szarmaták társadalmi struktúrájáról ma még alig-alig tudunk valamit.

65. AMMIANUS 17. 12.

66. MÓCSY 1972. 99.

67. AMMIANUS 17. 12.

68. PATSCH 1925. 191. – Ezen a vidéken mind gyakrabban kerülnek elő szarmatákra utaló településnyomok. Nagyobb részük ma még publikálatlanul hever a nagykárolyi és a szatmárnémeti múzeumban.

69. ALFÖLDI 1942B. 682–683.; MÓCSY 1972. 99.

70. ALFÖLDI 1924–1926. 5–7.; BARKÓCZI 1959.; VÁRADY 1961. 37. – Kérdés, hogy milyen tömegű lehetett a betelepítés. Még *Várady* szerény számadata is 100 ezer körülire taksálja.

71. VÁCZY 1940. 67–73.; VÁRADY 1969. 22–24.; MÓCSY 1974. 178–179.

72. MÓCSY 1972. 101.

73. ALFÖLDI 1942B. 684–685.

74. ALFÖLDI 1942B. 686.; ALFÖLDI 1924–1926. 59.

75. BACHRACH 1973.

76. JORDANES *Get.* 265. 285.

77. ALFÖLDI 1942B. 687.

Vörös Gabriella

TELEPÜLÉSSZERKEZET
ÉS ÉLETMÓD
AZ ALFÖLDI SZARMATÁK FALVAIBAN

A kilencvenes évekkel új korszak kezdődött az alföldi szarmaták településeinek kutatásában. Kis túlzással és nagy örömmel azt is mondhatnánk, hogy az autópályák (M3, M5) nyomvonalán végre megindulhatott e korszak kutatása, és mostantól esélyünk van arra, hogy a feltárások eredményei tükrében majd képet alkothassunk e hosszú és fontos időszak falvainak szerkezetéről életmódjáról, mindennapjairól. Az eredményekre persze még várunk kell, de az első biztató jelek már feltűntek: a nagy feltárások rövid összefoglalói.¹ Reméljük, hogy megfogalmazóik között nem csupán a feltárások szakszerű régészeit, hanem hamarosan a korszak településeinek elemzőit és leletanyagának közzétevőit is üdvözölhetjük majd!

Mielőtt a friss eredményeket összefoglalnánk – építve természetesen az elmúlt évtizedek ásatásaira –, szólnunk kell a korszak településeinek kutatását máig akadályozó tényezőkről is. Az autópályák nyomvonalán végzett feltárások kényszerű módon, csak egy előre meghatározott sávra korlátozódhatnak. Ez azt jelenti, hogy máig nem rendelkezünk teljesen feltárt településsel, és erre belátható időn belül nincs is kilátásunk. A korábbi évtizedek kutatásaihoz képest azonban óriási eredménynek számít többek között az M3-as építését megelőző nagy munka, ahol a Polgár–Kengyel-köz nevű lelőhelyen közel 30.000 m²-es területet tártak fel. Jelenleg ez a legnagyobb megismert teleprészlet a szarmaták alföldi szállásterületén. A helyszínről és a környékről készült légifotó kimutatta, hogy a feltárások határvonalán túl a falu kiterjedését még további 6–700 méteren lehet követni.² Szerencsére a gyakran 10.000 m² körüli, vagy azt meghaladó felületen feltáruló telepek az Alföld különböző sávjaiban és helyszínein nagy, összefüggő falurészleteket tettek ismertté, és máris rengeteg új információt hoztak a felszínre. Az M5-ös nyomvonalán, Kiskunfélegyháza határában az egyik kijelölt területen 8.000 m²-en 800 objektum került napvilágra, az izsáki úti szakaszon pedig 11.000 m²-en 9 félig földbemélyített építmény, 3 kemence, 10 tüzelőhely, 350 gödör és 16 árok gyarapítja tudásunkat a korszak településeiről.³ A Duna–Tisza közti településkutatásokhoz kapcsolódik az 1994-ben az S-9 jelű út nyomvonalán feltárt két helyszín. Az egyik Fajsz és Dusnok között fekszik, és 9.000 m²-es felületen 111 objektumot,⁴ a másik Dusnok határában 17.000 m²-en 468 földbe mélyített jelenséget eredményezett.⁵ Nem lenne teljes az új kutatások felsorolása, ha nem emlékeznék meg az M5-ös út Csongrád megyei szakaszán 1998 tavasza óta folyó munkálatokról, ahol több helyszínen, a szarmaták különböző korszakaiból származó falvak intenzív és eredményes feltárása folyik, szintén több tízezer négyzetméteren.

A két nagy folyó közének és a Felső-Tisza vidékének kutatása többek között azért is fontos, mivel a legkorábbi temetőket éppen ezekről a területekről ismerjük.⁶ A források gyér, és a szarmata betelepülésre csak több áttételen keresztül alkalmazható adataiból az derül ki, hogy az I. század derekán a szarmata jazigok már a korai temetők által meghatározható területen éltek.⁷ Az Al-Duna vidékéről bevándorló, a görög és a latin forrásokban „áttelepült jazigoknak” nevezett iráni eredetű és nyelvű népcsoportok itteni megjelenésének okát és ebben a római politika szerepét a kutatás többféleképpen értelmezi.⁸ A mi szempontunkból most

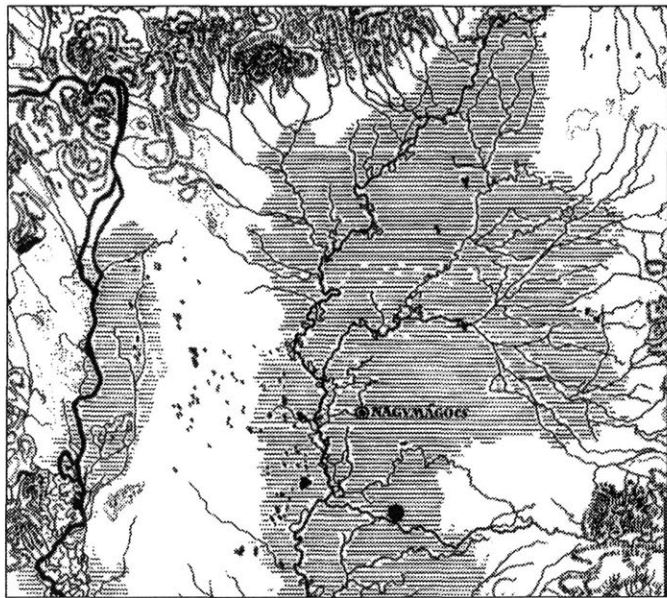
csupán az a fontos, hogy a régészeti módszerrel jól körülhatárolható legkorábbi szarmaták temetőit jól ismerjük, de ugyanakkor hiányoznak az időben hozzájuk tartozó települések.

A szarmata kort (az Alföld római korát) közvetlenül megelőző időszakban az Alföldet a késővaszkori kelták lakták. Egy töredékesen fennmaradt, az i. e. 10-re keltezhető felirat alapján tudjuk, hogy a rómaiak Vinicius nevű hadvezérékkel élükön legyőzték a dákokat és a velük szövetséges bastarnákat. Majd az Alföld északi pereméig nyomultak előre, ahol a kelták éltek ebben az időszakban, és megegyezésre kényszerítették őket Rómával.⁹ A régészeti adatok is amellet szólnak, hogy a kelták az időszámításunk kezdete és 20 között tömegesen vándorolnak egyrészt az ÉK-i Kárpátokba, másrészt DNy-i irányba, a szkordiszkuszokhoz.¹⁰ A dákok előrenyomulását elsősorban történeti adatok bizonyítják, de tartós megtelepedésüknek a Alföldön mindeztidáig nem találjuk régészeti bizonyítékait, hiányoznak településeik, temetőik.

A jazigok tehát minden bizonnyal egy lakatlan vagy csak nagyon gyéren lakott területre érkeztek. Önálló kultúrájukban, temetkezési szokásaikban, viseletükben és sírjaikba helyezett tárgyaik között nem találjuk nyomát sem kelta, sem dák, sem római eredetűnek. Igaz — mint említettem — nem leljük a korai telepeket sem. Ennek egyik oka nyilván az időszak rövidege (pár évtizedről van szó a II. század elejéig), és hogy semmiképpen nem lehet szó tömeges

bevándorlásról. Továbbá számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a korábbi szállásterületekre jellemző életmódról csak bizonyos idő után tértek át a megtelepedett, egyhelyben lakásra, aminek régészeti nyomai a mi módszereinkkel és talajtani körülményeink között is megfoghatók.¹¹

A korai települések hiánya mellett még számos más gonddal is küzd a korszak kutatása. Ide tartozik, hogy a szarmata szállásterület kutatottsága nem mindenütt egyformán egyenletes és intenzív. Köztudott, hogy *Párducz Mihály*, aki elsőként foglalta össze és rendszerezte a szarmaták emlékanyagát¹² az 1930-as és a 40-es években elsősorban a mai Csongrád megye területén végzett telepásatásokat.¹³ A Felső-Tisza

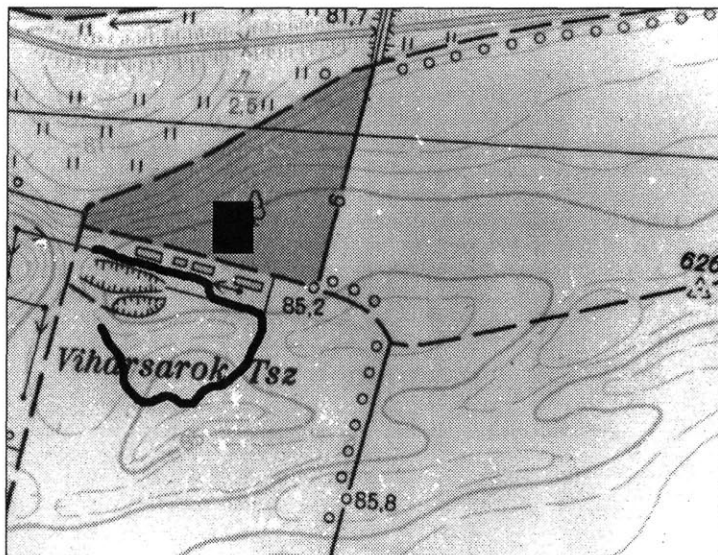
1. kép. Nagymágocs–Paptanya. A hunkori-szarmata, IV–V. századi lelőhely a Tiszántúlon a Mágocs-ér partján található

vidékének, ennek is elsősorban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei részének szarmatakori kutatását *Istvánovits Eszter* összegezte, és következetes munkálkodása alapján biztosak lehetünk a további eredményekben is.¹⁵ *Nepper Ibolya* közlései nyomán a Hajdú-Bihar megyei Biharkeresztes–Ártánd–Kisfarkasdombon és Nagyfarkasdombon¹⁶ a II. század második felétől két évszázadon át virágzó nagy kiterjedésű faluval (a nagyfarkasdombi településrészlet feltárt területe 12.750 m² volt) lettünk gazdagabbak. Ez volt az első olyan település, amelynek publikációja a feltárások lezárulása után (1965–1975 között folytak az ásatások) belátható időn

belül a teljes leletanyag közzétételével együtt elkészült. Legutóbb a Gyoma 133. lelőhely mikrorégiós, mindenre kiterjedő elemző publikációja győzött meg bennünket arról, hogy felül kell vizsgálnunk, és ki kell egészítenünk a korszak telepeiről kialakított eddigi – hiányos – ismereteinket.¹⁷ Vaday Andrea a Szolnok megyei anyagot rendszerező munkája – a mi szempontunkból különösen a szarmata kerámiaművesség tipológiájának kidolgozása – új alapokra helyezte a falvak leletanyagának értékelését.¹⁸

Az eddigi gondok mellett óriási problémát jelent a települések belső időrendjének tisztázása, illetve az egyes falvak egymáshoz viszonyított időrendi helyzete. Támponot elsősorban az

objektumokból előkerült leletanyag szolgáltathat, aminek legnagyobb része a kerámia körébe tartozik. Az egyéb anyagú emlékek, a fémtárgyak (munkaeszközök, használati tárgyak, fegyverek, ékszerek, pénzek) a kő és csonteszközök (fenő- és csiszolókövek, kézimalmok, lyukasztó árák, fésűk) és az üveg anyagú darabok (poharak, gyöngyök) a teljes leletanyag szinte százalékban is alig kifejezhető részét jelentik. Gyomán pl. az összes darab 1%-át.¹⁹ A korhatározásban elsősorban az

2. kép. Település a Mágocs-ér partján. A vastak vonal a régi bányát jelzi, a fekete négyszög a feltárt területet

import, ezen belül is a zömében a római, néha Daciából is, de döntően Pannoniából származó tárgyak feltűnése jelenthet fogódzópontot. Előfordulásuk gyakorisága a limestől és az utaktól mért távolságukkal arányos.²⁰ A jól keltezhető terra sigillaták, a késő római mázas kerámia, az üvegleletek, a fibulák korhatározó értékének megítéléséhez azonban hasznos tanulságot szolgál a római pénzek kibocsátása és a szarmata sírokba, a telepekre kerülése közötti gyakran több évszázados különbség, amivel már régóta számolnia kell mindenkinek, aki a korszak kutatásával foglalkozik.

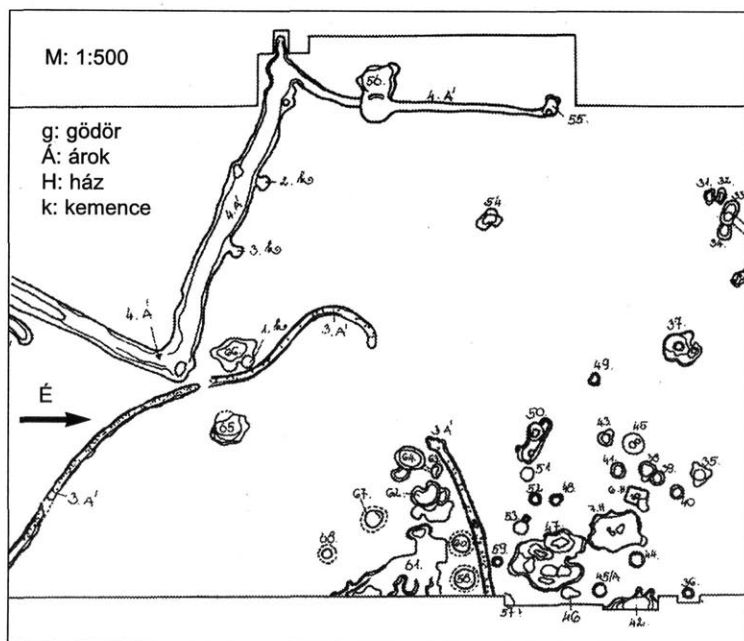
A jelenlegi feldolgozás tehát a magyar Alföldön megtelepedett szarmata népcsoportok települései kutatásának összefoglalására semmiképpen nem vállalkozhat. Az eddigi eredmények közül — a teljesség igénye nélkül — egyetlen, bár véleményünk szerint a leglényesebbéről fogunk szólni: a jelenségekben, az egyes leletcsoportokban megfogható életmódról, azt is egyetlen település, a Csongrád megyei Nagymágocs–Paptanya nevű lelőhely (1. kép) részleges vizsgálatán keresztül. A vizsgálat főként a falu feltárt részének szerkezeti elemzését öleli fel, valamint néhány objektum értelmezési kísérletét. Csak kevéssé támaszkodunk a leletanyagra, annál is inkább, mivel annak feldolgozása nem készült el, a telepről eddig csupán részfeldolgozások láttak napvilágot.²¹

Az 1983–1986 között folytatott kutatások 7.000 m²-es felületen a IV. század vége és az V.

század közepe közé keltezhető késő szarmata falu részletét tárták fel.²² A terület bejárásakor gyűjtött információk és az ásások eredményei bizonyították, hogy a település lakói a mai Mágocs-érként ismert vízfolyás magaspartját követve telepedtek meg (2. kép). Az első, és egyben legszembetűnőbb jelenség, hogy a települést az ér felőli oldalon és rá merőlegesen nyugatról árok határolja (3–4. kép).

Az első pillantásra meglepő jelenség nem áll egyedül. A lelőhelyünkhöz közeli

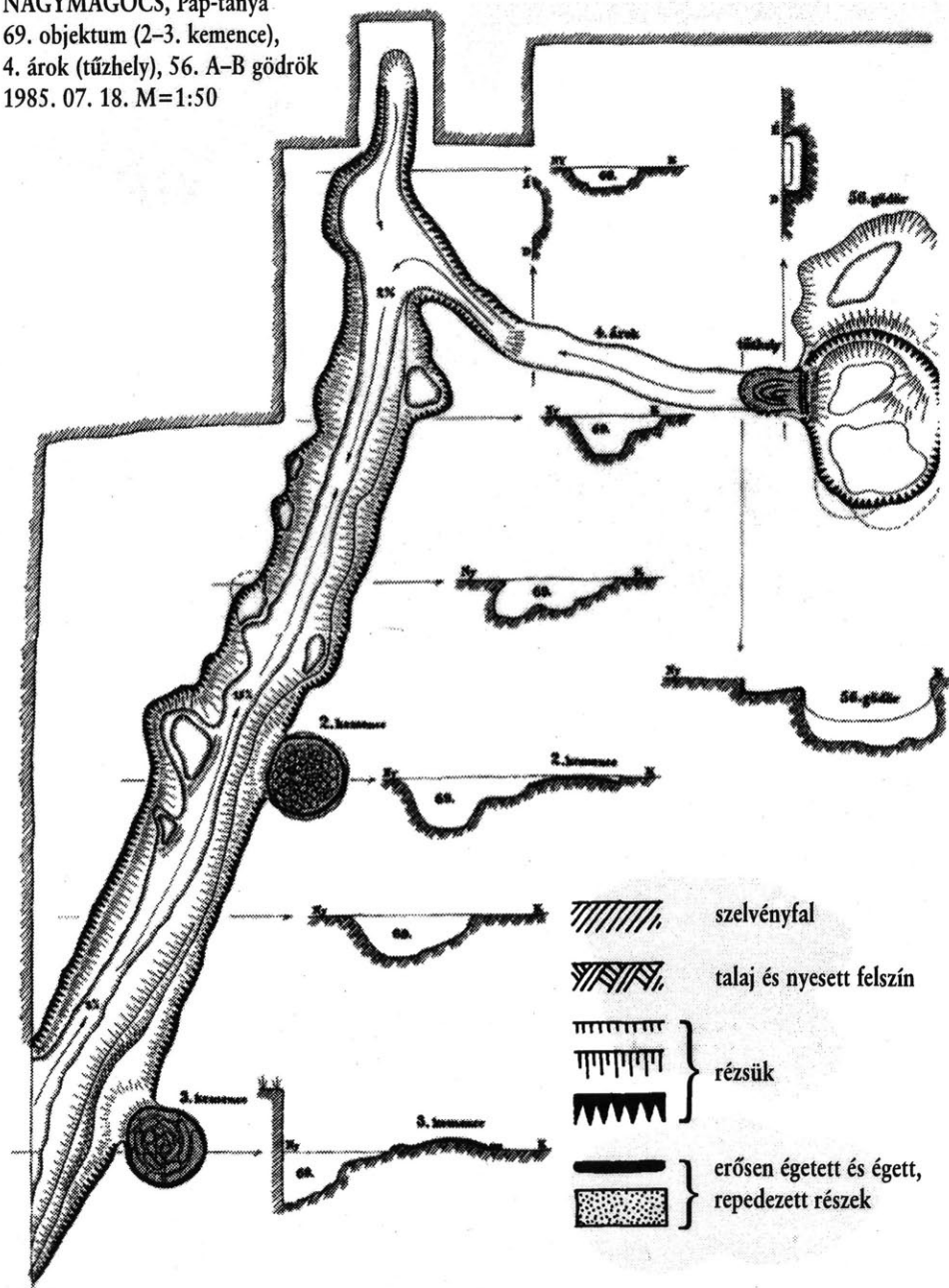
Szentes–Berekháton, a várost elkerülő út feltárásán III–IV. századi települést határolt árok, melyet a feltárás területének kényszerűen rövid kutatási felületén csak egy rövid szakaszon tudtunk követni.²³ A mai felszíni formációk alapján is jól látható, hogy a közel 5 méter széles, meredek oldalú, 2 méter mély árok a falu mocsárral határolt szélét zárta le, és egyben védte az árokból kikerült földből emelt sánccal együtt. A másik oldalon, a telep elvileg védtelenebb részén semmilyen erősítésre utaló, az altalajban megfogható nyomot nem találtunk. A Polgár–Kenyel-köz nevű lelőhelyen a

3. kép. A település összesítő felszínrajzának részlete

III. század második fele és a IV–V. század fordulója közé datálható települést É–D-i irányú árokrendszer határolta, amely a légifotók alapján még további 6–700 méter hosszan volt követhető, és ugyanúgy mint a nagymágocsi, derékszögben befordult. Az egymással párhuzamos, egymás mellett futó árkok közül a külső (a település centrális részéhez képest) volt a szélesebb, „V”-metszetű és közel 1 méter mély a feltárás szintjéhez képest. A belső árok aljában, amely jóval keskenyebb és sekélyebb volt, az ásatok cölöpök nyomait tárták fel, ami arra utal, hogy a sánc — árok együttest itt még egy kerítés is erősítette. Hasonló erősítési rendszer nyomait lehetett megfigyelni a közeli, 1,5 km-re fekvő Polgár–Csőszhalom-dűlő lelőhelyen is.²⁴ Dusnokon is árok–kerítés védmű nyomairól számol be az ásató, amely a telep keleti oldalán haladt 90 méter hosszan. Az ásatósi megfigyelések alapján azonban a két különböző típusú erősség a település két különböző fázisából származik.²⁵ Mély és széles erősítő árokról tesz említést *Wicker Erika* a kiskunfélegyházi ásások ismertetésekor, melyet 60 méter hosszan lehetett követni, megfigyelve derékszögben elforduló ágát is.²⁶ Az előbbieken felsorolt példák arra figyelmeztetnek, hogy a településeket határoló árkok előbukkanása a nagyobb ásásokon azt jelentheti, hogy egy, ha nem is általános, de jellemző településszerkezeti elemről van szó. Előkerülésük – jelenlegi tudásunk szerint – a III–V. század közötti időszakban várható.

NAGYMÁGOCS, Pap-tanya
 69. objektum (2-3. kemence),
 4. árok (tűzhely), 56. A-B gödrök
 1985. 07. 18. M=1:50

4. kép. A falut ölelő sáncárok részlete, az oldalában és belsejében kialakított kemencékkel

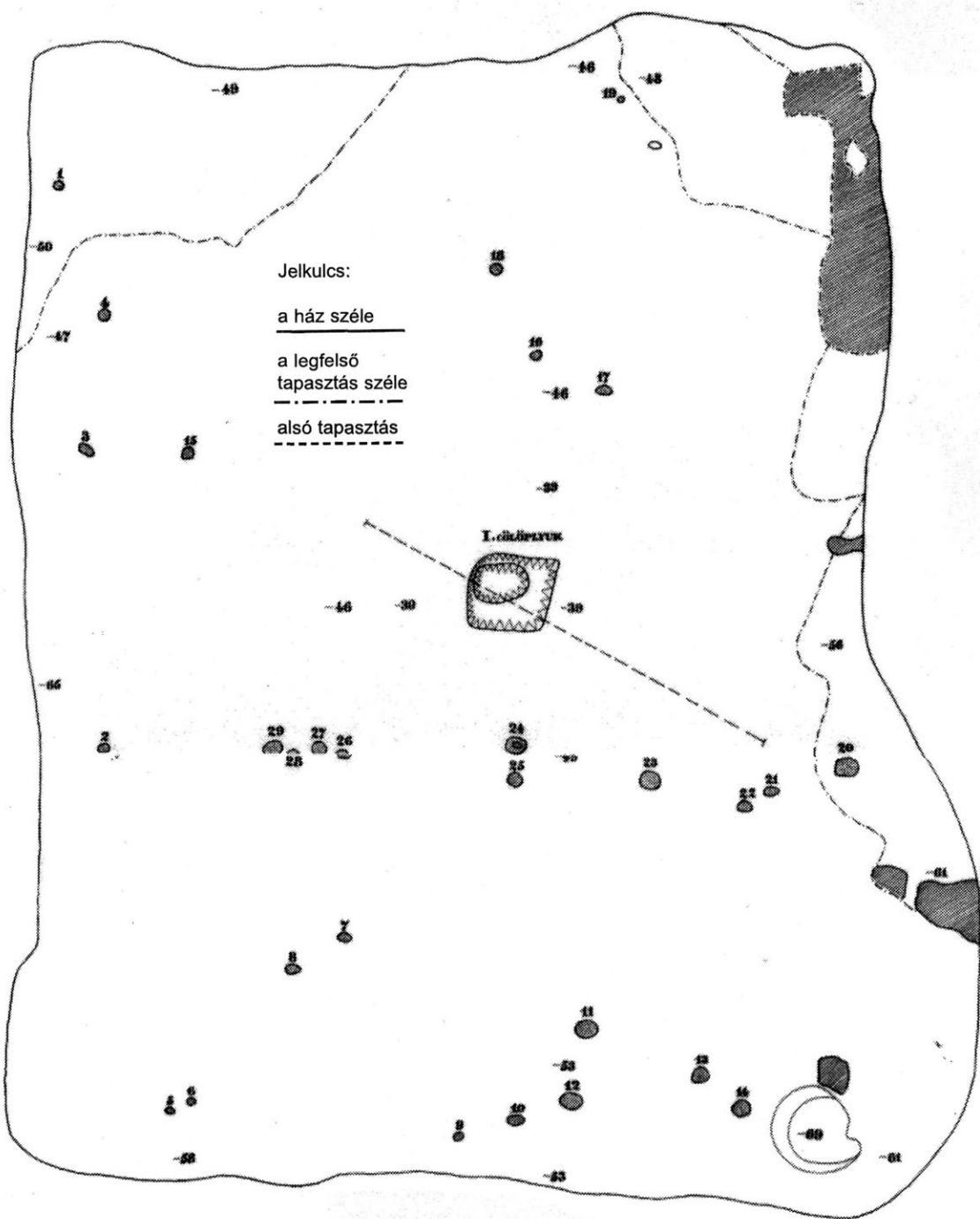
A nagymágocsi telepen kerültek elő olyan árkok is, melyek helyzete és méretei alapján nem hozhatók kapcsolatba a falu védelmével. A keskeny, több helyen a felszín pusztulása miatt kikopott árkok földbe mélyített objektumok együttesével is jellemezhető területet zárnak közre (3. kép). Az árkok mérete, alig kevert, humuszos betöltése és az aljukban kibontott lyukak arra vallanak, hogy kerítésárokokról lehet szó, melyek talán egy-egy közösség (nagycsalád?) életterének vagy gazdasági egységének a határait jelölik (1–2. árok). A kerítések határolta részen ugyanis szabályos, földbe mélyített gödrök, hombárok, félig földbe mélyített gazdasági épületek, ólak és felszíni építmények találhatóak. Az objektumok csoportos elhelyezkedése alapján a kerítés határolta két életteren, udvaron kívül még másik két nagycsaládi(?) egységet is el tudunk különíteni. Ugyanezzel a megfontolással a Biharkeresztes–Ártánd-Nagyfarkasdomb több mint 12.000 m²-es településrészletén az ásató tizenöt család meglepedésének nyomát mutatta ki.²⁷

Egészen más funkciója volt azoknak a mágocsiakhoz hasonló szerkezetű és méretű árkoknak, melyeket a legfrissebb és legnagyobb kiterjedésű feltárások eredményeztek a Duna-Tisza közén.²⁸ A téglalap (30x14 m) és rombusz alakzatot rajzoló (40x40 m), és az egymásba egyre szűkülően ásott négyzetes árkok, feltehetően ugyanazon időben, illetve egymás után használt karámok lehettek.²⁹ Hasonló árok-rendszerek kerültek elő az M5-ös autópálya Csongrád megyei szakaszán is.³⁰ Csak óvatosan jegyezzük meg, hogy a tiszántúli részekben mind ezidáig hiányzó karámnyomok a két földrajzi terület felszíni talajviszonyai és vízrajza közti különbségekre, végső soron az itt élő emberek életmódbeli különbözőségére vezethetők vissza. A karámok megléte, illetve hiánya tehát azt az évezredekben át nyilvánvaló ténytet támasztja alá, miszerint a nagyállattartásra alkalmasabb volt a Duna-Tisza köze, mint a folyókkal, vízjárásokkal, mocsarakkal jobban tagolt tiszántúli részek.

A településeken megfigyelt árkok különleges csoportját jelentik a szabályos kör formájú, különböző átmérőjű árkok. Kiskunfélegyháza határában 20 méteres átmérőjűt tártak fel, kettő, esetleg hármas egymás mellett futó, koncentrikus árok alkották a kört.³¹ A sándorfalva–eperjesi hunkori szarmata telepen négy körárok került elő, melyeknek szerkezete, mérete megegyezik a falu egyik kis sírszámú temetőjének néhány sírját körülvevő árkokéval.³² A sándorfalvi körárok előkerülésekor azt gondoltuk – és ez a véleményünk azóta sem változott –, hogy a kör formájú árkok, mivel belsejükben semmilyen lemélyedő szarmatakori objektumot soha nem találtunk, valamilyen könnyűszerkezetű, föld feletti épületet, lakóházat kerítettek, melynek formáját követte az árok, tehát maga is kör alakú volt.

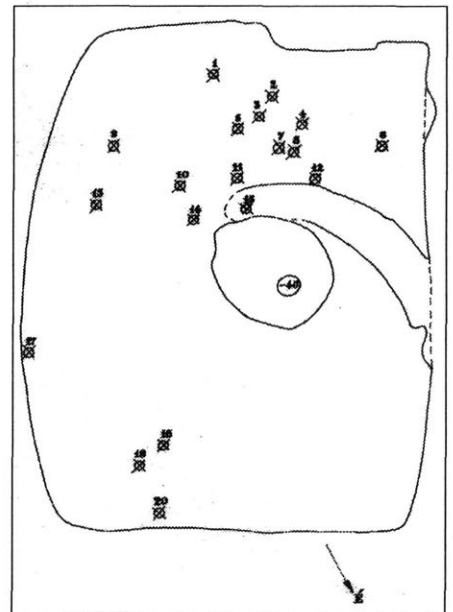
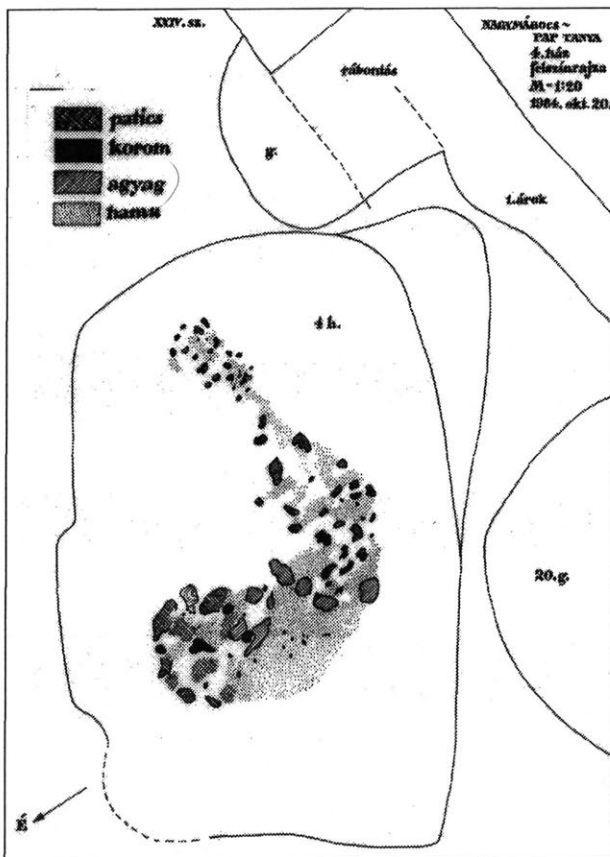
A szarmaták lakóházaira csak nagyon kevés és nehezen értelmezhető forrásunk van. A II. századi Marcus Aurelius oszlopon ábrázolt felszíni, gerendákból összerótt házak között feltehetően szarmatáké is található. A domborművön egyértelműen kör formát mutató építmény is látható. Ammianus Marcellinus a másik sokat idézett szerző, aki a IV. század első harmadában lezajlott alföldi események kapcsán a szarmaták két háztípusát említi,³³ amikor arról szól, hogyan dúltak fel egy falut a római katonák: „széthányták könnyű szalmakunyhóikat, ... nem védett meg a haláltól senki sem, még a legerősebb gerendákból összerótt ház sem.”

A szarmata településeken az utóbbi években egyre gyakrabban kerülnek elő építmények nyomai, elsősorban különböző formájú, méretű és szerkezeti elemmel jellemezhető alapok. Mindenre kiterjedő közzétételük azonban legtöbbször hiányzik. A Hódmezővásárhely melletti solt-paléi,³⁴ a fehértói,³⁵ a mohácsi,³⁶ a tiszaezlári³⁷ és a biharkeresztesi³⁸ települések építményeinek közlésein kívül az ásatósi összefoglalók utalásszerű adataira hagyatkozhatunk.³⁹ Az utóbbi 15 év feltárásai számszerűen gyarapították ugyan ismereteinket, de lényegileg nem módosították az eddig kialakult képet. A földbe mélyített építmények mérete, formája és

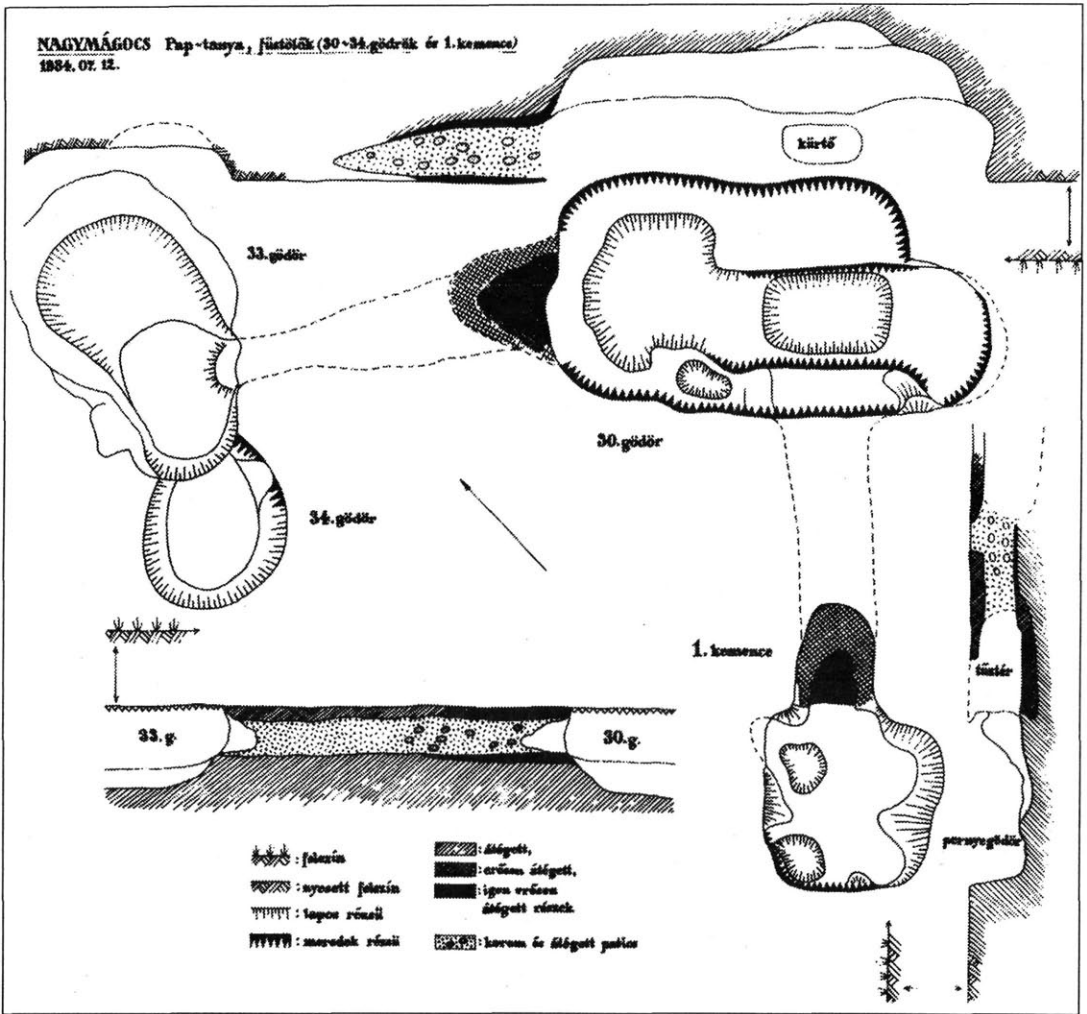
5. kép. Nagymágocs-Pap-tanya 1. ház. Földbe mélyített (gazdasági)épület alapja a karólyukak nyomaival

szerkezete ugyanazon a telepen belül is különböző lehet, mint például Sándorfalva–Eperjesen⁴⁰ vagy a Nyáregyháza környéki lelőhelyeken.⁴¹ A tető kialakításának módjára és formájára csupán a cölöplyukak elhelyezkedése utal, amely szintén nagyon sokféle lehet. Az egyik leggyakoribb – mint ahogyan a nagymágocsi telepen is megfigyelhető –, hogy a négyzetes építmény közepén található egyetlen cölöplyuk. Ebben az esetben a tető egyetlen oszlopra támaszkodott, tehát valószínűleg sátozott volt. A téglalap formájúaknál sokszor a két rövidebb oldal felezőpontjánál található a cölöplyukak, ezekben az esetekben nyeregtetős megoldással kell számolnunk. Találunk arra is példát, amikor a sarkokban vannak a cölöpök nyomai, ilyenkor a sarkokban álló ágasokra fektetett koszorúfák segítségével oldották meg a lefedést. Azokban az esetekben, amikor nem találjuk nyomát a leásott cölöpnek, felvetődik, hogy az épületen kívülre helyezték el, de sekélyebbre ásták, mint a lemélyített padló szintjét. Az oszlopok, illetve a cölöpök helyét a felszín kopása tüntethette el. Az építményeknél a felmenő falakra semmi nem utal és funkciójukra is csak a legritkább esetben találunk adatot. A közleményekben „háznak” nevezik ezeket az objektumokat, mindig hozzátéve, hogy a funkció kérdéses. Egyrészt kis alapterületük miatt és mert legritkább esetben találunk bennük kemencét vagy tűzgyújtásra utaló nyomot.⁴² Az eredeti járószint alatt feltárt, munkagödörrel együtt megépített kemencék a szabad téren voltak. Gyakran előfordul, hogy praktikus okokból az elhagyott, korábban másra használt építmények oldalában alakították ki a szabadtéri

6. kép. Nagymágocs–Pap-tanya 2. ház. Felszíni ház alaprajza

7. kép. Felszíni ház alaprajza, a padlón hamus-paticsos foltokkal

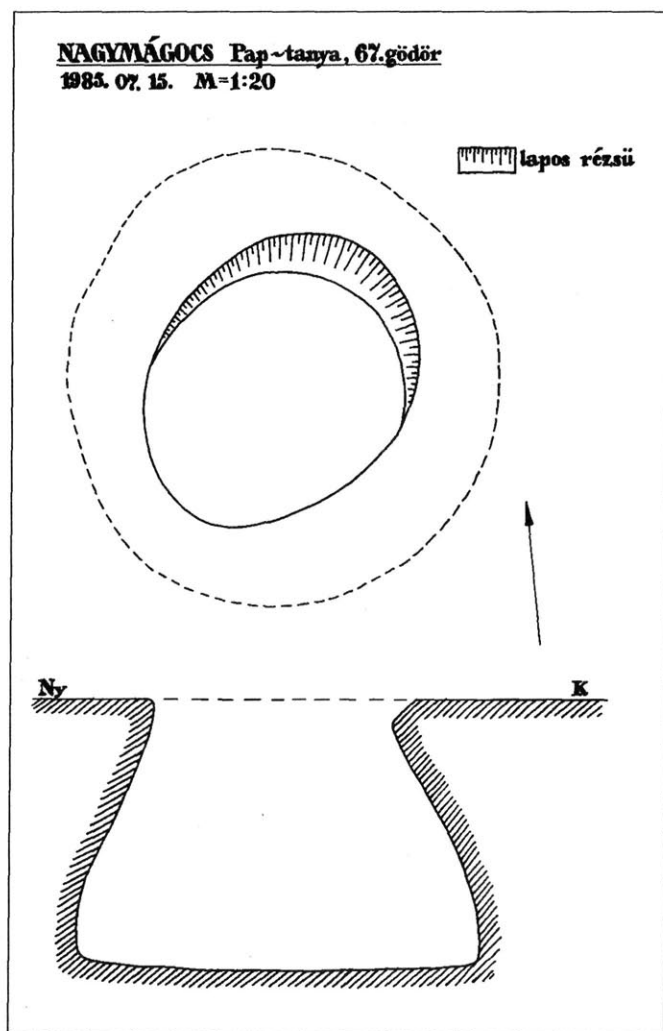

8. kép. Füstölő-aszaló műhely földbe mélyített részeinek maradványai

kemencét. Bizonyosan így történt ez például Algyőn,⁴³ de e fajta megoldás vetődött fel a tiszai település esetében is, ahol az imént ismertetett, földbe mélyített, tetőszerkezetes építmények oldalában voltak tüzelő alkalmatosságok.⁴⁴ Nagymágocsra a vízparttal párhuzamos árokban, illetve annak oldalában alakítottak ki szabadtéri kemencéket.

A négyzetes, többnyire négyzet vagy téglalap formájú, 9–15 m² alapterületű, földbe mélyített objektumok funkciójára – mint említettük – nagyon kevés adatunk van. Plinius szerint Germániában a textíliákat földbe ázott építményekben készítik. A szarmatákra vonatkozó ilyen adatot nem ismerünk, de tény, hogy az ismertetett építmények alja legtöbbször határozottan elválik a betöltéstől, kemény, lejárt és számos karólyukkal tagolt (5. kép). A karólyukak értelmezése problémás, de elképzelhető, hogy valamilyen lábakon álló gazdasági eszközök, pl.: szövőszékek gyakori áthelyezésének nyomait jelentik. Egy másik auctor, Tacitus

NAGYMÁGOCS Pap-tanya, 67.gödör
1983. 07. 15. M=1:20

9. kép. Gabonatároló verem, peremén a lejárás helyét jelző részével

település, ahol félig földbe mélyített építmények mellett, több föld feletti ház is napvilágra került.⁴⁸ Felsőzíni építmény nyomait sikerült dokumentálni Kunszentmártonban is. A 4 méter hosszan húzódó cölöpsor egy ház falát rajzolta ki, bár a padlószintet a szántás teljesen tönkretette.⁴⁹ Cölöpszerkezetes építmények nyomai az M5-ös út nyomvonalán végzett feltárásokon is előkerültek. Rendszerük nem mindig értelmezhető, de a részletes feldolgozás bizonyára meggyőző eredményekkel fog járni. Wicker Erika például egy olyan felszíni építmény nyomait említi, melynek határozott körvonala 6,3x3 méteres volt, formáját pár nagyméretű cölöp nyoma jelölte ki, sőt egy félköríves formájú bejáratot is megfigyelt.⁵⁰

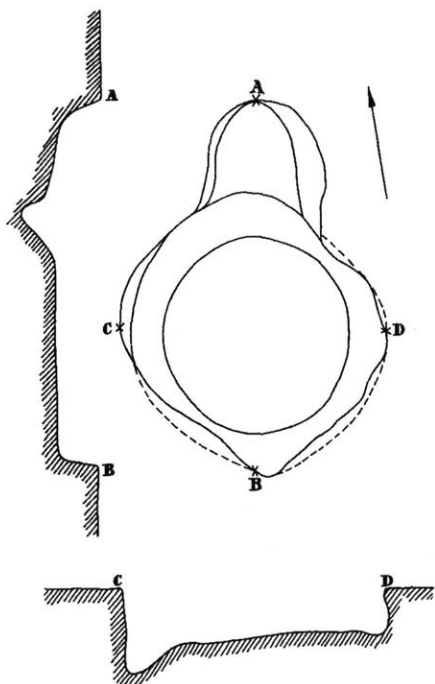
Nagyágocson közvetlenül egymás mellett egy árok kerítette, tehát zárt területen három felszíni építményt bontottunk ki (2-4. ház). A felszín csak kevéssé pusztult le, bár a szántás itt is

leírása szerint a földbe mélyített építmények tárolóhelyül szolgáltak.⁴⁵ Ha az adatot a szarmatákra is vonatkoztatjuk, értelmet nyert, hogy a fűtő alkalmaságok miatt hiányoznak ezekből az építményekből.

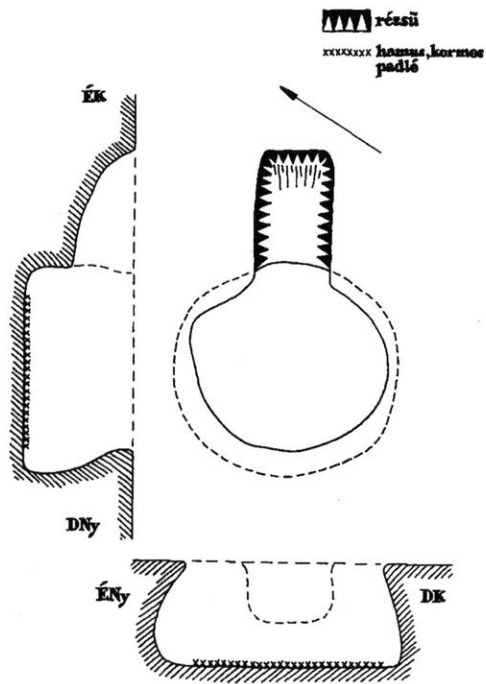
Már régóta felvetette a kutatás, hogy a szarmatáknak minden bizonnyal voltak föld feletti lakóházaik, és hogy a felszíni építmények nyomainak hiánya talajtani adottságaik következménye lehet az Alföldön. Ugyanezzel a problémával küzd többek között a gepida korszak kutatása is. A gepidák római kori szállásterületéről ismerünk felszíni, cölöpös szerkezetű, az osztott és a földbe mélyített építményekhez képest nagy méretű lakóházakat.⁴⁶ Ugyanakkor nem találkoztunk ilyen lakóépítményekkel a tiszántúli szállásterületen.

A legutóbbi idők ásátástechnikája és kutatási módszere ezen a területen is meghozta a régen várt eredményt: az első felszíni házak nyomait. A legelső adat 1972-ig vezet vissza, amikor Kürti Béla a Duna-Tisza közti Bordányban az eredeti szarmata kori járószinten egy felszíni ház padlóját, valamint egy cölöpsoros nagyobb épület nyomait dokumentálta.⁴⁷ Ebbe az időszakba tartozik a tiszaladányi

NAGYMÁGOCS Pap-tanya, 29. gödör
1984. 07. 18. M=1:20

NAGYMÁGOCS Pap-tanya, 53. objektum
1985. 06. 25. M=1:20

10 a-b. kép. Lejáratos kerek ólak alapjai

megsértette néhol a házak padlóját (6. kép). A földre mélyítettekhez képest (2,5x2,5, 3x3 m) nagyobb alapterületűek voltak (4x3 m), ezen kívül feltűnő volt a két építménytípus padló közötti, közel egyméteres szintkülönbség is. A felszíni építmények padlóján és környékén paticsdarabokat, korom és hamu foltokat bontottunk ki (7. kép). A paticsdarabok lenyomatai egyértelműen a házak felmenő, tapasztott, vesszőfonatos oldalaira jeltenek bizonyítékot.

A falvakban általában kevés olyan jól értelmezhető adat található, amely a korabeli életmódról, gazdálkodásról nyújtana ismeretet. A korszak különleges, más régészeti korokból ismeretlen műhelytípusa az ún. füstölő vagy aszaló. Az első ilyen műhely Algyőn került elő az 1970-es évek elején.⁵¹ Ezt követően számos új lelőhelyen megfigyelték és leírták,⁵² legutóbb Balogh Csilla foglalkozott részletesen a témával, a dusnoki ásatásán előkerült négy füstölő, illetve aszaló műhely alapján.⁵³ A műhelyek működésének lényege, hogy a tüzelőhelyet és az aszalásra vagy füstölésre kialakított objektumot, vermet vagy gödört egy földalatti kürtővel kötötték össze. A tüzelőtérben keletkezett füst a kürtőben lehűlve fejtette ki tartósítót, aszaló hatását. Az ilyenfajta műhelyeknek kiváló néprajzi analógiáit ismerjük Balogh Csilla gyűjtése nyomán.⁵⁴

Nagymágoconson két füstölő-aszaló műhelyt tártunk fel. Jól meg lehetett figyelni, hogy az egyik építménynek két fázisa volt (8. kép). A füstölőtér valószínű tönkremenetele után egyik

rövidebb végében tüzelőhelyet alakítottak ki, majd innen indítva egy újabb kürtöt és egy szabálytalan formájú tartósítóhelyet készítettek (1. kemence, 30., 33. gödrök együttese). Nem találtunk igazán meggyőző adatokat arra, hogy pontosan mire használták a mágocsi műhelyeket. A víz közelsége a halfüstölés, a néprajzi analógiák pedig a vadontermő gyümölcsök tartósítása mellett szólnak.

A telepek leggyakoribb leletei a kerámiatöredékek. Az edényeket legtöbbször helyben állították elő, de ennek módszerére csak ritkán találunk adatokat. Az alacsony hőfokon kiégetett, kézzel formált edényekhez valószínűleg nem használtak épített kemencét, erre a felvetésre a szinte mindegyik településen megtalálható, kerámiasalakok a bizonyítékok. Épített kemence az alföldi szállásterületről csak néha került elő, legutóbb 1988 nyarán Kunszentmártonban Madaras László tárt fel egyet.⁵⁵ A legkorábbi, az 1935-ben feltárt gyulai.⁵⁶ Csaknem fél évszázaddal később Sándorfalva–Eperjesen találtunk egy szinte teljes épségében megmaradt kemencét, a hozzá tartozó agyagnyerőhellyel, kutakkal és gazdasági épületekkel együtt.⁵⁷ A kemence nagyobbik részét a korabeli járószint alatt építették meg, a tágas előtérből táplálták a kétosztatú tüzelőhelyet, melyet a lyukakkal tagolt rostély zárt. A rostélyra kerültek a nyers edények, fölējük boltozatot építettek, melynek alsó része (nem tudjuk pontosan mennyi), szintén a korabeli járószint alatt volt.

Víznyerő helyekre természetesen minden településen szükség volt. Polgáron néhány, eddig ismeretlen típusú, fabéléses, meredek falú, mély kutat tártak fel,⁵⁸ Szegvár határában pedig egy településrészleten két öblös és igen mély, ásott kutat találtunk.⁵⁹ A Duna-Tisza közén a talajviszonyoknak megfelelően nem áshattak meredek falúakat, mert a homoktalaj nem tette lehetővé. Itt ún. „kopolyakutakat” mélyítették, mint amilyeneket a néprajzi szakirodalomból is jól ismerünk.⁶⁰

Nagymágocson az 1950-es években a lelőhelyhez tartozó területen, az akkor működő bányában Felicián atya (Neubauer József) írt le és dokumentált edényégető kemencét.⁶¹ Az ásatások során a 7-es számmal jelzett, földbe mélyített, szabálytalan formájú és nagy méretű (5x3,5 m) építményben találtunk edény készítésére utaló nyomokat. Feltűnő volt, hogy az építmény padlóján nagyon sok kidolgozott, lilás színű, kiégetetlen, széttagolt agyagrögöt észleltünk. Az egyik gödörben (54. sz.) pedig a kidolgozott, előkészített agyagcsomók mellett, egy csillámpala rögöt találtunk, mely Mágocson is a legfontosabb soványító anyaga a lassúkorongon formált főzőfazekaknak. Az adatok alapján teljesen egyértelmű, hogy a faluban gölöncsér mester vagy mesterek működtek és helyben készítették a falu lakói számára a jó minőségű, szürke edényeket és a főző alkalmatosságokat.⁶² A mester műhelye tehát a 7-es számú objektum lehetett, az agyag nyerésére kiválóan alkalmas volt a helyi agyagbánya, amit közvetlenül a műhely mellett jelöltek ki (42., 47. gödör). Az edénykészítéshez szükséges vizet a közeli, ma Mágocs-érnek nevezett vízfolyás szolgáltatta.

Fazekasműhelyre utaló nyomokat, a mágocsiakhoz hasonló, kidolgozott agyagcsomókat Solt-Paléről Párducz Mihály is említi: „A gödör földjében összeálló agyagcsomókat találtunk, 1/2 kg-os csomók is voltak, talán edénygyártáshoz előkészített anyagból valók.”⁶³ Fazekasműhely működött a polgári településen is. A nyeregvetős épület az agyagnyerő gödrök és a víznyerő kutak együttese mellett itt is durva csomókká gyúrt, de ki nem égetett agyagcsomók bizonyítják a helyi edénykészítés meglétét.⁶⁴

Fém tárgyakra csak a legritkább esetben bukkanunk a lelőhelyeken. A kutatás ennek ellenére úgy tartja, hogy a szarmatáknak önálló fémiparuk volt, bár nyersanyaghoz jutásuk az alföldi szállásterület helyzete miatt gondot okozhatott. A településeken feltűnő vas salakok utalnak elsősorban fém megmunkálásra. Nagymágocson egy műhely részletét is feltártuk, erősen

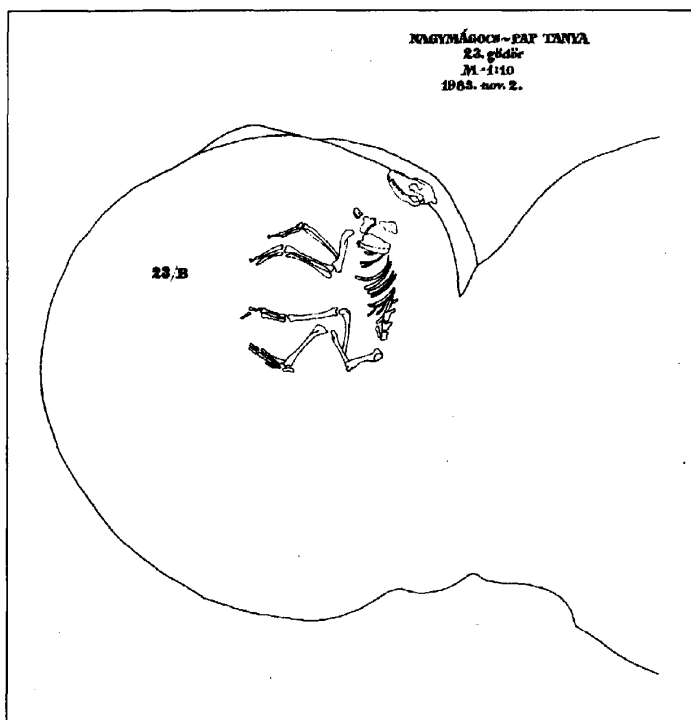
átégett felületen, nagy mennyiségű vas salakot és néhány apró öntöttégelyt találtunk (73A–B objektum). Vasolvasztó műhelyt feltételez Nepper Ibolya a biharkeresztesi telepen, objektumban fordult elő vas salak Gyomán és Kiskunfélegyháza határában.⁶⁵

Kevés közvetlen, de annál több közvetett bizonyítékunk van arra, hogy a letelepült életmódot folytató, bizonyíthatóan hosszú ideig egy helyben lakó szarmata közösségek földműveléssel is foglalkoztak. Nagymágocson az egyik gödör (3/A gödör) alján 2–3 cm-es rétegben égett gabonamagvakat találtunk. A gabona őrlésére szolgáló, teljesen ép kézimalom is előkerült a település szélén (55. objektum).⁶⁶ Őrlőkő párról tudunk Solt-Paléről és az M5-ös nyomvonaláról, a Kiskunfélegyháza melletti feltárásból.⁶⁷ Bár településeken, sőt terepbejárások alkalmával is előfordulnak őrlőkő töredékek, valószínű, hogy a kézimalmok a kőben szegény szállásterületen óriási értéket jelenthettek egy-egy közösség számára.

A gabona tárolására a földbe mélyített, szabályos alakú gödrök szolgáltak (9. kép). Formájuk különböző lehetett, a leggyakoribb a méhkas alakú, vagy a hengeres. Gyakori, hogy ezeket használatbavétel előtt kifüstölték, sőt kitapasztották és ki is égették. Korábban felvetődött, hogy a nagyobb méretűek lakóházak voltak.⁶⁸ A szabályos formájú gödrök igen nagy számban fordulnak elő a telepeken, egy-egy lelőhelyen gyakran több százat is feltárnak. Nagy számukkal kapcsolatosan az egyik magyarázat, hogy a tárolásra szolgáló gödröket viszonylag gyakran meg kellett újítani, és hogy minden egyes közösségnek saját, elkülönült vagy elkülönített tárolórésze, területe volt.⁶⁹ A gödrök lefedésére csak kivételes esetekben találunk adatot, pedig annak szükségessége kézenfekvő. Kunszentmártonban két gödör körül is sikerült kibontani 5–6 cm vastag, ferdén leszúrt faágak nyomait a gödrök szája körül.⁷⁰

A szabályos formájú gödrök között Nagymágocson találtunk néhány olyat, melynek egyik oldalán félkörös vagy ovális formájú kitüremkedést, lejáratot bontottunk ki. Az átlagosan 2,5 méter hosszú, a korabeli járószinthez képest kb. 0,5–0,7 méterre mélyedő, kerek építményeket (29., 35., 38., 46. objektum) ólaknak tartjuk (10. kép).

Az állattartás és tenyésztés gazdaságban betöltött súlyát a telepeken talált, nagy mennyiségű állatsont bizonyítja. Sajnos kevés olyan feltárás volt, ahol ennek a fontos lelettípusnak a feldolgozása is megtörtént. A gyér adatok szerint a háziállatok aránya a döntő, a kunszentmár-

11. kép. Gondosan eltemetett kutya csontváza az egyik gödörben

86

toni lelőhelyen pl. kizárólag háziállat csontját találták. A csontok itt arról vallanak, hogy fogyasztották a szarvasmarha, a sertés, a házi lúd, a juh és a kecske mellett a lovat is. A legzetes szarmata lovak 120–128 cm marmagasságúak és karcsú csontozatúak voltak, de ettől eltérő méretű egyedek csontmaradványai is előfordultak.⁷¹ Érdekes megfigyelés, hogy bár kutyacsont is előfordult az objektumokban, fogyasztásukra nincs adat, ellenben, több példánk van arra, hogy az elpusztult állatot gondosan eltemették. Nagymágocson egy kör alakú, humuszos betöltésű gödörben (23/B gödör) bontottunk ki egy oldalára fektetett eb csontvázat (11. kép). „Kutyasírokat” említ Nepper Ibolya Biharkeresztesről, és szabályos kerek gödör oldalában ép kutyacsontváz fordult elő a polgári ásatáson.⁷² Gondosan gödörbe helyezett kutyákat bontottunk ki a szentes–berekháti lelőhelyen is.⁷³ A szarmata telepeken előforduló meghatározott kutyacsontvázak alapján tudjuk, hogy agár formájúak voltak.⁷⁴ Ezt a véleményt támasztják alá a legfrissebb, szemrevételezés alapján történt meghatározások is.

Végezetül egy aránylag ritka, de annál érdekesebb jelenségről szólunk. A szarmata kori telepek és temetkezési helyek, temetői területei elkülönülnek, sőt csak a legkritkább esetben fordul elő, hogy a településhez tartozó temető is napvilágra kerül. Néha mégis találkozunk emberi maradványokkal, csontvázakkal a településeken is. A nem túl jellemző, de mégis fontos adatok közül álljon itt néhány. A Szeged–Szőreg, Iván téglagyári későszarmata telepen az 55. sírban (voltaképpen gödörben) két felnőtt és egy gyermek egymás fölötti, szabálytalanul fektetett csontváza került elő a korszakra jellemző kerámialetekkel együtt.⁷⁵ A tápé–széntéglágetői 291. sírban egy férfi hiányos csontváza került elő, a szintén későszarmata hunkori településen.⁷⁶ Hódmezővásárhelyen, a Solt–Paléban a 17. gödör tartalmazott egy oldalára fektetett csecsemő csontvázat.⁷⁷ A gödrökben kibontott emberi vázak helyzete és állapota arról vall, hogy eltemetésük nem szabályos rítus szerint történt. Korszakhoz tartozásuk egyértelmű a gödrök betöltésében előkerült kerámia és egyéb leletek alapján. Bizonytalan azonban, hogy a gödrökben talált, sokszor szabálytalan testhelyzetben vagy hiányos végtagokkal, testrészekkel eltemetett emberi vázak a falu közösségéhez tartozó emberek voltak-e. Felvetődik az a lehetőség, hogy a gödörbe dobált elhunytak a helyi kakosság tagjai voltak, és esetleg a települések feldúlásának, kényszerű felhagyásának a bizonyítékai.

A telepek korhatározásának egyik bizonytalansága, és a kronológia nagy kérdése, hogy mikor szűntek meg és miért néptelenedtek el a szarmaták falvai. Felvetődik a közösségek lassú „vándorlásának” a lehetősége is. Nagymágocson is megfigyeltük, hogy a telep felhagyott részén nyitottak homok- vagy agyagbányát, miközben a korábbi objektumokat átvágták. Az itteni település gyors és kényszerű elhagyására a felszíni házak átégett tapasztás darabjai, a tárológödörben feltárt, megszenesedett gabonamagvak utalnak, továbbá a hátrahagyott ép kézimalom.

JEGYZETEK

1. WICKER 1995.; WICKER 1997.; HAJDÚ–NEPPER–MÁTHÉ–RACZKY–KRIVECZKY–CSÁNYI–TÁRNOKI 1997.; PINTÉR 1998.; BALOGH 1998.
2. HAJDÚ–NEPPER–MÁTHÉ–RACZKY–KRIVECZKY–CSÁNYI–TÁRNOKI 1997. 106.
3. WICKER 1995., 1997.
4. PINTÉR 1998.
5. BALOGH 1998.
6. KŐHEGYI 1985.

7. MÓCSY 1975. 41.
8. MÓCSY 1975. 41.; LAKATOS 1983. 118–120.; VADAY 1989. 132–133.
9. MÓCSY 1975. 39.
10. MARÁZ 1977. 60.
11. KULCSÁR 1984. 21.
12. PÁRDUCZ 1931., 1941., 1944., 1950.
13. VÖRÖS 1991. 1. ábra.
14. ISTVÁNOVITS 1986.
15. ISTVÁNOVITS 1993.
16. NEPPER 1984., 1985.
17. VADAY 1996.
18. VADAY 1989. 132–181.
19. VADAY 1996. 163. 38. ábra.
20. KULCSÁR 1984. 23.
21. VÖRÖS 1984A., 1985.
22. KJM. Régészeti Adattár 431–434/97
23. Szentés S451. 5. lelőhely: Szabó Géza és Vörös Gabriella ásatása 1998-ban. Az ásatási dokumentáció és leletanyag feldolgozás alatt a Koszta József Múzeumban.
24. HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 106., 104–106. kép.
25. BALOGH 1998.
26. WICKER 1997. 77.
27. NEPPER 1985. 224.
28. WICKER 1995., 1997.; BALOGH 1998.
29. WICKER 1997. 75–77.
30. M5 Balástya 7/7 lelőhely, M5 Szatymaz 51/7 lelőhely: Béres Mária és Farkas Csilla ásatásai; M5 Kiskundorozsma–Nagyszék 26/27 lelőhely: Szalontai Csaba és Tóth Katalin ásatása. Köszönöm kollégáimnak, hogy hivatkozhattam eredményeikre.
31. WICKER 1995. 200–202.
32. VÖRÖS 1983. 142.
33. PIRCHALA 1916. 157.
34. PÁRDUCZ 1938. 101–106., 117–118., 4. a–b.
35. PÁRDUCZ 1952. 39–42.
36. PÁRDUCZ 1949. 85–90.
37. KOVALOVSZKI 1980. 18–23.
38. NEPPER 1984., 1985.
39. KŐHEGYI-VÖRÖS 1992. 104., 30. jegyzet.
40. VÖRÖS 1983. 142–143., 24. grafikai melléklet.
41. DINNYÉS 1998.
42. (WICKER 1977. 74.; DINNYÉS 1998.; HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 106.
43. KŐHEGYI-VÖRÖS 1992. 29. a–c kép.
44. KOVALOVSZKI 1980. 3., 5–6. ház.
45. B. TÓTH 1991., 1998.
46. B. TÓTH 1991. 99–100.
47. VÖRÖS 1994. 2., 8. kép.

48. LOVÁSZ 1991. 55.
49. VADAY-VÖRÖS 1980. 121.
50. WICKER 1997. 76.
51. KŐHEGYI-VÖRÖS 1992. 28., 33. kép.
52. VADAY 1996. 101., 25–26. kép, 189. ábra; WICKER 1997. 76.; (HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 107., 108. kép.
53. BALOGH 1998.
54. DOBOSSY 1969. 514–536.
55. Köszönöm *Madaras Lászlónak* a hun kori szarmata település és kemence publikációs jogának átengedését.
56. IMPLÓM 1935. 234–235.
57. VÖRÖS 1982. 27–37.; VÖRÖS 1984. 147–153.
58. VADAY 1996. 84., 7. kép.
59. KJM. Régészeti Adattár 434/97.
60. WICKER 1997. 75.
61. KJM. Régészeti Adattár 115–84/1–4.
62. VADAY 1984. 31–41.; VADAY 1985. 25–35.
63. PÁRDUCZ 1938. 113.
64. HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 107.
65. NEPPER 1985. 166.; VADAY 1997. 186. ábra; WICKER 1995. 201.
66. VÖRÖS 1986. 11–16.
67. PÁRDUCZ 1938. 110.; WICKER 1995. 201.
68. KOREK 1990. 164.
69. KULCSÁR 1984. 22.
70. VADAY-VÖRÖS 1980. 122.
71. VADAY-VÖRÖS 1980. 122–125.
72. NEPPER 1985. 224.; HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 107., 108. kép.
73. Lásd a 23. jegyzetet.
74. BÖKÖNYI 1976. 41–73.
75. CSALLÁNY 1961. CCLVI. t. 1–2; ÁCS 1992. 99–103.
76. TROGMAYER 1975. 67.
77. PÁRDUCZ 1938. 103., 117.

Farkas Csilla

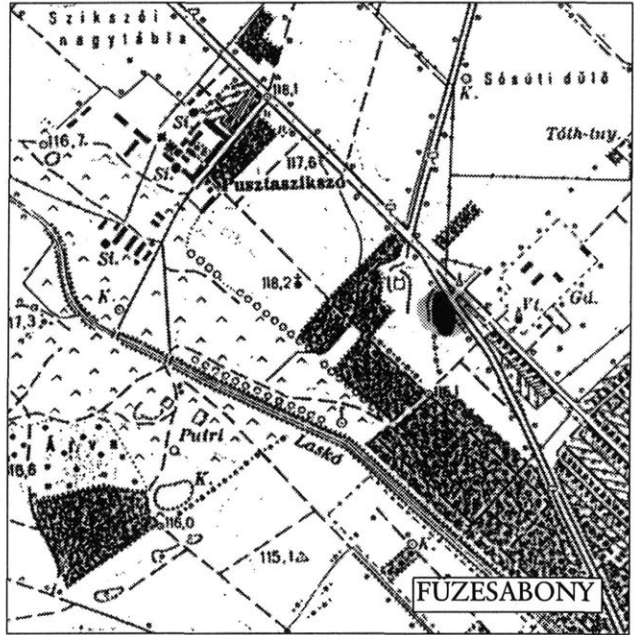
KORAI SZARMATA TEMETŐ
ARANYLELETES SÍRJAI
FÜZESABONY HATÁRÁBÓL

(Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez)

A lelőhely elhelyezkedése

1997-ben a Füzesabonyt kikerülő 33-as úton végzett leletmentés során egy szarmata telepre, hét kora szarmata sírra¹ és néhány középkori objektumra bukkantunk² A feltárás csak a leendő út szélességében történt. A lelőhely Füzesabony északnyugati szélén, a 33-as út mellett, az egykori Kastély-dűlő területén található (1. kép). A hajdani település és temető a Bükkalja törmelékűpáját feldaraboló egyik patak, a Laskó elhagyott medrének bal oldali magaspartján, nagyjából nyugat-keleti irányban helyezkedik el. A sírok a feltárás északnyugati részén vannak. A területen korábban legelő, később mezőgazdaságilag művelt terület volt. A temető részlet észak, illetve kelet felé folytatódhat, sajnos a nyugati részt korábbi földmunkálatok tönkretették.³ A temető teljes kiterjedését a beépítettség miatt nem sikerült megállapítani.

Heves megye kora szarmata lelőhelyeit Szabó János Győző⁴ gyűjtötte egybe az 1960-as évek végén, azóta csupán szórányként került be néhány lelet (Boldog-Téglaház-part, Zaránk-Erki-halom).⁵ A korai leletanyag mind temetőből, illetve sírokból származik, korai telepet nem ismerünk a területen. A lelőhelyek valamely patak (Bene-, Eger-patak, Laskó, Tarna, Hanyi-ér) völgyében található. A legészakibb az Eger vidékéről származó anyag, de a pontos lelőhely ismeretlen. A korai települések, illetve temetők használói nem húzódtak fel a magasabban fekvő erdős, hegyes vidékre, megmaradtak az Alföld északi területein.

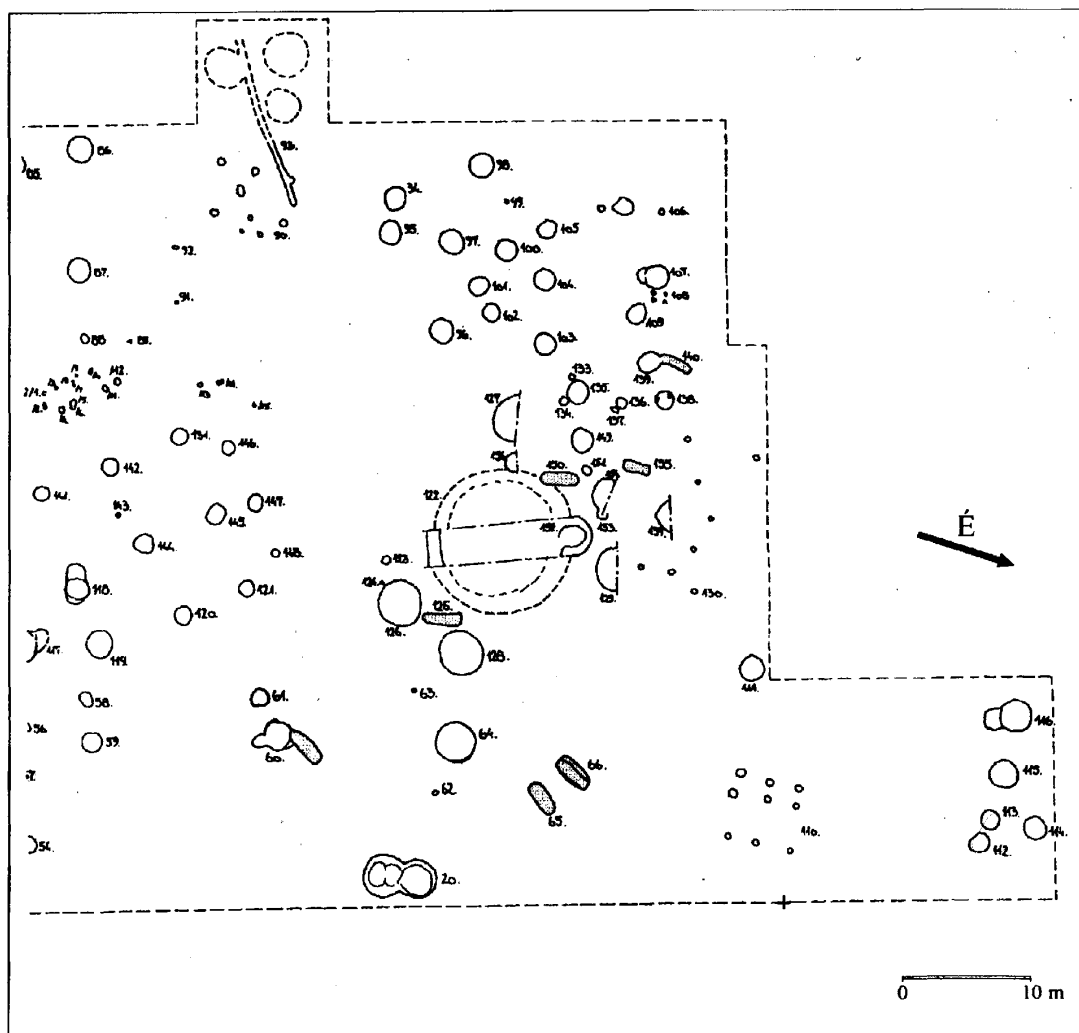

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése 1:10000-e térképen

A Laskó magaspartjának északnyugati szélén terül el a temető. A feltárt területen összesen hét sír került elő (2. kép). A humuszosítás után, igen kevert agyagos betöltésű, határozott körvonalú, de az altalaj színétől alig eltérő foltként figyeltük meg őket. Csak a 60. és 140. sírt vágta a telep valamely objektuma. A 140. sírt a 139. gödör éppen csak érintette. A 60. sírt egy kemma vágta, de magát a vázat nem bolygatta.

A sírok tájolása, egymáshoz való viszonya

A temető részletben elhelyezkedő hét sír, soros elrendeződést mutat, nagyjából északnyugat-délkeleti irányban. A déli sor (60., 125., 150., 140. obj.) sírjai egymástól kb. 10–10 méter távolságra helyezkednek el. A sorból kilógó 155. sír nemcsak elhelyezkedésével, hanem mélységével, a csontváz testhelyzetével és leletbeli szegénységével is eltér a többitől. A másik sor az előzőtől kb. 10 méterre északra, a sort alkotó két sír (65., 66. obj.), egymástól alig két

2. kép. Füzesabony-Kastély-dűlő I. A feltárás részlete a sírokkal

méterre helyezkedik el. A temetőhöz kapcsolódó egyéb objektumokat nem sikerült megkülönböztetni.

A sírokat nem rabolták ki, csupán állati bolygatás történt. A vázak többsége 40–60 év közötti nő. Egy sírban (66. obj.) fekszik férfi. Ez a sír a második sorba esik, mellette hasonló korú 40–60 éves nő váza fekszik. A 150. sírban fekvő nő a legfiatalabb, 20 év körüli, szintén fiatal a 60. sírban fekvő nő. A két legfiatalabb halottat öltöztették arannyal ékített diszruhába.

A vázak a 155. sír kivételével nyújtott testhelyzetűek, karok szorosan a test mellett, a lábak kinyújtva egymás mellett fekszenek. Tájolásuk dél-észak, maximálisan 36 fokkal térnek el ettől az iránytól, a keleti sírok (60., 65., 66.) nyugati, a többi keleti irányba. Koporsó nyomaira, illetve szerves anyag maradványokra három sírnál bukkantunk (65., 66., 125. sír).

A temető aranyleletes sírjai

A 60. és 150. sírok fiatal női halottjainak ruházatát arany flitterekkel díszítették, illetve testüket arany és egyéb ékszerekkel ékítették. A két sír egymástól kb. 20 méterre, a déli sorban található. Az ebben a sorban található sírok gazdagabb leletanyaga feltehetően társadalmi különbségre utal, de nem elvetendő a családi összetartozás lehetősége sem. A 150. sírtól kb. két méterre, attól északra található a 155. sír, amely nem illik bele a soros temető rendjébe. A sírgödör sekély, a halott melléklete csak egy amulett, egy átfúrt, hosszúkás kavics gyöngy,⁶ a váz rendellenes testhelyzetben, felhúzott lábakkal fekszik. Ezek a különbségek valamilyen más eltérő szerepre utalnak. Elképzelhető, hogy a 150. sírban fekvő fiatal nő szolgája lehetett. A két nő temetése közötti időbeli eltérést azonban nem lehet megállapítani.

Sírleírás

60. sír

A 60A. jelű kemence tüzelő gödre vágta a sírt, anyagában egy, a sírhoz tartozó, háromszög alakú arany flittert találtunk, ami valószínűleg egy állat bolygatása miatt került oda. A sír foltja feketés-sárga, az altalajtól alig sötétebb árnyalatú, szabályos téglalap alakú.

A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, tájolása nagyjából dél-északi irányú. Hossza: 218, szélessége 80 cm, mélysége a sárga altalajtól számítva 46 cm. Tengerszint feletti magassága:⁷ a fejnél: 117,54, a lábnaál: 117,53. Betöltése sárgás agyaggal kevert humuszos.

A váz hossza kb. 154 cm, tájolása D-É-től 35 fokkal tér el (215-35°). Nyújtott testhelyzetű, karjai a váz mellett nyújtva helyezkednek el. A csontok alapján középkorú, vagy fiatal nő lehetett.⁸

Mellékletek (3. kép, I. t. 1-13.)

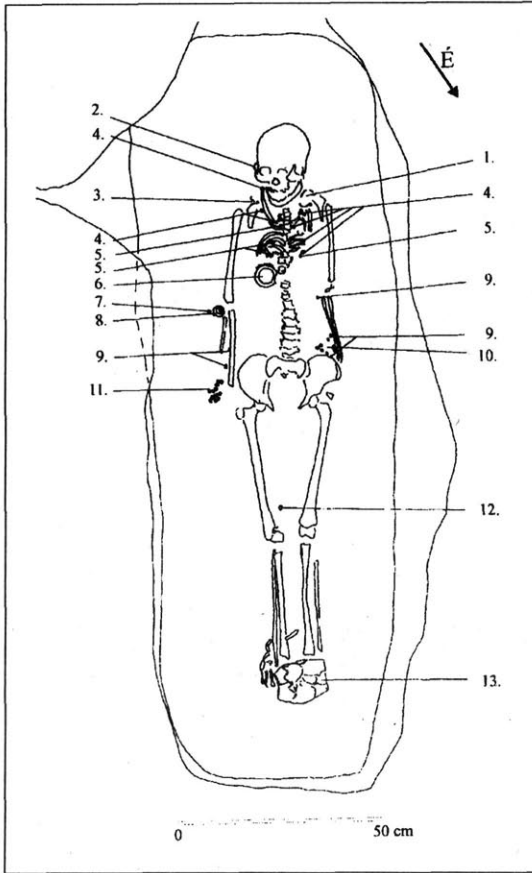
1. *Arany fülbevaló*, a fej bal oldalánál, a kulcscsonton helyezkedett el. Kissé eltorzult, hurkos-kampós végű. 4 rekesz található rajta, kék üveg betéttel, a kampós végnél hiányzik a betét. A rekeszek között hármás, vagy négyes granulációk díszítik. Átmérője kb. 3 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.1.-I. t. 1.)

2. *Arany fülbevaló*, a fej jobb oldalánál találtuk, bekapcsolva, nincs eltorzulva. Ebből is hiányzik egy betét a kampós végénél. Átmérője 3,1 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.2.-I. t. 2.)

3. *Kampós végű bronztű*, a hegye letört, hossza: 2,8 cm. A jobb kulcscsont mellett, a lapocka fölött került elő. Hossza 2,8 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.5.-I. t. 7.)

4. A nyak körül *karneolgyöngyök* találhatóak, 15 a testen, 17 a test alatt és 9 egyéb helyeken, összesen 41 darab, gyöngysort alkottak. Sötét barna színű, a legtöbb szabálytalan, lapított gömb alakú. Átmérőjük különböző: 1,55-1,3-1,1-0,7 cm. Egy nagy, 4 nagyobb, 14 közepes, 22 kicsi. (DIV. Ltsz.: A.97.3.6.-I. t. 5.) A sír bontása során, a csontok takarásában, *hatszirmú virágalakú préselt arany flittereket* észleltünk. A bordák környékén, a test felett és alatt is kb. 5-5 arányban találhatóak ezek a flitterek. A közepük körbe, és a széleik poncolással díszítettek. A szirmok ki vannak lyukasztva, mintha felvarrták volna őket valamire pl. fátolra, ruhára. 4 teljesen ép (kisebb hiányokkal), kettőről 1-1, háromról 2-2, egyről 3 szirm hiányzik. Összesen 10 darab. Átmérőjük: 1,6 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.3.-I. t. 3.)

6. A jobb oldali bordáktól lejjebb *ónozott bronztükrök* került elő. Kerek, hiányzik belőle egy darab, kettőtört. Előlapján félkör alakú bemaródás, ami a szélétől átlag 1 cm-re van. Alig észrevehetően domború. Átmérője 7 cm. Alatta sötétbarna színű szerves maradványokat

3. kép. 60. sír

11. A jobb karlanc *karneolgyöngyei* 13, plusz a csípő alól 6, összesen 19 db került elő. Világosbarna, üvegesen átlátszó, kis méretű, lapított gömb alakú *karneolgyöngyök*. Átmérőjük: 0,9–0,65 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.11.–I. t. 8.)

12. A két comb közül egy darab, világos barna, üvegesen átlátszó, kis méretű, lapított gömb alakú *karneolgyöngy* került elő. Átmérője 0,8 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.12.–I. t. 12.)

13. Keresztbe helyezve a lábfejeken, durva homokkal, apró kavicsal soványított, világosbarna színű, közepesen vastag falú *korsó* volt. Pereme enyhén kihajló. Nyakán három, vízszintes, párhuzamos, vastag bekarcolás, alatta ugyanilyen technikával sűrű, nagy amplitúdójú hullámvonal dísz, amely a kezdet és a vég találkozásánál szabálytalanul kapcsolódik össze. Bikónikus formájú, nincs éles hasvonal, egyenes aljú. Magassága 15 cm, szá.: 6,7, fá.: 6,6 cm. A föld nyomása alatt összetört. (DIV. Ltsz.: A.97.3.13.–I. t. 13.)

150. sír

Szabályos téglalap alakú sír, feltja határozottan megfigyelhető volt. A sírgödör hossza 183, szélessége 58, a sárga altalajtól mért mélysége 67 cm. Iránya nagyjából dél-észak.

A váz hossza kb. 154 cm. Tájolása: D–É (160–340°), 20 fokkal tér el nyugat felé. A váz nyúj-

figyeltünk meg. (DIV. Ltsz.: A.97.3.7.–I. t. 6.)

7. A jobb könyök külső oldalán, az orsógomb mellett kissé lapított gömb alakú, világosbarna, üvegesen átlátszó, *karneolgyöngy* (1 db.) feküdt. Átmérője 0,8 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.8.–I. t. 11.)

8. A jobb könyök mellett, csonka gúla alakú, éles hasvonalú, szürke, díszítetlen *orsógomb* helyezkedett el. Furata kör átmetszetű. Magassága 2,2, legnagyobb átmérője 3,7 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.9.–I. t. 10.)

9. Egyenlő szárú *háromszög alakú, préselt arany flittereket* találtunk a csípő és az alkarok környékén. A jobb alkarnál 3, a bal könyök belső oldalán 1, a bal alkarnál 3, a jobb csípő alatt 5, szórványként – állati bolygatás miatt – 3 (egy a kemence tüzelő gödrének betöltéséből, kettő a sír betöltéséből), összesen 15 darab került elő. Három helyen, a csúcsoknál vannak kilyukasztva, ezek a felvarrás helyei, a széleken körbe poncolásos díszítés. A csípő alattiaknál vöröses elszíneződés figyelhető meg. A háromszögek alapja 0,7 cm, magassága 1,06 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.4.–I. t. 4.)

10. A bal csuklónál 8, a csípő alatt 4, plusz egy, összesen 13 db világos barna, üvegesen átlátszó, kis méretű, lapított gömb alakú *karneolgyöngyöt* figyeltünk meg. Átmérőjük: 0,9–0,7 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.10.–I. t. 9.)

tott testhelyzetű, karjai a test mellett. A koponyát, a felsőtestet és a lábak környékét állat bolygatta meg. Az állkapocs a jobb könyökhöz, a kulcscsont a sír végébe került. A sír betöltésében a lábfejek felett kb. 52 cm mélyen a sárga altalajtól, találtunk egy arany fülbevalót. Tengerszint feletti magasság: 117,4. Fiatal nő lehetett.

Mellékletek (4. kép, II. t. 1–10, III. t. 1–12.)

1. *Arany fülbevaló*, a fej jobb oldalán feküdt. Az egyik végét a másikba csúsztatták. Három rekesz díszíti, három kék üvegbe-téttel, köztük granulációk. Átmérője 2,5 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.36.–II. t. 2.)

2. A sír betöltéséből, egy állatjártatból került elő, egy eltorzult *arany fülbevaló*. Olyan, mint az 1. számú, de egy betét hiányzik belőle. (DIV. Ltsz.: A.97.3.37.–II. t. 1.)

3. *Kampós végű bronztű*, a jobb vállnál. Hossza 3,3 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.44.–II. t. 10.)

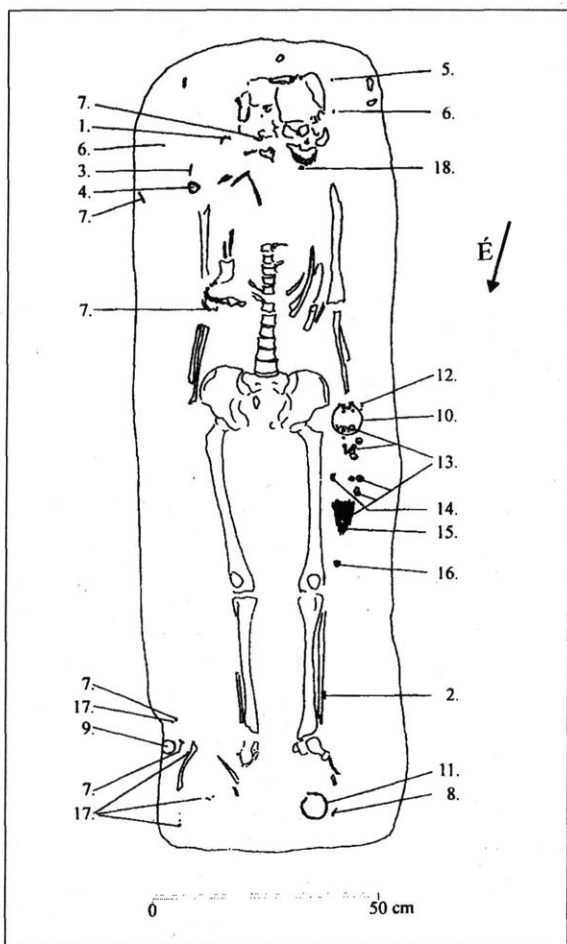
4. A jobb vállnál, durva homokkal soványított, egyenetlenül égetett, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* feküdt, mindkét vége homorúan bemélyed. Magassága 2,5 cm, legnagyobb átmérője 3,3 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.45.–III. t. 12.)

5. A fej bal oldalánál kis méretű, nyomott gömb alakú, *fehér üveggyöngyöt* találtunk, viszonylag nagy furattal. Átmérője 0,4 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.46.–III. t. 10.)

6. A fej bal oldalánál egy fél, hosszúkás (oxidálódott) *borostyángyöngy* is előkerült. Hosszúsága 0,48 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.47.–III. t. 11.)

7. *Arany csövecskék (5 darab)*, téglalap alakú, finoman bordázott arany lemezből készített henger alakú díszek. Eredetileg valószínűleg a nyak környékén helyezkedhettek el, de állati bolygatás következtében nem maradtak eredeti helyükön. a) A jobb könyöknél, az állat által elvitt állkapocs mellett. Hossza: 1,4 cm, átmérője kb. 0,35 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.39.–II. t. 4 a.) b) Egy a jobb boka vonalában, a sír szélénél került elő. (DIV. Ltsz.: A.97.3.40.–II. t. 4 b.) c) A jobb vállnál, a sír fala mellől került elő. Hossza: 1,44, átmérője 0,4 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.41.–II. t. 4 c.) d) A tarkó alatt. Hossza 1,45, átmérője 0,4 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.42.–II. t. 4 d.) e) A jobb lábfejnél. Hossza 1,4, átmérője 0,4 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.43.–II. t. 4 e.)

8. *Arany csüngő*, szintén a bal lábfejnél került elő, állat mozdította el. Bordázott, lapos aranylemezből formált, nyitott ovális alakú csüngő. Két vége ellapított, rajtuk egy-egy kör alakú rekesz, kék üveg betéttel. Közepénél külön ráerősítve bordázott akasztó rész, a csüngő belsejébe bele lóg egy valószínűleg kör alakú rekesz, amely torzult, és hiányzik belőle a betét.

4. kép. 150. sír

Átm.: 2,4–2,05 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.38.–II. t. 3.)

9. *Bronz alapú, ónozott tükör*, kis méretű, kör alakú. A rajta talált szegecsek, illetve a körbe futó perem valamilyen szerves anyagból készült foglalatot feltételez. A jobb lábfejnél került elő, valószínűleg állat mozdította el. Átmérője 4,2 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.58.–II. t. 5.)

10. A bal csuklón *bronz*, vékony drótból csavart *karperec*. Hurkos, kampós végű. Átmérője 6,8 cm, vastagsága 0,15 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3. 48.–II. t. 7.)

11. *Bronz huzal karperec*, két vége egymásra hajlik, és a végei rácsavarodnak a huzalra. Négy darabra tört. A bal lábfejnél került elő, valószínűleg állat mozdította el. Átmérője kb. 6 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.57.–II. t. 6.)

12. A bal csukló melletti *bronz karperec* mellől, 13 *darab apró gyöngyöt* szedtünk fel. Nyolc fehér, kis méretű, nyomott gömb alakú, két barna, kis méretű, nyomott gömb alakú, három barna, kis méretű, korong alakú *üvegyöngy* és egy töredék. Átlagos átmérőjük 0,5 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.49.–III. t. 5.)

13. A bal kézfejnél egy meghatározhatatlan vastárgy mellől, felől, két nagyobb, két kisebb bordás, három nagyobb és két kisebb gömbölyű, valamint egy henger alakú, bordázott *vízzöld üvegyöngy* került felszedésre. Az utóbbi furatában, illetve külsejéhez tapadva vas darabok voltak, ez lehetett a vastárgy közepén. Négy gyöngyön színes, hullámos sávozás van, az egyikén sárga, kék, a másikon piros, sárga, a harmadikon zöld, piros, sárga, a negyediken sárga, kék színű. Összesen 10 *darab* gyöngy. (DIV. Ltsz.: A.97.3.50.–III. t. 1.)

14. A bal combnál, egyéb vastöredékek mellől kör formájúnak tűnő *vastárgy* (?), rézoxidos elszíneződéssel került felszedésre. (DIV. Ltsz.: A.97.3.51.–II. t. 9.)

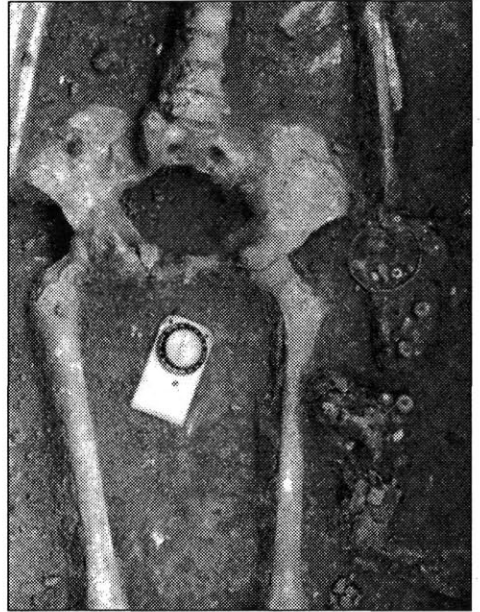
15. *In situ*ként felszedett, de egyben nem tartható *vastárgy* (?), a bal comb mellett. Több töredék, és egy henger formájú, félig zárt "szelence". Körülötte nagy *üvegyöngyök* (lásd 13). (DIV. Ltsz.: A.97.3.52.–II. t. 8.) Az *in situ*ként felszedett részből emeltünk ki egy *hordó alakú üvegyöngyöt* és egy korong formájú, *nagy kalcedonygyöngyöt*. Alatta szerves maradványokat figyeltünk meg. (DIV. Ltsz.: A.97.3.53.–III. t. 2.)

16. A vastárgy végénél, a bal comb mellől került elő, felszedéskor hengeres tárgyat formált, mint egy tokvég. Restaurálás után *vas töredékként* lett megjelölve. (DIV. Ltsz.: A.97.3.54.)

17. Kis méretű *üvegyöngy*, valószínűleg elmozdulva, a lábfej mellett, a sírgödör jobb szélén. (DIV. Ltsz.: A.97.3.55.–III. t. 8.) Két kis méretű *üvegyöngy és egy töredék*, valamint *két kisebb karneolgyöngy*, a jobb lábfej mellett. Valószínűleg állati bolygatással kerültek ide. (DIV. Ltsz.: A.97.3.55., 3.56.–III. t. 8–9.)

18. A felszedéskor került elő egy *fél borostyángyöngy* az áll alól. (DIV. Ltsz.: A.97.3.59.–III. t. 4.)

19. Főleg a bal, de mindkét lábszár, illetve a lábfejek környékéről kerültek elő, eredeti helyzetükben nem megtartható, *kék színű, apró kásagyöngyök* (60 darab). Átmérőjük 0,15–0,25 cm. (DIV. Ltsz.: A.97.3.60.–III. t. 6.)

5. kép 150. sír, öv

20. Két egész, kis méretű üvegyöngy, több töredékes gyöngy, és egy bronz kampó szórványként lett regisztrálva. (DIV. Ltsz.: A.97.3-61.-III. t. 7., A. 97.3.62.-III. t. 3.)s

21. A koponya mosásakor kis méretű karneolgyöngy került elő. (DIV. Ltsz.: A.97.3.67.)

22. A vázcsontok mosásakor fél, kis méretű, fehér üvegyöngy került elő. (A restaurálás és szárítás során elveszett.)

Viselet rekonstrukció

A szarmata kori öltözékkel, illetve annak részleteivel – pl. öv¹⁰, a lábi gyöngyök¹¹, tarsoly¹² –, több tanulmány, illetve konferencián elhangzott előadás is foglalkozott.¹³ A sírokban talált mellékletek csak a ruha egy részének díszeit tárják elénk, a ruha szabására, milyenségére vonatkozóan írott forrásokból (Tacitus, Lucanus), illetve a Traianus oszlop képeiből kaphatunk részletesebb információt, elsősorban persze a férfiak fegyverzetével és ruházatával kapcsolatban. Ahol a klíma és a leletanyag gazdagsága engedi, a szerves maradványok és a díszek sokfélesége jelentheti a rekonstrukció alapját.¹⁴ Ezeket a párhuzamokat használtam fel a két hölgy ruházatának, illetve viseletének, használati tárgyainak leírásakor.

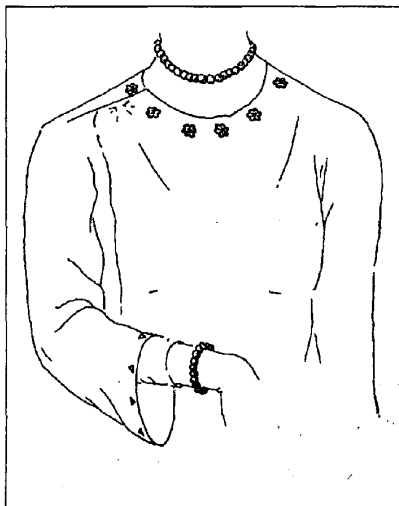
Az arany tárgyakkal sok párhuzama van a Kárpát-medencén belül is. A kor aranyleletes sírjait *Kőhegyi Mihály*¹⁵ gyűjtötte össze és sorolta be kronológiailag.

A 60. sírban előkelő nő feküdt, hanyatt fekvve, nyújtott testhelyzetben, karjai szorosan a test mellett, feje egyenesen tartva. Feltehetően a temetéskor valamilyen szerves anyagba csavarták. Kb. 154 cm magas, 23–40 év közötti, vékony, de erős csontozatú nő lehetett. Fogazata hiányos, viszonylag jó megtartású vázcsontjai vannak. A váz tájolása a dél-északi iránytól 35 fokkal tér el nyugat felé.

A viselethez tartozó tárgyak

A ruha díszeihez tartoznak a hatszirmú virág alakú, illetve a háromszög alakú aranyflitterek, a bronztű, és a karneolgyöngyök közül néhány. Az aranyflitterek párhuzamait tőlünk keletre, elsősorban a Fekete-tenger északi partvidékén sok sírban megtalálhatjuk, mint ruhadíszítő elemeket. Használata a korai szarmata kortól kezdve annak végéig megfigyelhető. Szép példa erre a Déli-Bug mellett a Szokolova Mogila nevű kurgánban talált előkelő nő sírja, ahol az aranyflitterek legváltozatosabb formái eredeti helyzetükben is megfigyelhetők.¹⁶ Több változatban is ismertek a virág alakú díszek, négy, illetve hat szirommal. A mi környékünkön leginkább az ún. Eger vidéki¹⁷ leletek hasonlítanak rá. Ezek pontos előkerülését nem ismerjük, elképzelhető, hogy a füzesabonyi temetőből származnak. Tarnaméra–Urak-dűlőjében¹⁸ szintén hasonló flitterek kerültek elő, de ezek eredeti helyzetét nem tudták megfigyelni.

A flitterek elhelyezkedése a ruha bizonyos részleteinek meghatározására derít fényt. Vékony, törékeny voltak, értékük miatt ünneplő viselethez tartozhattak. Könnyű, finom anyagra varrhatták fel, amely szabadon lebeghetett,

6. kép. 60. sír, rekonstrukció

vagy egy keményebb anyagon stabilan rögzítették. Vagy a testtel alig érintkező fátyolt, vagy a felsőruházathoz tartozó kabátkát, vagy hosszú kaftánt díszíthettek. Nemcsak formailag különül el a kétféle flitter, hanem elhelyezkedésében is. A virág alakúak a nyak körül, szinte kört alkotnak. Ha fátyol, akkor azon nagyjából kör alakban helyezkedtek el, a szabálytalanság az anyag könnyedségéből, illetve a sírba fektetéskor annak eséséből adódhatott. Ekkor azonban minden rozettának hátlappal felfelé kellett volna feküdnie, azonban vannak előlappal felfelé is. Ezért valószínűbb, hogy a nyak körül elhelyezkedve, egy kerek nyakú kabát, vagy ing nyakrészét díszíthették. A háromszög alakú flitterek a két alkar körül, illetve a csípő alatt helyezkedtek el, a két oldal flitterei külön csoportot alkotnak. A flitterek elhelyezkedéséből következően, a felső kabátkának bő ruhaujja lehetett, és a hossza alig ért le a csuklóig. A jobb vállnál levő bronztünek a ruha összekapcsolásánál lehetett szerepe. Más sírokban is, a jobb vállnál figyeltünk meg, hasonló kampós végű tűt. A temetőben bronzból és vasból is van hozzá hasonlatos. A tű tehát egy, a jobb vállon záródó ruhát zárt. Elképzelhető, hogy a tűhöz tartozhatott valamiféle szerves anyagból, bőrből, fából készült zárótag is, mert szabadon, megszűrhatta viselőjét. Ezek alapján a felső ruha, egy jobb oldalon záródó, nyitott, kör alakú nyakkivágású, bő ujjú, nyitott kabátka, vagy kaftán lehetett, melyen a nyakrész és a ruha ujjak szélét arany flitterek díszítették. Hossza sajnos egyéb támpontok hiányában nem állapítható meg.¹⁹ Szoknyáját, vagy nadrágját nem díszítette semmiféle gyöngy, így ennek szabása, hossza, bősége a jelen esetben kérdéses marad. Az övét sem díszítette semmi, vagy nem volt, vagy sima textilből készült. A két comb között található gyöngy inkább az ékszerekhez tartozhatott, mint az övhöz. Az alsó ruhának, vagy ingnek szűkebb ujjja lehetett, amit a csukló környékén megfigyelt karneolgyöngyök foghattak össze. Felmerült, hogy a tű az alsó ruházatot zárta, de egy másik e fölött levő kabát esetében ez megsérthette viselőjét.

Ékszerei

Fülében arany fülbevaló pár, mely kidolgozásában és záródásában is igényes, a korai aranyleletes sírokban sok párhuzama van.²⁰ A 150. sír fülbevalójától nagyobb, záródásában bonyolultabb. A nyakánál sötétbarna színű, különböző méretű karneolgyöngyök voltak, mely egysoros, a közepétől indulva a szélei felé egyre kisebb méretű darabokból állt. Csuklóin a nyaklánc gyöngyeitől világosabb színű, nagyjából egyazon méretű karneolgyöngyökből álló karlánc volt, mely nemcsak díszként szolgálhatott, hanem elképzelhető, hogy az alsó ing ujját is összefogta. A gyöngyök nem voltak felvarrva a ruhára, inkább ékszereként, mint viseleti díszként funkcionáltak. Nehezek, a ruha tisztításakor is gondot okoznának, illetve furattal egymás felé helyezkedtek el.

Használati tárgyak

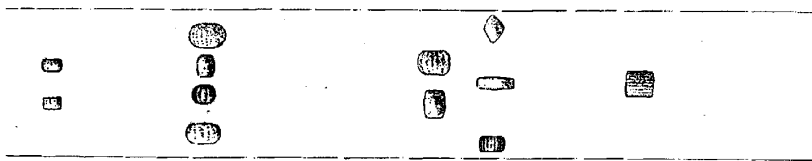
A mell alatt jobb oldalon ónozott bronztükröt helyeztek el. A tükör a szarmatáknál széles körben elterjedt az egész korszakon keresztül.²¹ E temetőrészletben azonban csak a két díszruhás hölgy sírjában fordultak elő. Egyszerű, kissé domború tükör, melynek előlapját félköríves bemaródás jelzi. Kettétört, de ez a föld nyomásától történhetett, mert a darabok közvetlenül egymás mellett voltak. Alsó részéből hiányzik egy kis darab. A tükör alatt szerves anyag nyomaira bukkantunk, amely feltehetően egy elkorhadt, talán fából készített foglalatra, vagy bőrtokra utalhat. Jobb könyökének külső oldalán orsót helyeztek el, melynek mi csak a kerámiából készített gombját találtuk meg. Az orsó, használatának megfelelő irányba volt állítva. A korai szarmatáknál ez a forma igen elterjedt.²² Lábánál egy korsót találtunk, amely

később a lábfejekre dőlt. A lábakhoz helyezett korszó szintén általánosan elterjedt a szarmatáknál. Kézzel formált, rosszul kiégetett, a nyakon körbefutó mintázata nem illeszkedik pontosan. Elképzelhető, hogy egy rontott példányt, vagy egy direkt erre a célra hirtelen készített edényt helyeztek a sírba.

A 150. sírban fiatal kb. 154 cm magas, 20 év körüli felnőtt nő feküdt. Hanyatt fekvve, nyújtott testhelyzetben, karjai szorosan a test mellett, feje kissé jobbra billenve, lábai kissé szétnyúlva. Jó megtartású vázcsontjai vannak, a koponya, a felső test és a lábak környékét állatjárás bolygatta meg. A váz tájolása a dél-északi iránytól 20 fokkal tér el nyugat felé.

Viselethez tartozó tárgyak

A 150. sírban fekvő fiatal előkelő nő viseletét csak a tárgyak milyensége alapján rekonstruálhatjuk, a nagyfokú állati bolygatás miatt. A koponya és a nyak körüli apró üvegyöngyök, illetve borostyángöngyök vagy fátlyolt díszíthettek, vagy az ing nyakrészét varrták ki velük. A csukló körül is megfigyeltünk hasonló méretű üvegyöngyöket, több féle színben: fehér, barna, kék. Kb. 1–0,5 cm távolságra voltak egymástól, a ruha ujjára lehettek felvarrva. A gyöngyös ruhaujj alatt, a csuklón voltak a karperecek. A jobb vállánál levő bronztű, a 60. síréhez hasonló, a ruha jobb oldali összekapcsolására utal, szerepéről az előzőekben már volt szó. Feltehetőleg a nyak környékén helyezkedett el az az öt arany csövecske, amelyet a sírban

7. kép. 150. sír, az öt gyöngyei

szanaszét találtunk meg. Hozzájuk tartozhatott az arany lunula is. Az ilyen típusú arany díszek viselete szintén elterjedt a korai szarmata korban, a félholdalakú csüngőnek²³ pedig igen sok változatát ismerjük. Sajnos nem tudtuk megfigyelni, hogy a ruhára felvarrva, avagy felfűzve viselték-e ezeket a tárgyakat. Feltételezzük, hogy felvarrták, stabilan rögzítették egy anyagra őket, mert így sokkal jobban érvényesültek, mint egy vastagabb bőrszálra felfűzve, ahol a nagy lyukátmérőjű csövecskek összecúszhattak, megbontva így a szabályos elrendezést.

A derekán öv fogta össze a ruhát, melynek vége a bal oldalán lógott le, rajta kalcedongyöngy, festett és bordás üvegyöngyök, és vasból készült használati tárgyak lógtak, melyekből csak egy vashenger formájú tégelyt sikerült restaurálni (5. kép). Szerves anyag maradványt is megfigyeltünk a tárgyak alatt. A szarmata női öv kérdésével kapcsolatban több rekonstrukció is született²⁴, és az egyes leletekkel kapcsolatban mások is hozzáfűzték gondolataikat.²⁵ Jelen esetben nincs fémből készült övkarika. Vagy szerves anyagból volt (fa, bőr) az öv összekapcsolódása, vagy csak simán össze lehetett kötve. A gyöngyös díszítés a csípőnél kezdődik, a gyöngyök kb. a comb feléig, az egyéb tárgyak a combcsont alsó harmadáig nyúltak le. Ha az öv meg is rándolódott, a díszített rész akkor sem nyúlhatott a térdtől sokkal lejjebb (ld. 8. kép). A nagy méretű üvegyöngyök mind fel voltak varrva, mert furataikkal nem egymás felé fordulnak, hanem külön-külön állnak. Elrendezésüket is jól meg lehet figyelni. Egy más mellett

általában két, három, vagy maximum négy gyöngy volt, amelyek határozottan egy vonalba estek. Feltehetően széles szalagra lehettek felerősítve (7. kép). A gyöngyök elhelyezkedése alapján az öv szélessége maximum 7–8 cm volt. A magányos gyöngy, a kalcedon korong alakú gyöngy, illetve a vas és szerves anyag maradványok arra mutatnak, hogy az övnek a ruha díszítésén kívül egyéb szerepe is lehetett. Kés, festékes, vagy orvosságos tégelyek, varrottú és talán egy tarsoly is elképzelhető.²⁶ A tárgyak nagyon rossz állapotban maradtak meg, funkcióikról nem érdemes találgatásokba bocsátkozni.

A lábszárok, illetve a lábfejek mellett talált sok kicsi kék üvegyöngy vagy a ruha alsó szegélyét, vagy a cipőt díszíthette.²⁷ A bolygatás miatt nem tudtuk pontosan megfigyelni elhelyezkedésüket. Nagyon apró kör átmetszetű, hengeres formájú üvegyöngyök. Nem túl nagy számuk (kb. 61) miatt feltételezzük, hogy a lábbelit ékesíthették, mert a ruha alján elvesztek volna. A sírba szórványként talált kisebb üveg- és karneolgyöngyök feltehetőleg a ruhát díszíthették.

Ékszerei

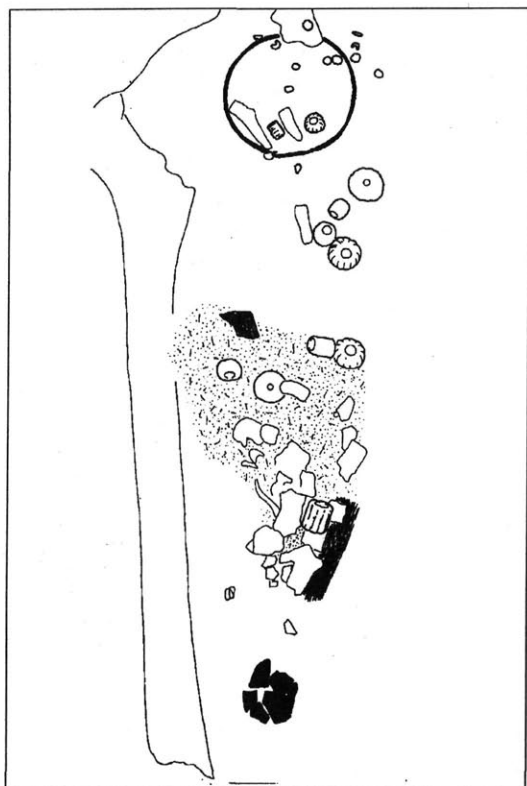
Fülében arany fülbevalópár, amely kisebb, és záródásában is egyszerűbb, mint a 60. sírban található. A ruhadíszeknél már említett arany csövecskék, illetve félhold alakú csüngő is funkcionálhatott ékszerként, valószínűleg a nyak körül lehettek. A lunula üvegbetétei hasonló színűek, mint a fülbevalóé. Mindkét csuklóján egyszerű, vékony bronzhuzalból készített karperec volt, ami a ruha ujjának összefogására is szolgálhatott. Az egyik hurkos-kampós végű, csavart, a másik sima huzal, melynek végeit csak egymásra csavarták, külön kapcsoló részt nem alakítottak ki rajta.

Használati tárgyak

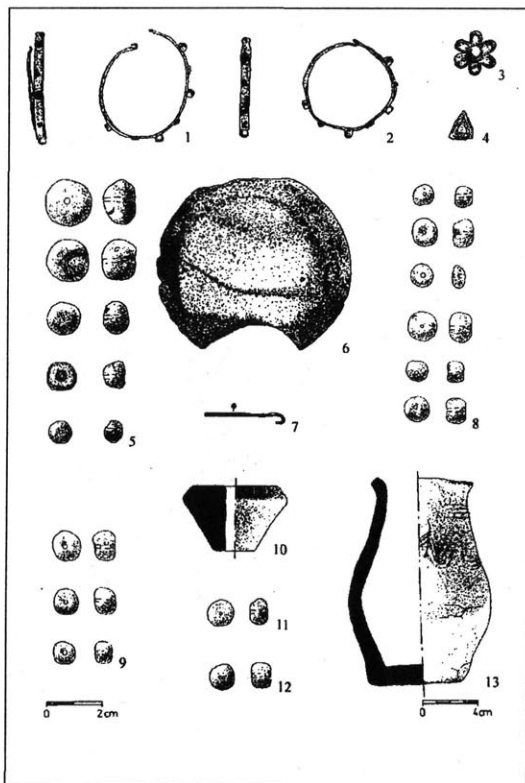
A jobb vállánál egy kerámiából készített orsógombot találtunk eredeti helyzetében, amely alapján az orsót használatának megfelelően helyezték a halott mellé. A sírba tettek még egy ónozott bronz tükröt, amely elmozdult eredeti helyéről. A melléte levő kulcscsont és a váz bolygatottságából ítélve minden bizonnyal a felső testen helyezhették el valahol. Kisebb, mint a 60. sírban található tükrök. Rajta szegecsek nyomait figyeltük meg, amelyek egy vékony, szerves anyagból készült foglalathoz rögzíthették. A sírba nem helyeztek kerámiát.

A korai szarmaták, elsősorban sírokból ismert hagyatékának fő ismérvei a Pontus vidékéről származó jellegzetes ékszerek, a préselt arany ruhadíszek, arany csövecskék, granulációval díszített fülbevalók, arany nyakperec, üveg-, karneol- és kalcedongyöngyök, arany lunula, a kevés, illetve teljesen hiányzó római import. Főként női sírokat ismerünk ebből a korszakból, melyek feltűnően gazdagok. Kevés a férfi sír, leletanyaguk szegényes. A korai betelepülők a sík vidék vízfolyások melletti területein települtek meg leginkább.

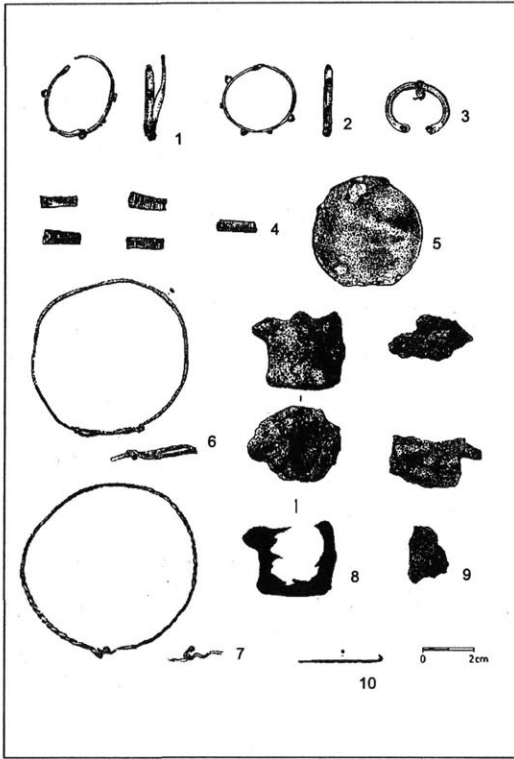
A füzesabonyi temetőrészlet rabolatlan sírjai újabb adatokkal szolgáltak a korszak megismeréséhez. A két fiatalabb hölgy arannyal díszített halotti ruhája, mely ünnepi viselet lehetett, a felsőbb társadalmi körökre utal. Az aranydíszek, valószínűleg a felső kabátot, kaftánt díszíthették, a ruha fényét emelte a díszes öv is. Arany ékszereik, igényesen összeválogatott gyöngyeik szintén emelték ruházatuk előkelőségét. A korai, de talán nem a legelső generációhoz tartozhattak. A temető melletti település későbbi megtelepedés nyomait mutatja. A sírok korát az I. század végére II. század elejére helyezhetjük.

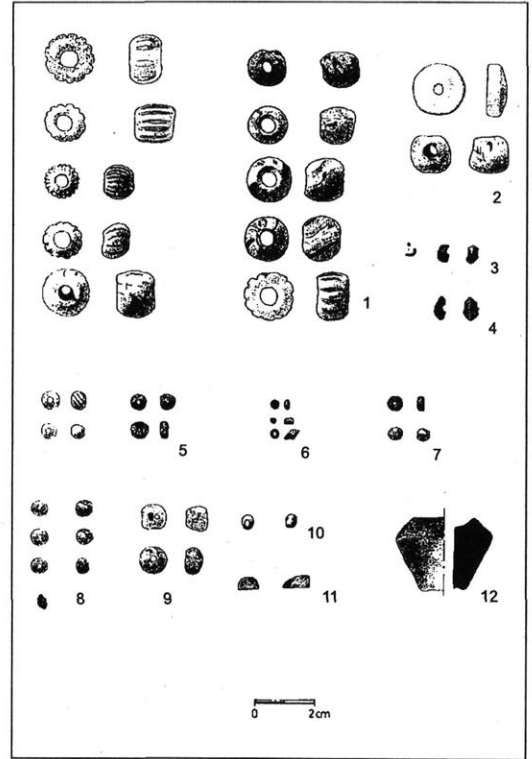
8. kép. 150. sír, részlet

I. tábla: 60. sír leletei: 1-2. arany fülbevalók; 3. virág alakú aranyflitter; 4. háromszög alakú aranyflitter; 5., 8., 9., 11-12. karniolgyöngyök; 6. ónozott bronztükör; 7. bronztű; 10. orsógomb; 13. edény

II. tábla: 150. sír leletei: 1–2. arany fülbevalók; 3. arany csüngő; 4. arany csövecskék; 5. ónozott bronz tükör; 6–7. bronz karperecek; 8–9. vas tárgyak; 10. bronztű

III. tábla: 150. sír leletei: 1–2. festett és bordás üveg gyöngyök; 3–4., 11. borostyán gyöngy töredékek és bronz kampó; 5., 7., 8., 10. fehér és barna üveg gyöngyök; 6. kék kása gyöngyök; 9. karneol gyöngyök; 12. orsógomb

JEGYZETEK

1. A temető teljes közlésére a népvándorlásokor kutatóinak kilencedik konferenciáján került sor (Eger, 1998. szeptember 18–20.). Anyaga megjelenés alatt.
2. A telep anyaga restaurálatlan. A sírok anyagát *Deák Endre* és *Veresné Vendrei Katalin* restaurálta. A tárgyak fotóit *Lónyai Éva* csinálta. A tábla és rekonstrukciós rajzokat, valamint a lelőhely felmérését *Tanyi Sándor* készítette. Munkájukat nagyon köszönöm.
3. 1956-ban folyt a szarmata telep leletmentése, a vasúti felüljáró földmunkálatai miatt. GALVÁN Rég Füz 9. (1958) 60.; ArchÉrt. 85. Bp. 1958. 87.; SZABÓ 1969. 44.
4. SZABÓ 1969. 44.
5. *Ács Csilla* szíves szóbeli közlése.
6. DIV. Ltsz.: A. 97. 3. 63.
7. Eredeti tengerszint feletti magasság: 119,7–119,8 m.
8. A csontok meghatározásáért *dr. Marcsik Antóniának* tartozom köszönettel.

9. A tárgyak, az egri Dobó István Vármúzeumban lettek elhelyezve.
10. VÖRÖS 1981. 129. 9. kép, 132.; 1983. 129–130., 21. ábra; H. VADAY-SZŐKE 1983. 103., 107–109., 22–23. kép
11. KULCSÁR 1992. 6–12.
12. LOVÁSZ 1989. 501–512., 6. kép; ISTVÁNOVICS 1986. 1394–1396.
13. PÁRDUCZ 1931. 142–143.; 111–114.; ALFÖLDI 1942. 178., 76–77. VI jegyzet VADAY-ISTVÁNOVICS-KULCSÁR 1989. 111–114.; DINNYÉS 1989. 70.
14. KOVPANENKO 1986.
15. KŐHEGYI 1985. 267–351.
16. KOVPANENKO 1986. 14., 39–42., 119. és 133. kép – rekonstrukció
17. PÁRDUCZ 1941. 23., XXXI. t.
18. SZABÓ 1969. 44.; KŐHEGYI 1985. 323–326., XII. t.
19. KOVPANENKO 1986. 112–119.
20. KŐHEGYI 1985. 330–331.
21. ISTVÁNOVITS 1993. 9–12.
22. H. VADAY-SZŐKE 1983. 114.; H. VADAY 1989. 28. kép (2/b)
23. H. VADAY 1984. 173–174.; H. VADAY 1989. 55–57.
24. Lásd: 10. jegyzet.
25. DINNYÉS 1989. 70.; LOVÁSZ 1989. 508.
26. Lásd: 12. jegyzet.
27. KULCSÁR 1992. 12.; H. VADAY-SZŐKE 1983. 112.; DINNYÉS 1989. 70.; KOVPANENKO 1986.

Cseh János

RÓMAI KORI
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK
KENGYEL HATÁRÁBAN

(szarmata kunyhómaradvány a Csorcsány-ér mellett)

„...ásatásaim során sikerült a szarmata-jazig nép egyik lakó- (halász) telepét megtalálni Tiszaburán, a falu alatt húzódó gáton. Három kunyhócska alapja és maradványai kerültek elő. Faluk sövényből volt fonva, melyet sárral tapasztottak ki. Főleg edénytöredékek kerültek elő, köztük a Rajna-vidéki Rheinzabernben készült terra sigilláták cserepei, amelyek éppen úgy meghatározzák a velük előkerült leletek korát, akár a pénzek. A mi töredékeink a II. sz. második feléből valók, így a telep a Kr. u. 200-nál későbbben nem mehetett tönkre, nem éghetett le.”¹

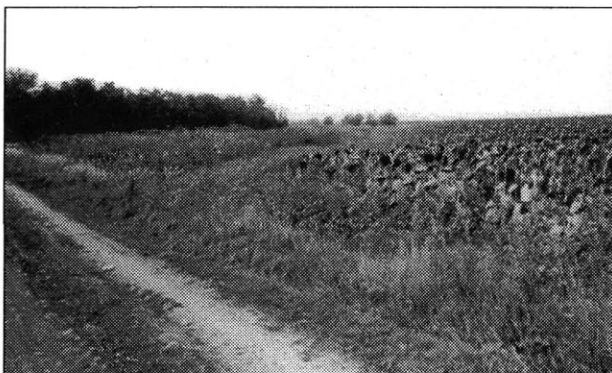
Eme, a majd hatvanöt esztendővel ezelőtti tiszaburai régészeti kutatásokról beszámoló sorokkal a Közép-Tisza vidéki szarmata települések megismerésének kezdeteibe, első évtizedeibe kapunk bepillantást, ha éppen csak jelzésszerűen, futólagosan is. Az említett, házként leírt maradványokról nem tudjuk, hogy valójában milyenek voltak, hogy összehozhatók-e valamiképpen az olyanféle építményekkel, amilyeneket többek között a mi, az alábbiakban bemutatásra kerülő kengyeli kunyhóromunk reprezentál. Szem előtt tartván az efféle házak viszonylagos ritkaságát, inkább azt kell mondanunk: ennek kevés a valószínűsége. (De hát végül is az archeológiában közel minden elképzelhető.)

A Szolnok várostól délkeletre, a Tiszától kb. 10 km távolságra települt Kengyel község határában, annak ugyancsak délkeleti részén egy kisebb méretű, kiszáradt meder-maradvány szeli át a nagykunsági löszplató, a löszös tábla jellegzetes, sík, szinte végtelen horizontú térszínét: a Csorcsány-ér. Kezdeté, illetve „vége”, a bevágódás kiindulópontja a szintvonalas-domborzati (1:10 000 méretarányú) térképlapon és a helyszínen is jól kivehető a falu keleti pereméhez kapcsolódó kengyeli erdőtől nem messzire északra. Mindjobban kiszélesedve s mélyülve (persze csak relatíve) kanyarog, kigyózik dél felé, a martfői és a mezőhéki határba (azután tovább Mesterszállás iránt: ott torkollik az úgyszintén elhagyott, szárazzá vált, nagyívű Körös-mederbe). A körülfekvő terület úgy 86–87 méter tengerszint fölötti magasságú, következésképp maga a „magaspart” is; a meder/vápa ennél 1–2 méterrel mélyebben fekszik. A partvonal mindkét oldalon enyhén, szélesen emelkedő, illetve ereszkedő lanka, sőt néhol alig észrevehető.

Az utóbbi, modern időkben a vápa mesterségesen kialakított csatornaként, kanálisként funkcionált, ám ma már akként sem. A kengyeli határba eső néhány km-es szakaszát helyenként, itt is, ott is fák-facsoportok, bokrok kísérik, már messziről mutatják szinte a nyomvonalat. A Körös vízrendszeréhez tartozó, ún. fokszerű depresszió időszakosan lehetett csak vízzel teli, egyrészt az imént említett folyó áradásai, kiöntései, másrészt az ide összefutó (és elfolyó) különböző, leginkább persze esővíz miatt. A régi korokban, így az időszámításunk kezdetét követő évszázadokban hosszú hónapokra megállhatott itt a víz, igazi, valódi – „mini”- vízvilágot teremtve. Mintegy késői reliktumai ennek azok a részek, a határ déli régiójában főként, ahol az összefutott, egybefolyó vizek pangóvá válván típusos növényzettel (náddal stb.) borított vagy szegélyezett mocsaras-posványos helyeket hoztak létre. Talán ilyen,

vagy ehhez hasonló lehetett a táj, a környezet a római császárkorban, kétoldalt, nyugat és kelet felé füves, (erdős) sztyeppszerű földfelszínnel, növényzettel, megművelhető és legeltetésre is bizonyosan alkalmas mezősséggel.

A Csorcsány-ér melléke császárkori településtörténetének a kutatása három szakaszban történt, 1983-ban, 1990-ben és 1996-ban. Tizenöt évvel ezelőtt, a jelzett esztendő tavaszán (május–június), mint archeológiai szempontból ismeretlen („fehér folt”) határrészt jártam be. Akkor, még alig-alig jártas e szakmában, tulajdonképpen föl sem tűnhetett számomra az, hogy itt, a „klasszikus” magaspártoktól távol, belső mezősségi területen szarmata települések láncolata húzódik. (Az alföldi MRT-munkálatok a korszak települési struktúrájának ezt az oldalát

1. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A fokrészet déli fertályának mai képe, nyomvonalában fákkal/bokrokkal és vizenyős-nádasos helyekkel

egészen markánsan hozták elő.) Már ez alkalommal körvonalazódott, hogy az érmente megüléseinek felszíni nyomai mintegy 2,5–3 km hosszúságú sávra korlátozódnak, kvázi tömb/blokk-szerűen. Észak és dél felé „negatív eredménnyel” zárult terepmunkám.²

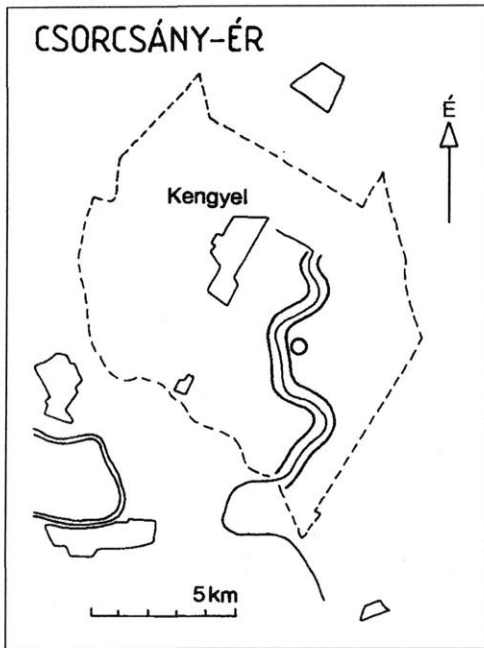
A következő két alkalommal, 1990 augusztusában és 1996 késő nyarán a már többé-kevésbé ismert viszonyok nyomán vettem föl a Csorcsány-ér régészeti kutatásának fonalát. A feladat ekkor a szarmata lelőhelyek lehetőleg pontos körülhatárolása, valamint a tárgyi anyag szaporítása volt, ezzel összefüggésben a felszíni

nyomok, jelenségek intenzitási fokának, mértékének megfigyelése. Mindezekhez hozzátehetjük még, hogy a terület „nyílt”, azaz művelés alatt álló, csupán földutak, kisebb kanálisok, egy-két helyen dűlősarki erdőcskék szakítják meg, tehát a régészeti vizsgálódásokra, kutakodásokra mindig is igen optimális volt. (Az eddig mondottakhoz lásd az 1–3. képet.)

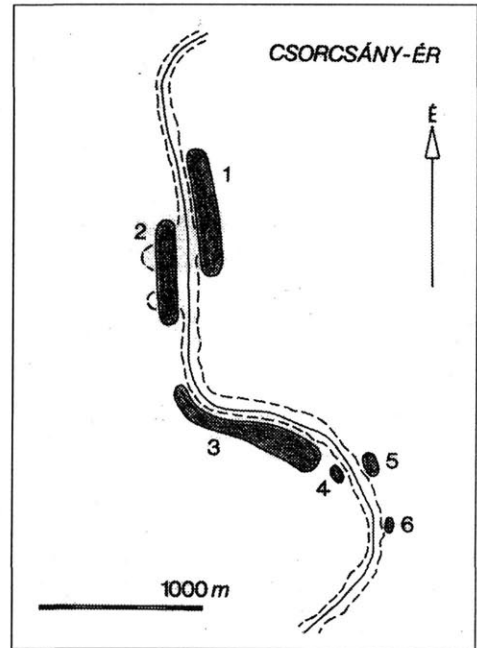
„Quae nequerunt secum ferre aut abducere, perdunt:
Et cremat insontes hostica flamma casas.”

„Amit nem tudnak magukkal vinni vagy elhurcolni, elpusztítják:
És elemészti a békés kunyhókat az ellenség tüze.”³

Publius Ovidius Naso (i. e. 43–i. sz. 17), az augustus-i évtizedek szépirodalmi – és minden mást tekintve is – fénykorának, vagy markánsabb, plasztikusabb kifejezéssel aranykorának költője eme szavaival egyszerűen az időszámításunk kezdete körüli Al-Duna vidékén (Ister) találjuk magunkat. Egy római szemén keresztül elevenedik meg előttünk a Kárpátok bércei és a Fekete-tenger (Pontus Euxinus) hajjai között nyújtózó síkság világa, megtelepedett bennszülött és keletről nyomuló, félig-meddig nomád néptörzseivel. Azok a géták-dákok-besszozok leginkább, emezek a szarmaták-jazigok, akik portyázásaikkal keltenek nyugtalanságot, hoznak vést a helybeliekre. Ami Ovidius szavait valamelyest kapcsolatba hozhatja a régészettel, az az „insontes casus”. A kutatás joggal vetette föl, hogy a latin „casa” (kunyhó alap-

2. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A szárazmeder a falutól délkeletre; vastag vonallal a régészeti terepbejárások útvonala, körrel a föltárt szarmata ház

3. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A római kori mikrorégió, települési körzet a „magasparton”-on elhelyezkedő régészeti jelenségekkel (1–6. lelőhely)

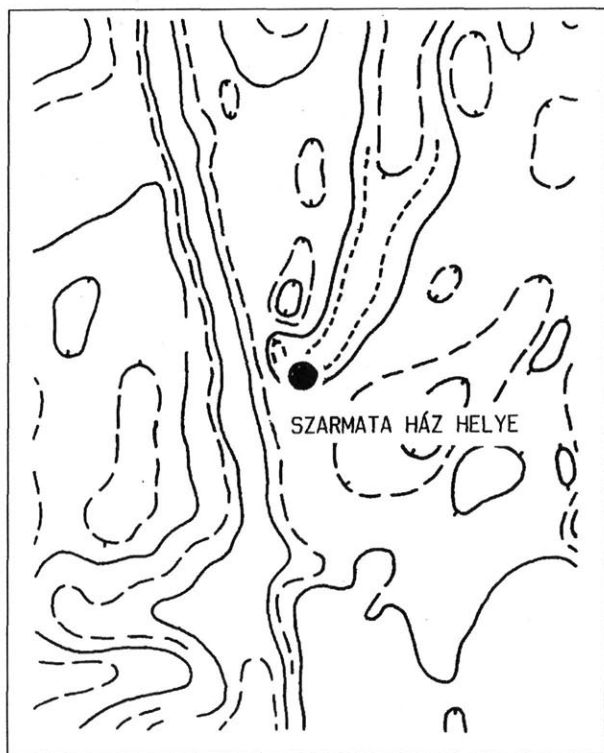
jelentéssel) talán azonosítható azokkal a építményekkel, amelyek ma már eléggé jól ismertek abban a térségben a római korból. Ezek olyan falusi épületek, lakóházak voltak, melyekből, amennyiben tűz pusztította el őket (akár ellenséges akár nem), csupán egy nem is mindig pregnáns omladék maradt meg – esetleg oszlophelyekkel, tűzhellyel/kemencével. Tehát könnyűszerkezetű favázás, tapasztott vessző-/nádfonatos épületek 3–5 méteres hosszúsággal. Végül ezekkel a munténiai-moldvai, természetesen más vidékeken, népeknél ugyanúgy föllelhető paticsfalú házakkal, azokra szót kerítvén, érkezünk vissza a kengyeli Csorcsány-érhez, a II–IV. századi szarmatákhoz, a mi házmaradványunkhoz.

A szóban forgó kengyeli császárkori mikrorégió bemutatását a következőképpen gondoltuk. Először, a sorrendben, (át)számozásban is élen álló 1. lelőhely leírását adjuk, a régészeti ásatás eredményeivel együtt. Csak azután folytatjuk a többi öt topográfiai pont jellemzőivel.

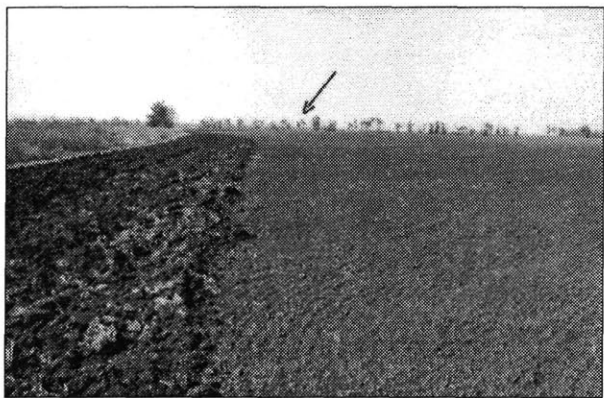
1. lelőhely

A települési hely a mikrorégió legészakibb láncszemeként a Csorcsány-ér egyik kanyarulatának zugában, a keleti oldalon fekszik. A felszíni települési jelenségek kb. 100–150 méter szélességben és legalább 600–700 (–800) méter hosszúságban voltak megfigyelhetők. A különböző leletek intenzitása, mutatkozása szórványosnak-átlagosnak mondható, egy-két helyen nem igazán markáns sűrűsödéssel, tömörüléssel.

1996 augusztusában, a harmadik terepbejárás során a lelőhely északi vége tájékán, a laposan szétterülő parton, a lejtő kezdeténél, egy alig észrevehetően, úgy 50 cm-re kiemelkedő

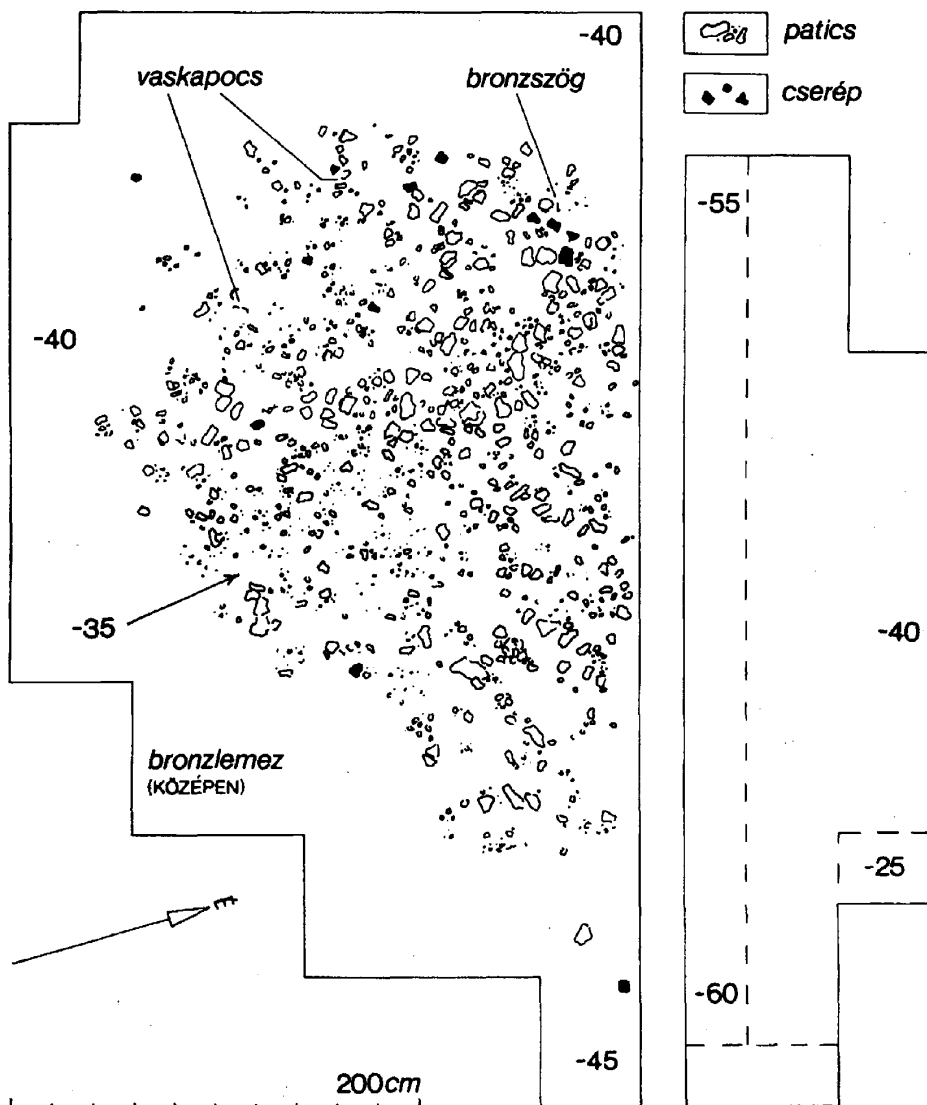
4. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Az 1996-ban kiásott szarmata kunyhómaradvány (1. lelőhely) pontja a tízezres-szintvonalas térképen, egy „magaslat”-ot megülve

5. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Az 1. lelőhely látképe déli irányból, nyíllal jelezve a szondázó ásatás pontja

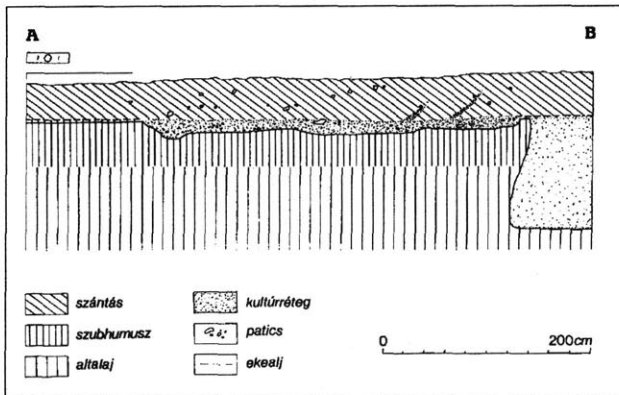
észak–déli vonulatú „magaslat” déli csúcsában – a jól megfigyelhető, szántott-tárcsázott földön – épületfalazat eke által fölszínre vetett maradványaira bukkantam. A nagyobb darab, ágle nyomatos paticsrögök, emellett némi korongolt és durva szarmata kerámia hozzávetőleg nyugat–keleti tengelyű, 4–5 méter hosszú és 3–4 méter széles felületen koncentráldott. Főltűnt, hogy a közvetlen környezetben az egyébként közepkötött mezőségi talaj kifejezetten lazább és világosabbra színeződött volt (4–5. kép).

Közép-Tisza vidéki archeológiai kutatásaim alkalmával egy-két esetben, itt-ott már találkoztam ilyesféle császárkori telepjelenséggel, ám még sohasem adódott lehetőség ezek megásására. Holott nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen munka az alföldi szarmata földön igen-igen ritka, nem beásott, azaz gödörszerű, hanem az akkori járószintre épített kunyhótípus megismerését, dokumentálását hozhatja. Így azután, mihelyst ráleltem a Csorcsány-éri, „házhely-gyanús” pontra, tüstént tervbe vettem, és néhány nap múlva meg is kezdtem föltárását. A munka az augusztus 25-től szeptember 8-ig tartó napokon zajlott. Kengyel környéki telepátásainknál már eddig is jól bevált, megszokott módszerrel sikerült megtalálnunk a régészeti objektumot (A objektum), azaz egy jelen esetben kb. nyugat–keleti irányú, a partra merőlegesen húzott, 5,4x0,5 méter méretű kutató/szondázó árokkal. Mint utóbb kiderült, épphogy csak „elkaptam” a paticsflekk szélét, mely „in situ” -35 cm-es szinten jelentkezett, értelemszerűen az eketalp nivóján. Az után, hogy világossá vált az objektum szélessége, kétoldalt megnyitottam a szükséges nagyságú szelvény szárnyakat. (A feltárt felület végül is közel 15 m²-re rúgott.) A két ásónyomnyi réteg kiemelésekor sok patics, valamint korongolt sűrű és téglaszínű római kori cserép, kövek/mal-

6. kép. Kengyel-Csorcsány-ér. I. kutatóárok/szelvény, A objektum. A felszíni, „paticsfalú” császárkori ház maradványai-omladéka (ásatási helyszínrajz, 1996).

omkövek, néhány állatcsont és salakdarabocská került elő. Az égett agyagtapasztás-omladék, amely csak a déli szelvényfélben mutatkozott, míg az északiban szinte nyoma sem volt, hosszúkás, távolról téglalap alakú formát adott; hossz tengelye északkelet-délnyugati irányban (60–650 –240–2450) feküdt. Egyik oldalát, a déli hosszantit a paticsrögök (s azok hiánya) határozottan egyenes vonalban rajzolták ki – másutt a kontúr jóval elmosódottabb, „szétfolyó”

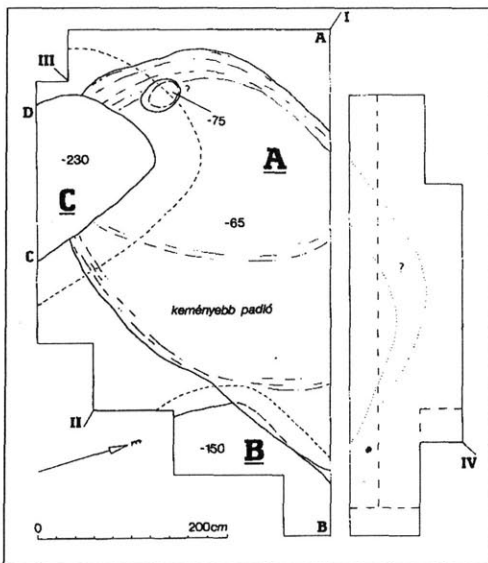
7. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A és B objektum (gödör). A tanúfalon fölött, közel nyugat–keleti irányú metszet-/profilrajz

A paticsfelület elbontásával, szétszedésével kiderült, hogy az egy 10–15 (max. 20) cm vastag sztrátum, amely jó tenyérnyi és ennél kisebb, összefüggően – „egymás hegyén-hátán” – vagy némiképp lazábban elhelyezkedő tapasztásdarabokból áll, közte porhanyós/porlós, „salakos”, paticsszemcsés-hamús „kultúrréteg”-gel. A szilárd tapasztásrögök az objektumnak inkább a nyugati felén sűrűsödtek, mint ahogyan az egyéb régészeti leletek is. Úgy mint a cserепek (korongolt finom és szemcsés, továbbá durva keramika, cca. tucatnyi) és a számban kevés, nagyrészt kalcinált, megégett állatsont. Különlegesebbnek számító vas- és bronztárgy is napfényre jutott,

és pedig a paticsflekk pereménél, az északi és a nyugati oldalon. Így két vaskapocs, egy bronzszög és egy apró bronzlemezke. Két darab salakrögöt és kötőredéket is találtunk.

A kunyhóomladék alatt egy max. 3 méter széles és legalább 4 méter hosszú, teknőszerű mélyedés helyezkedett el, lényegében a járószint/padló, a modern felszíntől átlag 50–60 cm mélységben. Kissé hepe-hupás volt, feketés színű és meglehetősen jól követhető – rétegződéseket (leszámítva egy-két helyet, ott is bizonytalanul) nem lehetett megfigyelni. A tömörebb, letaposottabb padlófelület a házalap keleti részén bontakozott ki, ahol a nívó néhány cm-rel magasabban húzódott. (A nyugati oldalon kibontottunk ugyan egy kisebb gödröt, de kérdés, a házhoz tartozó régészeti jelenségként értelmezhető-e egyáltalán.) Az oszlophelyek teljes hiányából azt a következtetést kell levonnunk, hogy a kunyhó valószínűleg egyfajta talpgerenda-kereten épült föl (6–9. kép, mint a ház dokumentációs anyaga).

A megnyitott felületen az A objektum (lakóház)

8. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A–B–C objektum. Fözlúlnézeti rajz a kunyhóromok elbontása után föltárt, már gödöröszerű régészeti jelenségekről

mellett még két telepjelenséget, a B és a C objektumot – mindkettő gödör – tártunk föl, de csak részleteikben, mert a szelvényfal alá futottak. Mindkét esetben megállapítottuk, legalábbis nagy valószínűséggel, hogy azokon a pontokon, ahol az A objektum „teknő”-jével érintkeztek, a feketés árnyalatú padló inkább hiányzott, mint(sem) megvolt. Ami tehát azt kell jelentse, hogy ezeket a vermeket a kunyhó összeomlása után ásták ki. Az A objektum délnyugati részénél lévő C objektum kitöltésében néhány nagyobb, föltehetően a kunyhóból származó paticsdarab hevert sűrűn, közel egymáshoz.

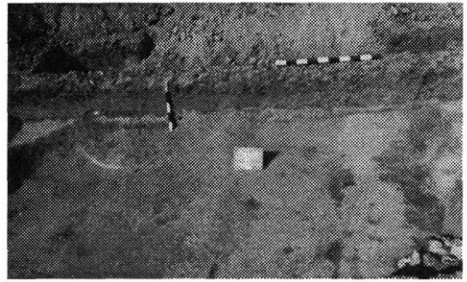
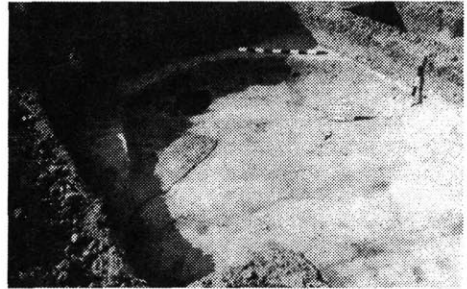
A B objektum (a kunyhóalap délkeleti pereménél) terjedelmesebb méretű, metszetében méhkas alakú beásás lehetett; 2 méter hosszú szakaszát sikerült föltárunk. Vízsíntes alja a mai fölszíntől 1,5 méter mélyen húzódott (már tiszta sárga agyagban, mely egyébként kb. méter mélységben indult), rajta 0,5–1 cm vastag feketés-faszenes réteggel. Betöltődését hamuval, paticsszemcsékkel keveredett föld alkotta. A C objektum hosszúkás, ugyancsak lefelé szélesedő, sima oldalfalú verem volt (1,6 méter hosszú szakasza került kibontásra). A modern járószíntől mérve 2,3 méter mély, vízszintes fenekén, miként az előbbinél, itt is húzódott egy cm nagyságrendű, faszenes-paticsos réteg. A verem lazább, élénkebb kevertes földdel töltődött meg, főként felső rétegeiben (10. kép). A két objektumrészletből kevesebb lelet, úgymint korongolt és kézzel formált edények (köztük pl. egy tál) kisebb töredékei, paticsdarabok és csontanyag került ki.

Írásunk ezen helyén, közvetlenül a föltárt telepjelenségek után adjuk a kunyhó omladékát alkotó paticsról mondható tudnivalókat. Ezek döntő többsége, legmarkánsabb darabjai a felszíni építmény falazatából maradtak ránk, de előfordultak a gödrökben és szórványként, apróbb rögökben a többi lelőhelyen is.

Az agyagtapasztás nagyságrendbeli méreteiről az A objektum leírásánál már szóltunk. Megállapítható, hogy a falakat pelyvával/törökkel eléggé dúsan kevert agyaggal-sárral verték be, tapasztották. Valamennyi élénk barna (világosbarna) színű és viszonylag keményebbre kiégett, amiből talán egy hevesebb tűzre következtethetünk. Ennek – akár véletlenszerű, akár szándékosan előidézett – tüzesetnek gyúanyaga nyilvánvalóan a könnyen lángra lobbanó tetőzet (héjazat) és az épület egyéb szabadon lévő farészei, otthagyt berendezési tárgyai, „bútorzata” lehetnek. A falazat belső magja, a fonadék is részint ekkor, részint az idők folyamán enyészett el.

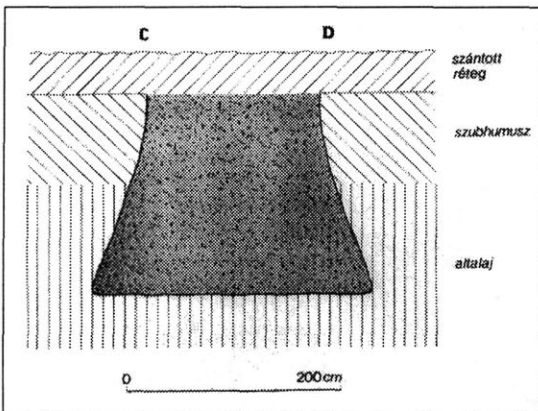
A falmaradványokat tüzetesebben szemügyre véve a következőket tudjuk megállapítani. Döntő többségük a falfelületből való, néhány azonban más, közelebről ismeretlen helyről (pl. ívelődő, „hurka”-szerű darabok). Előfordulnak finomabban egyenesre simított – és pedig egymásra merőleges elhúzásokkal – és durvábbra hagyott külső vagy belső falsíktöredékek. Két-három esetben határozottan kivehető valamiféle tapasztásmegújítás, egy-két mm-es réteg, rákenés formájában. Eme könnyen leváló réteg alatt, de másutt is megfigyelhető egyfajta fehér, porszerű anyag. (Ezzel kapcsolatosan csak igen bizonytalanul lehetne meszelésnyomokról beszélni.)

A leleteken található negatív formák, lenyomatok a házfal vázára és ezeknek a főelemeknek a

9. kép. Kengyel–Csorcány-ér. Fotók a paticssztrátum alatt kibontakozó mélyedésről, a ház padlójáról

közét kitöltő fonadékra vonatkozóan nyújtanak adatokat. A váz-/oszlopszerkezet sejthető a gömbfára utaló, pl. 4 és 6–7 cm átmérőjű negatívumokról, de talán ide tartozik az is, amely szögletes-sarkos (egy esetben 4 cm széles?), és így föltehetően deszkától származó. A térközkitöltő fonadék nád és ágak/gallyak lehetnek. A legvékonyabbak az előbbieket, erezetes, nyílegyenes lenyomataik 0,4–0,8 cm átmérőjűek. Az utóbbiak inkább 1–1,5 cm (de a másfél cm-t nemigen meghaladó) vastagságúak voltak. Szorosan egymás mellett futnak, gyakran kötegeket alkotva és egymást keresztezve. Mindehhez hozzáfűzhetjük, hogy a fonat betapasztásánál a massa helyenként mélyen a vesszők közé nyomódott és 0,5–1 cm vagy azt meghaladó vastagságban fedt azokat. Maga az egész konstrukció átmetszetében 15–20 cm-nél bizonyosan nem volt terjedelmesebb⁴ (16. kép).

10. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. I. szelvény, C objektum. Tipikus formájú, azaz lefele szélesedő római kori verem profilrajza

A régészeti ásatás munkálatai közepette a szelvényben, azon belül az objektumokhoz (elsősorban az A jelzésűhöz) kapcsolódóan és szórványként ún. apró- vagy kisleletek – melyek alatt mindenek előtt fém és egyéb anyagú tárgyakat kell értenünk – markáns kis együttesét sikerült összegyűjtenünk. Ezek élére kétségkívül az üvegtöredék kívánczik. Mérete 3x2,5 cm, vastagsága 2–3 mm. Szó szerinti értelemben áttetsző, világos, „piszkos” zöldessárga színű, irizáló tulajdonsággal. Mindkét oldala érdes. Ívelődő oldaltöredék, melyen két, úgy fél mm mélyen becsiszolt, cca. 1,5–2 cm átmérőjű korong maradványa (kisebb és nagyobb) látható. Esetében csészére és pohárra egyaránt gon-

dolhatunk.⁵ Tényleg „miniatűr” tárgy az ugyancsak a szelvény közvetlen közelében talált három darab pasztagyöngy (kettő bizonyosan). Méretük 1,3, 0,9 és 0,4 cm. A hosszúkás barnáspiros színű, ovális átmetszetű. A méretben következő kékes tónusú és hasáb alakú, talán lecsapott sarkokkal. A legapróbb, mely zöldes, eredetileg gömbös formájú lehetett.⁶ A lelőhelyen előfordult egy kónikus, tömör, töredékes vastárgy. Mérete 3,5 cm (11. kép 1-4, 7).

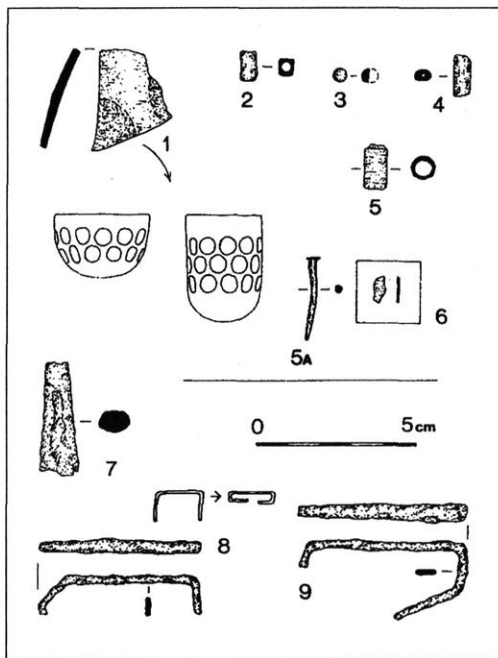
Rátérve az A objektum omladékrétegében találtakra, előbb a bronzokat vesszük számba. Ritkán előkerülő tárgy egy szög, 2,5 cm-es hosszúsággal és kör átmetszettel. Fejrésze kisebb méretű. A modernektől annyiban különbözik, hogy szára fokozatosan vékonyodik.⁷ Egy bronzlemezke (nagysága kevesebb mint 1 cm) annyira jellegtelen, hogy semmi közelebbi nem mondható róla. Miként a szeg, kifejezetten a ház faszervezetével, ácsolatával látszik összefüggeni két, ún. ácskapocs alakú rögzítővas. Az egyik valamivel masszívabb a másikkal. A lapos pántok, amelyből készültek, 0,3–0,7x0,2 cm méretűek – a tárgyak hossza 5–5,5 cm. Végeik kétszeresen behajlanak (legalábbis egy esetben), ami világosan mutatja, mint imént említettük, hogy (fa)elemek összeerősítésére szolgáltak. Mivel az omladék nyugati pereménél feküdtek, nem elképzelhetetlen, hogy az ajtóval/bejárattal hozhatók összefüggésbe.⁸ Befejezésül egy tubusszerű leletről szólunk (mérete 1,5 cm), melynek anyagát nem sikerült megállapítanunk, s egyébként sem biztos, hogy régészeti tárgy (11. kép 5–6, 8–9).

Az 1. lelőhely további, nem kerámia-leleteinek a sorában kő-, csont- és egyéb tárgyakat találunk. Így pl. egy nagyobb méretű, kb. 7 cm hosszúságú, nyilván homokkőből való

fenőkövet, lecsiszolódott munkafelületekkel. Valamint két darab malomkő-fragmentumot, melyek közül a nagyobbiknál (9–10 cm hozzávetőlegesen) az eredeti korong mindkét, alsó és felső felülete megfigyelhető. Az egyik homorú ívelődéséből arra következtethetünk, hogy ez a szerkezet forgó részéből törhetett ki. Előfordult egy teljesen alakatlan kődarab. Salakrögöket is gyűjtöttünk mind a szelvényben, mind pedig magán a lelőhelyen, összesen féltucatnyit. A szokványos állatcsont között kettő-három érdemel figyelmet; hosszú- azaz csövescsontok, egyik végük egyenesen lefűrészelt. Kérdés, vajon korszakunkhoz tartoznak-e? (14. kép 7–11, 19. kép 1–4).

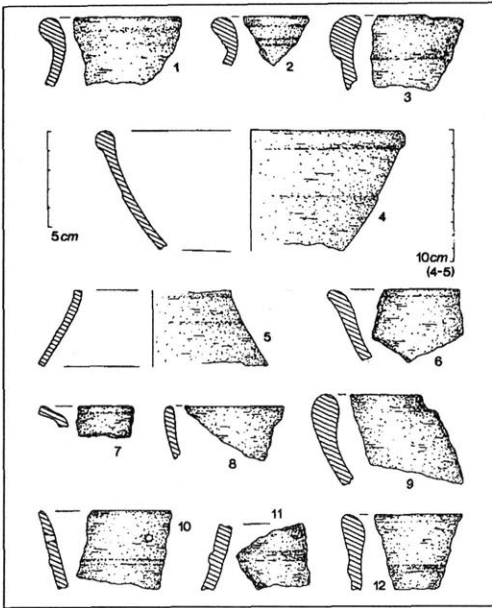
A Csorcsány-éri szarmata mikrorégió legfontosabb lelőhelyének, az 1. lelőhelynek a kerámiájában az agyag milyensége, a készítéstechnika és egyebek alapján négy típus különíthető el határozottan, úgymint: A/ finomkeramika; B/ szürke szemcsés keramika; C/ barna-szemcsés fazekasáru; D/ kézzel formált készítmény. Legtávolabb áll egymástól az A és a D, ugyanakkor legközelebb a B és a C típus (12. kép 1–12, 13. kép 1–9, 14. kép 1–6, 15. kép 1–10, 18. kép 1–15).

A típus: A standard alföldi szarmata agyagáru esetünkben is igen finom, általában nagyon jó minőségű, kővér nyersanyagból gyorsan forgó korongon készített változatban jelentkezik. Felületi megmunkálásuk, polírozásuk és égetésük gondos, koppintásra csengő hangot adnak. Színük szerint alapvetően két, szürke és „téglaszínű” csoportba sorolhatjuk őket. Ezek aránya 1/3:2/3 és 1/1:1/2 között mozog aszerint, melyik részletegyütttest nézzük. Leleteink alapján teljes biztonsággal csak három edényforma rekonstruálható, éspedig: tál, fazék (esetleg kisebb hombár) és korsó. A duzzadt vagy egyszerűbb peremű tálaknál két változat tűnik elhatárolhatóknak. Az egyiket a

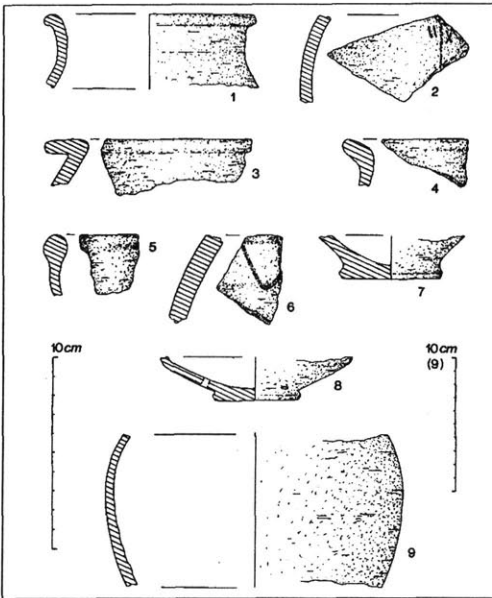

11. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Az 1996. évi ásatás apróleletei. 1: csiszolt díszítő üvegedény töredéke, 2–4: különböző színű pasztagyöngyök, 5: régészeti tárgy?, 5A: bronzszög, 6: bronzlemezke, 7: vastárgy, 8–9: ácskapocs alakú vasrögzítők

domború, a másikat az egyenes oldalfal jellemzi (tehát a Drag. 37 vagy a kónikus forma). Egyetlen díszített darabot tudunk csupán fölemlíteni, (egymásnak dőlő vonalokból összetevődő) besimított díszítéssel készült asztali edény fragmentumát, ami eléggé szokatlan. Méretben (szájméretben) egy nagyobb és egy kisebb tálformára következtethetünk. Előbbi 23–24 cm, utóbbi 12–15 cm átmérőjű és talán terjedelmesebb csészének is nevezhető. Talpkorongos cseréptöredékeink (4,5–5,5 cm átmérővel) leginkább ilyen tálakból törhettek ki. (Az egyik markánsabb darab téglaszínű és átfűrt.) A fazékok jellegzetes azonosító jegye a kihajló, általában vastosabb vagy galléros perem (Krausengefass – mint-hogy hombárra utaló leletek anyagunkban igazán alig vannak, így ezt az edényformát jelen alkalommal külön nem tárgyaljuk). Formájuk szokásos öblös, majd gömbös testű lehetett. Egy peremátmérőt 11 cm-re, egy hasátmérőt pedig 23 cm-re sikerült rekonstruálnunk. Az A típusú kerámiáról mondhatók zárásaként említjük a besimított díszítést hullám- vagy

12. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. I. kutatóárok/szelvény, A objektum és szórvány. Korongolt, finom anyagú, szürke és barnás-pirosas kerámia. Fazekak, tálak, egyebek fragmentumai

13. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A objektum és szórvány. Korongolt, finom kerámia darabjai, szürke és barnás-pirosas színben. Fazekak, tálak stb. (2,6: besímított díszítés)

srégvonalas, valamint sávos stb. mintákkal. A felület tagolásának módja, a borda és a horony, ugyancsak föltűnik az anyagban. A korsót pusztán egy magányos, ovális átmetszetű fültöredék reprezentálja.

B típus: A korongolt, szemcsés fazekasáru egyik variánsa. Ezeknek a gyorsan forgó korongszerkezeten felhúzott, egyértelműen fazéknak meghatározható edényeknek jellegzetessége a kavicszemcsés soványítás. Színük általában (élénkebb, tisztább) szürke. Bemutatott és táblára nem került cserepeink típusos, erőteljesen kihajló, ún. fedőtartós vagy duzzadt peremformát mutatnak és ún. hullámzó oldalfalat. Ezt a szinte valamennyi szarmata településen előforduló keramikát „pseudo-gepida” árunak neveztem el újabban, az V–VI. századi fazekakhoz nagyon hasonló megjelenésük miatt.

C típus: Ez az edénytípus az előbbinél valamivel gyakoribb. Soványítóanyaguk inkább aprószemcsésnek (homok) mondható, ezen belül is finomabb vagy durvább – olykor csillámos hatást keltve. Gyorsan vagy lassan forgó korongon készültek; ez minden esetben nem dönthető el. Színükre a barna a jellemző, de sokszor füsttől-koromtól eredő elszíneződéssel. Nagyívben kifelé ajló peremdarabjaink alapján következtethetjük, hogy fazekak voltak – szinte kizárólag, mint a megelőző típus. Idetartozik egy vastos, 4,5–5 cm átmérőjű aljrész, a korongról való lemetszés nyomaival. Itteni leleteink közt díszített cserép nincsen.

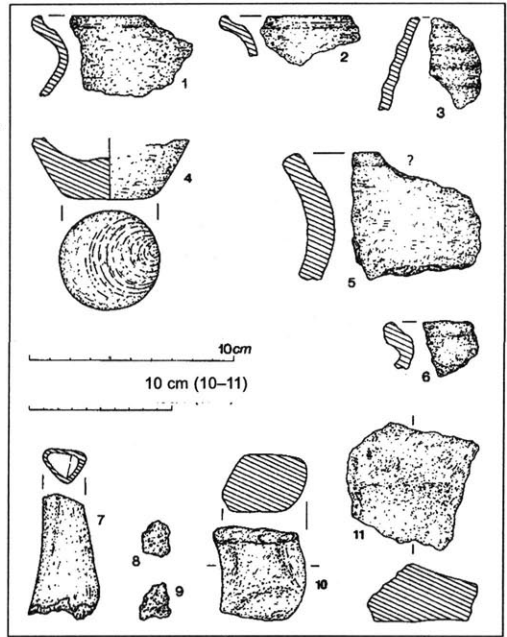
D típus: Ez a házikészítésű kerámia előfordulásának gyakoriságában talán az előbbi (C) típussal vethető össze. Az 1. lelőhely emlékanyagában lévő darabokban különböző nagyságú törmelék (néha egészen durva cseréptörmelék, szakkifejezéssel samott), egyéb adalék figyelhető meg. Pusztán kézzel formáltak, egyenetlen felületűek, rosszabb égetésűek. Eredetileg világosabb barnás színűek voltak, jelen állapotukban füstfoltosak. Zömmel egyszerű oldaltöredékeink vannak (1 cm körüli vastagsággal), mindamellert néhány szájrész is felbukkan, pl. kihajló peremmel.

2. lelőhely

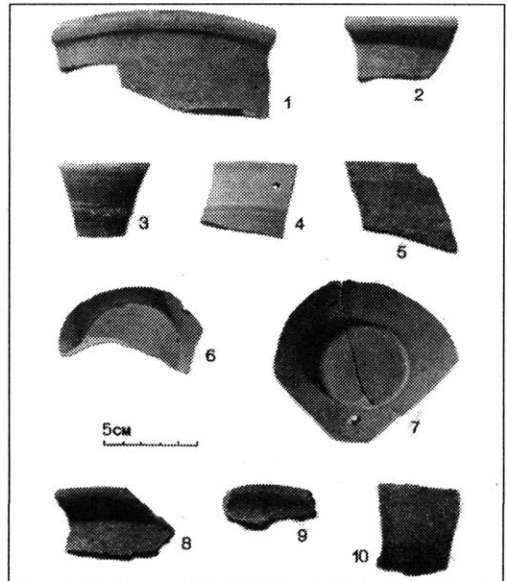
A szarmata település az 1. lelőhellyel átellenben, az érmeder tulsó, nyugati oldalán található és, mint az említett, észak-déli kiterjedésű. A leletek szóródását a kedvezőtlen megfigyelési körülmények miatt a mai napig pontosan nem állapíthatjuk meg, így csupán nagyságrendi értelemben számíthat valamit, ha egy 600–700x100–150 méteres kiterjedést adunk meg. Északi végződését mindenesetre rögzíthetjük. A telepjelenségek nem túl intenzívek, éppen csak a lelőhely fölvételéhez elegendők. Kifejezetten kopott cserepeket gyűjtöttünk, főként korongolt, szürke finomkeramikát. Zömük jellegtelen oldalrész, egy peremdarab mellett.

3. lelőhely

Ez a markáns régészeti-topográfiai pont az előbb leírt folytatásában, de attól elkülönülve a Csorcsány-ér egyik keleti kanyarulatában, annak (itt) déli partján helyezkedik el. Kiterjedésére max. 900–1000 métert adhatunk meg (100–150 méteres szélességgel). A kerámiát stb. szórványos-átlagos szóródásban találtuk meg. A lelőhelynek inkább déli felére esően három-négy, 20–40 méter átmérőjű, halvány telepoltot figyeltünk meg, számosabb lelettel, mint másutt. A római kori település szórványanyagában mind ama négy típus képviselteti magát, amelyet az 1. lelőhelynél körvonalaztunk. A finomkeramikában a téglaszínűekkel szemben túlsúlyban vannak a szürkék. A szájtöredékek alapján fazekak (talán tárolóedény is?) és tálak rekonstruálhatók. Az elsőként említettek pereme kifelé hajló – a forma félreismerhetetlen jegyeként. Az ún. Krausengefass nagyméretű fazékból vagy pedig kisebb hombárból való. A duzzadt tálperemek félgömbös vagy kónikus formákra engednek következtetni. A finomkeramikához tartozik egy ovális keresztmetszetű, kívül élesen hornyolt fül-darab. A szemcsés fazekakból kitörött cserepeknél itt is különválasztható egy szürkés és egy barnás változat. Kihajló, belsőárkos (azaz fedőtartós) peremrészeket, egyenesen vágott, profilált talpakat találunk ebben az együttesben. Az egyik

14. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A objektum és szórvány. 1–4: korongolt, szemcsés anyagú fazekak részei, 5–6: kézzel formált edénytöredékek, 7: fűrészelt csont, 8–9: salakrögök, 10: fenőkö, 11: malomkő

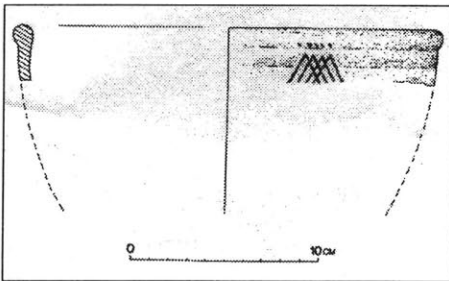
15. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A objektum és szórvány. 1–7: korongolt, fazekasáru, 8–10: korongolt, szemcsés fazekasáru (fotó: Kozma Károly)

aljtöredék 6 cm átmérőjű, másikon koncentrikus körök maradványai láthatók. A durva, kézzel formált fazekak reprezentánsa két kifelé ívelődő szájrész, melyek egyikén behúzott hullámvonal vehető ki. A leletanyagot egy malomkőtöredék egészíti ki, sík őrlőfelülettel (19. kép 5–15, 21. kép 1–6).

16. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. A objektum, ág-, nád-stb. lenyomatos paticsrögök

közepette egy minden oldalon határozottan megvonható szélű, kiterjedésében 150x60–80 méteres leletszóródási területet találtunk itt, „átlagosan intenzív” jelenségekkel. A lelőhely déli fertályán, a partélhez közel egy 30–40 méter átmérőjű flekkben laza-porhanyós (hamus) földön számosabb régészeti tárgyat gyűjtöttünk, mint máshol. A finomkerámiából kiemelhető egy aljtöredék, 10 cm-es átmérővel (oldala átfürt), továbbá egy terjedelmesebb edény

17. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. C objektum. Korongolt finomanyagú, szürke színű, polírozott és besimított díszítésű tál fragmentuma és részleges rekonstrukciója

4. lelőhely

Ez a pont valójában a 3. lelőhelyhez tartozik, annak délkeleti vége, ennek dacára elkülönítve vettük föl (egy földút és kanális miatt). A leletek szórványos-átlagos szóródását 100–150x50–100 méter nagyságú felületen tapasztaltuk. Szinte kizárólag csak edénytöredékek mutatkoztak, korongolt és kézzel formált változatban. Az előbbi finomkerámia részben szürke, részben barnás. A bemutatott, közel féltucatnyi cserép többsége tálrészlet, megvastagodó, de azon belül különböző formájú peremmel, az egyik rekonstruálható átmérő 20 cm. Előfordul fazékdarab is, valamint vastagfalú hombárból származó cserép: Krausengefass (21. kép 7–11).

5. lelőhely

A II–IV. századi településhelyet az előzővel szemben, az ér másik, azaz keleti partján lokalizáltuk. Jó megfigyelési körülmények között a terület minden oldalán határozottan megvonható szélű, kiterjedésében 150x60–80 méteres leletszóródási területet találtunk itt, „átlagosan intenzív” jelenségekkel. A lelőhely déli fertályán, a partélhez közel egy 30–40 méter átmérőjű flekkben laza-porhanyós (hamus) földön számosabb régészeti tárgyat gyűjtöttünk, mint máshol. A finomkerámiából kiemelhető egy aljtöredék, 10 cm-es átmérővel (oldala átfürt), továbbá egy terjedelmesebb edény vállrészlete befésült hullámvonalkötegekkel díszítve. Két kihajló, konvex-konkáv peremtöredék a szürke-szemcsés fazekasárut képviseli. A barna-szemcsés keramikára ugyancsak két cserép utal, típusos lecsapott tetejű perem és egy olyan oldalfragmentum, amelyen bekarcolt vízszintes vonalaláb és hullámköteg fut körbe. A kézzel formált edények cserepeiből egyszerű peremrész került csupán táblára. A leletanyagban három fennőktöredék is előfordul, hasábszerű átmetszettel, durván 6–9 cm-es mérettel. Három, egyik végükön lefűrészelt állatcsontdarabot is leltünk. A fentebb említett hamus fleknél paticsrögöket figyeltünk meg (22. kép 1–13).

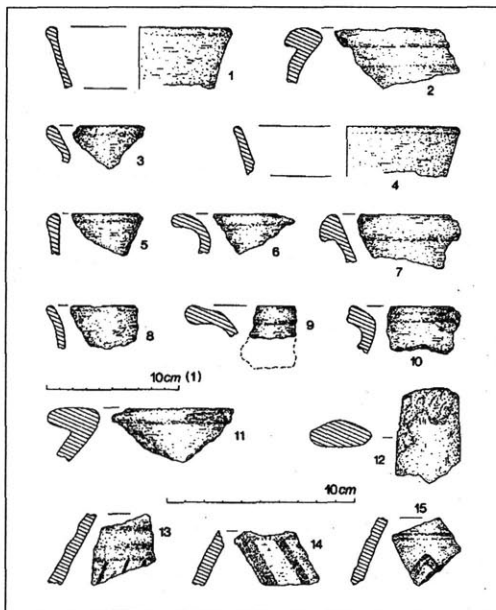
6. lelőhely

A 5. lelőhelytől déli irányban, attól néhány száz méter távolságra található ez a régészeti-topográfiai pont, a Csorcsány-érnek ugyanazon az oldalán. Kiterjedése alig meghatározható (kb. 50x50 méter). Pár darab szürke és téglaszínű, korongolt finomkerámia mutatta csupán, hogy itt egy szarmata település lehetett.

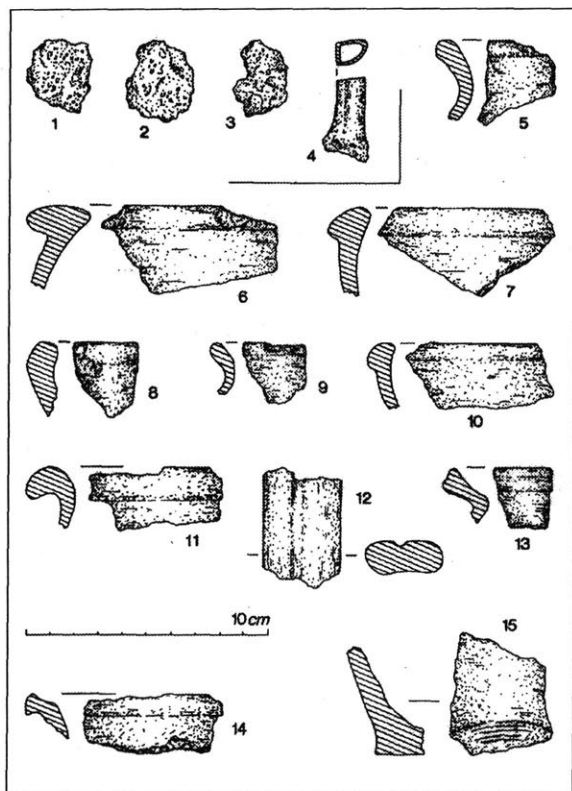
Az I–V. századi kárpát-medencei szarmata településterület északi régiójához tartozó Közép-Tisza vidéken (jobban mondva Jász-Nagykun-Szolnok megyében) mindent összevéve öt olyan lelőhelyről tudunk számot adni, ahol az egykori földfelszínre épített, földmenő falú épületek valamiféle nyomait dokumentálta a régészeti kutatás. Ezek különbözőek, szinte mind másfajta, mégis – egy bizonyos szémszögből tekintve – két csoportba sorolhatók: az oszlophelyekkel és az anélkül mutatkozókra. Az utóbbiakra a paticsos omladékréteg a jellemző, de olyan is igazolható, melynél ilyen nem jelentkezett.

A megye – tudomásunk szerint – első római kori felszíni építményét 1970-ben tárta föl egy (Vaday Andrea vezette) ásatás Kunszentmárton mellett (Téglagyár). A nyomokból téglalap alakú, nyugat-keleti elhelyezkedésű, hozzávetőleg 4x3 méter nagyságú házra lehet következtetni, amelyet cölöp-sor részletei mutattak. A nagyszámú áglenyomatos patics is sejteti, hogy itt ilyen típusú konstrukcióval feltétlenül számolni kell.¹⁰ 1981-ben Tiszaugnál (a Kisrétparton) a föltárások során, melyeket Siklódi Csilla folytatott, egy szarmata cserepekkel keltezett paticsfolt is napvilágra került. Mivel az objektum közöletlen, így semmi közelebbit nem tudunk mondani róla, csak annyit, hogy tapasztott falú kunyhó lehetett.¹¹ Néhány évvel később tovább gyarapodott a megyében ismertté vált szarmata felszíni építmények köre. A Szolnok melletti (Zagyva-parti) leletmentésen 1986-ban (Cseh János, Kovács Gyöngyi, Kriveczky Béla) egy hossznegyszög alakú, 8,5x4 méteres, észak-déli tájolású, masszív oszlophelyek mutatta konstrukciót sikerült dokumentálni. Ma még publikálatlan.¹² Egyrésztől bizonytalanabb, másrésztől – a tűzhelynyomok révén – biztosabb annak a régészeti telepjelenségnek házként való értelmezése, melyet magunk tártunk föl Kengyel határában (Kengyelpart I.) az 1993-as esztendőben. Tulajdonképpen egy ovális, észak-déli elhelyezkedésű, kb. 4–4,5x2,5–3 m kiterjedésű padlónívórol van szó, mindenfajta oszlophelyek nélkül. A Csorcsány-értől néhány km-re található lelőhely IV–V. századi emlékanyagához tartozik.¹³ S ezzel kutatástörténeti barangolásunkban el is érkeztünk a Csorcsány-éri házmaradványhoz, befejezván körutunkat a Közép-Tisza mentén (lásd ehhez a 20. képet).

Szarmata földön egyébként az 1930–1940-es években tárta föl a régészeti kutatás – már „hiteles” körülmények között – a legelső császárkori felszíni házakat a Maros-torkolat térségében. Az 1930-as évtizedben egymás után kerültek napvilágra ilyenekre utaló nyomok Hódmezővásárhely és Makó környékén. 1934-ben és 1935-ben (?) a Solt-Paléban található lelőhelyeken – legalábbis az egyiken kétséget kizáróan – cserepekkel keltezett, égett agyagta-

18. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Felszíni szorványleletek a II–IV. századból

19. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Római kori telepleletek. 1–4: 1. lelőhely (salakrögök és fűrészelt csont), 5–15: 3. lelőhely (5–12: finomkerámia, 13–15: szemcsés keramika)

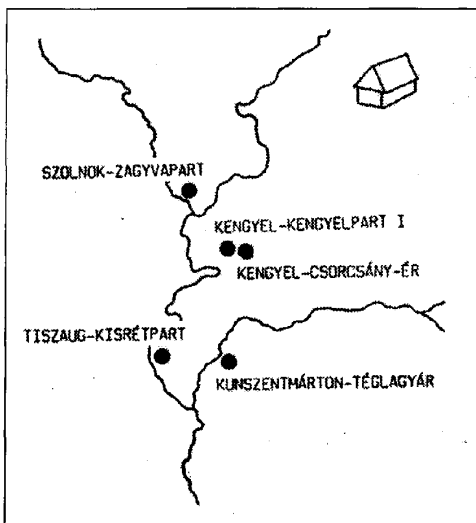
alaján megállapítható, hogy a cölöpváz konstrukció megközelítően nyugat-keleti tájolású volt, hosszúka és durván 8–10x3–4 méter méretű. További ilyen épületmaradványok is előjöttek ezen az (impozáns) szarmata településen. Ámde megjegyzendő, hogy császárkori keltezésük kérdésért azért megiscsak nyitva kell hagynunk.¹⁹ Ez tehát az, amit a magyar településrégészet máig föl tud mutatni az I–V. századi ún. földfelszíni házak kutatása terén. Ha mármost a szarmaták szomszédnépeinek, a vandáloknak, nyugati gótoknak, dákoknak a területei felé fordulunk, úgy ott is számos lelőhelyen, településen találkozhatunk ezekkel a konstrukciókkal. A Kelet-Felvidéken, a Hernád völgyében Kassa (Košice) környékén sűrűsödnek a keleti germán, vandál kunyhómaradványok Zsebes (Šebastovce), Kenyhec (Hranièna pri Hornáde), Abaujszina (Seña), Abaujnádasd (Trstené pri Hornáde) mellett többek között. Ezeket a paticsomladék, általában a különböző tájolás, zömmel az oszlopos szerkezet, a 3–6 méter közötti méret hosszúságban és szélességben, s természetesen a négyszög forma jellemzi.²⁰

Az Alföld keleti peremsávjában és a szomszédos vidékeken (Erdélytől nyugatra) zajlott föltárások sorában mindenekelőtt két bánáti települést kell megemlítenünk, és pedig Hodonyt (Hodoni–Pusta) és Ómoldovát (Moldova Veche). Itt kisebb (pl. 2,5x2 méter) és nagyobb (pl. cca. 4,5x3,5 és 6x4 méter) paticsfelületeket tártak föl az esetek egy részében tűzhellyel, de

pasztás-felületeket figyeltek meg, alattuk letapasztott/döngölt padlómaradványokkal. Ezek a jelenségek egy durván 4–5x2–3 méter méretű helyet engednek körülhatárolni, mint házalapot.¹⁴ 1937–1938-ban Makó mellett (Vöröskereszt) kerültek napvilágra többé-kevésbé négyzetes, paticsal borított alaprajzrészletek.¹⁵ Markánsan jelentkezett ez a kunyhótípus 1943-ban Hódmezővásárhelynél (Fehértó) is. Háromszög formájú, cca. 2,5x2 méteres, nád-/gallyenyomatos sártapasztás-rögökből álló, oszlophely nélküli objektum(ok)ról adott számot a szakirodalom, utalván egyfajta talpgerendás konstrukcióra.¹⁶ Nem tudjuk pontosan, hová sorolandó a Kiskundorozsma melletti (Vöröshomok dűlő) házmaradvány, amely 1960-ban került elő.¹⁷ A paticsomladékos házhelyeket reprezentálja talán az 1965–1975 között Biharkeresztes–Ártánd térségében (Nagyfarkasdomb) föltárt régészeti jelenség, kb. 4–4,5x2,5x3 méteres tapasztásrom-foltokkal.¹⁸ Míg ez a mi kengyeli, Csorcsány-éri házunkkal mutat hasonlóságot, addig az 1993–1996. évi munkálatok során Tiszapolgár határában (Kengyel-köz) fölszínre került építmény az említett Zagyva-partival vethető össze. Egy előzetes beszámoló

mindig cölöpnymok nélkül. A mi házunk vonatkozásában különösen figyelemre méltó, hogy az épületek padlója kissé földbe volt mélyítve.²¹

Képzletbeli régészeti kirándulásunkat folytatván a bihari-máramarosi-szilágysági térségben is több, minket érdeklő római kori kunyhómaradványra találhatunk. A Tenke-Körösmart (Tinca-Rîpa) melletti téglalap alakúak voltak, s egynél a paticsfelület alatt a járószint valamelyest lemélyedt. Az Alsókocsoba (Cociuba Mare) közelében kiásott objektum (paticsal, cserepekkel stb.) hozzávetőleg téglalap alakú volt, közel 4x2,5 méteres mérettel, nagyjából nyugat-keleti elhelyezkedéssel, tűzhellyel. (Oszlophelyek nem mutatkoztak.) Itt is adatható, hogy a ház járószintjét egy teknőszerű mélyedés alkotta. Kismajtény (Moftinu Mic) ugyancsak egyike a császárkori felszíni épületek lelőhelyeinek, paticsomladékos, 4x3,5 méteres objektumával,²² miként a két máramarosi, Felsőkálnfalva (Călineoți) és Kisnyíres (Mesteacăn) (pl. oszlophelyes és tűzhelyes, nagyobb ház). Zilah (Zalău) környékéről további két lelőhelyet említhetünk, ahol cölöpszerkezetes vagy anélküli(?), kemencével épített, 4,5x3,5 méter nagyságú épületek maradványai jutottak napvilágra.²³

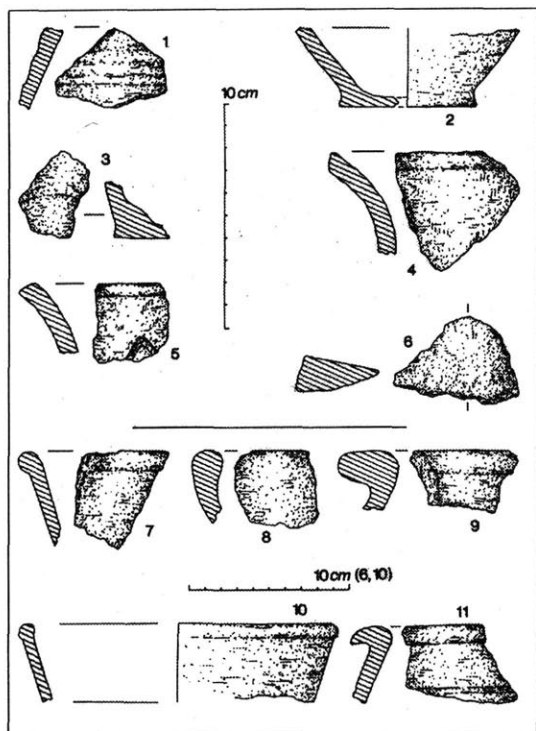

20. kép. Kengyel-Csorcsány-ér. Különböző típusú/szerkezetű római kori felszíni építmények lelőhelyei a Közép-Tisza vidéken (JNSZ. m. 1970–1996)

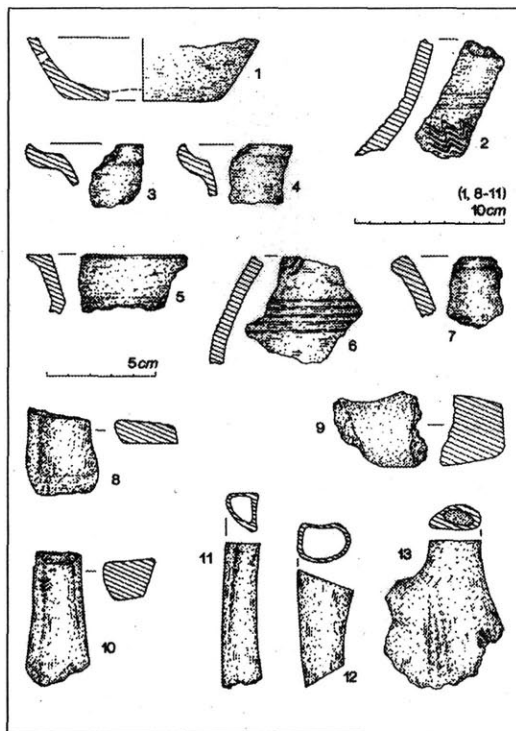
Erdély nyugati gót korszakából (III–IV. század) öt lelőhely emelhető ki. Az első Bögző (Mugeni), számos, pl. 4,5x3 méter vagy ahhoz közeli, paticsfelület-részletekkel jellemezhető házaival.²⁴ A kiscsillagfalvi (Porumbeni Mici) föltárások egyik hasonló, markánsnak látszó épületénél, mely 4x4 méteres, a datálás problematikus (pl. nyílcsúcleletei miatt) – gót is, gepida is lehetett.²⁵ Egy kb. észak-déli tájolású, téglalap alaprajzúként rekonstruálható, 2,5x2 méter körüli, tűzhelyes házalap Bözödön (Bezid) is föltárássá került. Szerkezetét/tetejét nem beásott cölöpök tartották.²⁶ Az első föltárt erdélyi gót házak közé tartoznak a Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe) melletti. Igazi „paticházak” voltak, 2,5 és majd 4 méteres oldalhosszúsággal, egyszerű tűzhellyel – esetleg kissé a földbe mélyítve!²⁷

Végezetül a Réty (Reci) közelében napfényre került telepépítményekről szólunk. Helyüket különböző formájú paticsréteg jelezte, melyek kiterjedése 1,5–2,5 méter volt. Oszlopnymokat ugyanúgy nem bontottak ki, mint ahogyan mi sem Kengyelen. Tüzelésmaradványokat viszont dokumentáltak.²⁸ Mindezek a kunyhóomladékok, illetve a házak padlószintjei a mai felszíntől számítva általában 30(vagy ennél is kevesebb) –40–50 cm mélységben húzódtak.²⁹ Egyébként máshol is.

A főntebb röviden bemutatott császárkori telepépítmények tehát a mi, 1996-ban kiásott II–IV. századi kengyeli kunyhóromunk közelebbi vagy távolabbi párhuzamai. Előbbi analógiái főként akkor, ha paticsomladékuk van, ha oszlophelyek és tűzhely nélküliek, s ha padlónívójuk enyhén bemélyed. Ezzel lényegében típuscsoportját is körvonalaztuk.

21. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. Római császárkori telepleletek. 1–6: 3. lelőhely (1–3: szemcsés cserepek, 4–5: durva keramika, 6: malomkő), 7–11: 4. lelőhely (mind korongolt finomkeramika)

22. kép. Kengyel–Csorcsány-ér. II–IV. századi telepleletek. 1–13: 5. lelőhely (1–2: finomkeramika, 3–4: „pseudo-gepida” fazékrészek, 5–7: edénytöredékek, 8–10: fenőkövek, 11–13: fűrészelt állatcsontok).

JEGYZETEK

1. HORVÁTH 1935. 9.

2. CSEH 1986. 12. 1. kép (17–20. lelőhely). A Csorcsány-ér melletti szarmata telepeknek ez az eddigi egyetlen irodalma. Alkalmi, „háztáji” mezőgazdasági munkáknál is figyeltem a lelőhelyekre (pl. 1993 nyarán és 1994 tavaszán), s jegyeztem föl részadatokat (így a 3. és az 5. jelzésűnél).

3. PUBLII OVIDII NASONIS. ELEGIAE TRISTIMUM. LIBRI V. CUM P. JACOBI PONTANI S. J. COMMENTARIO IN COMPENDIUM REDACTO. AD USUM SCHOLARUM SOC. JESU. TIRNAVIAE. MDCCXLIX. (1749)

P. OVIDII NASONIS OPERUM. TOMUS TERTIUS. AMSTELAEDAMI. APUD J. WETSTENIUM 1751. III. 10, 66. Az 1749. évi szövegkiadásban 170., az 171. évben ugyancsak 170. (A vershelyet említi BICHIR 1984. 8.) A sorok magyarra fordításában Csányi Marietta volt segítségemre – amelyet itt is köszönök –, mint ahogyan Gulyás Katalinnak lelőhelyeink természeti-földrajzi vonatkozásaiával kapcsolatos megjegyzéseit.

4. NEPPER 1983. 85., 109.; CSEH 1991. 129., 143., VI. t. 1–2; CSEH 1997B. 72., 35. kép 2, 4, továbbá 45. kép 5–6. (Csak tallózatván a szarmata házak falazat-maradványaival kapcsolatos irodalomban.)
5. Lelőhelyünkhöz legközelebb pl. Tiszaöldváron és Tiszaugon kerültek elő csiszolt díszű üvegek a szarmata kor középső és későbbi időszakából (ezek telepleletek: VADAY 1994. 107., 118., Tab. IV. 70; CSEH 1997C. 8–9., 3. kép 1). Itt jegyzem meg, hogy a továbbiakban is csak a nem kerámiatárgyakhoz hozunk analógiákat.
6. A gyöngyök meghatározása VADAY-SZŐKE 1983. 111. 24. kép nyomán történt, formailag, hozzávetőlegesen: II. típus 2. csoport, III. típus 3. csoport, I. típus 1. csoport (a főszövegünkben található sorrendnek megfelelően).
7. A telepátásoknál egyébként meglehetősen ritkán előforduló szögre ld. NEPPER 1981. 74., 106., XIX. t. 4. (Vasból, de méretben a mienkkel egyező.)
8. A Csorcsány-érivel analóg vaskapcsot közöltek pl. Hódmezővásárhely–Solt-Paléről (PÁRDUCZ 1938. 109., III. t. 11), valamint Gyoma–Ailer-téglagyár lelőhelyről (VADAY 1996. 149., 288., Fig. 172. 2).
9. A fenő- és malomkövekre, mint gyakrabban fölbukkanó telepleletekre, a keramikához hasonlóan, nem adunk irodalmat. Ellenben a salakhoz lásd CSEH 1991. 130.; CSEH 1997B. 72., 33. kép 7–9, 36. kép 9–11. (Utóbbi Tiszaug–Kisrétpartról.) Külön, számunkra az elmúlt időkben fölmerült problematika a fűrészelt csont: lásd pl. Cseh 1995. 16–17., 7. kép 1.
10. VADAY-VÖRÖS 1980. 121., 138., XIII. t. 1.
11. SIKLÓDI 1982. 26–27. (Az objektumról egy fényképfölvétel rendelkezünk.)
12. Szolnok–Zagyvart, III. felület. Ásatási dokumentáció 1986. Damjanich János Múzeum (Szolnok).
13. CSEH 1994. 37–38., 36. 1. kép.
14. PÁRDUCZ 1935. 178., 176. Abb. 1.
15. PÁRDUCZ 1939. 133.
16. PÁRDUCZ 1952. 39., 40. 1–2. kép, 42.
17. BÁLINT 1963. 92., 92. Abb. 1., 93. Abb. 2.
18. NEPPER 1985. 102., 104., 103. 1. rajz.
19. HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997. 107., 105. kép.
20. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1963. 60–63., 60. Obr. 2.; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1966. 547–548., 548. Obr. 158.; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969. 487. (összefoglalóan), továbbá 408., 438. Abb. 21., 445. Abb. 27., 447.; JUREKO 1983. 282–283., 285., 281. Obr. 3.
21. BEJAN-BENEA 1985. 192., 195.; BOZU-SUSI 1987. 265–266., 270., 243. Fig. 3.
22. A három lelőhelyre ld. DUMITRA^aCU 1972. 58.; DUMITRA^aCU 1973. 141., 143., 142. Fig. 1., 149. Fig. 6.; NÉMETI 1986–1987. 111.
23. NEMOIANU 1979. 133–134.; JUGA 1979. 312. (IV. századi éremmel keltezve - esetleg gepidának tartható?); MATEI 1980. 230., 233.
24. FERENCZI-FERENCZI 1976. 239–240., 248. Fig. 8.
25. HOREDTSZÉKELY-MOLNÁR 1962. 633., 636. Fig. 4.; SZÉKELY 1992. 125., Pl. XLII.
26. SZÉKELY 1960. 184., 183. Fig. 6.
27. SZÉKELY 1969. 33–34., 35. Fig. 9., 34. Fig. 4/3, 37–39., 38. Fig. 10.
28. SZÉKELY 1969. 51. Fig. 14., 57., 59., összefoglalóan: 69., 71.
29. További példa Erdély római korából Obrásza/Obreja: PROTASE 1971. 140., 138. Fig. 3. 3.; A munténiai helyzetre áttekintő igénytel ld. BICHIR 1984. 7–8.; A moldvai császárkori házakról BICHIR 1973. 20–21., Fig. 3., Pl. XI 1., XII 1.; TEODOR 1975. 145–147., 144. Fig. 15., 146. Fig. 17.; A téma zárásaként végezetül vö. még: IONIPÁ 1972. 269., 271. Fig. 4. (A romjaiban is impozáns, IV. századi nyugati gót lakóház Jászvásár/la^ai mellett.)

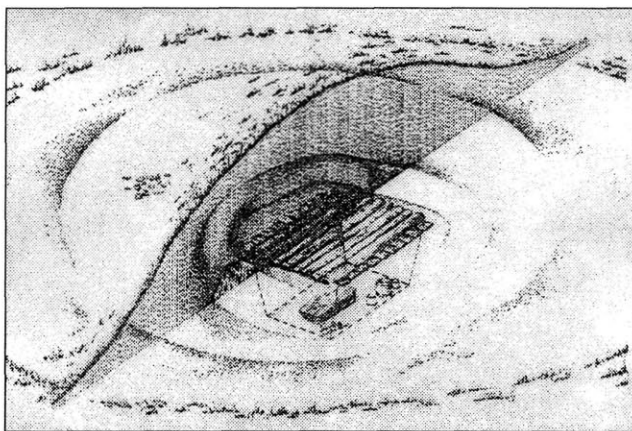
Kulcsár Valéria

A SZARMATÁK TEMETKEZÉSI
RÍTUSÁNAK JELLEGZETESSÉGEI
AZ ALFÖLDÖN

A régészeti szakirodalomban közhelyszámba menő megállapítás, hogy a temetéssel kapcsolatos hagyományok jellemeznék elsődlegesen egy etnikumot, népcsoportot. Ehhez képest az eszközök, fegyverek, edények, viseleti és egyéb tárgyak (helyesebben, ami belőlük megmarad!) típusai csak másodlagos szerepet játszanak egy-egy népcsoport etnikai meghatározásában. Így aztán akkor is, amikor az igen sokgyökerű, összetett eredetű szarmaták régészeti anyagával foglalkozunk, elsőrendű jelentősége van a temetkezési rítus tanulmányozásának.¹

Ahhoz, hogy tendenciákat, csoportokat mutassunk ki, vagy megpróbáljuk azonosítani a szarmata temetők feltárásából megismert adatokat az írott források értékelése alapján meghatározható eseményekkel, nagy mennyiségű és hiteles anyagra van szükségünk. Hétkönapra nyelvre lefordítva ez annyit jelent, hogy számos, szakszerűen feltárt és dokumentált sír adatát kell felhasználnunk bármiféle törvényszerűség kimutatásához a temetkezési szokások szövevényes, számunkra – a mai ember számára – csak részben felfogható rendszerében. Így például kiemelkedő jelentősége van annak, milyen méretű és alakú sírgödöröt ástak ki, körbe kerítették-e árokkal, emeltek-e fölé halmot, hogyan tájolták és hogyan fektették a halottat, mibe öltöztették, és még számtalan aprónak tűnő mozzanatnak, amelyek összessége alkalmas lehet arra, hogy népmozgásokra, népek közötti kölcsönhatásokra, hiedelmekre utaljon.

A kárpát-medencei szarmaták temetkezési rítusát tanulmányozva nem feledkezhetünk meg a népcsoport/ok történetének több mint félévezredes előzményeiről (lásd a szarmaták keleti történetét tárgyaló fejezetet ugyanebben a kötetben). Néhány szóban azonban gyakorlatilag lehetetlen összefoglalni a temetkezési szokások keleti előzményeit, hiszen hatalmas területről (az Uraltól a Dunáig), számos törzsről, illetve törzsszövetségről és igen hosszú történelmi időszakról (i. e. VI. – i. sz. I. század) van szó a jazigoknak az Alföldre érkezéséig. Ezért itt csak néhány, hosszabb időszakokra jellemző vonást emelünk ki. Ezek közé tartozik elsősorban az a nomád hagyomány, amely a bronzkortól kezdődően jelen volt a sztyeppén: a kurgánemelési szokása. A szarmatáknál a halmos temetésnek többféle megnyilvánulási formája is ismert. Az

1. kép. I. századi kurgán rekonstrukciója Moldovából
(SCHERBAKOVA-KASHUBA 1993.)

egyik, amikor korábbi korszakok sírhalmait (ezek több méter átmérőjűek és magasak is lehetnek) használták fel másodlagosan, ide temetve saját halottaikat (1. kép). A másik esetben egy-egy kortársuknak emeltek önálló kurgánt. Az is előfordult (ez különösen a legkorábbi, ún. szauromata időkre jellemző), hogy néhány embert temettek egy halom alá, esetleg a családfővel a középpontban, s őt vették körül családtagjai, esetleg szolgái (2. kép). Feltártak fából ácsolt sírkamrában eltemetett halottakat is, s e kamra fölé került a földből (a kőben gazdag vidékeken – pl. az Uralban – kővel kombinálva) épített halom (3 kép).

Az egyszerű aknasírok divatját bizonyos időszakokban a katakombák váltották fel. Ez a szerkezet egy mélyre leásott aknából áll, amelyre merőlegesen (vagy egyéb szögekben) alakították ki a tulajdonképpeni, az akna falába vájt, boltívszerűen kiképzett sírgödört. A sírmelékletek egy része – főként az áldozati állatok csontjai – gyakran kerültek a katakombák aknájába, amelyet kőlappal vagy fával zártak el magától a temetkezéstől (4. kép). A katakombás temetkezési mód egyszerűbb változata a padmalyos sír (más korszakokban is ismert, pl. a hunkorban, a honfoglaló magyaroknál, de egyes vidékeken – többek között Beregben – ma is szokásban van), amelynek hosszanti oldalába vájják bele a halott „kamráját” (5. kép). A keleti szarmatáknál főként a késői időket (i. sz. II–IV. század) jellemzi.

Jellegzetes szarmata temetkezési mód a halott diagonális fektetése a széles sírgödörben (6. kép). Ez a hagyomány a legkorábbi időkben (i. e. VI–V. század) tűnik fel, majd évszázadok múlva, az időszámításunk kezdete környékén tér vissza (ennek az igen sokféleképpen értelmezett szokásnak a „reneszánsza” egyelőre a megoldatlan kérdések közé tartozik).

A halottak tájolása korszakonként és területenként eltér, a legelterjedtebb tájolási tengely azonban mindvégig az észak–dél. A Kárpát-medencébe elsőként bevándorló szarmata törzs, a jazigok fejjel délnek helyezték örök nyugalomra a halottaikat, és valószínűleg ezt a tájolási irányt vették át a később bevándorló (valószínűleg nagyobb néphullámok és beszivárgó kisebb csoportok egyaránt voltak köztük) keleti hullámok népességei is. Csak így magyarázható meg az a tény, hogy a feltárt és dokumentált alföldi temetkezések mintegy 65%-a déli orientációjú. Mennyiségileg a második helyen következnek azok a sírok, amelyek tájolását a feltárók nem rögzítették (22%), és ezért értékelhetetlenek. A többi tájolási irány aránya elenyésző: É–D – 6,6%, Ny–K – 3 % és K–Ny – 2,8%.

A fejjel észak felé irányított szarmata halottak kis száma azért különösen érdekes, mivel már a jazig bevándorlás idején és a későbbi évszázadokban fokozottan az északi tájolási mód hódított a Kárpátoktól keletre, főként a Fekete-tenger északi partvidékén élő szarmaták körében. A déli orientációjú sírok dominanciája származhat abból, hogy az – orosz és ukrán szarmata kutatásban – közép szarmata kornak nevezett időszakban a déli tájolás uralkodott, s ennek a kornak a kultúráját képviselték a jazigok is. Vagy pedig – valamilyen általunk ismeretlen okból fordult meg 180 fokkal az elhunytak irányítása (esetleg valamilyen földrajzi jelenséghez kapcsolódott – hegy, folyó stb. –, amely a Kárpát-medencében másként jelentkezett, mint attól keletre).

Az általánostól eltérő tájolási irányok idegennek, különlegesnek számítanak a kárpát-medencei szarmatáknál. Tanulmányozásuk érdekes következtetésekre vezethet. Az északi orientációjú sírok térképre vetítése után például szembetűnővé válik, hogy ez a hagyomány az Alföldön csak egyes régiókra jellemző. Bizonyos vidékeken egyáltalán nem lelhetők fel, ami különösen feltűnő pl. Szeged környékén, ahol a kulcsfontosságú földrajzi helyzetnek köszönhetően – a Tisza és Maros találkozási pontja – egyébként számos szarmata temetőt ismerünk. Az északi tájolású lelőhelyek több mint harmada a Tisza–Maros–Körös közén koncentrálódik. Ezeknek a síroknak a kelezése különböző: a legkorábbi közülük a II. századra tehető, a legkésőbbi

pedig a hunkor kezdetére (IV. század vége – V. század eleje). Amennyiben igaz az a feltételezés, hogy ezekben a sírokban a keletről újonnan bevándorló szarmata hullámok (roxolánok – lásd a kárpát-medencei szarmaták történetéről írt munkát ugyanebben a kötetben) képviselői nyugszanak, akkor ez egyben utal a bevándorlás sokat vitatott irányára is: feltehetőleg délről közelítették meg a Kárpát-medencét az Al-Duna felől, s a Duna mentén érték el a Maros torkolatának vidékét. A legkorábbi É-i tájolású sírok II. század végiek, s ugyanerre az időre utal az az antik forráshely, amely szerint a markomann háborúk befejezése táján Marcus Aurelius császár azt az engedményt tette, hogy a jazigok Dacián keresztül érintkezhetnek keleti rokonaikkal, a roxolánokkal.

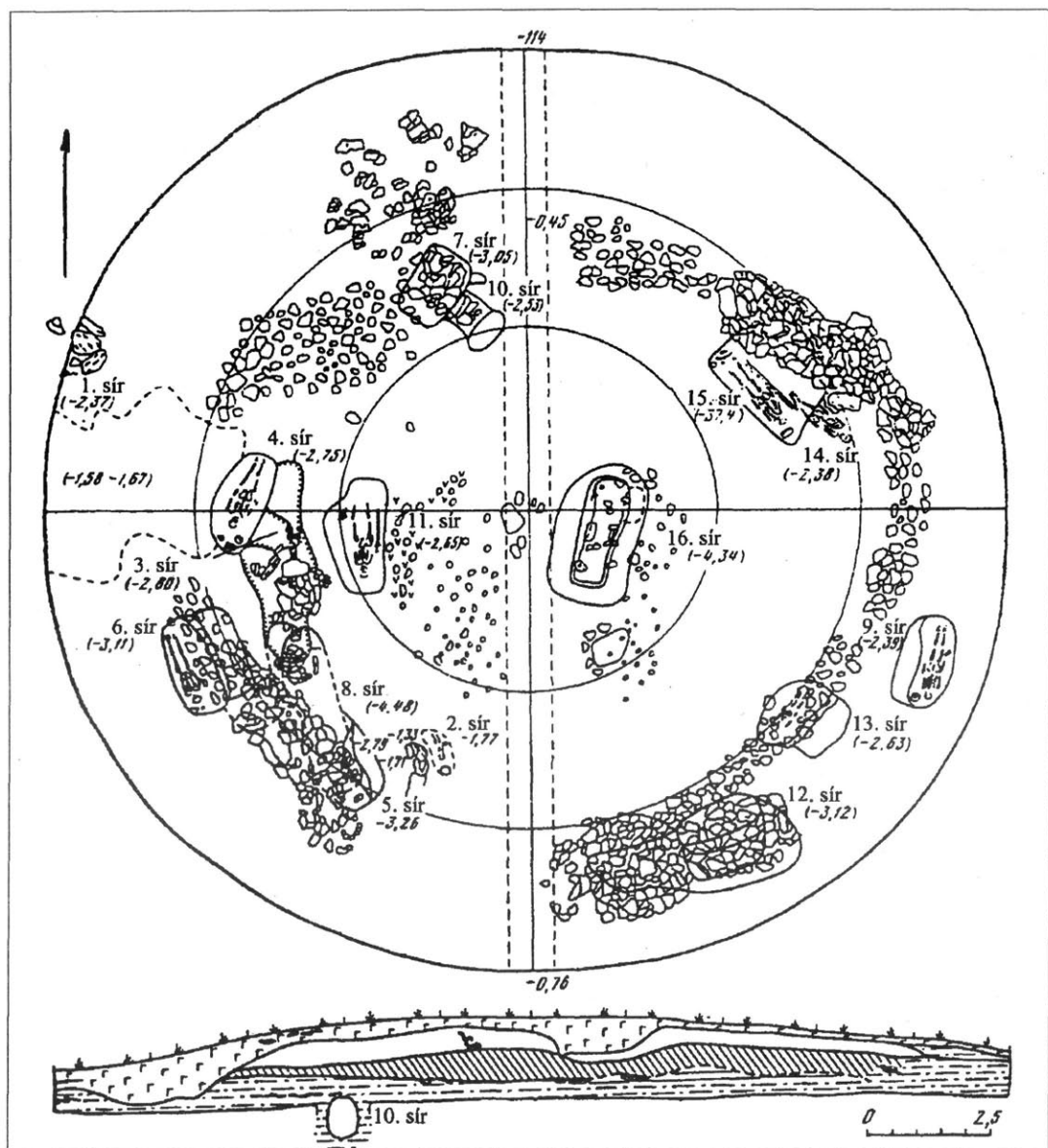
Ugyancsak északi tájolásával tűnik ki egy másik frissen érkezett bevándorló csoport is, amely a szállásterületnek nem a középpontjában telepedett meg, mint a fent leírt népesség, hanem a periférián. Ez a halomsíros, fegyverrel, lószerszámmal temetkező (a lószerszám egyébként nagyon ritka az alföldi szarmata sírokban!) népesség a szarmata Barbaricum határvidékét szállta meg. Sírjaik térképre vetítése a későbbi Csörsz-árok vonalát rajzolja ki, vagyis a szarmata-germán, szarmata-dák határt. Ez a megszállás valamikor a markomann háborúk idején vagy közvetlenül azt követően történhetett, hasonlóan a Tisza-Maros-Körös völgyének új jövevények általi elfoglalásához. A lószerszám sajátos díszítése, a fegyverzet bizonyos elemei, a rítus számos jegye egy földrajzilag igen távoli lovas-harcos előkelő réteggel rokonítja az alföldi leleteket. E rokonság alapján úgy tűnik, hogy az Alsó-Don vidékéről érkezett ez a népesség – ún. Hévízgyörk-Vizesdpuszta csoport –, amely halottait a keleten megszokott hagyomány szerint temette.²

Ennek a hagyománynak az egyik legfontosabb eleme a halomemelés szokása a sír felett. Ne felejtjük el, hogy a Kárpát-medencében a kurgánok a szarmata temetkezési rítus ritka, szokatlan temetési módjai közé tartoznak. Több mint 200 lelőhelyről ismerünk jól dokumentált sírokat, míg csak 17 lelőhelyünk van, ahonnan biztosan szarmata kurgán került elő.

Ennek több oka is lehet. Az egyik, hogy az Alföldön évszázadok óta intenzív mezőgazdasági tevékenység folyik, ami nem kedvez a földből emelt építményeknek. Ezeket sok esetben már nyom nélkül szétszántották. Nem véletlen, hogy sok halmos temető olyan helyeken őrződött meg, ahol egyáltalán nem művelik a földet: ilyenek pl. a Gödöllői-dombvidék és a Galgamente kurgánsírijai (Vácszentlászló, Isaszeg, Galgahévíz), amelyek erdős területen helyezkednek el, s ennek köszönhetően vészelték át a több mint másfélezer évet. Híres kurgántemető található a Hortobágyon, amelyet emberemlékezet óta legelőnek használnak.

Másik okként azt kell feltételeznünk, hogy az Alföldön olyan szarmata törzsek, vagy törzstörödékek telepedtek meg, amelyek tömegében már felhagytak a halomemelés szokásával. Már a keleti sztyeppe nyugati peremén, az Al-Duna vidékén és a mai Moldova területén is megjelentek az i. sz. I–II. században olyan szarmata temetők, amelyekben egyszerű, jelöletlen (ez alatt itt a halom hiányát értjük) sírokba temették a halottakat. E temetők száma egyelőre igen csekély, mégis őket kell a szokás elcsökevényesedésének első jeleként értékelnünk. Az elsőként bevándorló jazigokat követő újabb hullámok képviselői között azonban akadtak olyan népcsoportok is (mint a fent leírt halmos-lószerszámos-fegyveres Hévízgyörk-Vizesdpuszta kör esetében láttuk), amelyek felelevenítették a kurgánépítés tradícióját.

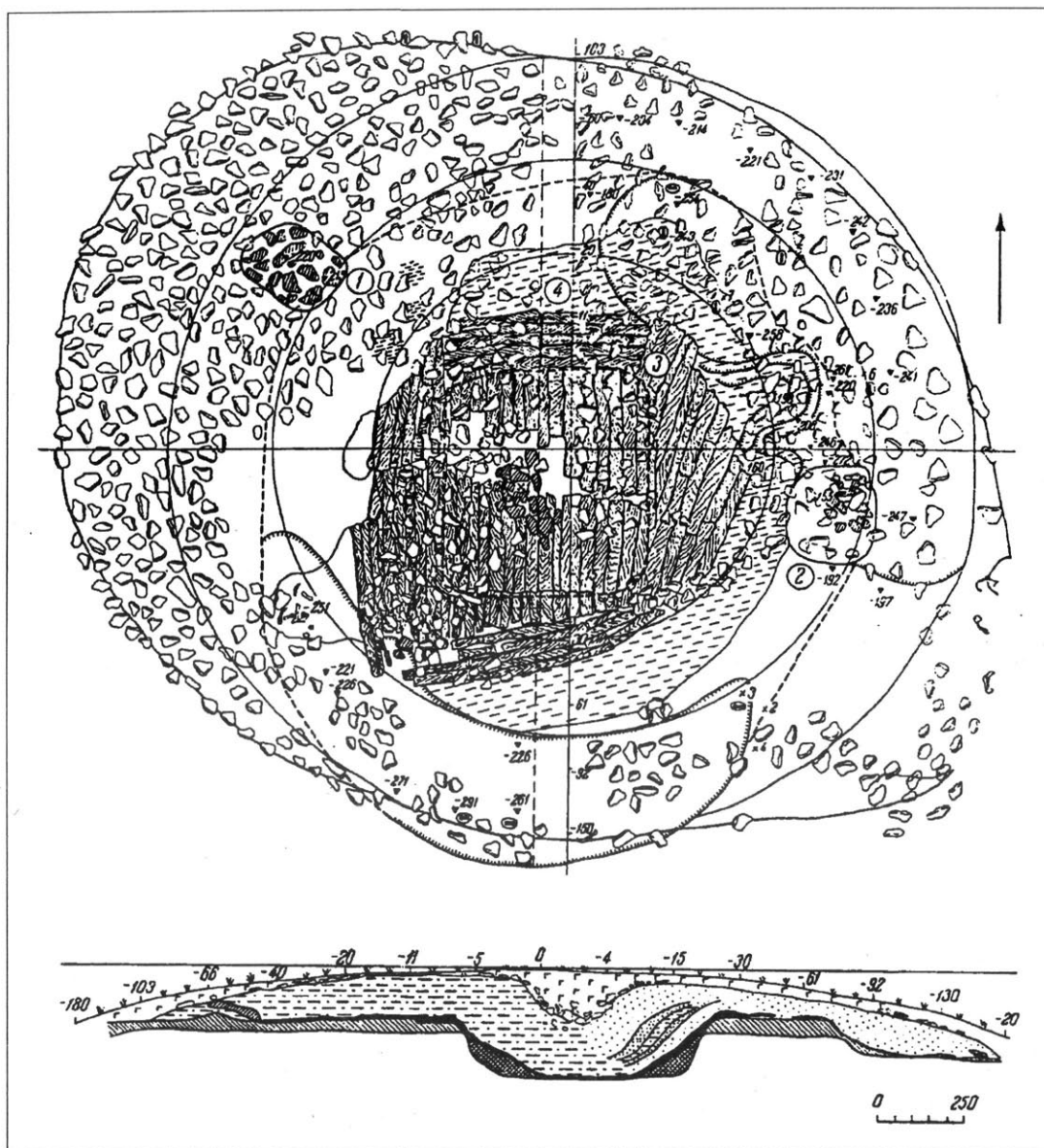
Ha már az elhagyott hagyományoknál tartunk, itt kell rá felhívni a figyelmet, hogy a kárpát-medencei temetkezési rítus sokkal egységesebb és kevésbé színes, mint a keleti területeké. Az Alföldön nem ismerünk pl. katakombás temetkezéseket (hasonló elven csak a későbbiekben, az avar korban ásták ki az ún. fülkesírokat), és padmalyos sírt sem figyeltek meg egyelőre. Ennek ugyancsak az lehet a magyarázata, hogy a Fekete-tenger partvidékén vagy az Észak-

2. kép. Családi kurgán a Dél-Uralból
(SZMIRNOV 1975.)

Kaukázusban megismert rítuselemek egy-egy népcsoportot, törzset jellemeztek, vagy bizonyos korszakban voltak használatban. A Kárpát-medencébe bevándorló törzseknek vagy töredékeiknek a fent leírt temetkezési módok nem voltak a sajátjaik.

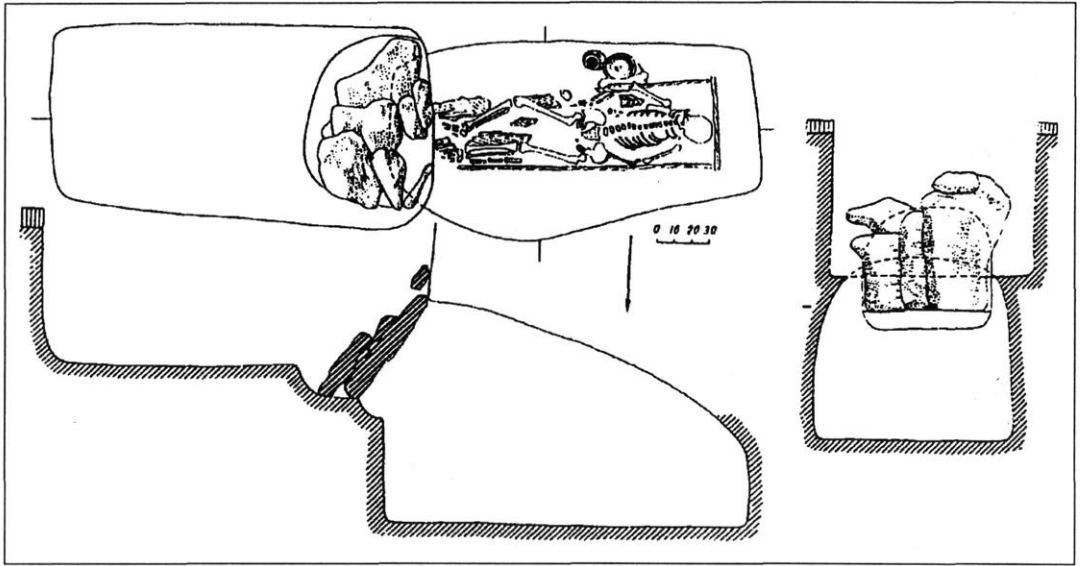
A sírok jelölésénél maradván, feltétlenül foglalkoznunk kell a körülárkolás szokásával. Ezt a jelenséget először egy 1950-es évekbeli ásatáson figyelték meg, az azt követő évtizedekben még

3. kép. Szauromata kori sírkamra, kőpakolásos kurgán
a Dél-Uralból (SZMIRNOV 1964.)

szórványosan előkerült néhány, ma pedig már kb. 50 lelőhelynél tartunk, ahol a sírokat kör alakú vagy szögletes (négyzetes vagy sökszögű) árokkal vették körül. Az árok átmérője 8 és 15 méter között váltakozik, rendszerint egy (ritkábban több) helyen vannak megszakítva, általában a déli, a halott fej felőli oldalán: ez a „bejárat”. Rendeltetésükről sokat vitatkoznak. Egyes vélemények szerint a sírt kerítő árok a halmos temetkezés jele (még akkor is, ha ma már

nem látható a halom) és tartozéka: az árokból nyert földből emelték volna a kurgánt. A kurgánok körülárkolásának szokását ugyancsak régóta számon tartja a kutatás: a hortobágy-porosháti temetőben már a század elején dokumentálták a jelenséget. A halmokat körülvevő árkok azonban bejárat nélküliek. Éppen ezért mások mellett érvelnek, hogy a halom és a körárok két egymástól független rítuselem, és az ároknak rituális, ideológiai szerepe

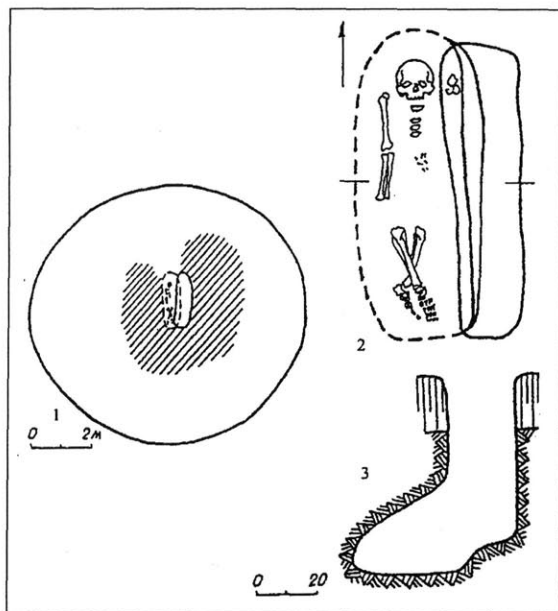
4. kép. I–II. századi katakombasír a Fekete-tenger északi partvidékéről
(SZIMONYENKO 1995.)

van. Elsőrendű rendeltetése az volt, hogy a halottat elkülönítse a környezetétől, saját térbe zárja, szakrális területet alakítson ki. Ebben az elkülönített térségben zajlottak valószínűleg a halottról való megemlékezés kultuszai: pl. a tor. Erre utal az is, hogy az árkokban állatcsontokat (lókoponya) és törött edényeket szoktak találni, amelyek áldozatként kerülhettek bele. Az viszont egyelőre nem világos, mivel „érdemelték ki” egyes halottak, hogy sírjukat árokkal kerítették, hiszen a legtöbb ismert temetőben a körülárkolt temetkezések vannak kisebbségben a „jelöletlenekhez” képest, hiszen a „jelöltek” nem tűnnek gazdagabbnak a többinél, nem válnak ki a halottak kora vagy neme szerint. Egyes esetekben (ilyen pl. az endrőd–szujókeresztzi vagy a törökszentmiklós–surjáni temető) gyanakodhatunk arra, hogy egy-egy család vagy nemzetség őseinek vagy őseinek sírját jelölték ilyen módon, s e köré csoportosult a többi temetkezés (8. kép).

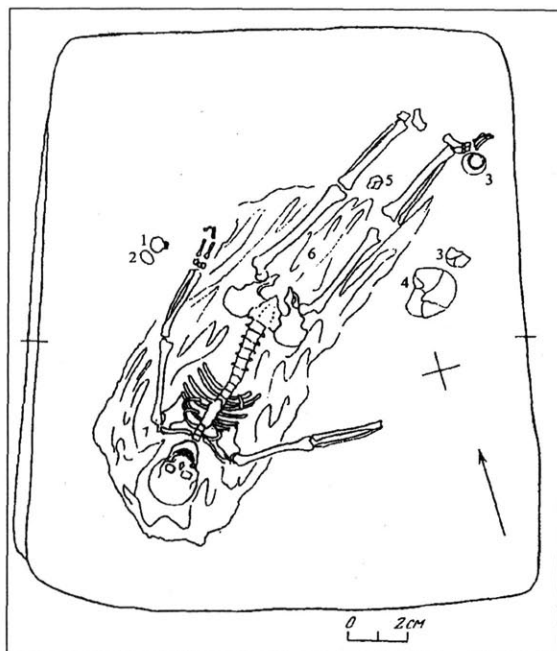
A sír körülárkolás szokásának gyökerei után kutatva mind térben, mind időben igen messze jutunk el. A hagyomány közvetlen előzményeit megintcsak a Duna torkolatának vidékén találjuk meg és a Dnyeszter és Prut közén, a mai Ukrajna és Moldova területén. Itt is a II. században tűnt fel (és terjedt tovább nyugati irányba) a sír körülárkolásának szokása, akárcsak nálunk. A szokás távolabbi előzményei azonban évszázadokra nyúlnak vissza, megtalálhatók az Ural és Közép-Ázsia területén is, és azt valószínűsítik, hogy ősi, iráni rítusról van szó, amely különböző időszakokban más-más területen éled fel.

Miután áttekintettük annak előkészítési fázisait és módjait, hogyan készítették elő a halott helyét, térjünk rá a temetkezési rítus másik igen fontos elemére: az ún. mellékletekre. Fontos a különbségtétel a halott viseletéhez tartozó tárgyak (ilyenek az öv, a lábbeli alkatrészei, a ruha díszítése: gyöngyök, flitterek stb.) és a tulajdonképeni mellékletek között. Ez utóbbiakhoz tartoznak a különböző eszközök, használati tárgyak (férfiaknál a kés, a tűszerszám, a fenőkő, az ár, nőknél a tű, az orsó, néha ugyancsak a kés, pipereeszközök, köztük a legfontosabb a tükör), mindkét nemnél a kerámia, férfiaknál a fegyver. A mellékletek helye, összetétele a sírban egy-egy kisebb közösség helyi szokásaira ugyanúgy rávilágít, mint egy friss jövevény népességre, vagy az ősi hiedelemvilággal kapcsolatos jelenségekre.

Ez utóbbiak közé tartozik az a megfigyelés, hogy a fegyvereket több esetben megrongálva helyezték el a sírban. Sokszor a rongálás nem nyilvánvaló: pl. a kardot a temetés előtt eltörik, de úgy fektetik a halott mellé, mintha egy darabban lenne, tehát megpróbálják „becsapni” az elhunytat(?). A szokás igen régi gyökerekre tekint vissza, megtalálható pl. az Alsó-Don vidéken is egy az i. e. II-I. századra datált sírban.³ Az alföldi szarmata férfiakat egyébként nem kényeztették el fegyvermellékletek bőségével a haláluk után. A többség mellé csak egy-egy fegyverfajta jutott (kard vagy lándzsa, nagyon ritkán nyílhegy, tegezt pedig – vagy arra utaló nyomot – eddig még egyáltalán nem találtak), s csak a kiemelkedő személyek temetkezésébe kerül több harci eszköz. Pl. a hortobágy-porosháti II. 11. halomsírba kardot, lándzsát és a szarmatáknál rendkívül ritka pajzsot temettek. Nem lehet véletlen, hogy ez a sír a temetőben, s azon belül a nagyméretű halomsírok csoportjában központi helyet foglalt el ezzel is hangsúlyozva az itt eltemetett rangját.

5. kép. Késő szarmata padmalyos sír a Fekete-tenger északi partvidékéről (SZIMONYENKO 1993.)

6. kép. Diagonális temetkezés a Volga vidékéről (DVORNYICSENKO–FJODOROV-DAVIDOV 1989.)

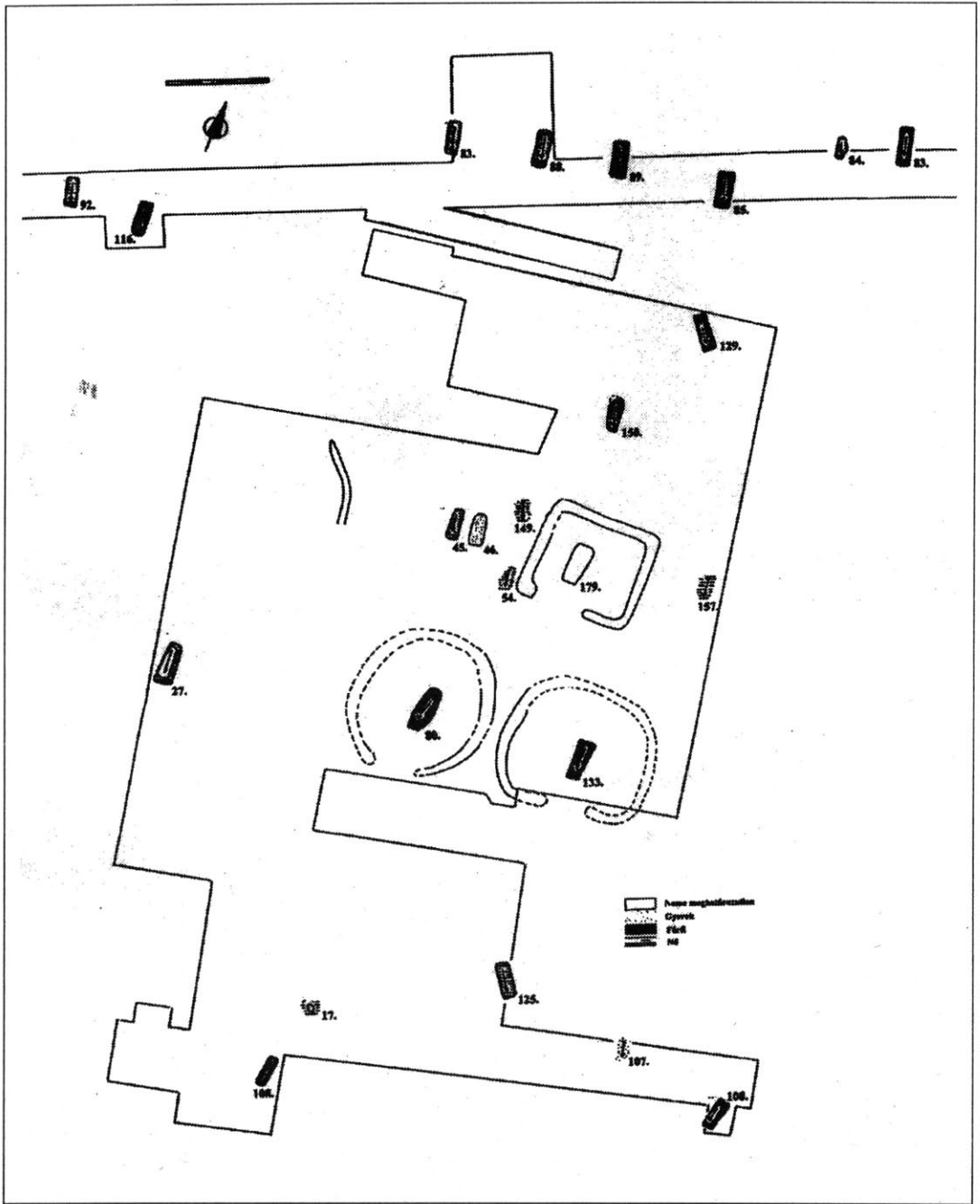
Visszatérve a rituális törésre feltétlenül meg kell említenünk a tükörrongálás szokását. Kevés olyan szarmata hagyományt ismerünk, amely általánosan jellemző lenne az egész szállásterületre az Uraltól a Dunáig, és amely végigvonul több korszakon keresztül az i. e. VI. századtól egészen az i. sz. IV. századig. Ezek közé tartozik a tükörtörés szokása, és a töredék, a széttört tükör darabjainak, illetve a megrongált, de ép (pl. megkarcolják, letörik a szélét stb.) példány elhelyezése a sírban. A tükörmelléklet módjainak százalékos összehasonlítása egyértelműen arra utal, hogy a legszélesebb körben elterjedt szokás a töredék sírbaelhelyezése volt. A római kori alföldi Barbaricumban a tükroket az esetek túlnyomó többségében női sírokban – ritkán gyermekeknél – találják. Magyarázható lenne ez azzal, hogy eredendően elsősorban női használati tárgy, azonban a keleti szarmata anyagban mind női, mind férfi-, mind gyermeksírban előfordulhat, bár alapvetően itt is a női sírok gyakori melléklete, s csak ritkán kerül elő gyerekeknél és férfiaknál. A fentiek alapján az a tény, hogy a Kárpát-medencében a tükörmelléklet a női sírok sajátja, inkább kapcsolódhat esetleg egy olyasfajta képzethez, mint az a japán mondás illetve képzet, amely szerint „a tükör a nő lelke”.

7. kép. Alföldi szarmata temetkezés
(a szerző ásatása)

A legelterjedtebb melléklet típus a kerámia. Az ismert sírok több mint a felében került elő edény. Egyaránt gyakran helyezték férfiak és nők, felnőttek és gyerekek mellé. A jellemző az, hogy a halott lábánál találnak egy edényt (7. kép). Ha több van, és nem a lábánál, hanem egyéb helyen, esetleg a láb és fej tájéka között elosztva, az már elüt az átlagtól, és valamilyen idegen elemre utal. Megfigyelték például, hogy a fejnél elhelyezett edény leggyakrabban az átlagostól eltérő tájolással párosul, vagyis főként az északi és a Ny–K-i, illetve K–Ny-i orientációjú sírokban fordul elő. Sajnos az ilyen különleges, az általánostól eltérő jelenségek száma adott esetben túlságosan jelentéktelen ahhoz, hogy határozottan el lehessen különíteni etnikai csoportokat. A későbbi kutatás eredményeként erre talán még adódik alkalom.

A különleges jelenségek közé tartozik az is, hogy a temetkezések egy részében a késeket nem az evilági funkciójuknak megfelelő helyen – vagyis az öv tájékán – találják, hanem az edény társaságában, mellette vagy alatta, esetleg benne. Ebbe a kategóriába sorolhatók azok a kések is, amelyek edény nélkül, de a lábfej környékén kerültek elő (elképzelhető, hogy szervesanyagból készült edények mellé helyezték őket). Szinte kizárólag nőket temettek kés–edény együttessel. Az ilyen lelőhelyek többsége a Duna–Tisza közén, illetve a Dél-Alföldön található és csak kivételesen fordul elő a Tiszántúlon: a hortobágy–porosháti temetőnek pl. egyenesen specifikuma az edény–kés együttes előfordulása a lábánál, illetve más testrésznél. (A temetőkből egyébként gyakran megfigyelhető valamilyen szokás, amely csak arra az egy közösségre jellemző.) A szokás eszmei háttere esetleg az lehetett, hogy az étel elkészítésével kapcsolatos teendők, melyeknek tárgyasult jelképe az edény és a kés, a társadalmi munkamegosztásban a

8. kép. Árokkeretelt síros temető Endrőd–Szujókeresztúrtól
(VADAY-SZŐKE 1983.)

nőkre hárult. Egy másik lehetőség, hogy eredetileg mindkét nemre jellemző archaikus szokásról van szó, amely csak a nőknél konzerválódott.

A kerámia sírbahelyezése szoros összefüggésben áll az ételmelléklet kérdésével, hiszen az edényeket nem öncélúan tették a halottak mellé, hanem a túlvilági utazásra szóló elemőzsia tárolóeszközeként. Az alföldi szarmatáknál az esetek túlnyomó részében nem találunk csontot sem magában az edényben, sem attól függetlenül a sírban. Ez nagyon jelentős különbség a keleti szarmatákhoz képest, ahol a legtöbb korszakban húsétel került a halott mellé (legtöbbször juh mellső lába). Úgy tűnik, hogy a letelepedett életmódra való áttérés mértékében csökken a húsmelléklet szerepe is, s valószínűleg ez magyarázza ritkaságát a magyarországi temetkezésekben is. A kárpát-medencei lelőhelyeknél arra kell gondolnunk, hogy a sírbahelyezett edényeket főként pépes ételek tölthették meg, s ezeknek nyomát – lévén szervesanyag – hiába is keresnénk. Általában megfigyelhető, hogy az ételmellékletként sírba helyezett húst a láb környékére tették az edénnyel együtt (a folyadékot kiegészítve?) vagy anélkül. A sztyepeihez képest nálunk megváltozott a húsfajták összetétele is. Juhcsont pl. eddig csak kivételképpen került elő sírból (telepanyagból igen, ami azt mutatja, hogy az alföldi szarmaták is foglalkoztak a juh tenyésztésével és húsát fogyasztották, de a temetkezési rítusban valamiért elvesztette a szerepét). Ritkán bár, de előfordulnak marha-, sertés- és baromficsontok. A legnagyobb számban lócsontokat ismerünk, egy kivétellel azonban étkezésre alkalmatlan részekről van szó.

Arra kell tehát gondolnunk, hogy az alföldi szarmaták temetkezési szokásaiban főként áldozati, rituális szerepet kapott a ló. Ez nem is tűnik különlegesnek tekintve, hogy számos nyelvészeti, történeti, régészeti és folklór adat tanúskodik a lókultusz kiemelkedő szerepéről az iráni hitvilágban. Ebben az összefüggésben szokás idézni azt a híres Hérodotos helyet,⁴ amely szerint a masszaeták (ázsiai szarmata törzs, lásd a keleti szarmatákról írt fejezetet) „*az istenek közül egyedül a napot tisztelik, s lovat áldoznak neki. Ennek az áldozatnak az a magyarázata, hogy a leggyorsabb isten tisztelete a leggyorsabb állat feláldozását kívánja meg.*” Strabón⁵ évszázadokkal később ugyancsak arról ír, hogy a masszaeták „*csak a napot tartják istenüknek, s ennek lovat áldoznak.*” (A tűzkultusznak is megvannak a régészeti nyomai, főként a keleti szarmatáknál. Területünkön ezek csak csökevényesen fordulnak elő pl. a síraljára vagy betöltésébe szórt faszén formájában.) A keleti sztyeppén a késő szarmata korban jött különösen szokásba, hogy a lovat lószerszámmal jelképezték a harcosok sírjában, néha ostort, vasbéklyót, sőt, kitömött lóbőrt (lábcsontok, paták, koponya) tettek az elhunyt mellé.

Visszatérve a kárpát-medencei sírokra, a lókultusz – ha nem is széleskörű – továbbélését jelzi, hogy az összes, sírban talált állatcsont lelet fele halomsírból származik, és ezeket főként lócsontként határozták meg. Emlékezzünk vissza rá, hogy a sírokat kerítő árkokban néha koponyák és egyéb lócsontok kerülnek elő. Gyakran összetört edények társaságában bukkanak fel, és nagy valószínűséggel összefüggésbe hozhatók az áldozathozatal rítusával és/vagy halotti torral, esetleg mind a kettővel.

Miután a kurgánok kifejezett kisebbségben vannak a „jelöletlen” sírokhoz képest, megállapítható, hogy a lókultusz (ugyanúgy mint a húsmelléklet) a Kárpát-medencében elsősorban a kurgánok alá temetkező csoportok hagyományaiban élt tovább.

Az áldozati állatokról szólva nem feledkezhetünk meg a kutyákról. Maradványaik teljes vagy részleges váz formájában kerülnek elő, s nem a sírban magában. Néhány példa: Madaras–Halmok lelőhelyen, a 121. sír közelében helyeztek el egy kutyát szabályosan megásvított sírgödörben, vastag pernyerétegen (égéstermek! – lásd az előző bekezdésben a tűzkultuszról írottakat). A kutyakoponya környékén baromfi csontokra akadtak. A Debrecen–Máta

határnál előkerült halomsír mellett két kutyacsontvázat találtak. Kaba–Tatárülés 4. kurgánjában a sírgödörtől 30 cm-re lévő gödörben volt egy összedobált kutyaváz embercsontokkal keveredve. Végül Lajosmizsén – ez az egyetlen nem halmos (de körárkos) temetkezés a felsoroltak közül – kutya csontolt törzse (feje hiányzott) került elő a 14. sír felett, nagyjából a sír jelentkezésének szintjén. Vagyis mind a négy esetben jelölt sírok (3 halmos, 1 körülárkolt) környezetében figyelték meg a kutyatemetkezést.

A kutya eltemetése az ember közelében nem ismeretlen a keleti szarmata rítusban sem. A szokás eszmei háttere nem világos, de rituális-mágikus jellege nagyon valószínű. A sírok környékén előforduló kutyák jelenlétét egyszerű lenne megmagyarázni azzal, hogy gazdájukat kísérték el, vigyázták utolsó útján. Ennek a funkciónak azonban ellentmondanak a telepeken talált „kutyatemetkezések”, amelyek rendszerint hulladékgyödrökben kerülnek elő egyenként és tömegesen (3–9 egyed pl. a dunakeszi–alagi-major lelőhelyen) egyaránt.⁶ A kutya rituális eltemetése egyébként nem csak a szarmata korra jellemző, különböző kultúrák és korok sajátja, pl. az Árpád-kori Magyarországon sem ismeretlen.

A temetkezési rítust elemezve izgalmas feladatnak kínálkozik a társadalom szerkezetére vonatkozó adatok összegyűjtése és elemzése. Sajnos ezen a téren tudunk a legkevesebbet előrelépni. Oka ennek egyrészt az, hogy Magyarországon gyakorlatilag nincs egyetlen teljesen feltárt és közölt szarmata temető. A már publikáltak közül is csak viszonylag kevéshez mellékeltek temetőterképet, amelyen végig lehetne elemezni a temető és azon keresztül az adott közösség társadalmi szerkezetét. A másik ok, hogy az alföldi szarmata sírok igen jelentős részét – óvatos becslések szerint több mint 70%-át – kirabolták. Az esetek többségében ez valószínűleg nem sokkal a temetést követően történt: hiszen csak véletlenszerűen maradnak épen a gazdag sírok, s az érintetlenek rendszerint szegénynek bizonyulnak. A jelölt (halmos vagy körülárkolt) temetkezések különösen mostoha sorsra jutottak, hiszen ezek a felszínen is érzékelhető külsejükkel hívták fel magukra (és kiemelt jellegükre) a figyelmet. A rablás különböző mértékben bolygatta meg a temetkezéseket. A fosztogatók gyakran „biztosra mentek” és a sírnak csak egy bizonyos részét bontották fel (pl. a nők esetében a mellkasi részt, ahol a nemesfémből készült nyakdíszeket remélhették), de sok esetben durván feldúlták a temetkezést, s az is előfordul, hogy egyáltalán nem találunk csontot a sírgödörben. Ily módon nem csak sok aranyékszer és egyéb értékes tárgy veszett el a régészet számára, hanem rengeteg érdekes információ, amelyből ismeretet alkothatnánk az alföldi szarmaták társadalmáról és hiedelemvilágáról. Ugyanakkor az utóbbi évek nagyberuházásaival kapcsolatos soha nem látott méretű leletmentések remélhetőleg számtalan újabb adattal gazdagítják azt az egyelőre kezdetleges képet, amelyet ennek a kornak az emberéről alakítottunk ki.

JEGYZETEK

1. Sajtó alatt lévő kandidátusi disszertációmban (A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai) behatóan, részletes hivatkozásokkal foglalkoztam az itt csak vázlatosan ismertetett kérdésekkel.
2. KULCSÁR 1998.
3. Szuho–Gyugyerevszkij kurgántemető, 12. sír. Közöletlen. Az információt *Sz. I. Bezuglovnak* (Rosztov-na-Donu) köszönöm.
4. HÉRODOTOS I. 216.
5. STRABÓN IX. 8. 6.
6. A szerző 1996-os ásatása, publikálatlan.

Vaday Andrea

KERESKEDELEM
ÉS GAZDASÁGI KAPCSOLATOK
A SZARMATÁK
ÉS A RÓMAIAK KÖZÖTT

A kereskedelem meghatározó lehet egy-egy nép életében. A kereskedelmi kapcsolatok kihatnak nemcsak a gazdasági életre, hanem a kultúra alakulására is. Sokszor függvénye a környező területek politikai helyzetének, hatalmi rendszereinek.

A szarmata törzsek több hullámban keletről érkeztek a Kárpát-medencébe. Mind a korai, mind a késői időszakban meglehetősen nagy különbség tapasztalható a keleti, illetve a kárpát-medencei szarmata térség kereskedelmi kapcsolataiban, nemcsak az árucikkek fajtáiban, de a kereskedelem megszervezésében és lebonyolításában is.

Egy görög szerző, Strabón leírta, hogy a szarmaták az ő idejében a Fekete-tenger partvidéki kereskedővárosok piacaira, Olbiába, Tanaiszba és más tengerparti görög városokba mentek a piacokra.¹ Ezek később is híresek voltak, s nagy szerepet játszottak a városok helyi árujának, sőt a távolabbi vidékek, Kis-Ázsia és Egyiptom termékeinek közvetítésében a barbár világ felé. Strabón – fentebb említett – megállapítását támasztja alá az is, hogy Olbiában kő oroszlánszobrokra vésték, karcolták rá az arra járó szarmaták jeleit, *tamgáikat*, az „*itt jártam... itt voltam...*” jelzését. Az i. e. I. században a dél-uráli szarmata aorsok is fontos szerepet játszottak a kereskedelemben. Területeik a Kaspi-tóig terjedtek, az arméniai és méd kereskedőktől távoli területek áruit is átvették, tevéken szállították a babilóniai és indiai cikkeket Tanaiszba, a Fekete-tenger partjára.² E város piacán cseréltek gazdát az európai és ázsiai nomádok, valamint a Boszporusz felől hajón érkező kereskedők árucikkei. Ezek a szórványos adatok keleten a szarmaták kereskedelmi beszerző útjaira utalnak. Inkább ők mentek az árucikkekért, mintsem beengedték volna területükre a görög vagy római kereskedőket. A keleti térség nyersanyagban és nemesfémekben gazdag vidékei komoly cserealapot jelentettek a barbárok számára. A Fekete-tengerhez közeli vidék pedig már a mezőgazdasági termékeivel is kiegészítette a szarmaták exportját. A tengerparti görög városok fémművesei már a szarmatákat megelőző időszak urai, a szkíták számára is készítették babár ízlés szerint az ékszereket, fém díszedényeket. A barbárföldi amfora leletek tanúsága szerint a görögök majd a rómaiak bort és olajat is adtak el a szarmatáknak, de eljutottak a barbárokhoz a samosi, attikai fazekasok és kisázsiai üvegműhelyek termékei is. Hosszú ideig a szarmata ékszerek között számos egyiptomi gyöngy, bajelhárító amulett tűnik fel a tengeri kereskedők közvetítésével, de a távolabbi keleti vidékekről is érkeztek a szárazföldi kereskedelmi utakon kínai tükrök, ékszerek, fegyverek, szövetek, drágakövek és féldrágakövek, festékek. A keleti szarmata törzsek kereskedelme cserekereskedelem volt, gyapjút, fát, bőrt, szőrmet, élelmiszereket, rabszolgát és állatokat vittek a görög piacokra, de az ő közvetítésükkel jutott el az Uráltól az arany is a Fekete-tenger partjára.

A gazdasági élet alakulása és jellege mindig külső és belső tényezőktől függ. Mindkettőt befolyásolja az a földrajzi, éghajlati, etnikai és politikai-hatalmi háttér, ami a vizsgált népesség által lakott területen vagy az azt körülvevő világban van. A Duna-Tisza közére az i. sz. I. század első évtizedeiben beköltöző szarmaták elszakadtak korábbi piachelyeiktől, s megszűntek azok a közvetlen és közvetett kapcsolatok, amelyek a Fekete-tenger partvidéki görög

kereskedővárosok és a barbárok között kialakultak. A Kárpát-medencében új politikai és etnikai környezetbe kerülve teljesen új helyzet állt elő. A Római Birodalom közvetlen szomszédsága nemcsak politikai, de gazdasági szempontból is erős hatással volt az irániakra. A bevándorlaskor még nomád, illetve félnomád életmódot folytató jazig szarmatáknak – beszorítva a rómaiak, germánok és dákok közé – már nem volt terük a korábbi életmód folytatására. Rákényszerültek az életmódváltásra, a letelepedésre. Így a nagyállattartó nomád állattenyésztés mellett lassan áttértek a földművelésre. A leletanyag és a feltárásokon tapasztalható régészeti jelenségek alapján ez a folyamat mintegy másfélszáz évet vett igénybe.

A kárpát-medencei szarmata barbaricum geológiai adottságai miatt ipari nyersanyagban szegény terület volt. Ez a földrajzi meghatározó tényező már eleve jelzi, hogy a mindennapi élethez szükséges fémtárgyak biztosításához behozatalra szorultak, vagy az ipar üzéséhez nyersanyagot kellett beszerezni. De nemcsak ez jelentett változást a korábbi élettér adottságaihoz képest. Keleten gazdaságilag a barbárok nem függtek alapvetően a görög városoktól, politikailag pedig nem voltak kiszolgáltatott helyzetben. A Kárpát-medencében kialakult a Római Birodalomtól való politikai és részben gazdasági függés, ugyanakkor a távolság miatt a keleti területekkel való helyi kereskedelmi kapcsolat is megszakadt.

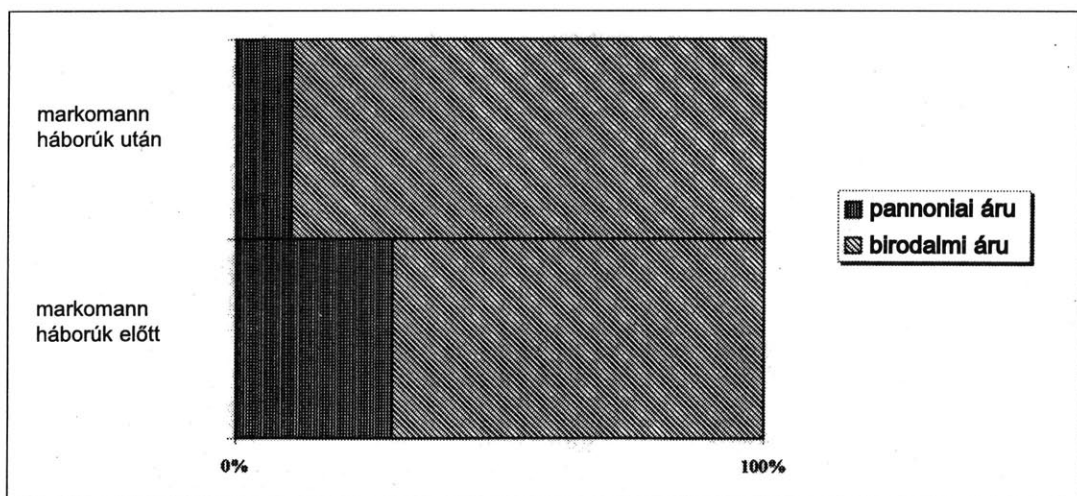
A fentiek alapján tehát három tényező; a keleti kereskedelmi szálak elszakadása, a nyersanyag szegénység,³ a fémfeldolgozó ipari gyakorlat⁴ hiánya külön is hangsúlyozza a Kárpát-medencében a kereskedelem fontosságát a szomszédos más, barbár népekkel, valamint a római tartományokkal.⁵

Római tárgyak értelmezése a barbaricumban

Elsőként meg kell jegyezni, hogy a római tárgyak jelenléte nem feltétlenül jelent kereskedelmet is. A barbár földre ugyanis többféleképpen juthat el római tárgy: ajándékként, zsákmányként, kereskedelem útján,⁶ vagy magukkal is hozhatják a Kárpát-medencébe bevándorló szarmata törzsek keletről,⁷ sőt néha magyarázható a rómaiak tényleges katonai vagy etnikai jelenlétével is. Ez utóbbi speciális esetnek tekinthető, s csak a római katonai érdekeltségű, stratégiai régiókban figyelhető meg.

Az ajándék alatt a Római Birodalom adományát értjük, ami a szarmata időszakban írott forrásadatok és a leletek tanúsága szerint *stipendium*, azaz pénzbeli juttatás volt.⁸ Nincs adatunk arra, hogy élelmiszert adományoztak volna a szarmatáknak, pedig ez az ajándékozási forma nem ismeretlen Róma számára.⁹ Ugyancsak nem került elő a kárpát-medencei szarmata területen díszedényekből vagy értékesebb ékszerekből álló, ajándékként értelmezhető kincslelet, ami pedig ismert a germán törzseknél. A legtöbb szarmataföldi éremkincs összetétele, fémalapanyaga miatt nem tekinthető római ajándéknak.¹⁰

A zsákmány a másik olyan „beszerzési forrás”, amelyről szólni kell. A zsákmányolás természetes velejárója volt a háborúknak, de a természeti csapások, áradások vagy aszályok okozta éhínségeket követően is sor kerülhetett fosztogatásokra. Erre utal, hogy a római források sűrűn tudósítanak a szarmaták rablóhadjáratairól a szomszédos tartományok területén.¹¹ A magyarázat a rablóhadjáratok szabályosan ismétlődő időszakára az, hogy a tél végére, tavaszelőre a barbárok már felélik az élelmiszer tartalékokat, és az éhség hajtja át őket a túlpartra.¹² Éppen ezért igen súlyos büntetésnek számított, hogy a markomann háborúkat lezáró békeszerződésben a szarmatáknak többek között kártérítésképpen terményadót kellett fizetniük, és a zsákmányolt javakat vissza kellett adniuk. Mivel a háborúknak a környező

1. kép. A római export összetételének viszonylagos gyakorisága (Gyoma 133. telepén)

területeket fosztogatják a barbárok, be-betörve a szomszédos római tartományokba, a zsákmányként elhurcolt tárgyak is innen valók. Ugyanezekről a területekről a kereskedelmi áru is eljut a szarmatákhoz. A zsákmányszerzési hely és a kereskedelmi kiindulópont azonossága így meglehetősen megnehezíti dolgunkat, ha egy-egy tárgyról el akarjuk dönteni az eredetet. Mégis kínálkozik lehetőség néha a szétválasztásra.

Zsákmányról beszélhetünk akkor, ha egy tárgyfajta ritkán található meg a barbár leletek között, vagy a rómaiaknál külön speciális tartalma, jelentősége van, vagy ritkán tűnik fel a barbaricumban és kronológiai meghatározása egybeesik nagyobb – történeti forrásokkal is alátámasztott – római-barbár háborúval.

Háborúk utáni időszakban tűnnek fel, például a római katonai övek – pontosabban ezeknek csak részei – szarmata sírokban.¹³ A római katonai rangot is jelző férfiöv veretei szarmata női sírokból kerülnek elő az eredeti nemet és foglalkozást már nem jelző funkcióban.¹⁴ Ugyanígy katonai lószerszám veretet és csüngőt használnak fel másodlagos funkcióban női ékszer tartozékaul. Ide sorolhatjuk még a lászlófalvi római bronzpáncél töredéket, vagy a jászberény–csegelaposi áttört aranyozott bronz kardkoptatót.¹⁵

Nem kezelhetjük például kereskedelmi árucikként a római Victoria bronzszobrot, ami egy félig földbe mélyített, leégett szarmata kunyhóból került elő Akasztó–Döbrögepusztán.¹⁶ A római Victoria, mint istenség ugyanis idegen a barbár hitvilágtól, a szarmata „lakáskultúra” is igen erősen eltér a rómaiakétól. Azaz Victoriának nincs helye egy kereskedő árukínálatában, hacsak nem egy – a barbaricumban állomásozó – római megrendelésére szállította.¹⁷ A szobor feltehetően még Domitianus császár 92–93. évi győzelmét megelőzően került zsákmányként a szarmatákhoz.¹⁸ Hasonlóképpen zsákmány lehetett a Jászszentlászlón, a templomdombon előkerült itáliai bronz, figurális díszítésű serpenyő nyél, amelyet letörtek az edényről, a törésfelületet lecsiszolták, és így használták másodlagosan, talán csüngőként.¹⁹ De folytathatnánk a sort egy feliratos késő római bronz, és egy római katonai vassisakkal, ami Sivacon (Zombor körzete) látott napvilágot a Bácskában.

A kereskedelmet, mint forrást kizáró ok lehet, ha egy-egy tárgyról tudjuk, hogy a rómaiak

nem engedélyezték a barbárokhoz a kivitelét. Ide sorolhatók a fegyverek, s a késő római időkben az ún. hagymafejes fibulák, amelyek a birodalomban katonák és városi tisztségviselők, illetve családtagjaik rangjelzései voltak.²⁰

Nem könnyű azt sem eldönteni, hogy mi az a római anyagcsoport, amelyet a keleti területekről hoztak magukkal a bevándorló barbárok. Főleg akkor nem, ha a szomszédos tartományokból is bekerülhetett a barbárokhoz. Ez vonatkozik azokra a fibulákra, amelyek a legkorábbi szarmata sírokban fordulnak elő, s mind a Duna vidéken, mind a keleti térségben egyaránt honosak.²¹ Osiris fajansz szobrocskája Szolnok környékéről,²² Pusztaszentlászlóról egy Anubis szobor,²³ Athene-Neith ünnepen használt laterna Nagykőrűről²⁴ és pár gyöngyszem az egyiptomi eredetű tárgy a barbaricumban. Annak ellenére, hogy Pannoniában is elterjednek a keleti misztériumvallások, s köztük az egyiptomi kultuszok egy része, sőt egyiptomi katonai különítményt is vezényelnek rövid időre a tartományba, nem bizonyítható, hogy a fent említett kultusztárgyak Pannoniából jutottak ki a barbárokhoz kereskedelmi árucikként.²⁵ Dél-Oroszországban és a Kaukázusban gyakran fordulnak elő a szarmata sírokban hasonló tárgyak, s feltehetően a kárpát-medenceiek is keletről, a bevándorlókkal érkeznek a térségbe a többi egyéb keleti eredetű tárggyal együtt, amelyek el sem jutnak Pannoniába, mint például a vizesd-pusztai vagy a hévízgyörki üvegedény.²⁶

A barbárföldi utak állomásain, őrtornyainál és császári postaállomásoknál szolgáló római katonáknál természetesen szintén volt római tárgy, sőt feltehetően ellátásukat is folyamatosan biztosították. Talán ez a magyarázata annak, hogy a folyami átkelőhelyek közelében a barbároktól idegen tárgyak is előkerülnek.²⁷ Ilyen többek között Csongrád-Szentes átkelőhely körzetében egy kétarcú üvegedény, egy Venus szobor, a szolnoki átkelőnél egy Aquila bronzszobor és bronzmécses,²⁸ a szegedi alabástrom relief stb. Ugyancsak jó példa a rómaiak ellátására a bor vagy olaj szállítására szolgáló amfora. Míg keleten sokszor fordulnak elő barbár telepeken, addig a Kárpát-medencében csak meglehetősen ritkán találkozunk egy-egy töredékkal.²⁹ Eddig csak két lelőhelyről került elő római amfora: Törökszentmiklósról és Csongrád környékéről. Mindkettő folyami átkelőhely közelében fekszik frekventált kereskedelmi útvonal mellett. Ugyanezt lehet elmondani a római olajmécsesekről is. Ritkán fordulnak elő a szarmata lelőhelyeken a római agyagmécsesek,³⁰ sorukat egy cipőalakú,³¹ és egy csiga alakú bronzmécses,³² valamint két késő-római vasmécses³³ egészíti ki Szent-Berekhátról.

Római-barbár kereskedelemmel kapcsolatos problémák

A fentiek alapján a kereskedelem tehát az az utolsó, és számszerűen a legnagyobb árumennyiséget magyarázó forrás, ahonnan a római tárgyak Sarmatiába eljuthatnak. Jellemzéséhez, tendenciái és mutatói megállapításához a teljes leletanyagból indulunk ki. Itt azonban a régészeti lelőhelyek jellege és információ értéke meghatározó abból a szempontból, hogy a leletanyag mennyiben alkalmas általános következtetések levonására. Nehézséget jelent, hogy a jazigok kárpát-medencei bevándorlását követő korai – életmódváltás jellemezte – időszakából csak sírokról van tudomásunk.³⁴ A legkorábbi települések³⁵ csak az i. sz. II. század második harmadától ismertek az Alföldön. A hétköznapi tevékenységekre – köztük a kereskedelemre is – alkalmasabb és értékelhetőbb képet nyújt a telepek leletanyaga.³⁶

A szarmata területfoglalás sem egyszerre játszódott le, hanem fokozatos volt a térségben. Az i. sz. I. század elején csak a Duna-Tisza közének északi része volt a birtokukban, a század

folyamán foglalták el a két folyó közének délebbi területeit és a Bácskát. A traianusi dák háborúk és Decebal dák király hatalmának széthullása után, Dacia provincia megalakulásakor a szarmaták átkelve a Tiszán elfoglalták a Közép-Tisza vidékét és a Bánátot Dacia tartomány nyugati határvonaláig. Csak a II. század utolsó két évtizedében, a markomann-háborúk végén terjesztették ki a hatalmukat a Felső-Tisza vidékére, ahol közös barbár határ alakult ki a szarmaták és a háborúk viharai között bevándorló germán vandálok között.³⁷ Az elmondottakból következik, hogy a római-szarmata kereskedelmi kapcsolatokat időben és térben meghatározva lehet csak és kell is vizsgálnunk.

Szem előtt kell tartanunk azt a meghatározó tényezőt is, hogy Pannonia negatív kereskedelmi mérlegű, gazdaságilag passzív tartomány lévén, a Római Birodalom számára elsősorban nem gazdasági, hanem politikai és stratégiai szereppel bírt. Éppen ezért a barbárokkal való kereskedelemnek sem lehetett különösebb gazdasági jelentősége a rómaiak számára, ugyanakkor katonai, stratégiai szerepe fontos volt.

Az, hogy a rómaiak szarmaták felé irányuló kereskedelmét a politika határozta meg, jól bizonyítja a szomszédos barbár törzseknél kimutatható római export különbsége. A legkorábbi időszakban, az i. sz. I. század végéig a jazig szarmaták egy germán törzs, a kvádok szövetségei voltak, alárendelt zsoldosként vettek részt a germán politikában. Ez tükröződött a rómaiak kapcsolatrendszerében is. Addig, amíg a kvád területen jelentős római exportot mutathatunk ki ebben az időben, a szarmatáknál szórványosan csak egy-két római eredetű tárgy tűnik fel.³⁸ A római érdeklődés csak a szarmaták területfoglalásának második fázisában, az i. sz. I. század végén és a II. században fordul a politikai tényezőként is megjelenő szarmaták felé. Ebben az időszakban már a bal parti szövetséges rendszerben a megerősödő jazigok a kvádokkal egyenrangú szövetségesek. Ekkor alapítják meg a rómaiak a dák király, Decebal királyságának területén Dacia római provinciát. A háborúban a jazigok is csatlakoznak a római hadsereghez. Elfoglalják a dákoktól a Bánátot. Traianus azonban az új tartományhoz csatolja a Bánát egy részét, s részben kárpótlásul az elcsatolásért, részben a szarmaták szolgálatainak fejében nem ellenzi, hogy a szállásterületüket a Közép- és Dél-Tiszántúl egy részére is kiterjesszék.³⁹ Ekkor már Pannonia és Dacia a barbaricumon keresztül való szárazföldi összeköttetése és a szarmaták jelentős számbeli növekedése is indokolja Róma érdeklődését.

Utak és barbárföldi római építmények szerepe a kereskedelemben

A római tartományok fent említett elhelyezkedése egy rendkívül hosszú határt, *limest* jelent, ami mind katonai, mind gazdasági szempontból fontos adottság. Pannonia és Dacia között római területen csak a Duna folyón, illetve annak mentén, a Duna bal parti limes úton, Moesia tartományon át volt kapcsolat, így rendkívül fontossá váltak a Sarmatián keresztül keletre vezető rövidebb szárazföldi utak. Ezeknek az utaknak a megléte a rendszeres kereskedelemnek is alapul szolgálhattak. Régészeti ásatáson eddig barbaricumot csak egy helyen sikerült feltárni, de írott forrásokból és a római leletek sűrűsödéséből, szóródásából – tehát közvetett adatokból - következtethetünk egykori meglétükre.

A geográfus Ptolemaiosz a kárpát-medencei szarmata barbaricumot a Decebal–Traianus háború utáni képe szerint írta le. A katonai információknak megfelelően beszélt a szarmaták területéről. Leírása egy – délről északra, feltehetően a Tisza vonalát követő, a római katonaság előtt is ismert és használt – útról számol be, amely mellett vagy közelében fekszenek a szarmaták barbár „városai”,⁴⁰ amelyek közül a legdélebbi Partiszkon.⁴¹

A Maros déli oldalán, a bal parton vezet egy másik út, amely – a rómaiak által is ismert és

használt – vízi utat kísérte,⁴² melynek egy része már az őskortól, mint a „sóút” volt ismert.⁴³ A Maros torkolatvidéke ezen felül stratégiai fontossággal is bírt a tiszai átkelőhely miatt. Arról nincs adatunk, hogy a II. század előtt Pannonia és az említett átkelőhely között volt-e használt útvonal. Ha volt is, feltehetően nem volt jelentős, viszont fontossága megnőtt a Dacia megalapítása utáni időkben. Ezt az utat a dáciai római katonaság – nevezetesen a *legio XIII Gemina* – felügyelte, feltehetően egészen a Tiszáig.⁴⁴ A II. század első felében a mai Szegednél a rómaiak egy állomáshe-lyet is építettek, s innen ellenőrizték a Pannoniából Daciába vezető utat és a kereskedelmet.⁴⁵ Erre utal egy, – a középkori szegedi vár romjai között talált – római feliratos kő töredéke.⁴⁶ A feliraton *praefectus vehiculationis* (a szállítás előljárója) megnevezés áll! Ekkor tehát már biztos tudomá-sunk van arról, hogy feltehetően Lugiótól (Dunaszekcső) a mai Szegeden át Apulumig (Alba Iulia/Gyulafehérvár) vezetett ez az út, amelynek több pontján, (például a mai Cenad/Csanád–Sinnicolaul Mare– Bulci helységeknél) katonai posta- és lóváltó állomásokat emeltek. A szegedi romok egy része lehetett a római kori kiserőd maradványa a vízerektől körül-vett kis szigeten.⁴⁷ Erre utalnak az előkerült padlóteglák, kisebb-nagyobb római tárgyak.

Alsó-Pannonia fővárosának, Aquincumnak is fontos szerepe volt a szarmata földi utak szem-pontjából. Itt működtek azok a katonai alkalmazottak, akik a szarmata és germán tolmács szerepét töltötték be.⁴⁸ A bal parton, több helyen ismertek olyan római építmények, amelyek alapján biztosabban megállapítható az utak kiinduló pontja. Aquincumot és a Rákos-patak melletti római katonai épületet egy fahíd kötötte össze.⁴⁹ Tudunk egy római őrállomás nyomairól is,⁵⁰ és előkerült egy II. század végi *burgus*, őrtorony építési feliratának töredéke,⁵¹ egy oltár, amelyet a *Genius Commercii* –nak, a kereskedelem védőszellemének állított az Aquincumban állomásozó *legio II Adiutrix* altisztje, egy *beneficiarius*.⁵² Az 1756-os térképen a Transaquincumi erődötől északkeletre a Rákos-patak mentén romok vannak feltűntetve talán egy – az út védelmét ellátó – állomás maradványai.⁵³ Az említett katonai építményekkel védett és felügyelt út Aquincumtól feltételezhetően a mai Hatvanon át a dáciai Porolissum (Moigrad) felé vezetett, de még Dacia feladása után is jelentős szereppel bírt. Ezt bizonyítja, hogy Hatvannál egy IV. századi katonai őrállomás került elő,⁵⁴ sőt téglabélyegek bizonyítják, hogy még I. Valentinianus császár idején is folytak építési munkák az épületeken. Ebből az útból ágaztak el észak felé azok a mellékutak, melyek a mai Közép- és Kelet Szlovákián⁵⁵ keresztül vezettek a mai Lengyelországon át a tengerig, kapcsolatot teremtvé az ÉK-i germán területek és a Római Birodalom határai között. Az Alföld így egy ún. átmenő kereskedelmi forgalmat is lehetővé tett észak és északkelet felé. Az említett germán területek felé vezető utak többek között Miskolc felé elkanyarodva,⁵⁶ a Sajó-, Hernád-völgyén át futottak.⁵⁷ Van olyan elképzelés, hogy a Jászberényen át Debrecen felé vezető út Rákospalotától indult ki,⁵⁸ de valószínűbb, hogy egy délebbi pontról, esetleg a mai Parlament helyéről vezetett Sarmatiába.⁵⁹ Ennek a barbaricumba vezető útnak a Duna jobbpartján is volt egy fogadóállomása a mai Csalogány utcánál, s innen futott Aquincum felé. Valószínű, hogy emellett az út mellett állt egy *burgus*, Jászberény közelében, a Zagyva jobb partján, az átkelőhelynél. Kérdés, hogy egy har-madik utat jeleznek-e a Lánchíd pesti oldalán előkerült római romok.⁶⁰ A negyedik, Aquincum körzetéből kiinduló út pedig a mai Március 15. téri, III. század végi erődötől délkelet felé vezetett.⁶¹ Üllőnél egy út melletti őrállomása került elő.⁶² Az út további nyomvonala ugyan nem ismert, de egyes feltételezések szerint valahol a mai Csongrád–Szentes környékén lépte át a Tiszát⁶³ Ugyancsak feltételezés, hogy ezen az úton is el lehetett érni Porolissumba a mai Szolnok–Debrecen útvonalon.⁶⁴ Közvetett adatok utalnak útállomásokra Szolnoknál⁶⁵ és Debrecennél is.⁶⁶ A barbárföldi kereskedelemben is szerepet játszott a porolissumi vámál-lomás a tábor közelében.⁶⁷ Talán Careinél (Nagykároly) is volt egy császári postaállomás.⁶⁸

Intercisa (Dunaújváros)–Szabadszállás–Csongrád–Szentés–Bologa (Sebesvár)⁶⁹ út is lehetséges Pannonia és Dacia között. Ugyanígy *Lugio* (Dunaszekcső)–Szeged–Micia /vepel-i⁷⁰ út is fontos lehetett a kereskedelem szempontjából. Ezt jelzi, hogy Lugo közelében Mohácson egy olyan ólomplomba került elő, amelyen egy, a vámhivatalhoz tartozó személy neve szerepel.⁷¹ Miciánál is volt egy vámállomás,⁷² itt kerültek elő a kereskedelemmel foglalkozó augustalisok feliratai⁷³ és egy *Genius Commercii*-nek állított oltár is.⁷⁴

A Pannoniából keletre vezető utak fontossága, a római tartományi összeköttetést illetően, Dacia tartomány feladása után értelemszerűen megszűnt a III. század második harmadában, a kereskedelmi tevékenység is jelentősen lecsökkent. Katonai szempontból azonban megőrizték jelentőségüket még a római uralmat követő időkben is.

A római-barbár export, illetve import értelmezése és jellemzői

A római és szarmata régészeti kutatás a római tárgyakat importként értelmezte. Helyesebb azonban római exportról beszélni, ugyanis római kereskedők révén jutnak el ezek a barbaricumba, még akkor is, ha egyes időszakokban feltételezhető, hogy a római határ menti piacokon vásárolt árut továbbadták a szarmaták a helyi barbár kereskedők révén. Ugyanez áll arra is, hogy ha római kereskedők esetleg megbíztak barbárokat azzal, hogy „szétosszák” a római árucikkeket. Korábban már szó volt arról, hogy Sarmatia a rómaiakra stratégiai fontossággal bírt. A kereskedők által használt utak a katonai táborok körzetéből indultak ki, itt tértek vissza a kereskedők római területre, s csekély anyagi haszon mellett feltehetően fontos kémtevékenységet folytattak a barbár föld belsejében a Birodalom számára. Erre nemcsak az írott forrásokból ismert kereskedők személye a bizonyíték,⁷⁵ hanem az is alátámasztja, hogy a kereskedők tevékenysége a *praefectus castrorum*, a legios-tábor lovagi rangú tisztjének a felügyelete alá tartozott.

A rómaiak kereskedelmét több tényező befolyásolja. Szerepet játszik első sorban a kereskedelmet irányító tartomány gazdasági helyzete és kereskedelmi mérlege, valamint kapcsolatai a többi tartománnyal a Római Birodalmon belül. Nem elhanyagolható szempont egy-egy tartomány katonai rendszerének jellege sem.⁷⁶ Fontos tényező azonban a birodalmi politika, valamint a barbárok súlya az adott térségben. A római kutatás három periódust különböztet meg a kereskedelemben.⁷⁷ Az első a kora-római időszak az i. sz. I. század végéig terjed. A második a gazdasági fellendülés kora, az I. századtól a III. század első feléig, a harmadik pedig a késő-antik periódus. Ez – a római provinciákon alapuló – periodizáció csak részben felel meg a szarmata barbaricumban tapasztalt jelenségeknek.

Az i. sz. I. században csak a század utolsó harmadától tűnnek fel a római tárgyak a szarmata leletek között. Ezek forrása Pannonia, és nincs a leletek között távolabbi római tartományból származó anyag. A különféle tárgyakkal nem mutatható ki különösebb tervezett árukínálat sem. A római export heterogén összetételű tartományi árucikk. A leletek alapján az is megállapítható, hogy főleg Aquincum körzetéből és a bennszülött kelta, *eraviscus* területéről kerültek be a barbaricum belsejébe. Ez jellemzi a szarmata földet egészen a II. század első harmadának végéig.⁷⁸ Elszórtan fordulnak elő római tárgyak a barbaricumban. Pl. *eraviscus* festett edények kerültek elő a tiszai átkelőhelyek és már az őskortól használt utak közelében.⁷⁹ Ugyanebben az időszakban tűnnek fel az áttört mívű bronztárgyak és ékszerek is. Antoninus Pius, a „kegyes császár” uralkodásának ideje (i. sz. 138–161) a markomann háborúk előtti, vihar előtti csend volt a Kárpát-medencében. Ez a nyugodt időszak kedvezett a békés tevékenységeknek, a bar-

bár föld felé irányuló kereskedelem is fellendült.⁸⁰ Az eddigi – csak határtartományi jellegű – kereskedelem profilja megváltozott, már nagyobb mennyiségben jut el a birodalom távolabbi provinciáiból, Galliából, Germániából Pannonia közvetítésével római termék a barbaricumba a kereskedelemnek ebben a „birodalmi jellegű” időszakában. A kereskedelem jellegének átformálódása azonban hosszabb folyamat, az átmenet jól mérhető az egyes telepeken. Ezt az átalakulást legjobban a szarmata barbaricum centrális területén mérhetjük le, ahol sem a kishatárforgalom, sem a szarmata területen túlra irányuló átmenő forgalom nem torzítja el a képet. Jó példa erre Gyoma 133. telepe, ahol egyértelműen látszik a római export minőségi átalakulása a markomann háborúk utáni időszakban (1. ábra). Ez azt jelenti, hogy a markomann háborúk idején a kereskedelem értelemszerűen megszűnik, majd a békekötések után ismét megindul átformálódott profillal. Ugyancsak erre az időszakra tehető, hogy a germániai termékek kiszorítják a galliai árukat a szarmata piacról.⁸¹ A III. század első felében még jobban csökken a tartományi készítmények aránya a távolabbi tartományok leletanyagához képest.

Az i. sz. III. század közepe után már megszűnnek azok a germániai műhelyek, amelyek termékeiket Pannonián át eljuttatták a barbárokhoz. Ezzel közel egy időben játszódik le a Kárpát-medencében egy olyan történelmi változás, amely nemcsak ennek a szűk térségnek, hanem az egész Római Birodalomnak sorsfordulóját jelenti. A rómaiak kénytelenek feladni Dacia tartományt, a polgári lakosságot áttelepítik, a katonaságot pedig visszavonják az Al-Duna jobb partjára. Ezzel a lépéssel lerövidül ugyan a védendő római limes a Duna-határra, de ugyanakkor megszűnik az a védőpajzs, ami a Kárpát-medencétől a keleti barbár térséget elválasztotta, s ahol a gótok, majd a hunok elől nyugatabbra szoruló barbárok bevándorlásával megnő a feszültség és a háborús nyugtalanság. Így tehát a szarmata barbaricum válik a rómaiak számára egy, ún. előretolt védelmi zónává. Ez az időszak birodalmi szempontból már a késői kereskedelmi időszakot jelenti. Pannonia és a szarmaták közötti kereskedelem ebben a periódusban visszaesik, ismét csak az első periódushoz hasonló jelenségek tapasztalhatók. A római export heterogén összetételűvé válik, főleg határtartományi árucikkekből áll. Mennyiségükben sem hasonlíthatók a Severus-kori kereskedelem mutatóihoz. Azt is figyelembe kell vennünk a helyzet elemzésekor, hogy míg korábban a római kereskedelmi áruk száma nő, az árucikkek számában és szokásokban jelentkező „romanizációs folyamat” játszódik le a szarmatáknál, a késői időszakban⁸² elsősorban Pannonia határ menti vidékein a katonapolitika és betelepítések miatt „barbarizálódás” érzékelhető. Ugyanekkor a IV. században – éppen a politikai helyzet miatt – a barbaricumban megnő azoknak a római eredetű leleteknek a száma, amelyek a tényleges római katonai jelenlétet követhetők.⁸³

A fentebb elmondottakból következik, hogy nagyobb biztonsággal csak a 2. periódusban vizsgálható a határ menti, ún. kishatárforgalom, a szarmata barbaricum belsejébe érkező, valamint a szarmata földön át távolabbi területek felé irányuló ún. távolsági kereskedelem, amikor a római anyag – a korábbi és későbbi periódushoz képest – meglehetősen nagyszámú a leletanyagban.

A provinciális határvidéken éppen a tartomány közelsége miatt elvileg nagyobb számban fordul elő római anyag, mint a távolabb fekvő szarmata területen. Ugyancsak magasabb lehet a római anyag száma a frekvenciált kereskedelmi utak mentén, illetve azok kereskedelmi szórás-körzetében. Ha egy település gazdag, vagy társadalmi, politikai szempontból fontos szerepet játszik a barbaricumban, akkor nagyobb lehet lakosságának vásárlóereje, de éppen a fentiek miatt a római érdeklődés is feléje fordulhat.⁸⁴

A kishatárforgalomról a markomann háborúkról szóló antik tudósítás informál minket. A markomann háborúk egyik békeszerződésében a kikötések között szerepelt, hogy a szarmaták

csak a kijelölt napokon és helyeken kereskedhetnek a tartományban. Ez az adat közvetve jelzi, hogy korábban – ha volt is –, de a II. század harmadik harmadára már feledésbe ment a megszorítás a határ menti vásárok helyére és időpontjára vonatkozóan. Carnuntumban (Deutschaltenburg) a *canabae* területén volt egy *forum*, ahol állat- és rabszolgakereskedelem is folyt a barbárok és rómaiak között.

A határ menti kereskedelem, a „kishatárforgalom” mellett a távolsági, ún. átmenő kereskedelem is igen fontos a barbaricum életében. Arról nincs adatunk, hogy a barbár kereskedőket beengedték volna a római tartomány belső területeire, de a római kereskedők messze eljutottak áruikkal a barbaricum belsejébe.

Pannonia mellett még két szomszédos tartomány jöhet számításba a kereskedelem szempontjából. Az egyik Moesia, a másik Dacia. Moesia elsősorban a Bácska déli részével állt kapcsolatban a Tisza mentén futó útvonalával, illetve a kishatárforgalmával. Számottevő moesiai áruforgalom azonban nem volt ezen a részen, inkább Pannonia Inferior látta el ezt a vidéket is. Dacia a másik kereskedelmi kiindulópont a barbaricum felé. Ez a tartomány azonban sokkal rövidebb ideig és kevésbé hatékonyan vett részt a barbaricum gazdasági-kulturális képének formálásában. Néhány kutató feltételezte, hogy a szarmata föld északnyugati részére – a terület közelsége miatt – az előkerülő római termékeket a dáciai kereskedők vitték el. Ez a feltételezett kereskedelem a római terra sigillaták forgalmán alapult. Meggondolandó azonban, hogy a terra sigillata Pannoniába is nyugatról érkezett, s ez a tartomány közvetítette a távolabbi keleti tartományokba, így Moesiába és Daciába is. S bármennyire olcsóbb a vízi úton, a Dunán való szállítás, a kiviteli és behozatali vámok annyira megdrágították ezeket a termékeket, hogy nem valószínű, hogy a Daciába szállított, többszörösen megvámolt terra sigillata komoly exportalap volt a dáciai kereskedők számára, és ismételt kiviteli vámmal terhelve került volna ki a barbár területre.⁸⁵ Más a helyzet a délnyugati daciai területen. Tibiscumban előkerült egy római gyöngykészítő műhely, amely a szarmaták számára készítette áruját.⁸⁶ Ugyancsak fontos volt a fém nyersanyag a szarmaták számára, s feltehetően a Maros menti úton került be elsősorban a Tiszántúlra a nyersvas, s esetleg más fém és a só Erdélyből. Pannonia ebből a szempontból nem jön számításba, mert szintén nyersanyaghiánnyal küszködött, s kisszámú vasbányái a déli, pannoniai-dalmatiai határvidéken, de főleg Dalmatiában voltak, s a sóból is behozatalra szorult.

Moesiában eddig nem sikerült a barbárok számára dolgozó, s árut exportáló műhelyt kimutatni. Egy-két moesiai római kerámia megjelenése a dél-bácskai régióban, illetve a moesiai térségre jellemző kerámia típusok barbár utánzatai jelzik, hogy legalább is a kishatár forgalomban mérhető Moesia közellétének jelenléte a II–III. század folyamán. A római anyag viszonylag nagyobb mennyiségben csak a Tisza dunai betorkollásánál, a mai Titel közelében jelenik meg, ahol erőd is védte a maros-tiszai vízi út dunai becsatlakozását és a Tisza mentén a barbaricumba vezető – elsősorban katonai jelentőségű – utat, de nagyobb koncentrációban jelenik meg a Duna bal partján ott is, ahol a Dunába betorkolló kisebb folyók deltája alkalmas volt római erődítések kialakítására, és ahol kisebb, alsóbbrendű utak is lehettek.⁸⁷ Értelemszerűen ezeken a pontokon nagyobb a római tárgyak aránya, mint távolabb, északon.

A kereskedelem alapja

A Római Birodalomban a saját kibocsátású pénz képezi a kereskedelem alapját. A szarmatáknál csak barbár törzsszövetségről beszélhetünk, nem államról, nincs saját pénzverés. Éppen ezért a belkereskedelmüket cserekereskedelmként értelmezhetjük. A külkereskedelemmel sem más a helyzet.

Meglehetősen félrevezető volt a kereskedelem méltatása szempontjából a római pénz. A kutatók általában az éremkincsek és pénzek feltűnését a barbaricumban a kereskedelem bizonyítékának tartották. Ehhez azonban azt kellene feltételezni, hogy a félnomád, majd letelepedett földműves és állattenyésztő szarmata törzsek gazdasága is pénzalapú lett volna. A kora szarmata időszakból, majd az i. sz. IV. századból ismerünk ún. barbár pénzeket. Ezek részben ponthusi, részben késő római pénzek mintájára készültek.⁸⁸ Mindkét esetben azonban egykorú pénzhamisítással állunk szemben, s valószínű, hogy ezeket a barbárok számára készítették, esetleg állami jóváhagyással.⁸⁹ Valójában a szarmata kereskedelem a Kárpát-medencében cserekereskedelem volt,⁹⁰ s a római érmék nem pénz gyanánt, hanem egyszerűen, mint római árucikkek jelennek meg barbár területen.⁹¹ Félrevezető az az értékelés is, ami a római éremkincseket a kereskedelemmel hozza kapcsolatba annak a bizonyítására, hogy pénzforgalom volt a római területek és a barbaricum között. A pénz, mint fizetőeszköz inkább csak a késő-római időkben valószínű, akkor is a római katonaság barbaricumai tevékenységével összefüggésben, a barbárföldre kihelyezett római katonák zsoldjaként tűnik fel.

Római áruk a szarmata barbaricumban az egyes kereskedelmi időszakokban

Különböző római tárgyak jelennek meg a barbaricumban. Legtöbb ezek közül a kerámia, a fibula és a pénz. Ezek mellett bronzedények, üvegedények tűnnek fel a másik két tárgycsoporthoz viszonyítva elenyésző mennyiségben.

Kerámia

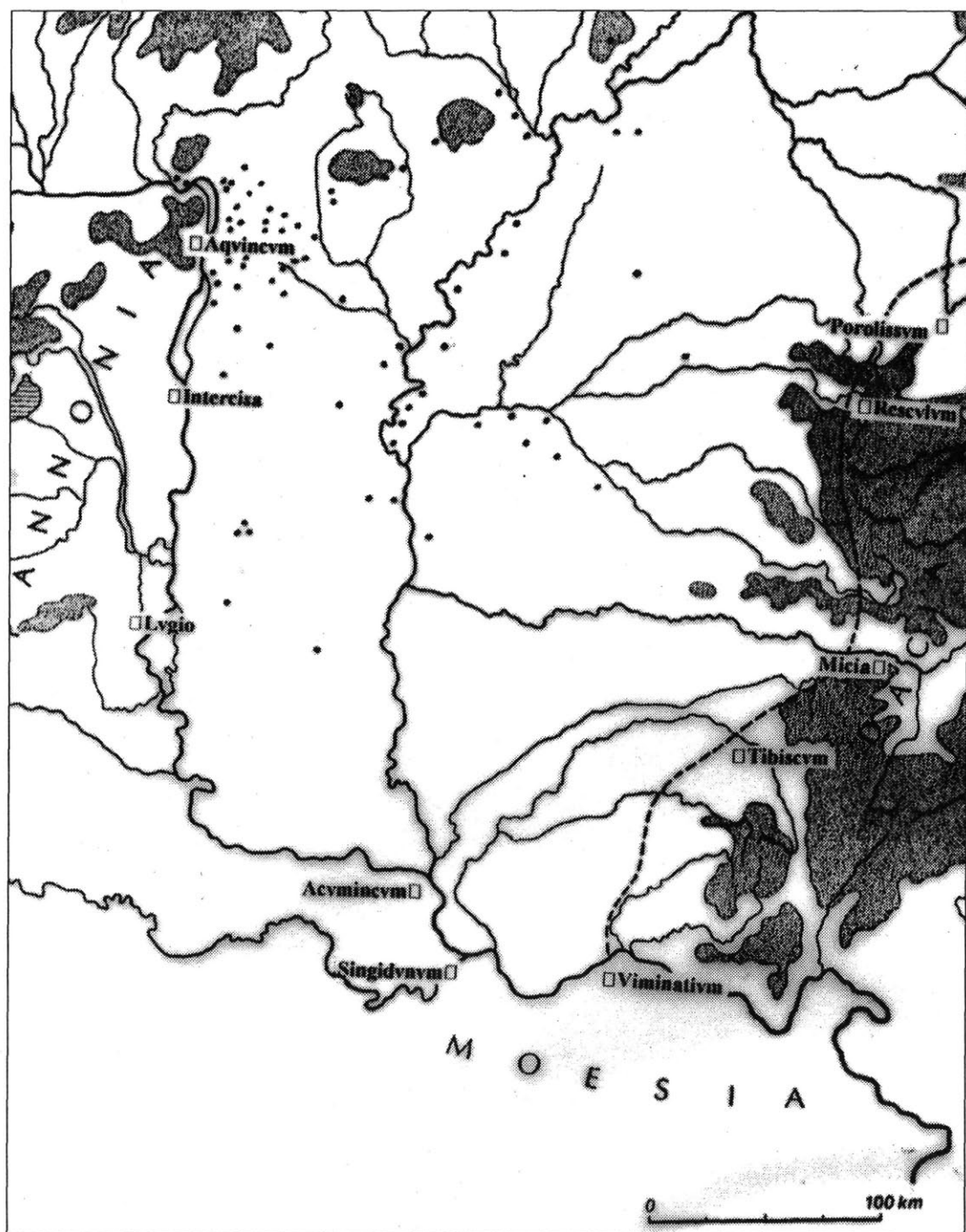
Az i. sz. I. században az alföldi szarmata anyagot az jellemzi, hogy a kevés, keletről hozott kerámia mellett megszerzik vagy megvásárolják a dák és a kelta edényeket, s ezek kerülnek be a sírokba mellékletekként.⁹² Az I. század végén és a II. század első felében – a tartományi kereskedelmi profilnak megfelelően – tűnnek fel az *eraviscus* festett edények,⁹³ a hordó alakú, fekete fényezett római edények,⁹⁴ a vékonyfalú római poharak,⁹⁵ a sárga, festetlen provinciális palackok,⁹⁶ a sávós, piros festésű és rádlis, sávosan festett edények, barbotinos kerámia.⁹⁷

A II. századtól kezdve, de főleg az évszázad utolsó harmadától a kereskedelem „birodalmi fázisában” a római export túlnyomó részét a kerámia, elsősorban a terra sigillata képezi, egészen a III. század hatvanas éveiiig. Ennek az anyagnak nagy volt a jelentősége, mivel a műhelyek és mesterek ismeretében a keltezése meglehetősen nagy pontossággal végezhető el. A szarmata telepek és terepbejárások anyagát első sorban a római leletanyaggal – főleg a terra sigillatával - keltezte és jellemezte a korábbi kutatás. A Közép-Tisza vidék leleteinek a feldolgozásakor⁹⁸ történt először kísérlet arra, hogy a tartományi anyag jelentőségét, helyét és kronológiai besorolásának fontosságát, jellegét meghatározzuk. Ugyanekkor tűnt fel, hogy a kereskedelmi arculat formálódása az egyes szűkebb időszakokban máshogy alakul.⁹⁹

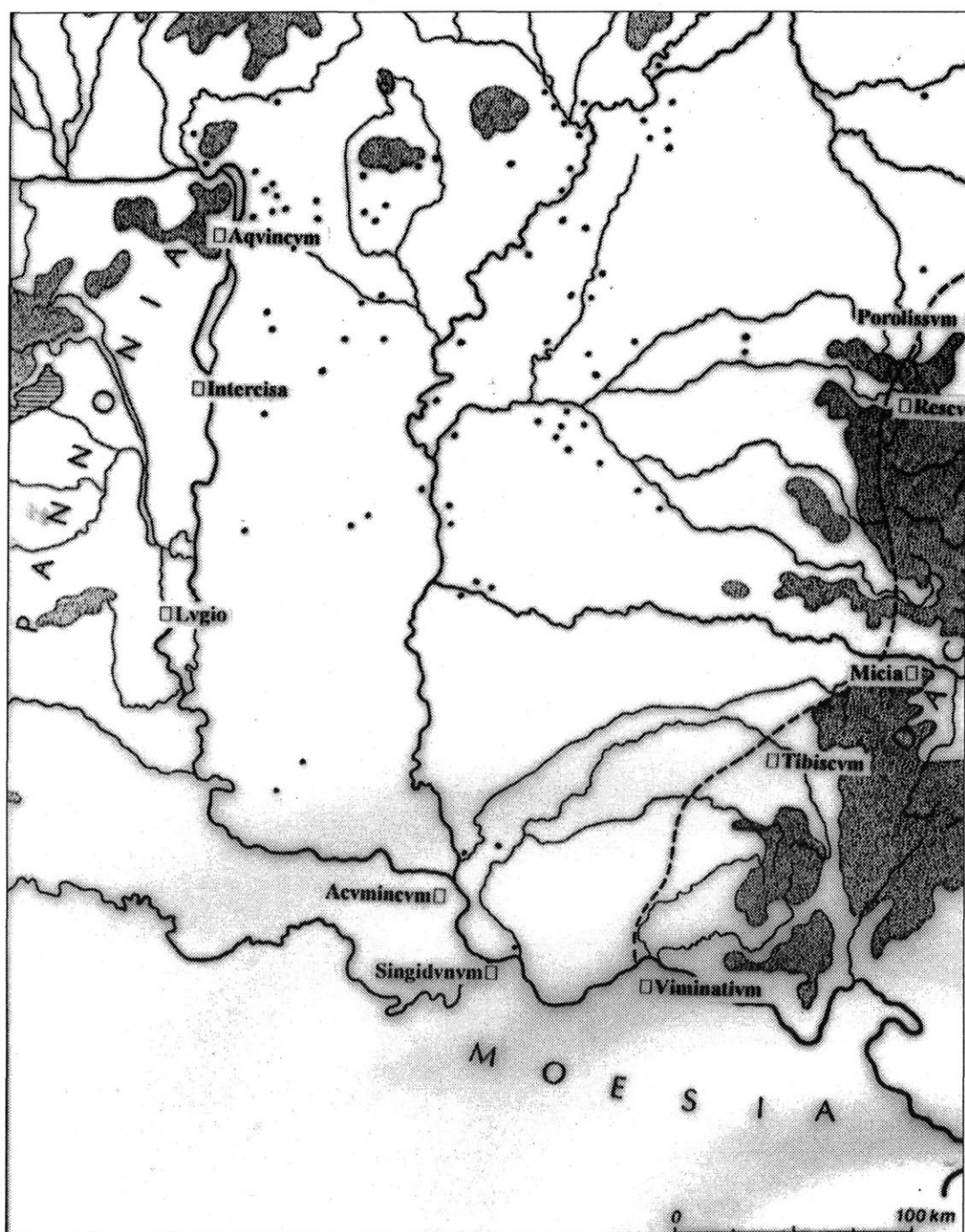
A terra sigillata barbaricumai elterjedésében – ugyanúgy, mint a többi export anyagnál – három területi csoportot kell elkülönítve vizsgálni:¹⁰⁰ a római limes balparti körzetét, a szarmata és egyéb barbár területek határsávját, valamint a centrális barbaricumot. Az első régióban a kishatárforgalom is mérhető, a másodikban a távolabbi barbár vidékek felé irányuló forgalmat, míg a centrális területen lehet legrealisabban lemérni a szarmaták felé irányuló terra sigillata kereskedelmet. Az észak-itáliai és dél-galliai műhelyek áruja nem jut el jelentős mértékben a szarmatákhoz. Az i. sz. II. század közepe táján már elvétele megjelenik a közép-galliai terra sig-

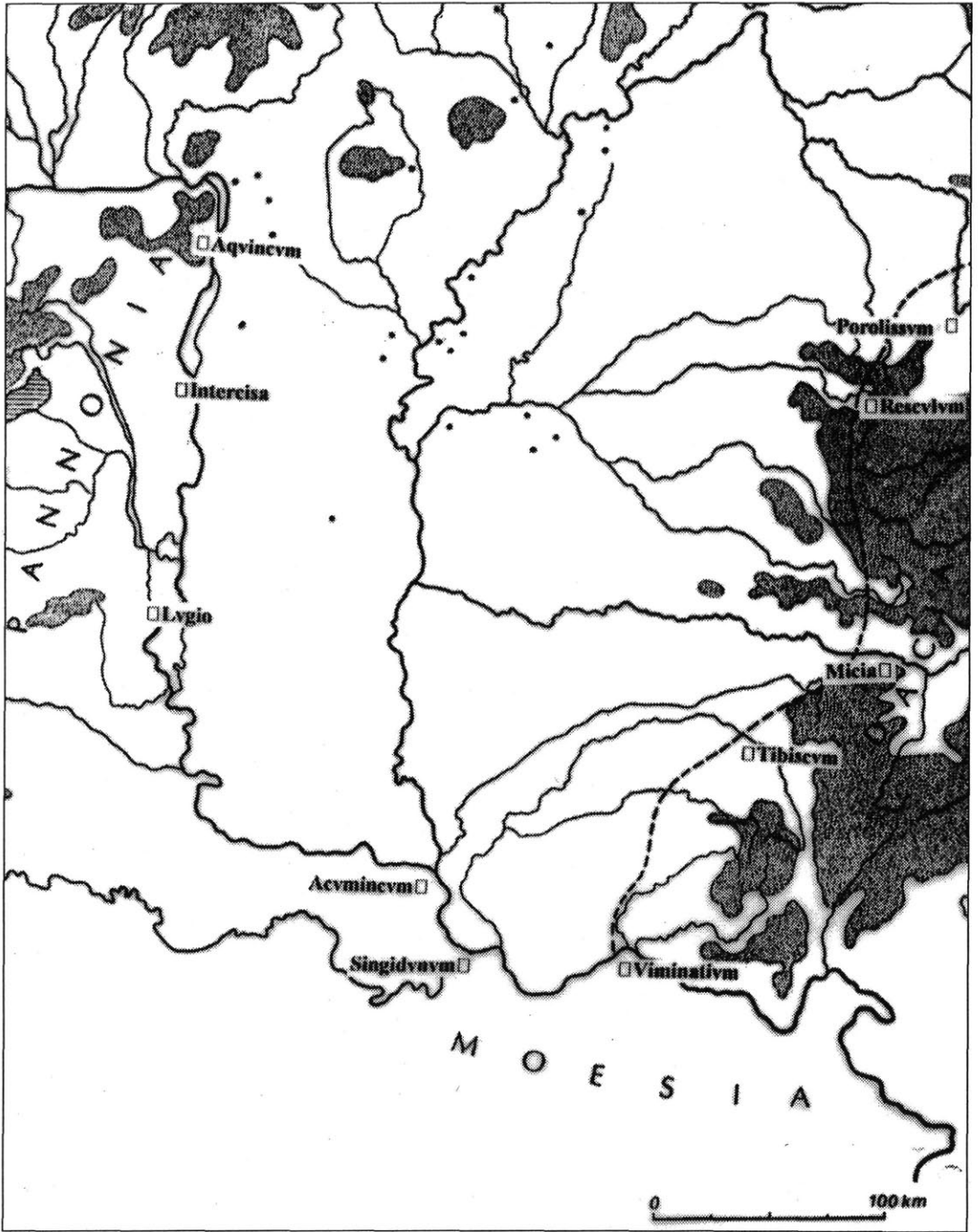
2. ábra. A legkorábbi terra sigillaták elterjedése a barbaricumban

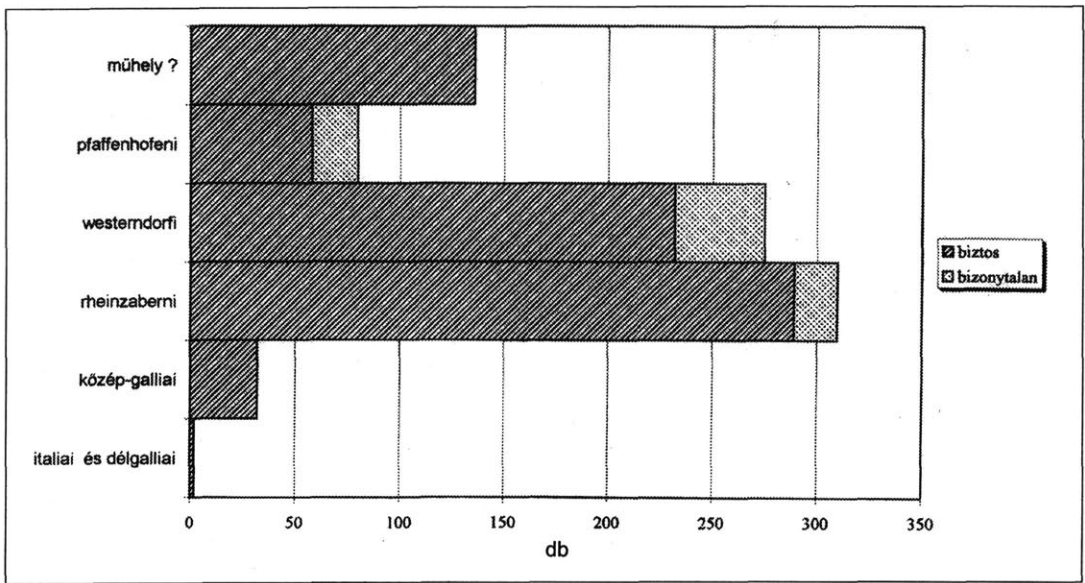
3. ábra. A rheinzaberni műhely terra sigillatáinak elterjedése a barbaricumban

4. ábra. A westendorfi műhely terra sigillatának elterjedése a barbaricumban

5. ábra. A pfaffenhofeni műhely terra sigillatáinak elterjedése a barbaricumban

6. ábra. A terra sigillaták műhelyek szerinti abszolút gyakorisága a barbaricumban

illata és a rheinzaberni műhely korai áruja. A markomann háborúk után viszont a Pannonia és Dacia közti térségben általánosan a rheinzaberni műhelyé lesz az elsődleges szerep,¹⁰¹ de exportálja termékeit a westerndorfi majd pfaenhofeni műhely is. A sigillaták barbaricumra beáramlása az i. sz. III. század közepéig nem csökkent, csak ezután tűnik el a térségben a műhelyek megszűntével. A terra sigillata anyag összegyűjtése során kialakult a kép az exportról,¹⁰² de csak a nagyobb telepek – kronológiailag is pontosított –feldolgozásakor vehető össze az egyes időszakok és térségek sigillata forgalma. Így az újhartyáni telep¹⁰³ kirajzolta a határ menti kereskedelmi kapcsolatokat az i. sz. 200–230 közti időszakban, a központi fekvésű gyomai szarmata telep B fázisa¹⁰⁴ ennek az időszaknak másik területi egységét jellemezte, s kiegészítette a képet a germán-szarmata határvidéken fekvő kompolti telep, amelynek létrejötte többé-kevésbé az előzőekkel egy időre tehető, de a pfaenhofeni Dicanus termékek nagy száma alapján ezeket a telepeket néhány évvel túl is élhette.¹⁰⁵

A legkorábbi terra sigillaták elterjedését mutatja a 2. ábra. A markomann háborúk utáni időszakban megnő a barbaricumra exportáló műhelyek árumennyisége. A 3. ábrán jól látszik, hogy a rheinzaberni műhely termékei nagy számban Aquincum balparti körzetében s a Duna könyöknél, a kvád-szarmata határzónában tűnnek fel. Elszórtnan fordulnak elő a Duna-Tisza közén, s meglehetősen nagy számban jelentkeznek a Tisza magyarországi felső szakaszán, a folyó bal partján, valamint a Köröstől délre eső sávban. A westerndorfi manufaktura termékei mennyiségben megközelítik a rheinzaberniét, elterjedési területük is megközelítően azonos az előbbiével, de mind délre, mind keletre a folyóktól távolabb is feltűnnek, s koncentrációjuk sem annyira jellegzetes, mint a rheinzaberniét (4. ábra). A pfaenhofeni gyár termékei közül jut el a legkevesebb a szarmatákhoz, s inkább csak Sarmatia északi felére jellemzőek (5. ábra).¹⁰⁶ A barbaricumban tehát két szórvány esettől eltekintve nincs itáliai és dél-galliai sigillata, a közép-galliai áru is kevés. Legmagasabb a rheinzaberni

és westerndorfi kerámia, s ezeknek csupán alig több mint egyharmada a pfaffenhofeni műhelytermék.

A IV. században elszórta pár mázas edény is előfordul a szarmatáknál.¹⁰⁷ Ugyancsak ritka a dörzstál, a *mortarium*. A II–III. századi dörzstálak közül két-három darab került csak elő a Duna-Tisza között. A késő szarmata és hunkori periódusban mázas példányaik a Tiszántúlon is előfordulnak.¹⁰⁸ Ebben a késői időszakban azonban már nem lehet szervezett barbaricum kereskedelemről beszélni, így az említett darabokat sem tekinthetjük kereskedelmi árunak.

Fibula

Római bronztárgyak csak elvétve jelennek meg a szarmata területen,¹⁰⁹ ugyanis az I. században Pannoniába főleg Itáliából érkező áru nem kerül ki a barbárok közé. A tartományban a helyi gyártmányú fibulák mellett importált galliai és germániai fibulák szintén csak kis mennyiségben fordulnak elő, s így nem csoda, hogy nem jellemzik a szarmata területet. A kvád területen – ahogy említettük – más a helyzet, de a politikai érdeklődés mellett szerepet játszik az is, hogy az Aquileiából kiinduló Borostyán-út kvád területen át vezet a Balti-tenger felé.

Az iráni barbaricumba a legkorábbi fibula típusokat – kevés és szórványosan jelentkező – ún. AUCISSA fibulák és a tartományi műhelyből származó Nor-Pannon szárnyas fibulák képviselik. A galliai és germániai gyártmányok közül a késő Flavius korban, de főleg Hadrianus uralkodása idején tűnnek fel csak egyes példányok: az email berakásos kengyelű bronzfibulák és a korai emailos korongfibulák. Az exportot nagyrészt a pannonia gyártmányú ún. egygombos erősprofilú fibulák különféle változatai, köztük korai trombita és horgonyfibulák és a korai térdfibulák alkotják.

A II. század végétől Gallia Belgicából és a Rajna vidékéről áramlanak be a szarmatákhoz az emailos fibulák. Koncentrikus körös, millefiori sakkmustrás, állatalakú figurális emailos fibulák jellemzik a műhelyek árukínálatát. Kiegészítik a barbaricum export sorozatot az ún. kerék és betűforma, *svasztika*-alakú, valamint a *tutulus* és dobozfibulák. Ezek exportja megszűnik a Severus-kor végén. Ebben a periódusban is megtalálhatók a pannoniai térdfibulák – köztük az ún. germán típusú példányok – különféle trébelt fedőlapos korongfibulák és széles spirálkaros fibulák.

A késő római időszakban elvétve jelennek csak meg a provinciális fibulák a szarmatáknál.¹¹⁰

Egyéb fémananyag

A fibulákon kívül jellegzetes a kárpát-medencei szarmata barbaricum női sírjaiban a tükör.¹¹¹ Bár használati tárgy, új elemzések során felvetődött hitvilágbeli vonatkozása is.¹¹² A legutóbb összegyűjtött adatok szerint csaknem félszáz sírból ismert tükör. A szarmata sírokból előkerült tükrök római darabok (kivételet csak a késő római, kora népvándorláskori sugaras tükrök egy része képez). A római tükrök közül a perforált peremű fémtükrök¹¹³ a legkorábbiak, az I. századra keltezhető sírokból eddig nem fordultak elő. A kisebb-nagyobb egyszerű fémtükrök inkább a III–IV. századra keltezhetőek. Eddig csak egy lelőhelyről, Kompolt–Kistéri tanya 15. lelőhelyéről került elő római üvegbetétes négyszögletes ólomtükör.¹¹⁴ A római négyszögletes ólomtükröknek – a díszítésmód fajtája alapján – több változata ismert. A kompoltihoz közelálló, csak díszítésmódban eltérő párhuzama Brigetio–Járóka temető 53. sírjából ismert, ahol Severus Alexander pénze keltezta a temetkezést. Az intercisai anyagban kör, illetve négyzet alakú ólomtükrök egyaránt előfordultak. Ezek egy részét Galerius és III. Gordianus császár pénze datálta.

Kevés a bronzedény a szarmatáknál. Serpenyő, korsók, tálak kerülnek ki a barbárokhoz, elsősorban a II–III. században.¹¹⁵ Ugyanebben az időszakban fordulnak elő elvétve a fémveretes ládikák, *scriniumok* a gazdagabb nők sírjaiban. A római kulcsok, záruk, lakatok szintén előfordulnak – ha nem is nagy számban – a barbár területen. Kérdéses, hogy a rómaiakhoz hasonlóan használták-e ezeket.

A szarmata női és gyereksírokban sokszor fordul elő csengő. Ezek nagyobb része római gyártmány, de miután általános formák, nem tisztázható, hogy melyik római tartományból kerültek a barbárokhoz.

Üvegedény

Az üveglelet meglehetősen ritka a barbaricumban, a II. században tűnnek fel.¹¹⁶ Időbeli eloszlásuk is egyenetlen. A II. század első harmadában gyakoribbak, majd csökken számuk, végül a markomann háborúk utáni időszakból ismét többet ismerünk. Ettől az időszaktól kezdve alig kerül elő egy-két darab, majd a IV. századtól, annak is inkább a második felétől kezdve gyakoribb melléklete lesz a síroknak. A településekről igen kevés üveg ismert.¹¹⁷

A kora-római hamvasztásos sírokban oly gyakori balsamariumok a II. században fordulnak elő szórványosan a barbár területen, de inkább csak a század utolsó harmadában és a III. század legelején a markomann háborúk után. Ezek legtöbbször zsákmánynak vagy keletről hozott anyagnak tűnnek.¹¹⁸ Ugyancsak idegen a barbár világban az ún. szoptatós üveg, ennek eddig egy példánya ismert szarmata területről Mezőtúrról.¹¹⁹ A kora- és közép-szarmata időszakban csak igen ritkán fordul elő sírban üvegedény, de telepeken vagy szórványanyagként több helyről is ismerünk üvegtöredékeket.¹²⁰ A késő-római időkben megnő az üvegleletek száma a barbaricumban. Ezek egy része Pannoniában készült darab, amelyek a római katonai jelenlétet magyarázható, vagy a rómaiak által támogatott szövetséges barbár katonaságot jelzi a határvidékeken. Feltűnnek azonban a kora-népvándorlás korban a római üvegműves hagyományokat folytató barbár vagy keleti műhelyek gyártmányai is, amelyeket feltehetően az újabb bevándorlók hoznak magukkal.¹²¹

Pénzek

A barbaricumban előkerült római pénzeket¹²² – ahogy említettük –elsősorban árucikkeknek tekinthetjük.¹²³ A római területen általában alkalmasak a keltezésre, a szarmatáknál azonban erre csak igen ritkán használhatók fel.¹²⁴ Feltehetően a germánokhoz hasonlóan a pénz nyersanyaga volt csak érték.¹²⁵ Erre utal többek között, hogy egy II–III. századi temetőben római köztársaság kori pénzek is találhatóak a sírokban.¹²⁶

Az I. századi római pénzek ritkán fordulnak elő, s csak Nero korától kezdve. Antoninus Pius, Marcus Aurelius ezüstdenárjai nagy számban kerülnek ki a barbárokhoz, s még a IV. századi sírokban is gyakoriak mind ékszerként, mind halotti *obulusként*. A III. században kevés az egykorú pénz a barbaricumban, csak a III–IV. század fordulóján, a tetrarchia idején nő meg ismét a számuk. A IV. században, Constantinus, majd Valentinianus és dinasztiáik alatt legmagasabb a pénzek száma. A II. századtól a tetrarchiát is bezáróan a barbárföldi pénzek mennyiségi változása arányában megfelel a tartományének. A IV. században viszont – bár a tartományban is nő a pénzkibocsátás – a szarmata területen főleg a római sáncok közelében meglepően nagy a számuk. A pénzek egy részénél nem zárható ki a zsákmányolás, de a IV. századiaknál számításba kell venni a római jelenlétet is, mint befolyásoló tényezőt. Kérdéses

azonban, hogy erre az időszakra már a kereskedelem alapjává válik, vagy ekkor is csupán csak árucikknek kell tekintenünk.

Kőanyag

Kompolt–Kistéri tanya 14. lelőhelyén a 284. objektum ponton egy római andezit csiszolótál töredéke került elő.¹²⁷ A telepeken számos őrlőkő, illetve töredék lát napvilágot. Ezek eredetével és vizsgálatával nem foglalkozott a kutatás. Formajegyek alapján nem kizárt, hogy egy részük Pannoniából vagy Dáciából került a szarmaták kőben szegény területére. Nincs adatunk eddig arra, hogy a barbaricum északi peremterületén, a vulkanikus eredetű hegyvidéken működött-e a római korban barbár kőbánya, így azt sem lehet eldönteni, hogy az őrlőköveket római exportnak tekinthetjük-e. Ugyanez mondható el a fenőkövek egy részéről is.

„Láthatatlan” kereskedelem

Az áztatásokon előkerült római árucikkek mellett számolnunk kell „láthatatlan” kereskedelmi áruval is.¹²⁸ A kereskedelemben ugyanis nemcsak tárgyak cseréltek gazdát, hanem a régészet számára nehezen megfogható nyersanyag, élő állat, gabona vagy élelmiszer is. Nem kizárt, hogy bizonyos kémiai szereket is a rómaiaktól szereztek be a szarmaták. Többek között a kerámia festésére szolgáló okkerfestéket, ami a nőknél kozmetikai és vallási célokra is szolgált.

Szó volt arról, hogy Dacia barbaricum exportjához tartozhatott a nyersvas. Ebből a tartományból vitték az aranyat és a sóot is Pannoniába. Az utóbbi feltehetően a barbár piacokon is megjelent. Eddigi ismereteink alapján a daciai kereskedelem főleg a délkeleti határszakaszról indult ki, elsősorban Micia-tól végig a Maroson vagy e folyó mentén a szárazföldi úton játszódtott le.¹²⁹ Tudomásunk van arról, hogy Siscia is kapcsolatot tartott Moesiával és Dáciával¹³⁰ részben a barbaricum út igénybe vételével. Tiszaföldváron előkerült egy szarmata fibula öntő műhely, amely római fibulákat vett mintául formái számára. A műhelyből és a környező szemétdöbrökből összetört római bronzedények, *tripos* és feldarabolt római pénzek kerültek elő. Ezek szolgáltak nyersanyagul a fémműves mester számára.

Az archaeozoológiai anyag és a római-görög forrásadatok együttesen nyújtanak támpontot ahhoz, hogy az élőállat cseréjét is feltételezzük a provinciák és a szarmata barbaricum között. A római ló és szarvasmarha feltűnik a barbaricum anyagban is, igaz, nem túl nagy számban, s erre is áll, hogy nem tudjuk egyértelműen kereskedelemhez kötni létüket, nem lehet kizárni a zsákmány jellegét. Egyes feltételezések szerint római területről terjedt el a házimacska is az Alföldön.

Kompolt–Kistéri tanya 14. lelőhelyen egy tevé jobb sípcsontjának töredéke került elő egy kútból.¹³¹ Ez az első tevécsont a szarmata barbaricum állatcsont anyagában. Római területen¹³² Vindobona,¹³³ Tác¹³⁴ és Intercisa (Dunaújváros)¹³⁵ lelőhelyeken fordul elő hasonló archaeozoológiai anyag. Sajnos a római lelőhelyeken tisztázatlan a leletek pontos kronológiai helyzete. A dunaújvárosi tevét a táborban szolgáló szír katonasággal, a 175-ben alakított *cohors I. Aurelia Antonina miliaria Hemesenorum sagittaria equitata* jelenlétével magyarázták. A szír *cohors* 176-ban kerül Pannoniába, pontosabban Intercisába, ahol tudomásunk szerint egészen a III. század közepéig megtalálható.¹³⁶ A terra sigillata anyag alapján a telep keltezése a *cohors* késői pannoniai tartózkodásával egykorú.¹³⁷ Kompolt az Aquincumból kiinduló út mellett fekszik. Ez vagy arra utal, hogy Intercisa felől a limes úton Aquincumig feljutó szír kereskedők révén jutott el a barbaricumba vezető útvonalra,¹³⁸ vagy akár egy barbár támadás hadizsák-

mánya volt. A kereskedelmi tevékenység azért sem zárható ki, mert Germaniából is ismert tevémaradvány,¹³⁹ s a lelőhelyen is volt germániai eredetű római áru. A keleti kereskedelem a II. század vége–III. század első fele közti időszakban igen erős volt Pannoniában, de egészen a IV. század második harmadáig jelentős tényező maradt a tartományban. A kérdést nagyon nehéz eldönteni ilyen kevés adat alapján, mert az eddigi – tartományban előkerült – tevémaradványoknál nincs meghatározva, hogy pontosan milyen időszakra keltezhető a kísérő anyag a római koron belül.

Nincs elegendő feldolgozott archaeobotanikai anyag a szarmata területről, amiből következtethetnénk a római–szarmata gabonakereskedelemre. Azt tudjuk az antik forrásokból, hogy a köles és árpa kedvelt étel volt a barbárok között. A múlt században a Marosba elsüllyedt hajót találtak, amely kölest is szállított.¹⁴⁰ Csak feltételezhetjük, hogy a gabona is gazdát cserélt a tartományok és a szarmaták között. Az biztos, hogy egy római békeszerződésben arra kötelezik a szarmatákat, hogy terményadót fizessenek, ez viszont jelezheti a rómaiak fogadó készségét az adott árufajttal illetően. Tiszaföldvár–Téglagyárnál előkerült egy szarmata kőszűly, amely egy római *pondot* nyom. A mérlegre pedig elsősorban a mezőgazdasági termékek mérésénél volt szükség. A római mértékegység alkalmazása pedig utalhat a vevő személyére.

A láthatatlan kereskedelemhez sorolhatjuk a kikészített bőröket és a fát is, valamint az élelmiszereket. A szarmata barbaricum egyik jellegzetes edénytípusa a felfüggeszthető hordó alakú agyagedény, melynek feltehetően fa változatait is használták a barbárok. Ezeket valószínűleg vaj és sajt készítésére és szállítására is használták. Intercisában is előkerült egy ilyen szarmata edény, ami arra utal, hogy a kishatárforgalomban szerepelhettek ezek a gyorsabban romló élelmiszerek is.¹⁴¹

Feltételezték, hogy a római piacokra a szarmaták rabszolgákat is vittek.¹⁴² Eddig azonban a szarmata rabszolgákra sem a római névanyagban nincs példa, sem az antik források nem utalnak rá közvetlenül. Az biztos, hogy a szarmaták a háborúk során foglyul ejtettek tartományi lakosokat, s ezeket feltehetően szolgálatra fogták.¹⁴³ A IV. századi szarmata belháború a *Sarmatae Servi és Sarmatae Liberi* között dúlt.¹⁴⁴ A latin elnevezés szolgára, rabszolgára egyaránt vonatkozhat.¹⁴⁵

Végezetül ki kell emelni, hogy annak ellenére, hogy a római szomszédság és a római tárgyakkal hatással voltak a szarmatákra, elemeik beépültek részint a barbárok viseletébe, részint szokásaikba, sőt átformálták a szarmaták tárgyi anyagának formavilágát, számuk még sem volt jelentős. A római anyag mennyisége a teljes római kori leletanyagnak csak igen kis hányadát képezte, általában nem, vagy alig éri el az egy százalékot.¹⁴⁶

JEGYZETEK

1. STRABÓN VII. 3. 13.
2. STRABÓN XI. 2. 3.
3. Gyoma 133. és Örménykút 52. telepfeltárásain vas bucák jelzik, hogy a nyersanyagot így szállították be a barbárokhoz, akik helyben dolgozták fel. Tacitus leírja, hogy a szarmaták a szegényebb törzsektől adó formájában is beszerezték a vasat az i. sz. I. században. (TACITUS Germ. 43. 1–2.) ...*Cotinos...Osos...partem tributorum Sarmatae, partem Quadi út alienigenis imponunt; Cotini, quo magis pudeat, ett ferrum effodiunt...*
4. A nomád életmód nem kedvez azoknak az ipari tevékenységeknek, amelyek helyhez kötöttséget feltételeznek. Így a fémfeldolgozás is csak a letelepedés időszakában, gyakorlatilag komoly előzmény

nélkül alakul ki. Gyoma 133. telepén a fémfeldolgozó ipari tevékenység az i. sz. II. század végén indult meg, egyidőben a markomann háborúk során – vagy közvetlenül ezután – befogadott dák népesség megjelenésével, akiről köztudott, hogy magas színvonalú vasfeldolgozással rendelkeztek.

5. Itt most csak a római-szarmata kereskedelemmel foglalkozunk részletesebben.

6. A szomszédos határtartományokból, Pannoniából, Moesiából és Daciából, valamint a távolabbi tartományokból a szarmatákhoz jutó római áruk összetevőinek megléte, hiánya vagy részbeni hiánya az egyes történeti időszakokon belül jellemző és meghatározó tényező lehet a kereskedelemre. A mennyiségi és minőségi összetevők mindig az adott korszak kapcsolatait rajzolják meg. A kapcsolat jellegét és mibenlétét viszont további vizsgálódás döntheti csak el. Hogy tehát egy idegen eredetű tárgy hogyan kerül a barbárokhoz: kereskedelmi úton, zsákmányként egy háborúból, ajándékként, vagy idegen népcsoport békés vagy háborús körülmények között lejártszódo beköltözésekor behozott anyagként, azt történeti-etnikai, régészeti adatok határozhatják meg együttesen.

7. Ez is kereskedelmet jelenthet, de nem a kárpát-medencei térségben, hanem azon a vidéken, ahonnan elvándoroltak.

8. Ez a stipendium az ismert esetekben valamiféle diplomáciai, politikai megegyezés eredményeképpen jött létre. Lásd erre például VADAY 1977.

9. A különféle germán törzseknél már a korai időszakból, majd a későbbi időkben a gótoknál és a hunoknál tudunk egyéb, de főleg aranyból készült ajándékokról is.

10. A nemesfémből, elsősorban az aranyból vert pénzleleteket tekinthetnénk ajándéknak. A szarmata barbaricum elrejtett „éremkincseit” inkább a háborús eseményekkel magyarázhatjuk. Összetételükben is heterogének, ami szintén ellentmond az egyszeri ajándék minősítésének.

11. A rablóportyákat a rómaiak a szarmaták vad természetével magyarázták. A Pannoniába betörő kóbor (*vagus*) szarmata fogalomra vált. Az antik közhely átment a modern történelmi interpretációba is. Nem tűnt fel, hogy az említett rabló-hadjáratokra kivétel nélkül a tél végén vagy kora tavasszal került sor, tehát időszakhoz kötött. Elfogadták azt a magyarázatot, hogy a befagyott Duna tette lehetővé az átkelést a barbárok számára. A szarmatáknak azonban nem okozott problémát átjutni egy folyón, gázlón vagy egyéb átkelőhelyen más évszakban sem. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl között nincs gazdasági, kulturális különbség, azaz a kapcsolat a két terület között zavartalan volt a folyó ellenére is. Miért jelentett volna nagyobb akadályt a Duna, mint a Tisza? Emellett tudjuk, hogy lovaikat nemcsak a befagyott folyón való harcra idomították, de úszatták is őket, s emellett csónakokat és dereglyéket is használtak. Példa erre, hogy a markomann háborúk során a békeszerződés egyik pontja megtiltja a szarmatáknak a csónakok, hajók tartását. A IV. században pedig a „szolga szarmaták” elleni büntetőhadjáratban maguk a rómaiak is használták a folyón való átkeléshez a barbárok hajóit. Ez utóbbi adat egyértelműen mutatja, hogy a barbárok vízi járművei alkalmasak voltak szállításra is.

12. Ez azért is valószínű, mert római részről szinte kivétel nélkül megtorló hadjáratok követték a szarmata portyázásokat, s ha az elkerülhetetlen megtorlást vállalta egy nép, arra alapos okának kellett lennie.

13. Kivételt csak a IV. századi katonai övek egy része képez, amelyek nem zsákmányként értelmezhetők.

14. VADAY 1980. 92–94. Gelejről; ISTVÁNOVITS 1990., 85. Tiszavasvári–Városföldje-Jegyzőtag 7. sírjából. A tiszaföldvár–téglagyári szarmata temető egyik női sírjában római katonai öv csatjának kettős pecke szolgált nyaklánc csüngőjével (közöletlen).

15. VADAY 1988–89. 21. t. 4, 8. Kat. 34. Ezen a lelőhelyen több, szokványos kereskedelmi árunak nem tekinthető lelet is volt: arany pecsétyűrű, lószerszám csüngője és római karperec.

16. A lelet közlése: THOMAS 1972.

17. A katonai szempontról fontos, római meg szállású pontokon a hasonló tárgyak lehetnek kereskedelmi árucikkek is.

18. THOMAS 1972. 78.

19. THOMAS 1976.

20. Ha mégis átkerültek a barbárokhoz, a legtöbb esetben csonkolták ezeket, pl. a hagymagombot letörték, még a csonkját is lereszelték: pl. Zagyvarékas: VADAY 1974–75. Bácsstopolya-Bánkertén egy ezüstözött bronz hagymafejes fibula került elő, melynek a fejen lévő gombját eltávolították, a törés nyomát eldolgozták (Szekeres Ágnes szíves szóbeli közlése, amelyet ezúton is megköszönök). Az Alföld legdélebbi részén, a Bácskában és Nyugat-Bánátban, valamint az észak-alföldi határvidéken fordulnak elő csonkoltatlan hagymafejes fibulák az i. sz. IV. században, de ezek feltehetően nem köthetők kereskedelemhez, hanem az intenzív római jelenlétnek. Ezt részben a szarmata behatolások, illetve az azt követő időszak eseményei, részben az É–ÉK-i határ és a szarmata sáncnak a védelme indokolta. A hagymafejes fibulák csonkolására lásd BARKÓCZI 1994–95.

21. Ebben a korai időszakban még nem divat a fibula viselet a szarmaták között a Kárpát-medencében.

22. STANCIK 1975. 91., Abb. 91.; VADAY 1988–89. 129., Kat. 307.

23. VADAY 1988–89. 129., 589. jz.; STANCIK 1975. 21.; DOBROVITS 1954. 1–22.

24. VADAY 1988–89. 129., Kat. 216., Tab. 3., 591–592 jz.

25. LAKATOS 1960. 228–231. A Szekszárd környéki egyiptomi szobrocskákból a tartomány és a barbaricum közti kereskedelmi kapcsolatra vagy szarmata betelepítésre következtetett. Ez azonban nem helytálló, egyrészt az általa idézett szobrocskák többsége ismeretlen lelőhelyű és feltehetően műkereskedők révén jutott a múzeumba, vétel útján.

26. VADAY 1986.; DINNYÉS 1991.

27. Ezek feltehetően nem minősíthetők zsákmánynak, miután előkerülési helyük egybeesik a római katonai érdekeltségű építményekkel, stratégiaileg fontos pontokkal.

28. A méccsessel: VADAY 1988–89. Kat. 379., 121. t. 5. együtt egy római horpasztott falu edény: VADAY 1988–89. 121. t. 4. és egy római agyagkancsó is nyilván van tartva: VADAY 1988–89. 121. t. 3.

29. Ez viszont arra mutat, hogy a háztartásban, étkezésre és világításra inkább az állati zsiradékot használták, mint a növényi olajat.

30. Ráadásul közülük a legtöbb ismeretlen előkerülésű darab, nem kizárt, hogy máshonnan, római területről kerültek be a múzeumokba!

31. VADAY 1988–89. Kat. 342. 109. t. 7.

32. Lelelőhelye: Szentés-Pönköchát

33. KŐHEGYI 1969.

34. Az időszakos téli, nyári szállásoknak mind a mai napig ugyanis nincs régészetileg megfogható nyoma. A későbbi időszakból is főleg sírok anyagából dolgozott korábban a régészeti kutatás.

35. Pontosabban telep részletek.

36. A barbaricum tudatos telepkutatása az 1970-es évektől indult csak meg, a korábban előkerült telepészletek kicsik, közlésük nem a teljes leletanyagra terjedt ki, csak a publikáló által fontosabbnak és jellegzetesebbnek tartott anyagot mutatta be. Éppen ezért mennyiségi és minőségi analízisre e közlemények alkalmatlanok, legfeljebb tendenciát jelezhetnek.

37. Ekkor alakult ki az a határvonal, amely egészen az i. sz. IV. század utolsó harmadáig, a hunok elől menekülő keleti népek inváziójáig Sarmatia területét ölelte körül.

38. Ezeknél sem biztos, hogy a helyi kereskedelem útján kerültek a szarmatákhoz, miután Keleten is beszerezhetők, ahonnan a Kárpát-medencébe bevándoroltak.

39. Így a szarmatákat nyugatról Pannonia, délről Moesia, keletről pedig Dacia erős katonai vonallal védett római tartományai fogják körül U alakban.

40. PTOLEMAIOSZ III. 7. 2.; SEBESTYÉN 1926. 144.; FITZ 1962. 70.; BALLA-TÓTH 1968A. 69.

41. Ezeket a városokat Partiszkon, a mai Szeged kivételével mind a mai napig nem sikerült régészetileg meghatározni. A leírás szerint a település ott fekszik, ahol a Marisus (Maros) beleömlik a Tiszába.

Partiszkon fekvése tehát egyértelműen meghatározza, hogy a II. század első évtizedeinél nem lehet korábbi, mert addig a jazigok nem lépték át a Tisza vonalát.

42. Erre STRABÓN VII. 3. 13. Ez az út már az őskorban is összeköttetést jelentett a nyersanyagban gazdag Erdély és az Alföld között. Maros vízi úrtal is számolni lehet: MÓCSY 1962. 667. A korábbi irodalommal.

43. SEBESTYÉN 1926. 145., 148.

44. Daciai csapatfelügyeletre többek között: SEBESTYÉN 1926. 138.; GABLER 1968. 212. stb. Ez a katonai felügyelet adott módot arra, hogy félreértelmezve a római jelenlétet a román kutatók egy része a Marostól délre eső területet egészen a Tiszáig Dacia provincia részeként tüntette fel.

45. Másik feltételezés, hogy Intercisából (Dunaiújváros) indult ki ez az út. Valószínűbb azonban, hogy Lugio (Dunaszekcső) az út kiindulópontja. A Duna bal partja a Csepel-sziget északi végéig mocsaras, s az év legnagyobb részében járhatatlan volt. Lugio alatt a Duna több ága miatt szintén nehézkes volt az átkelés, Ad Miliare alatt pedig újabb mocsárvidék húzódik a római területen is, az ún. Volcae Paludes, egészen a Száva torkolatáig.

46. Szegedi feliratra: SEBESTYÉN 1926. 153.; ALFÖLDI 1935. 128.; GOSTAR 1951. 169.; MÓCSY 1962. 667.

47. LAKATOS 1964–65. 65.; LAKATOS 1965. 91.

48. Lásd *interpres Sarmatarum* és *interpres Germanorum* feliratait: CIL III. 14349 és CIL III. 10505.; NAGY 1942. 380.

49. ALFÖLDI 1942C. 760., 36. kép.

50. Pető 1973. 121. Római fegyver- és eszközelet került elő a Rákos-patak mellett, a református templomnál.

51. KUZSINSZKY 1934. 200., Nr. 372.

52. CIL III. 3617. Ez jelzi, hogy az utakat a stratégiailag fontosabb térségben a római katonaság felügyelte.

53. SZILÁGYI 1949.

54. Ennek az útnak a katonai fontosságát jelzi, hogy a IV. században emellett épült ki az ún. szarmatarómai sánc, közismert nevén az Ördög- vagy Csörsz-árok.

55. Természetesen Dacia is részt vett az északi kereskedelemben, de a távolabbi nyugati római tartományokból érkező áruk továbbításában és elosztásában nem lehetett – már csak földrajzi helyzete miatt sem – meghatározó szerepe.

56. FITZ 1963–64. 82.; GABLER 1975. 89.

57. GABLER 1975. 89.; SALAMON 1960. 145.

58. FITZ 1963–64. 81.

59. A Parlament építésekor előkerült római leletek sugallják, hogy itt is nevezetes pont lehetett a római korban.

60. Ugyanis a velük szemben lévő oldalon a római erőd maradványai kerültek elő.

61. NAGY 1942. 380.; FITZ 1963–64. 81.

62. SOPRONI 1958. 42.; GABLER 1975. 89.

63. Ebben a körzetben ugyanis sűrűsödnek a római leletek.

64. NAGY 1946. 85.; FITZ 1963–64. 82.; GABLER 1975. 89.

65. Római padlótegélák, bronz *stilus*, bronz szobrok és edények, valamint pénzek kerültek elő.

66. BALLA 1962. 188.

67. DAICOVICIU 1937–40. 323.

68. BALLA-TÓTH 1968B. 129.; GABLER 1975. 89.

69. BARKÓCZI 1957. 514.; FITZ 1963–64. 82.; GABLER 1975. 89.

70. FITZ 1963–64. 82.; MÁRGHITAN 1974.; GABLER 1975. 89.
71. CIL III. 12018.
72. GOSTAR 1951. 169.
73. Pl. CIL III. 1385.
74. CIL III. 7853 = ILS 1860.
75. Pl. Bologában került elő egy római sírkő, amelyet Q. Attilius Primus centurionak állítottak, aki tolmácsként is szolgált, majd a katonaságtól történt elbocsátása után veterán katonaként kereskedő (*mercator*) lett. Nyelvtudása feltehetően megkönnyítette a barbárokkal való kapcsolatát. Kereskedői tevékenysége a barbár quadok földjét érinthette. Lásd erre KOLNÍK 1978. 61–75., Abb. 6.
76. Határtartományoknál – mint Pannoniánál is – a katonaság ellátása, a más, távolabbi provinciákból áthelyezett csapatok utánpótlásának és ellátmányának biztosítása módosítja a kereskedelmi képet. De ugyanez érvényes akkor is, ha áttelepülések vagy betelepítések játszódnak le, vagy más tartományok kereskedői jelennek meg az adott térségben.
77. PETRIKOVITS 1985. 321.
78. Itt már kronológiai eltérés van a birodalmi kereskedelmi fázis ideje és a szarmata barbaricum kereskedelme között.
79. Szolnok–Szandaszőlős, Netovább csárda, Hortobágy-híd, Felsőpusztaszer: MARÓTI-VADAY 1979–80.
80. Itt kezdődik a szarmata kereskedelem második fázisa, a római kereskedelmi periódizációhoz képest pár évtizeddel később.
81. Ez nemcsak a terra sigillatára érvényes, hanem az egyéb áruajtákról is elmondható.
82. Ez a tendencia elsősorban a IV. sz. második harmadától mutatkozik a térségben.
83. Nemcsak a barbaricum katonai építkezések térségében jelentkezik ez, hanem a Duna bal partján, ahol a jobb parti római erődítményekkel szembeni partszakaszokon, a transcastrumi területeken a barbárok is részt vehettek a limes védelmében. Erre utal a Duna mentén egyes szarmata törzsek elnevezése is: Amicenses, illetve Picenses a IV. században.
84. Ezeket tehát figyelembe kell vennünk egy-egy lelőhely elemzésénél, mint egyedi jellegzetességeket.
85. Dacia inkább északra tarthatott fent kereskedelmi kapcsolatot a germán vidékkel.
86. Az előállított gyöngyfajták csak szórványosan fordulnak elő a tartományban, a szarmatáknál viszont igen nagymennyiségben kerülnek elő a feltárások során.
87. Pl. a Karas betorkollásánál, ahol a középkori erődítménynek volt római előzménye is. Lásd legutóbb BARACSKI 1995.
88. A korai, keleti eredetű barbár pénzekon feltűnik az érmék hátlapján a Hold-csillag asztrális szimbóluma. Erre lásd VADAY 1988–89. 47., 2. t. A későbbiekben a körirat értelmetlen olvasatú, egyszerű J vagy O írásjegyekből áll.
89. Előállítási technikájuk azonos a római pénzekével!
90. Ugyanez mondható el a keleti szarmaták kereskedelméről is.
91. Az utóbbi években a barbaricum római pénzek nem pénzforgalmi értelmezése a germán barbaricum területén is felvetődött.
92. Sokáig nem is nagyon tudta értelmezni a kutatás azt a jelenséget, hogy szarmata rítussal eltemetett, egyébként csak szarmata eredetű tárgyakat tartalmazó sírokban miért tűnik fel dák edény a sír mellékleteként.
93. MARÓTI-VADAY 1979–80.
94. Pl. egy Hadrianus-kori Szeged környéki szórvány hordóedény bizonyítja.
95. VADAY-SZŐKE 1983. Endrőd–Szujókeresztről két példány is.
96. Szolnok–Szandaszőlősről VADAY 1988–89.

97. VADAY 1988–89. Törökszentmiklósról, illetve GYOMA 133.
98. VADAY 1988–89.
99. A gyakorlatban ez később egy-egy lelőhely anyagán is beigazolódott: VADAY In.: GYOMA 133., ÚJHARTYÁN.
100. GABLER–VADAY 1992. 89–96.
101. GABLER–VADAY 1986. 32., 34.; GABLER–VADAY 1992. 133–148., Abb. 4.
102. Elsősorban a szórvány anyag alapján, ami éppen az anyag jellege miatt csak tendenciát jelentett.
103. ÚJHARTYÁN
104. GYOMA 133., 135.
105. HORVÁTH F. In.: Kompolt 14.
106. Természetesen a terület régészeti kutatótsága és publikáltsága is látszik az elterjedési térképen, talán ez indokolja a bácskai rész laza lefedettségét, s a bánáti lelethiányt.
107. Pl. egy kunszentmártoni mázas korsó: VADAY 1988–89. Kat. 190., 159. t. 1.; Szabadkán két sírban egy-egy sárga mázas *mortarium* stb.
108. Legutóbb összefoglalóan GABLER–VADAY 1986. 67–69.
109. Ezek azonban a keleti területeken is megtalálhatók, tehát egyáltalán nem bizonyítható, hogy Pannoniából került az Alföldre.
110. A hagymafejes fibulák jelentéstartalma, ahogy említettük feltehetően kizárja a kereskedelmi tevékenységet.
111. VADAY 1988–89. 125–126. A korábbi irodalommal.
112. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993.
113. Itáliai eredetűek, s már a II. század elejétől megtalálhatók a barbaricumban.
114. VADAY 1995–96. 400. sír.
115. Szada, Bereg, Jászberény, Kőbánya, Mogyoród, Tápiószele, Alsódabas, Apátfalva, Versec. Elsősorban RADNÓTI 1938.; PÁRDUCZ 1931.
116. Az i. sz. I. századra keltezhető sírokban eddig még nem volt üvegedény.
117. Ez egyrészt az üveg törékenységevel, drágaságával, másrészt az elégtelen feltárási módszerrel magyarázhatjuk.
118. DINNYÉS 1991.; VADAY 1985B. a keletről hozott anyagra, zsákmányra VADAY 1988–89. 181., Kat. 99., Taf. 38. 55–6.
119. VADAY 1988–89. 181., Kat. 206.
120. Pl. egy ún. Merkur palack töredék: VADAY 1988–89. Kat. 158., 51. t. 2.
121. Pl. a hunkori jászalsószentgyörgyi csiszolt üvegpohár: VADAY 1988–89. Kat. 21., 13. t. 4., vagy az ún. Kowalk típusú ugyancsak csiszolt üvegpoharak: VADAY 1994.
122. Görög és római pénzek egyaránt.
123. A sírokban halotti obulusként, ékszerként fordulnak elő, a telepeken is csak elvéve fordul elő egy-egy darab. Történetileg nem értelmezhetők árucikként a barbaricumban elrejtett éremkincsek és az i. sz. IV. sz. folyamán első sorban az Ördög-árok körzetében előkerült pénzek.
124. VADAY 1988–89. 186–188.
125. Ezt jelzi az is, hogy a II. századi római ezüstpénzek igen gyakran kerülnek elő még IV. század végi leletkörnyezetből is.
126. Törökszentmiklós: VADAY 1985A.
127. Lásd erre BIRÓ K.: In.: KOMPOLT 14.
128. Ez a szerves anyagokból készült tárgyakra jellemző a csont kivételével, amelyek a Kárpát-medence talajtani adottságai miatt csak igen ritkán maradnak meg, pl. fa, bor, gabonafélék, egyéb élelmiszerek.
129. SEBESTYÉN 1926. 148.

130. BALLA-TÓTH 1968B. 119.
131. BARTOSIEWITZ L. In.: KOMPOLT 14.
132. A szarmata régióhoz közelebb.
133. NEUMANN 1967. 36.
134. BÖKÖNYI 1974. 227.; VISY 1977. 27.
135. BÖKÖNYI 1989.
136. SOPRONI 1980. 46. A korábbi irodalommal, illetve a vitákkal.
137. A pfaffenhofeni áruk keltezése alapján.
138. Egyes feltételezések szerint szír katonaság Ulcisia Castrában (Szentendrén) is teljesített katonai szolgálatot.
139. Castellum Vermania–Isnyből: BENECKE 1994. 328.
140. A hajót nem tudták kiemelni, így közelebbit nem tudunk róla.
141. VADAY 1988–89. 158–160. A részletes irodalommal.
142. A *ludus Sarmaticus* ezt látszik alátámasztani, bár az a másik lehetőség sem zárható ki, hogy a szarmaták feletti győzelem öröme tartott cirkuszi játékokban a szarmata hadifoglyok nyújtottak látványosságot a római nép számára.
143. A markomann háborúkat lezáró békeszerződésben a foglyok visszaadására kötelezi őket a császár.
144. Szolga szarmaták és szabad szarmaták.
145. Elgondolkodtató azonban, hogy használtak másik megnevezést is a harcolókra: *Limigantes*-t és *Arcaragantes* -t. Valószínűbb, hogy a Sarmatae Servi nem rabszolga, hanem leigázott szarmata törzset takar.
146. GYOMA 133., KOMPOLT 14. római import anyaga 1% körül mozog. Feltehetően ez a százalékos érték csak a tartomány közvetlen közelében lehet esetenként magasabb, ahol a kishatárforgalom miatt élénkebb a piaci tevékenység. Ezt jelzi az újhartyáni telep is, ahol a tartománytól távolabb eső telepekhez képest több a római anyag, de még így sem éri el a 3%-ot.

Havassy Péter

KATALÓGUS

ARANYTÁRGYAK

1. Nyakpereg (torques)

I. sz.

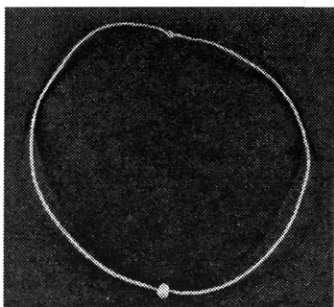
Arany, négyszögletes átmetszetű, vége felé elvékonyodó, egyenetlenül csavart huzal. Záródása két kampós megoldású. Közepére egy kis, gömbölyű, finom erezéssel tagolt fehér üveggyöngyöt fűztek.

Átm.: 15–17,1 cm

Újszilvás–Gólyajárás (Pest m.)

KLM. Ltsz.: 93.1.1.

Irod. TARI 1994. 259–260., 3. kép 3.

Kat. 1.

2. Állat(ló)fej

I. sz.

Arany, lemezből domborított, erősen stilizált állatfej, éles fejtengely, szem és fülkontúrokkal. A szemnyílást és a fület eredetileg berakásokkal díszíthették.

7,4 x 1,9 x 1,35 cm, súly: 4,89 g

Dunaharaszti–Laczkó Béla portája (Pest m.)

MNM. Ltsz.: 17.1948.3.

Irod.: H. VADAY 1989A. 129–136.

3. Állatábrázolásos, tamgás lemez

I. sz.

Arany, a keskeny, keretelt lemezen egyvonalban három, balfelé futó farkasalakot ábrázoltak, amelyeknek szemét és füleit berakással hangsúlyozták. Az utolsó két farkasnak a bordái is látszanak. A lemez bal végére két, 1 mm átmérőjű ráforrasztott aranydrótból formált tamgát

helyeztek, amelyet totemállat, s egyben törzsi jelként használtak. Valószínűleg keleti, Pontus vidéki ötvösmunka.

16,6 x 1,5–1,7 cm, súly: 6,85 g

Dunaharaszti–Laczkó Béla portája (Pest m.)

MNM. Ltsz.: 17.1948.1.

Irod.: H. VADAY 1989A. 129–136.

4. Cikádaformájú lemezek

I. sz.

Arany, a két – közel egyforma – cikádaformájú lemez szélein préselt, rovátkolt szegélydísz fut körbe. A stilizált szárnyak és a fej világosan felismerhetők.

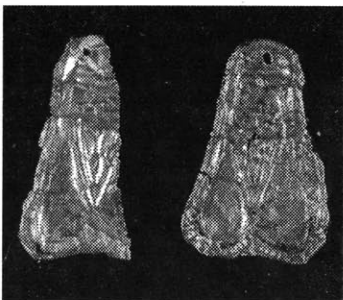
M.: 2,1x1,2cm, ill. 2,1x0,7 cm

súly.: 0,32 g

Átány (Heves m.)

MNM. Ltsz.: 29.1936.1.

Irod.: PÁRDUCZ 1941. 20.

Kat. 4.

5. Miniatur vödör

I. sz.

Arany, a granulációval díszített felületű vödörkének átívelő, ma szabadon mozgó füle van. A leletet egy gyermekcsontváz mellett találták.

0,9 x 0,5 cm

súly: 2,42 g

Átány (Heves m.)

MNM. Ltsz.: 24.1936.1.

Irod.: PÁRDUCZ 1941. 20., 9. t. 54–59.

6. Nyakpereg

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany, négyzetes keresztmetszetű, többszörösen megcsavart drótból készült. Mindkét vége kam-

póban végződik. Szabálytalan alakú.

H.: 42 cm, átm.: 0,11 cm

Füzesabony–Kettőshalom (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.1.2.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.; KŐHEGYI
1982. 305.

7. Csüngő

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany, félhold alakú, peremes szegélyű, kék
üvegbetétes rekeszekkel díszített. Bordázott
függesztőfüle van.

2 x 2,3 cm

Tenk–Homokbánya (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.2.1.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.; KŐHEGYI
1982. 303

8. Csüngő

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany, félhold formájú, üvegbetétes rekeszekkel.

Átm.: 2,4–2,05 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő, 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.38.

Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 8.

9. Fülbevalópár

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany, hurkos-kampós végű, kék üvegbetétes
rekeszekkel és granulációval díszített.

Átm.: 3,1 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő, 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.1., A.97.3.2.

Irod.: FARKAS 1998.

10. Fülbevalópár

I. sz. vége–II. sz. eleje

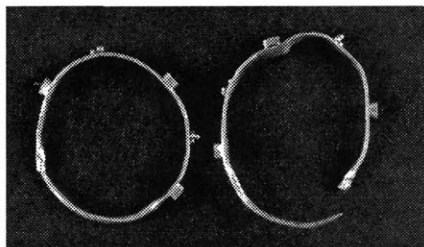
Arany, egymásba csúsztható végű, kék üvegbetétes rekeszekkel és granulációval díszített.

Átm.: 2,5 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő, 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.36., A.97.3.37.

Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 10.

11. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (10 db), hatszirmú virág alakú, préselt.

Átm.: 1,6 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő, 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.3.

Irod.: FARKAS 1998.

12. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

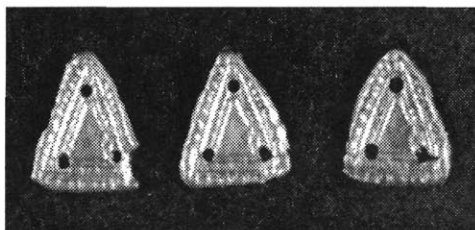
Arany (15 db), egyenlőszárú háromszög
alakú, préselt.

M.: 1,06 cm, alap: 0,7 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő, 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.4.

Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 12. részlet

13. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (6 db), rombusz alakú, préseléssel készült lemezek, melyek peremét borda díszíti.

1,4 x 0,65–0,80 cm

Füzesabony–Kettőshalom (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.1.3.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44., KŐHEGYI 1982. 305.

14. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (2 db), lekerekített sarkú, négyszög alakú, közepén a kerek, kiemelkedő mezőből induló 4 szírom díszíti.

1,1 x 1 cm

Tenk–Homokbánya (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.2.2.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44., KŐHEGYI 1982. 303.

15. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (14 db), háromszög alakú préselt lemezek, melyeket vízszintesen futó bordák díszítenek.

M.: 1 cm, sz.: 0,4–0,5 cm

Tarnaméra–Urak-dűlője (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 66.5.6.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.; KŐHEGYI 1982. 326.

Kat. 15.

16. Ruhadíszek

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (2 db), vékony lemezből préselt, a kerek kiemelkedő mezőhöz csatlakozó 4 virágszírom díszíti.

1 x 0,8 cm

Füzesabony–Kettőshalom (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.1.13

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.

17. Gyöngyök

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (2 db), henger alakú, bordázott díszítésű.

H.: 1,1–1,2 cm, v.: 0,3 cm

Tarnaméra–Urak-dűlője (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 66.5.6.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44., KŐHEGYI 1982. 326.

18. Gyöngyök

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (2 db), henger alakú, bordázott díszítésű.

1,3–1,6 x 0,4–0,8 cm

Tenk–Homokbánya (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.2.3.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.; KŐHEGYI 1982. 303.

19. Csövecskék

I. sz. vége–II. sz. eleje

Arany (5 db), vékony bordázott préselt lemezből összehajlított.

Átm.: 0,4–0,35, h.: 1,4 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.39., A.97.3.43.

Irod.: FARKAS 1998.

20. Diocletianus aureusa

284–305

Arany, ékszerként való használata miatt az érme a jobb szélén átfúrt.

Átm.: 1,1 cm

Tiszanagyfalu (SZSZB. m.)

JAM. Ltsz.: Arany 20.

21. Constantinus aureusa

293–295

Arany, ékszerként való használata miatt a két szélén átfúrt.

Átm.: 1,1 cm
Ibrány (SZSZB. m.)
JAM. Ltsz.: Arany 113.

EZÜSTTÁRGYAK

22. Horgonyfibula

II. sz.

Ezüst, feje bikafej alakú, az orr részéről valamilyen figura letört. A tűt tartó gerincén, hosszának középvonalaiban zeg-zug minta van. A fej felől, a bika orránál kacsacsőrös madáralak, alsó végén le-kerekített koponyájú emberarc látható. A háromszög alakú tűtartó rész takarólapján fenyőághoz hasonló vonalakból aszimmetrikus négyzetgekből álló hálóminta van. A rugót borító lemez két végén is volt valamilyen dísz, csak a forrasztás nyoma látszik.

H.: 8,55 cm, m.: 5,6 cm, súlya: 70 g

Szarvas-23. lh., 9. sír (Békés m.)

TSM. Ltsz.: 96.87.1.

Kat. 22. részlet

23. Lunula

II. sz.

Ezüst, félhold alakú, gömbös rátétekkel.

Átm.: 2 x 1,6 cm

Szeged-Csongrádi út, 25. sír (Csongrád m.)

MFM. leltári szám nélküli.

Irod.: VÖRÖS 1981. 128.

24. Fülbevaló

II. sz. vége-III. sz.

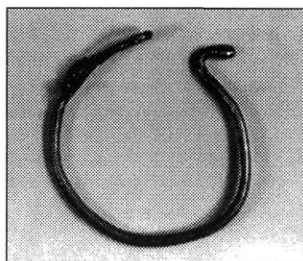
Ezüst, huzalból hajlított, hurkos-kampós záródással.

Átm.: 2,7 cm

Tiszavasvári-Városföldje-Jegyzőtag, 7. sír (SZSZB. m.)

JAM. leltári szám nélküli.

Irod.: ISTVÁNOVITS 1990. 85., II. t. 2-3.

Kat. 24.

25. Gyűrű

II. sz. vége-III. sz. eleje

Ezüst, bekarcolt fenyőmintával.

M.: 0,9x1,9 cm

Tiszavasvári-Városföldje-Jegyzőtag, 7. sír (SZSZB. m.)

JAM. leltári szám nélküli.

Irod.: ISTVÁNOVITS 1990. 85. II. t. 5.

26. Fülbevalópár

IV. sz. vége-V. sz. eleje

Ezüst, huzalból hajlított, tekerces díszítésű, hurkos-kampós záródású, egyik fele hiányos.

Átm.: 3,6, 3,8 cm

Szeged-Szőreg-Homokbánya, sírlelet (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 86.1.9.

Irod.: VÖRÖS 1986. III. t. 1-2.

27. Nyakperec

IV. sz. vége-V. sz. eleje

Ezüst, tordfirozott ezüsthuzalból formált féltorques.

Átm.: 14,7 cm

Szeged-Szőreg-Homokbánya, sírlelet (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 86.1.10.

Irod.: VÖRÖS 1986. III. t. 4.

28. Karperec

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Ezüst, lemezből hajlított, közepén kerek taggal.

Átm.: 4,9–6,9 cm

Szeged–Szőreg-Homokbánya, sírlelet
(Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 86.1.12.

29. Korongfibula

IV. sz. vége–V. sz. eleje

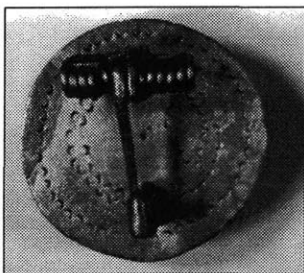
Ezüst, fedlapján narancs színű üvegbetéttel.

Átm.: 3,8 cm

Tiszadob–Sziget, 19. sír (SZSZB. m.)

JAM. Ltsz.: 95.516.3.

Irod.: ISTVÁNOVITS 1993. 9. kép 2.

Kat. 29. hátoldal

30. Gyűrű

IV. sz. vége–V. sz. eleje

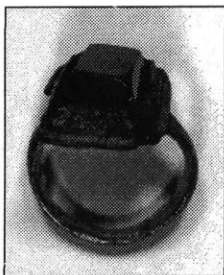
Ezüst, szegletes fejjel, borostyán betéttel, kissé sérült.

Átm.: 2,1 cm

Tiszadob–Sziget, 19. sír (SZSZB. m.)

JAM. Ltsz.: 95.516.13.

Irod.: ISTVÁNOVITS 1993. 9. kép 6.

Kat. 30.

31. Piperekészlet

V. sz.

Ezüst, három részből (fültisztító, szőröcsipesz, körömtisztító) álló, karikára fűzött, csavart és keresztmintás díszítéssel.

H.: 6,5 cm, 9,6 cm, 9,6 cm

Kiskundorozsma–Kenyérváródomb, sírlelet
(Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 82.6.4.

Irod.: VÖRÖS 1986. IV. t. 1, 3.

32. Ezüsttükör

V. sz.

Ezüst, középső füles ún. nomád ezüsttükör. Hátlapja két koncentrikus domború kör között 16 sugárral díszített.

Székely (SzSzB. m.)

Átm.: 5,9 cm

JAM. Ltsz.: 64.1133.1.

Irod.: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 32.,
8. t. 2.

VASTÁRGYAK

33. Kard

I. sz.

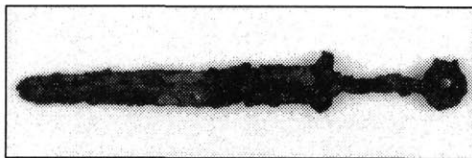
Vas, gyűrűs markolatnyújtványú, rövidkeresztvasú, fahüvelyben, a penge lemezesen szétvált. (A kardhoz tartozó kést és a kardcsüngőjét lásd lejjebb.)

H.: 42,4 cm

Újszilvás–Gólyajárás (Pest m.)

KLM. Ltsz.: 93.1.4.

Irod.: TARI 1994. 259–260., 2. kép 2.

Kat. 33.

34. Kés

I. sz.

Vas, egyélű, ívelt hátú, átlós irányban fale-nyomattal. Az előbb ismertetett kard hüvelyéből került elő.

H.: 12,2 cm

Újszilvás-Gólyajárás (Pest m.)

KLM. Ltsz.: 93.1.3.

Irod.: TARI 1994. 259-260., 2. kép 3.

Kat. 34.

35. Szelence

I. sz. vége-II. sz. eleje

Vas, hengeres formájú, félig zárt.

M.: kb. 3 cm, átm.: 2,7 cm

Füzesabony-Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.52.

Irod.: FARKAS 1998.

36. Ásók

II. sz. vége-III. sz.

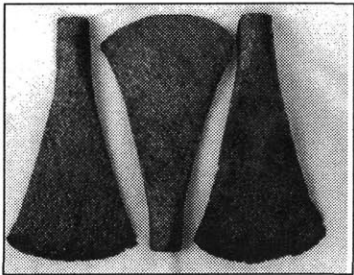
Vas (7 db), legyező alakú, köpűs.

H.: 36 cm, sz.: 18 cm

Nyíregyháza-Oros-Kónya-dűlő (SZSZB. m.)

JAM. Ltsz.: 65.435.1-7.

Irod.: PETŐ 1971. 29-34.

Kat. 36. részlet

37. Csiholó, kés és penge

II-IV. sz.

Vas, hosszúkás összekorrodált tárgya kegyüttese.

H.: csiholó 7,6 cm, kés 7,8 cm, penge 4,9 cm

Gyoma-Egei halom, 30. sír (Békés m.)

MMM. Ltsz.: 91.9.76.

38. Szekercefej

III-IV. sz.

Vas, aszimmetrikus éllel, oxidálódott.

M.: 11,6 cm

Dunaharaszti, 1. sír (Pest m.)

MNM. 1948.1.1.

PÁRDUCZ 1950. 28., 86. t. 1.

39. Olajmécses

IV. sz. utolsó harmada-V. sz. első harmada

Vas, római, csónak alakú, ívelt füllel.

M.: 11 cm, h.: 15,5 cm

Szentes-Berekhat, 1. gödör (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.219.1.

Irod.: KŐHEGYI 1969. 99., 3. kép

40. Olajmécses

IV. sz. utolsó harmada-V. sz. első harmada

Vas, római, csónak alakú, ívelt füllel.

M.: 5,7 cm, h.: 13 cm

Szentes-Berekhat, 1. gödör (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.219.2.

Irod.: KŐHEGYI 1969. 99., 3. kép

41. Pajzsdudor

IV. sz. vége-V. sz. eleje

Vas, kúp alakú, alján körbefutó kiálló peremmel, melyen hat, felerősítést szolgáló lyuk van. Tetejét bronzlemez fedí.

M.: 12,2 cm, átm.: 16 cm, perem sz.: 2,8 cm

Csongrád-Berzsenyi utca, 4. sír (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 73.1.2.

Irod.: PÁRDUCZ 1963. 20., 3/9., 4/8 t.;

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1992. 48., 3. kép.

42. Nyílhegyek

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Vas, erősen korrodált. Három rombusz alakú, tüskés és egy lapos, levél alakú.

H.: 4,1 cm, 4,6 cm és 4,4 cm

Csongrád–Kenderfőldék, 128. sír (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 85.2.7.

Irod.: PÁRDU CZ 1963. 50.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 9., 2. kép 11.

43. Kard

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Vas, kétélű.

H.: 94,5 cm, sz.: 6,2 cm

Tápé–Malajdok-B. 5. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.222.2.

Irod.: PÁRDU CZ 1941. 113–114., XXVIII. t. 5.

44. Lándzsa

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Vas, köpűs levél alakú pengével. H.: 35,7 cm

Csongrád–Berzsenyi utca 4. sír (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 73.1.2.

Irod.: PÁRDU CZ 1963. 20., 3/9., 4/8. t.;

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR

1995. 13., 3. kép 7.

45. Lándzsa

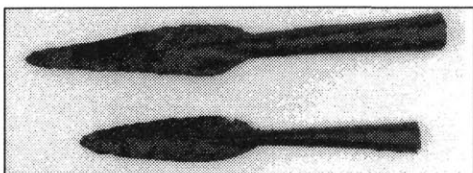
IV. sz. vége–V. sz. eleje

Vas, levél alakú, középső bordás, köpűs.

H.: 35 cm

Lelőhelye ismeretlen.

TLM. Ltsz.: 85.1.6.

Kat. 45., 46.

46. Lándzsa

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Vas, levél alakú, középső bordás, köpűs.

H.: 28,9 cm

Csongrád–Kenderfőldék, 137. sír (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 85.2.16.

Irod.: PÁRDU CZ 1963. 52.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 14., 6. kép 4.

47. Kard

IV. sz. vége–V. sz.

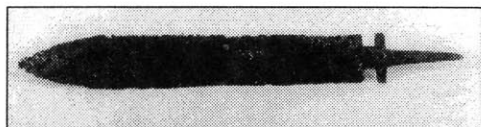
Vas, markolata ovális metszetű fa, hüvelye túlnyúlik a kard hegyénél, végét 2 cm széles széto mló vaspánt zárja, közvetlenül a markolata alatt a vasba oxidálódva bronzcsat.

H.: 87 cm, sz.: 5,5 cm

Sándorfalva–Eperjes-Ívótavak 5. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 85.2.28.

Irod.: VÖRÖS 1982–83. 140–144., VI. t. 3.

Kat. 48.

48. Kard

V. sz.

Vas, rövid, kétélű, kereszt alakú markolattal, a pengét sekély vércsatorna tagolja.

H.: 49,2 cm

Jászberény–Szőlő-dűlő 4. sír (JNSZ. m.)

MNM 1.1930.7

Irod.: PÁRDU CZ 1959. 318., 22. t. 1.

49. Csikózabla

V. sz.

Vas, nagykarikás. 2 db.

M.: 10,2x9,7 cm

Tiszavasvári–Városföldje-Jegyzőtag, 7. ház (SZSZB. m.)

JAM. Ltsz.: 87.137.158.

Kat. 49.

50. Victoria szobra

I. sz.

Bronz, a klasszikus szépségű, technikailag tökéletesen kivitelezett Victoria-szobor a világmindenséget szimbolizáló glóbuson lebeg, amelynek felületén nyolc csillagábrázolás utal az égboltra. Jobb lábával a glóbuson áll, míg hátul lévő bal lábának csak a nagy uja érinti gyengéden a gömb felszínét. Vállmagasságban előrenyújtott jobb kezében eredetileg győzelmi koszorút, leeresztett, kissé hátra tartott bal kezében pedig pálmaágat tartott. Mindkét, külön applikált attribútum mára elveszett. Feje és nyaka a test tengelyéhez igazodik. Haja közepén elválasztva, mindkét oldalon megcsavarva fut hátra, ahol egy kis kontyba van összefogva. A fejtető jobb és bal oldalán a haj egy-egy megcsavart fűrtbe rendezett. Az ornyereg és a homlok azonos vonala klasszikus arcélt kölcsönöz az istennőnek. Szemei kissé jobbra, felfelé tekintenek, pupilláját eredetileg ezüstberakással hangsúlyozták. Victoria mell alatt összefogott, vállait szabadon hagyó chitont visel. A lebegő ruházatot szemből fújó szél tapasztja alakjához. Finom vonalvezetésű szárnyainak tollazata gondosan elrendezett, finoman cizellált. A szobornak csak az esztergált bázisa őrződött meg. (Az elveszett oszlopfőt ma egy sematikus, fából készült talpazat helyettesíti.) A szobor teljes felületét homogén sötétzöld patina borítja, eredetileg azonban ezüstszobor hatását keltő féhérfémme bevonattal látták el. A zsákmányként a barbaricumba hurcolt Victoria-szobor egy leégett szarmata ház omladéka közül került elő. A kunyhót valószínűleg egy római büntethadjárat során gyűjtötták fel.

M.: talpazattal 27 cm, anélkül 21,9 cm

Akasztó-Döbrögepuszta (BK. m.)

MNM. Ltsz.: 65.4.1.

Irod.: B. THOMAS 1972. 57–81.

51. Sarnírfibula

I. sz.

Bronz, római, a kengyel kereszt alakú, széttört csuklós tűvel, rövidebb szárait 1–2 gömb zárja le, és három hosszanti borda tagolja. Alsó részét szintén három borda díszíti. A lábat gomb végződés zárja.

3x2 cm

Újszilvás–Gólyajárás (Pest m.)

KLM. Ltsz.: 93.1.2.

Irod.: TARI 1994. 259–260., 3. kép 1.

52. Tükör

I. század vége–II. század eleje

Ónozott bronz, kerek, egy darabja kitört, kissé domború, előlapján félkör alakú bemarás.

Átm.: 7 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.7.

Irod.: FARKAS 1998.

53. Tű

I. sz. vége–II. sz. eleje

Bronz, kampós végű.

H.: 3,3 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.44.

Irod.: FARKAS 1998.

54. Karperec

I. sz. vége–II. sz. eleje

Vékony bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű.

Átm.: 6,8 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.48.

Irod.: FARKAS 1998.

55. Karperec

I. sz. vége–II. sz. eleje

Bronzhuzalból, végei egymásra csavarodnak.

Átm.: 6 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.57.

Irod.: FARKAS 1998.

56. Tükör

I. sz. vége–II. sz. eleje
Ónozott bronz, kicsi, szabályos kerek.
Átm.: 4,2 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.58.
Irod.: FARKAS 1998.

57. Tű

I. sz. vége–II. sz. eleje
Bronz, kampós végű.
H.: 2,8 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.5.
Irod.: FARKAS 1998.

58. Övveret

I. sz. vége–II. sz. eleje
Bronz, római, öntött, domború felszínű, korsó alakú palmettába végződő alján töredékes, tetején felerősítést szolgáló lyukkal.
5,5 x 1,5 cm
Lelőhelye ismeretlen.
MMM. Ltsz.: 52.963.1
Irod.: BKRT. I. 31.

59. Tű

I–II. sz.
Bronz, kampós végű.
H.: 3,5 cm
Szeged–Felsőpusztaszer, 24. sír (Csongrád m.)
FM. Ltsz.: 53.253.41.
Irod.: PÁRDU CZ 1941. XVIII. t. 3.

60. Fibula

I–II. sz.
Bronz, római, erősen profilált, egygombos.
H.: 4 cm, m.: 1,8 cm
Bács–Bodrog m.
MNM. Ltsz.: 25.1895.41.

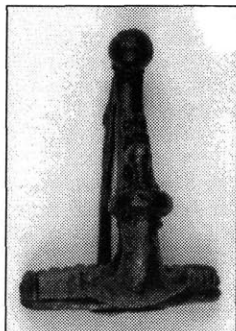
61. Fibula

I. sz. vége–II. sz.
Bronz, erősprofilú, facettált, a záró gomb alatt kacsacsőrös madárbrázolással.
H.: 5,5 cm

Szentés–Donát, 4. sír (Csongrád m.)

KJM. Ltsz.: 72.27.1.

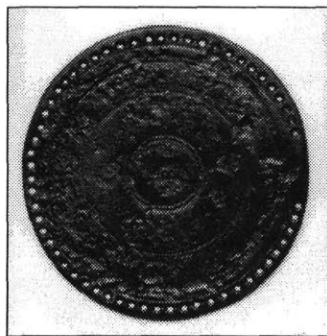
Irod.: PÁRDU CZ 1941. 24., 32.

Kat. 61.

62. Tükör

I–III. sz.
Bronz, kerek, a perem mellett koncentrikus körökkel és kör alakú áttörésekkel sűrűn díszített.
Átm.: 8,9 cm
Orosháza–MÁV homokbánya (Békés m.)
SZKJM. Ltsz.: 55.101.1.
Irod.: MÓCSY 1965. 105–109., II. t.

Kat. 62.

63. Lóhere alakú veret

I–IV. sz.
Bronz, töredékes, szélein és átlósan finoman rovátkolt és pontkörös díszítés.
4,8 x 6 cm
Lelőhelye ismeretlen.
MMM. Ltsz.: 52.1714.1
Irod.: BKRT. I. 310.

64. Csengő

II. sz.

Bronz, peremén és tetején végigfutó vonaldísszel, teteje sérült.

Átm.: 2,5 cm

Szeged–Csongrádi út, 19. sír (Csongrád m.)

MFM. leltári szám nélküli.

Irod.: VÖRÖS 1981. 124., 10. kép 4.

65. Tégely

II. sz.

Bronz, belsejében piros és fehér festékmaradvánnyal, palástjának alsó és felső szélén két bemélyített párhuzamos vonal között X alakú egymással érintkező bekarcolt mintával.

M.: 2,5 cm, átm.: 2,2 cm

Szeged–Csongrádi út, 24. sír (Csongrád m.)

MFM. leltári szám nélküli.

Irod.: VÖRÖS 1981. 127., 10. kép 9.

66. Tű

II. sz.

Bronz, kampós végű.

H.: 2 cm

Szeged–Csongrádi út, 25. sír (Csongrád m.)

MFM. leltári szám nélküli.

Irod.: VÖRÖS 1981. 128., 7. kép.

67. Lábbeli szíjelosztó veret

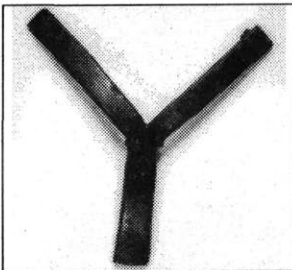
II. sz. vége–III. sz. eleje

Bronz, ívesen hajló, Y alakú szíjelosztók, amelyeket a hátoldalukon, a szárak végén és azok találkozási pontjánál elhelyezett szegecsek rögzítettek a bőrszíjakhoz.

H.: 6,5 cm

Öcsöd–Bábocka (JNSZ. m.)

MNM. Ltsz.: 29.1892.77–78

Kat. 67.

68. Lábbeli szíjelosztó veret

II. sz. vége–III. sz. eleje

Bronz, Y alakú, enyhén domború felszínnel, hátoldalán három felerősítő szegecs nyoma.

H.: 4,5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. Ltsz.: 52.1715.1

Irod.: BKRT. I. 310.

69. Csat

II. sz. vége–III. sz. eleje

Bronz, lemezből hajlítva, benyomott díszítéssel.

4 x 1,5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. Ltsz.: 52.964.1

Irod.: BKRT. I. 310.

70. Szíjvég

II. sz. vége–III. sz. eleje

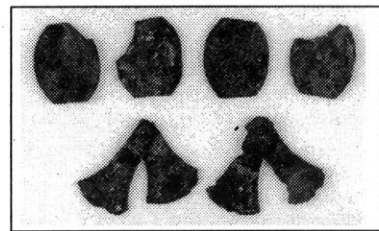
Bronz, lemezből készült, trapéz alpból induló gomba alakú nyúlvánnyal, három, felerősítést szolgáló lyukkal.

9,5 x 4 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. Ltsz.: 52.965.1

Irod.: BKRT. I. 310.

Kat. 71. részlet

71. Lószerszámdíszek

II. sz. vége–III. sz. eleje

Bronz, az Alföldről nem ismerünk ehhez hasonló, rekonstruálható teljes szarmata kantáratot, melynek előkerült elemei: 4 db bronz ovális, két végén lecsapott alátétlemez, 4 db aranyozott bronz féltőjásalakú veret, végein 1–1 kivágással; 3 db

ugyancsak féltőjás alakú veret 4 kivágással; két ket-
tőslemezű legyezőalakú csüngő; két aranyozott
bronz csatfej; aranyozott bronz szíjveret
töredékek; bronz akasztótag, ill. aranyo-zott bronz
kampós akasztótag, egytagú bronz szíjvég.

Átlagh.: 3,2 cm, átlagátm.: 2x3 cm

Vizesdpusztza, 4. halom (Vizejdia, Románia)

MNM. Ltsz.: 42.1895.132-160.

Irod.: H. VADAY 1986. 197-233.

72. Emailos fibula

II. sz. második fele-III. sz. első fele

Bronz, az áttört technikával készült római fibula
állatküzdelmes jelenete jobbra menekülő szarvast
és annak hátsó részébe harapó kutyát ábrázol. A
két állat testét szabálytalan körvonalú szürkésár-
ga emailbe-rakás díszíti, amelybe négy-négy kis
fehér pontot illesztettek. A kutya és eredetileg a
szarvas szemét szürkésárga email hangsúlyozta.
Az állatok mozdulata erősen stilizált. A szarvas
három, míg a kutya csak két lábát mutatja oldal-
ról. A fibula hátán vízszintesen elhelyezett tűnek
csak a csuklója és tartója maradt meg.

H.: 5,5 cm, m.: 2,9 cm

Törtel-Ernőpusztza (Pest m.)

MNM. Ltsz.: 2.1939.

Irod.: B. BÓNIS-SELYE 1988. 77.

73. Fibula

II. sz. vége-III. sz.

Bronz, aranyfedlappos, osztott kengyelű, vas
tűszerkezettel.

M.: 3x2,8 cm

Tiszavasvári-Városföldje-Jegyzőtag, 7. sír
(SZSZB. m.)

JAM. leltári szám nélküli.

Irod.: ISTVÁNOVITS 1990. 85., II. t. 1.

74. Páncéltöredék

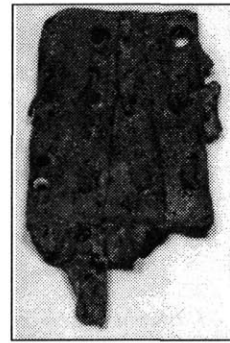
II-III. sz.

Bronz, erősen korrodált, ún. pikkelypáncél.
Három, közel ép pikkely, valamint két pik-
kely kis részlete, lyukakban huzalakarikákkal
összefűzvé.

5,4 x 3,2 cm

Farmos-Kása-dűlő (Pest m.)

KLM. Ltsz. nélkül

Kat. 74.

75. Fibula

II-III. sz.

Bronz, erősprofilú, facettált kengyellel, lába
trapézos, tremo-lírozott díszítéssel.

H.: 3 cm

Szentes-Kistőke, 127. sír (Csongrád m.)

KJM. Ltsz.: 61.7.2480.

Irod.: PÁRDUCZ 1944. XX. t. 9 a-b.

76. Csengő

II-III. sz.

Bronz, füles, alján pontkörös dísszel, kúp alakú
paláston áttöréssel, pecék hiányzik.

M.: 2,7 cm, átm.: 1,9 cm

Orosháza-MÁV homokbánya (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 52.493.1.4.

77. Korong

II-III. sz.

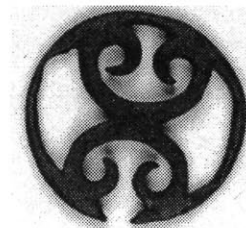
Bronz, öntött, áttört, kettős pelta alakú dísszel.

Átm.: 5,4 cm

Orosháza-MÁV homokbánya (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 55.101.2.

Irod.: MÓCSY 1965. 105-109., II. t.

Kat. 77.

78. Kandeláber

II–III. sz.

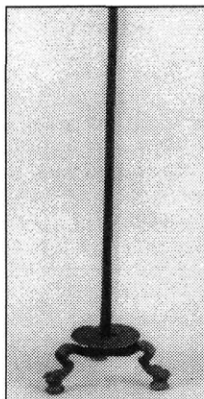
Bronz, római, talpzatát három, középen találkozó ívesen hajló láb tartja. Ezek mindegyike oroszlánmancsban és gombszerű talpban végződik. A talpzatra csapolással, víz-szintesen illeszkedik egy koncentrikus körökkel díszített bronzkorong. A kandeláber szárát egy fölfelé vékonyodó, díszítetlen bronzpálca alkotja.

H.: 107,5 cm

Jászalsószentgyörgy, 3. halom (JNSZ. m.)

MNM. Ltsz.: 97.1900.14.

Irod.: PÁRDUCZ 1950. 70.

Kat. 78.

79. Korsó

II–III. sz.

Bronz, Galliában gyártott, egyfülű, római korsó. Nyakán görög kymationt, szájeremén tojásfüzért utánozó szalagdíszítéssel. Domborműves fülén két maszk között ülő párdúc és syrinx (pánsíp). A fül alján pajzsban ábrázolva, egy levélnélküli fa alatt álló, vállá fölé pyxist tartó amor reliefje.

M.: 22,6 cm, tá.: 6,8 cm

Szada–Mélykereketői–dűlő (Pest m.)

MNM. Ltsz.: 27.1911.1

Irod.: RADNÓTI 1938. 137–138.

80. Mécses

II–IV. sz.

Bronz, csiga alakot imitál, három apró lábon áll,

felülete sűrűn csíkozott, nyílásai állatfejet utánozó. Tetején akasztásra szolgáló kampóval.

9 x 4,5 x 6,5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

KJM. Ltsz.: 61.13.2.

Kat. 80.

81. Emailos korongfibula

III. sz. első fele

Bronz, a római korongfibula teljes felületét vörös alapozó pasztába helyezett millefiori saktáblaminta borítja, amelyet összeolvasztott, ritmikusan váltakozó fehér alapon kék átlós és kék alapon fehér pettyes négyzet alakú mezők alkotnak.

Átm.: 2,3 cm

Pusztavacs (Pest megye)

MNM. Ltsz.: 82.1900.1.

Irod.: B. BÓNIS–SELLYE 1988. 19., 78.

82. Karperec

III. sz.

Bronz, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból készített, nyitott végein egymással szembe forduló stilizált állatfejekkel (kígyó?).

Átm.: 5,4 cm

Jászberény–Szent Imre határrész (JNSZ. m.)

MNM. Ltsz.: N.13.1943.2.

Irod.: PÁRDUCZ 1944. 25., 33.

83. Térdfibula

III. sz.

Bronz, ún. germán típusú, kengyele négy gombbal tagolt, a tű hiányzik.

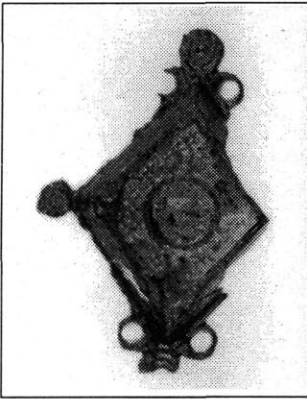
3,2 X 1,9 cm

Gorzsa (Csongrád m.)
MFM. Ltsz.: 53.344.5.

84. Emailos fibula

III. sz.
Bronz, római, töredékes, rombusz alakú,
emailos díszítéssel, eleje pirosra és zöldre
színezett.

3,2 x 4,5 cm
Gorzsa (Csongrád m.)
MFM. Ltsz.: 53.334.5.

Kat. 84.

85. Ládikaveretek

III–IV. sz.
Faládikáról való, erősen töredékes, szélein
lyuksorral készített veretek és szegecsek.
H.: 15 cm
Szentés–Nagyhegy, 20. sír (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.9.11.
Irod.: PÁRDUCZ 1956.

86. Karperecpár

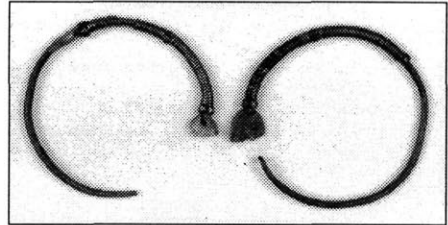
III–IV. sz.
Bronz, pántból hajlított, végigfutó, rovátkolt
díszítéssel.
Átm.: 5,5 cm, 6,6 cm
Szentés–Jaksor (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 72.22.1–2.

87. Karperec

III–IV. sz.
Bronz, huzalból hajlított, díszítés nélküli.
Átm.: 6 cm
Szentés–Jaksor, 2. sír (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.2.107.
Irod.: PÁRDUCZ 1950. LVIII. t. 3–4.

88. Fülbevalópár

III–IV. sz.
Bronz, feltekeresztelt huzal díszítéssel, záródása
hurkos-kampós, sérült.
Átm.: 5 cm
Szentés–Jaksor, 2. sír (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.2.106.
Irod.: PÁRDUCZ LVIII. t. 1–2.

Kat. 88.

89. Fülbevalópár

III–IV. sz.
Bronz, feltekeresztelt huzal díszítéssel, erősen
sérült.
Átm.: 5 cm
Szentés–Jaksor 3. sír (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.2.108–109.
Irod.: PÁRDUCZ 1950. LIX. t. 1–2.

90. Fibula

III–IV. sz.
Bronz, kéttágú, a számszerű kengyele és lába
facettált.
H.: 3,6 cm
Szentés–Sárgapart, 28. sír (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.17.3800.
Irod.: PÁRDUCZ 1950. XIV. t. 5 a–b.

91. Nyakperec (torques)

III–IV. sz.

Bronzhuzalból formált, záródása lapított végű és kampós.

Átm.: 12 cm

Szentes-Sárgapart, 35. sír (Csongrád m.)

KJM. Ltsz.: 55.18.110.

Irod.: PÁRDUCZ 1950. XXIII. t. 7.

92. Nyakperec (torques)

IV. sz.

Bronz, huzalból hajlított, kerek metszetű, egyik vége ellapított, a másik kampóban végződik, záródása hurkos-kampós, két végén feltekeresztelt huzal díszíti. Sérült, négy darabra tört.

Átm.: 11 cm

Csongrád-Bokros-Kiskőhalom, sírlelet (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 88.37.1.

93. Karperecpár

IV. sz.

Bronz, pántból hajlított, finom tremolírozott díszítéssel.

Átm.: 6,5 x 4,8 cm, 6,5 x 5,2 cm

Kláralfalva-B., 23. sír (Csongrád m.)

MF. Ltsz.: 53.44.28.

Irod.: PÁRDUCZ 1950. LIII. t. 1–2.

KERÁMIA

94. Edény

I. sz. vége–II. sz. eleje

Cserép, kézzel formált, szürke színű, enyhén kihajló peremű, tölcséres nyakú, gömbtestű edény.

M.: 12,7 cm, szá.: 4,9 cm, fá.: 4,6 cm

Füzesabony–Kettőshalom (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.1.7.

Irod. SZABÓ J. GY. 1972. 44.; KŐHEGYI 1982. 305.

95. Tál

I. sz. vége–II. sz. eleje

Cserép, kézzel formált, szürke színű, egyenes peremű, ívelt oldalú, asszimmetrikus.

M.: 6,3 cm, szá.: 7,2 cm, fá.: 4,5 cm

Füzesabony–Kettőshalom (Heves m.)

DIV. Ltsz.: 61.1.9.

Irod.: SZABÓ J. Gy. 1972. 44.

Kat. 95.

96. Orsógomb

I. sz. vége–II. sz. eleje

Cserép, szürkés színű, egyenetlenül égetett, asszimmetrikusan bikónikus, kettős csonka kúp alakú.

M.: 2,2 cm, legnagyobb átm.: 3,7 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.9.

Irod.: FARKAS 1998.

97. Korsó

I. sz. vége–II. sz. eleje

Cserép, enyhén kihajló peremű, bikónikus forma, hasvonal a edény alsó harmadában van. Pereme alatt párhuzamos, vízszintes, széles bekarcolások, a nyakon nagy amplitúdójú, kissé szabálytalan hullámköteg díszítés fut körbe.

M.: 15 cm, pá.: 6,7 cm, fá.: 6,6 cm,

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.13.

Irod.: FARKAS 1998.

98. Orsógomb

I. sz. vége–II. sz. eleje

Cserép, szürkés színű, egyenetlenül égetett,

aszimmetrikusan bikónikus, kettős csonka kúp alakú.

M.: 2,5 cm, legnagyobb átm.: 3,3 cm

Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.45.

Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 102.

99. Fazék

I–II. sz.

Sötétszürke cserép, durva, kézzel formált, a hasán tagolt bordadíszsel. Restaurált, száján és oldalán repedéssel.

M.: 12,8 cm, szá.: 10,4 cm, fá.: 8 cm

Szeged–Felsőpusztaszer, 29. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.253.53.

Irod.: PÁRDU CZ 1941. 18., XVI. t. 41.

103. Fazék

I–II. sz.

Cserép, kézzel formált, barna, szürke foltos, kihajló peremű, enyhén öblösödő, vállán ujjbenyomkodással díszített vízszintes borda.

M.: 13,5 cm, szá.: 9,8 cm, fá.: 6,8 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. 52.854.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 61. t. 5.

100. Edény

I–II. sz.

Cserép, római, téglavörös, gyorskorongolt, rövid peremmel, tojásdad hassal.

M.: 11,4 cm, szá.: 7 cm, fá.: 4,1 cm

Szeged–Felsőpusztaszer, 13. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.253.8.

Irod.: PÁRDU CZ 1941. 16., XVI. t. 38.

104. Fazék

I–II. sz.

Cserép, kézzel formált, durva anyagú, barnás színű, nyúlánk forma, benyomkodott bordadíszsel.

M.: 17 cm, szá.: 11–11,5 cm, fá.: 8,5–9 cm

Martfű–Új homokbánya (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 69.77.1.

Irod.: VADAY 1989. 256., 67. t. 2.

101. Bögre

I–II. sz.

Cserép, kézzel formált, barna, fekete foltos, kihajló peremű, enyhén öblösödő, peremén és vállán ujjbenyomkodással díszített körbefutó borda.

M.: 12,5 cm, szá.: 7 cm, fá.: 5,5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. 52.868.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 66. t. 1.

Kat. 104.

102. Csésze

I–II. sz.

Cserép, kézzel formált, szürkés-barnás, fordított csonka kúp alakú, egyfülű dák típusú, a füllel szemben a perem alatt kis bütyökkel.

M.: 7,2 cm, szá.: 14 cm, fá.: 6,5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. 55.131.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 61. t. 1.

105. Korsó

I–II. sz.

Cserép, kézzel formált, négyzetes metszetű füllel. A fül tövénél három lapos bütyökdísz található. Szürke színű, száján kissé csorba.

M.: 14,5 cm, szá.: 8,1 cm, tá.: 5,8 cm

MF.M. Ltsz.: 56.28.1.

Csanytelek–Óvoda (Csongrád m.)

Irod.: PÁRDUCZ 1960. 73., 21. ábra, XV. t. 13 a–b.

106. Mázas római edény

II. sz.

Cserép, római, mázas, korongolt, két részből áll, alsó része Drag. 37. formájú terra sigillata. A szájnylása belső peremes, három szalagfüle és kiöntőcsöve van. Eredeti színe vörös cserép, amelyre zöldessárga árnyalatú barna máz került. Díszítése: félholdak, levélkoszorúk, 30 szárnyas táncoló Ámor figura, alján három növényevő és három vadállatból álló fríz van.

M.: 11,3 cm, szá.: 14,2 cm, fá.: 6,8 cm

Szarvas–23. lh., 22. sír (Békés m.)

TSM. Ltsz.: 96.90.1.

Irod.: Glasierte Kat. 76. és hátsó borító.; JUHÁSZ 1995. 15–21., T. IX–XI.

107. Terra sigillata utánzat töredéke

II. sz.

Cserép, terra sigillata utánzat, téglapiros színű, korongolt. Enyhén behúzott perem alatt árok fut körbe, alatta négy sorban bepecsételt tojásfüzér, kereszt küllős kerék és újra tojásfüzér minta látható.

16 x 11 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. Ltsz.: 52.886.1

Irod.: BKRT. I. 309., 60. t. 5.

108. Orsógomb

II. sz.

Cserép, barna, kézzel formált, fényezett felületű, kettős kónikus alsó palástján karcolt mintával (zászlódísz, tamga?). Összetartozott a Kat. 167. sz. orsószárral.

M.: 2,4 cm, átm.: 4,5 cm

Nagyszénás–Vaskapu (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 52.403.3.1.

109. Terra sigillata tál

II. sz. második fele

Cserép, a Drag. 37. formájú terra sigillatál. A felülről tojásfüzérsorral lezárt reliefdíszes mezőjének ritmusát kétlevelű fák, medalionok és két oszlopot összekötő bordázott ívmotívumok váltakozása adja. A medalionokban egymást váltva két, pálcával játszó Amort, valamint karmai között villámcsomót, csőrében koszorút tartó sas ábrázoltak. Az egyik sas fölött CERIALISF (Cerialis készítette) feliratú mesterbélyeg, míg alatta CONSTAETNI névbélyeg. Az ívek alá gyümölcskosaras Amor és íjas figura reliefjét helyezték. Az edény a germaniai Tres Tabernaeben (Rheinzabern) készült.

M.: 13,4 cm, szá.: 24–25,2 cm, fá.: 10,1 cm
Tiszaföldvár és Rákóczi-falva között (JNSZ. m.)

MNM. Ltsz.: 34. 1888.

Irod.: GABLER–H. VADAY 1986. Kat. Nr. 133.

110. Terra sigillata csésze

II–III. sz.

Cserép, római, téglapiros, peremes talpon álló, hasán egy körbefutó vonaldísz, Drag. 33. formájú.

M.: 7,8 cm, szá.: 15 cm, fá.: 6,2 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MNM. Ltsz.: 134. 1888.

Irod.: GABLER–H. VADAY 1986.

111. Tál

II–III. sz.

Cserép, a perem nélküli, hengeres testű, vörös festésű római agyagedény valószínűleg favedret utánoz. Erre utal az edény formája és a három oldalán kereszt alakban elhelyezett – szegfejekre emlékeztető – barbotinpöttyökből álló díszítése is.

M.: 10,3 cm, szá.: 12,2 cm, fá.: 11,7 cm

Angyalföld–Homokbánya (Budapest)

MNM. Ltsz.: 43.1925.2.

112. Kétfülű korsó

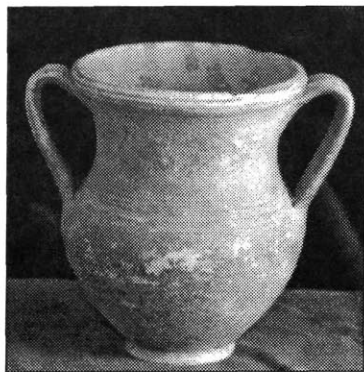
II–III. sz.

Cserép, római, sárgára égetett, felületét rosszminőségű vörös festés borítja. Az edény vállát vízszintesen körbefutó hornyolások díszítik.

M.: 13,5 cm, szá.: 10 cm, fá.: 5 cm

Nagykörű (JNSZ. m.)

MNM. Ltsz.: 107.1892.7.

Kat. 112.

113. Talpas bögre

II–III. sz.

Cserép, korongolt, szürke, finom anyagú, öblösödő, kihajló peremmel, korongos talppal.

M.: 9 cm, szá.: 8,5 cm, fá.: 4 cm

Szolnok–Netovább csárda (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.253.13.

Irod.: VADAY 1989. 270., 99. t. 8.

114. Kétfülű csupor

II–III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, téгла színű, vállán besimított díszítéssel, gyűrűs talppal.

M.: 9,5–10 cm, szá.: 7,5 cm, fá.: 5,5 cm

Szolnok–Netovább csárda (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.253.14.

Irod.: VADAY 1989. 270., 100. t. 1.

115. Terra sigillata csésze

II–III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, pirosasbarnás színű, gyűrűs talpon kónikus testtel. Drag 33. forma.

M.: 7 cm, szá.: 10,5 cm, fá.: 4–4,5 cm.

Nagyrév–Zsidóhalom (JNSZ. m.)

DJM. leltári szám nélküli.

Kat. 115.

116. Terra sigillata csésze

II–III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, pirosasbarnás színű, kónikus testű, talpgyűrűs, Drag 33. forma.

M.: 6,5 cm, szá.: 10–10,5 cm, fá.: 4–4,5 cm

Nagyrév–Zsidóhalom (JNSZ. m.)

DJM. leltári szám nélküli.

117. Kétfülű amphora

II–III. sz.

Cserép, sötétszürke, alsó harmadától öblösödő, magas, kiszélesedő peremű, kétfülű, a perem alatt borda fut körbe.

M.: 85 cm, legnagyobb átm.: 30 cm

Hódmezővásárhely–Aranyág-Vida tanya (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 62.25.1.

Irod.: PÁRDUCZ 1938. II. t. 12.

Kat. 115.

118. Pohár

II–III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, barnás színű, kisméretű, bordás nyakkal, korongos talppal készült.

M.: 8 cm, szá.: 6,5–7 cm, fá.: 3,5 cm

Nagyrev–Zsidóhalom (JNSZ. m.)

DJM. leltári szám nélküli.

119. FORTIS mécses

II–IV. sz.

Cserép, római, téglaszínű, fenékbélyeggel.

7,4 x 5 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. 52.1565.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 33. t. 4.

120. Korsó

II–IV. sz.

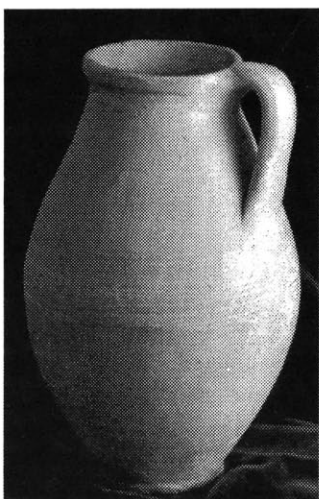
Cserép, korongolt, világosszürke, közepén öblösödő, felső harmadából induló füllel, hasán körbefutó besímtott vonalkötegek.

M.: 29 cm, szá.: 10,5 cm, fá.: 8 cm

Lelőhelye ismeretlen.

MMM. 75.37.1.

Irod.: BKRT. 67. t. 3.

Kat. 120.

121. Edény

II–IV. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, pirosas-barnás színű, korongos talpon öblös, szűk nyakú forma.

M.: 9 cm, szá.: 5–5,5 cm, fá.: 4 cm

Szolnok–Paládicpuszta (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.249.1.

Irod.: VADAY 1989. 266., 91. t. 1.

122. Négyzetletű edény

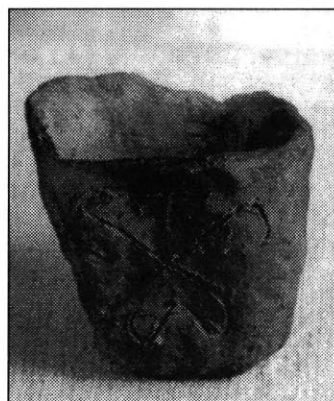
II–IV. sz.

Cserép, kézzel formált, szürkés-barnás, négyzetletű, egyik oldalán bekarcolt tamga. 6,5x5 cm

Gyula–Szeregyháza (Békés m.)

EFM. Ltsz.: 86.32.100.

Irod.: VADAY–MEDGYESI 1994. 88., Fig. 4. 4.

Kat. 122.

123. Füles korsó

III sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, barnás színű, nyúlánk formájú, szalagfüles.

M.: 20,5 cm, szá.: 10,5 cm, fá.: 7,5 cm

Törökszentmiklós–Surján (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.244.1.

Irod.: VADAY 1989. 281., 128. t. 8.

124. Talpas csupor

III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, szürkés

színű, miniatűr öblös formájú.

M.: 6 cm, szá.: 6–6,5 cm, fá.: 3,5 cm

Törökszentmiklós–Surján (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 61.21.75.

Irod.: VADAY 1989. 287., 143. t. 13.

125. Terra sigillata csésze

III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, pirosas-barnás színű, gyűrűs talpon kónikus testtel. Drag 33. forma.

M.: 6,5 cm, szá.: 10,5 cm, fá.: 4 cm.

Törökszentmiklós–Surján (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 61.21.102.

Irod.: VADAY 1989. 288., 145. t. 14.

126. Pohár

III. sz.

Cserép, korongolt, barnás színű, kisméretű, hengerestestű, magasabb, kónikus talppal.

M.: 7,5 cm, szá.: 9 cm, fá.: 4 cm

Törökszentmiklós–Surján (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 61.21.83.

Irod.: VADAY 1989. 288., 144. t. 13.

127. Csésze

III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, barnás színű, kónikus testű, Drag 33. típusú terra sigillata utánzata.

M.: 7 cm, szá.: 9 cm, fá.: 4 cm

Tiszabura (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 1062.

Irod.: VADAY 1989. 272., 105. t. 5.

128. Tál

III. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, szürkés színű, nagyméretű, mély, korongos talpú.

M.: 16,5 cm, szá.: 26 cm, fá.: 9 cm

Kunszentmárton–Téglagyár (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 70.70.54.

Irod.: VADAY 1989. 255., 63. t. 5.

129. Amfóra

III. sz.

Cserép, nyújtott testű, két füles, gömbölyű kihajló peremmel. A perem alatt átellenben egy-egy lyuk.

M.: 96 cm, hasátm.: 46 cm, szá.: 17,5 cm

Orosháza–Gyopáros (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 72.55.1.

Kat. 129.

130. Tároló edény

III. sz.

Cserép, felső részén erősen öblösödő, alja felé elkeskenyedő, rövid nyaka behúzott, körbefutó egyenes és hullámvonallal díszített.

M.: 66 cm, szá.: 17 cm, hasátm.: 40 cm, fá.: 15,5 cm

Orosháza–Gyopáros (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 72.55.2.

131. Tároló edény

III. sz.

Cserép, felső része erősen öblös, alja felé elkeskenyedik. Öblösödésének kezdetén besimított egyenes és hullámvonal fut körbe.

M.: 63 cm, szá.: 16 cm, hasátm.: 43 cm, fá.: 14,5 cm

Orosháza–Gyopáros (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 72.55.3.

132. Hombár

III–IV. sz.

Cserép, szürke, korongolt, felső harmadában öblösödő, erősen kiálló peremű, a perem alatt és a vállon két-két körbefutó vonaldísz, a hasán besimított vonalkötegek.

M.: 60 cm, legnagyobb átm.: 40 cm

Hódmezővásárhely–Solt-Palé (Csongrád m.)

TLM. Ltsz.: 29/1941.

Kat. 132.

133. Hombár

III–IV. sz.

Cserép, szürke, korongolt, felső harmadában öblösödő, erősen kihajló peremű, egész testén besimított vonalkötegek futnak körbe.

M.: 53,3 cm, szá.: 22,7 cm, fá.: 13,5 cm

Hódmezővásárhely–Solt-Palé (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 98.2.1.

134. Nagy hombár

III–IV. sz.

Cserép, szürke, korongolt, kihajló széles peremű szájjal, felső harmadában öblösödő, testén bekarcolt vonalkötegek. Szájpereme sérült.

M.: 64,5 cm, szá.: 37,3 cm, fá.: 23,8 cm

Hódmezővásárhely–Solt-Palé (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 98.3.1.

135. Hombár

III–IV. sz.

Cserép, szürke, korongolt, felső harmadában öblösödő, erősen kihajló peremű, testén besimított vonalkötegek futnak körbe.

Hódmezővásárhely–Solt-Palé (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 98.9.1.

Kat. 135.

136. Háromszögletű edény

III–IV. sz.

Cserép, kézzel formált, szürke, háromszögletű, felfelé szélesedő, töredékes, oldalain bekarcolt díszítésekkel.

M.: 8,2 cm

Sarkad–Körös-hát (Békés m.)

MMM. Ltsz.: 90.13.1.

Irod.: VADAY–MEDGYESI 1994. 63., Fig. 4. 1–3.

Kat. 136.

137. Fedő

III–IV. sz.

Sötétbarnás cserép, kézzel formált, fogóbütykös. Szája és talpa kiegészítve.

M.: 7,5 cm, szá.: 11,3 cm, fá.: 5,7 cm

Apátfalva–Maros part (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 56.5.1.

Irod.: PÁRDU CZ 1950. 47., CXXVI. t. 16.

138. Pohár

III–IV. sz.

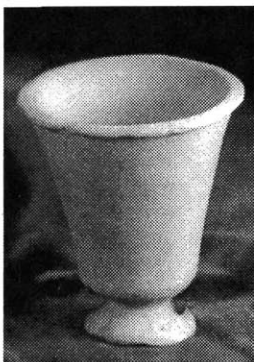
Cserép, szürke, ívelt oldalú, kúpos talpon áll.

M.: 9,5 cm, szá.: 8,1 cm, fá.: 3,9 cm

Szeged–Algyő–Grunda Antal földje, 1. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.218.14.

Irod.: PÁRDU CZ 1950. 39–40. CXXIII. t. 3.

Kat. 138.

139. Füles csupor

III–IV. sz.

Cserép, korongolt, finom anyagú, szürkés színű, hurkafölddel készült. Talpkorongon kettős kónikus forma.

M.: 10–10,5 cm, szá.: 8,5–9 cm, fá.: 4,5 cm

Tiszabura (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 1056.

Irod.: VADAY 1989. 272., 104. t. 3.

140. Dörzstál

IV. sz. első fele

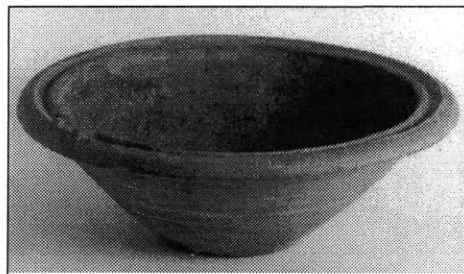
Cserép, római, cserépszínű, belül zöldmázás, peremén kiöntő nyílással.

M.: 12,8 cm, szá.: 32,1 cm, fá.: 11,1 cm

Jánosszállás (Szatymaz) (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 55.158.22.

Irod.: KŐHEGYI 1971. 276., 5. kép

Kat. 140.

141. Edényke

IV. sz.

Téglaszínű cserép, kézzel formált, apró. Gyermekjáték. Szájánál kis repedéssel.

M.: 3,5 cm, szá.: 3,9 cm, fá.: 3,5 cm

Szeged–Kiskundorozsma–Öreghegy, 6. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 61.70.6.

142. Edényke

IV. sz.

Feketés színű cserép, korongolt. Széles szájú, kihajló perem nélkül. Talpa felé kiszélesedik, majd hirtelen összeszűkül. Talpa kiemelkedő, kör alakú.

M.: 6,3 cm, szá.: 5,3 cm, fá.: 3,2 cm

Szeged–Kiskundorozsma–Öreghegy, 6. sír (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 61.70.1.

143. Orsógomb

IV–V. sz.

Cserép, korongolt, fekete színű, kettős kónikus formájú.

M.: 2,4 cm, átm.: 3,8 cm, lyuk átm.: 0,8 cm
Békés m.

JMM. Ltsz.: 55.238.1.

144. Talpas csésze

IV. sz.–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, finom anyagú, barnás

színű, kisméretű, korongolt talpon kettős kónikus formájú.

M.: 5 cm, szá.: 10,5 cm, fá.: 4 cm

Tiszaföldvár–Téglagyár (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.239.27.

Irod.: VADAY 1989. 273., 109. t. 1.

145. Tál

IV. sz.–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, finom anyagú, szürke színű, közepméretű, kónikus testű, talpgyűrűs.

M.: 9 cm, szá.: 16,5 cm, fá.: 5,5–6 cm

Tiszaföldvár–Téglagyár (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 63.243.2.

Irod.: VADAY 1989. 273., 109. t. 2.

146. Palack

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, finom anyagú, barnás színű, nyúlánk, szűk nyakú forma, vállán besimított díszítéssel.

M.: 15 cm, szá.: 5,5 cm, fá.: 5,5–6 cm

Tiszabura (JNSZ. m.)

DJM. Ltsz.: 1058.

Irod.: VADAY 1989. 272., 105. t. 1.

147. Edény

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, sötétszürke, fordított csonkakúp alakú, alján és tetején 3-3 körbefutó borda.

M.: 6,8 cm, szá.: 9,3 cm, fá.: 5,4 cm

Békéscsaba–Árpád sor 1. (Békés m.)

MMM. 76.41.1.

Irod.: BKRT. I. 202., 58. t. 3.

148. Sárkányos tál

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, sötétszürke, pereme elkeskenyedő, oldala függőleges. A tál még használata idején hosszában kettétört, s javításakor az egyik oldalon, a perem alatt a törésvonal két oldalán egy-egy lyukat fúrtak. Az edény oldalán alul és felül körbefutó besimított vonalkötegek között öt besimított,

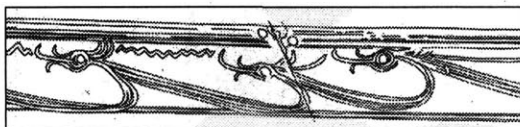
stilizált sárkány látható. Négy sárkányfej között besimított hullámvonal látható, kettő között egyenes, egyik végén kissé felfelé görbülő besimítás. A hullámok esetében a sárkányok sörényeire, de méginkább az általuk kiokádott tűzre gondolhatunk.

M.: 8,6 cm, szá.: 17,7 cm, fá.: 11,2 cm

Békés–2. számú szivattyútelep környéke (Békés m.)

MMM. 90.11.1.

Irod.: BKRT. I. 145., 36. t. 5.

Kat. 148. részlet

149. Korsó

IV. sz. vége–V. sz. eleje

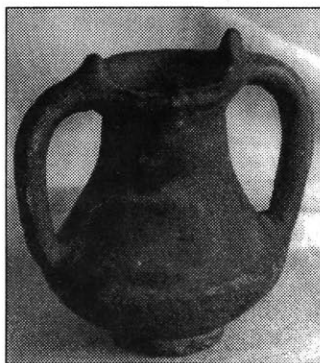
Cserép, korongolt, sötétszürke, kihajló peremű, a perem fölé csúcsosodó, kerek átmetszetű fülekkel, a nyakon függőleges, az edény kiszélesedő alsó részén vízszintes simításokkal.

M.: 14,3 cm, szá.: 6,8 cm, fá.: 4,8 cm

Békéscsaba–Kanálisi-szőlők (Békés m.)

MMM. 52.1634.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 66. t. 1.

Kat. 149.

150. Hordó alakú edény

IV. sz. vége–V. sz. eleje

Cserép, korongolt, szürke, fényezett felületű, nyújtott hordó alakú, a két zárt vég közepében kiugró perem fut.

H.: 50 cm, szá.: 7 cm, m.: 31 cm
Orosháza–Szentetornya–Székácsmajor (Békés m.)
SZKJM. Ltsz.: 52.466.1.
Irod.: MÓCSY 1965.

Kat. 151.

151. Hordó alakú edényke

IV. sz. vége–V. sz. eleje
Cserép, kézzel formált, szürke, nyújtott hordó alakú, kihajló peremű, egyik vége nyitott (a nyílás kialakítása későbbi beavatkozásnak tűnik), végei közelében két-két körbefutó horony. Feltehetően gyerekjáték volt.
M.: 8,5 cm, h.: 10 cm, szá.: 3,8 cm
Békés m.
JMM. Ltsz.: 55.211.1.

152. Bogrács

IV. sz. vége–V. sz. eleje
Cserép, barnásszürke, kézikorongolt, enyhén csillámos soványítású, pereme alatt vágott bordadísszel, mely a peremből enyhén kiemelkedő kereklyukkal átfúrt, hármass bordával ellátott fülrészhez csatlakozik. Teste gömbölyű, kiegészített.
M.: 15,5 cm, szá.: 25 cm
Orosháza–Monor (Békés m.)
SZKJM. Ltsz.: 52.86.1.
Irod.: H. VADAY 1984. 31–42.

153. Fazék

IV. sz. vége–V. sz. közepe
Cserép, barna színű, sötét foltokkal. Cserép, kézikorongon formált, tagolt peremmel, a vállon benyomkodott mintasorral.

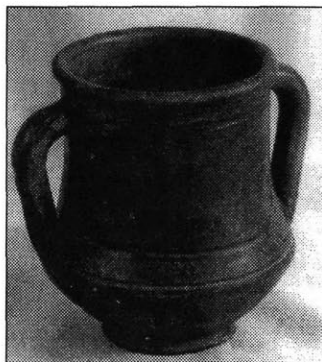
M.: 29 cm, szá.: 19,8 cm, fá.: 10,3 cm
Nagymágocs–Paptanya, 7. gödör (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 95.1.4.
Irod.: VÖRÖS 1993.

154. Fazék

IV. sz. vége–V. sz. közepe
Cserép, sötétszürke, homokszínű cserép, kézikorongon formált, peremén és vállán benyomkodott mintasorral.
M.: 30 cm, szá.: 21,3 cm, fá.: 11,4 cm
Nagymágocs–Paptanya 7. gödör (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 95.1.3.
Irod.: VÖRÖS 1993.

155. Edény

IV. sz. vége–V. sz. közepe
Cserép, szürke, korongolt, öblös. Kihajló

Kat. 154.

peremű, talpa felé keskenyedik. Oldalán bedörzsölt díszek.

M.: 32,8 cm, szá.: 25,6 cm, fá.: 12 cm
Nagymágocs–Paptanya, 25. gödör (Csongrád m.)
KJM. Leltári szám nélküli.

156. Főzőfazék

IV. sz. vége–V. sz. közepe
Cserép, vöröses-barnás cserép, kézikorongon formált, a vállán benyomkodott mintasor, fölötte vonalköteg.
M.: 21,5 cm, szá.: 13,6 cm, fá.: 8,7 cm
Kiskundorozsma–Kistemplomtanya (Bordány), edénydepot (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.208.13.

Irod.: VÖRÖS 1988. 13., 2., 8. kép

157. Tál

IV. sz. vége–V. sz. közepe

Cserép, római, téglavörös, gyorskorongolt, vállán ferde kannelúra sorral.

M.: 10,0 cm, szá.: 21,5 cm, fá.: 8,4 cm

Kiskundorozsma–Kistemplomtanya (Bordány) (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.208.2.

Irod.: VÖRÖS 1988. 13., 3., 9. kép

158. Fazék

IV. sz. utolsó harmada–V. sz. közepe

Cserép, kézzel formált, vastag falú. Sötétbarna, égésnyomokkal. Gyermekjáték volt.

M.: 6,9 cm, szá.: 6,4 cm, fá.: 3,0 cm

Szeged–Tápé–Széntégláégető, szórvány (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 89.1.112.

Irod.: VÖRÖS 1992. 19., XIII. t. 2.

159. Kétfülű edény

IV. sz. utolsó harmada–V. sz. közepe

Cserép, barnás-szürkés, lapo, fordított csonka kúp alakú, két vastag felálló füllel.

M.: 10 cm, szá.: 27,8 cm, fá.: 18,3 cm

Hódmezővásárhely–Solt–Palé, 6. gödör (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 89.1.32.

Irod.: VÖRÖS 1992. 16., VIII. t. 1.

160. Fazék

IV. sz. utolsó harmada–V. sz. közepe

Cserép, kézzel formált, vastag falú, alacsony. Barnás színű, égett foltokkal.

M.: 24,8 cm, szá.: 13,5 cm, fá.: 10,5 cm

Szeged–Tápé–Széntégláégető, 17. gödör (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 89.1.62.

Irod.: VÖRÖS 1992. 14., VI. t. 2.

161. Fedő

IV. sz. utolsó harmada–V. sz. közepe

Cserép, kézzel formált, fogóbütykös.

M.: 5,2 cm, szá.: 10,1 cm, fá.: 4,1 cm

Szeged–Tápé–Széntégláégető, 8. gödör (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 89.1.4.

Irod.: VÖRÖS 1992. 12., I. t. 4.

162. Füles korsó

IV. sz. utolsó harmada–V. sz. közepe

Cserép, szürke, korongolt, öblösödő, nyakán körbefutó bordával, testén besimított fenyőfa motívumokkal.

M.: 17 cm, szá.: 8,1 cm, fá.: 5 cm

Ismeretlen lelőhelyű.

MFM. Ltsz.: 56.29.1.

163. Kupa

V. sz.

Cserép, korongolt, sötétszürke, fordított csonkakúp alakú, kihajló peremű, lefelé öblösödő, nyakhajlatában körbefutó bordával. Hasán körbefutó borda és horony között függőlegesen besimított vonalak által közrefogott átlós besimított vonalsor díszítés. Eredetileg két fülű volt. Erősen kiegészített.

M.: 18,2 cm, szá.: 8,5–9 cm, fá.: 13 cm

Békéscsaba–Ószőlők (Békés m.)

MMM. 52.877.1.

Irod.: BKRT. I. 309., 66. t. 1.

Kat. 163.

164. Edény

V. sz.

Cserép, sötétszürke, kétfülű, öblös, vállán be-

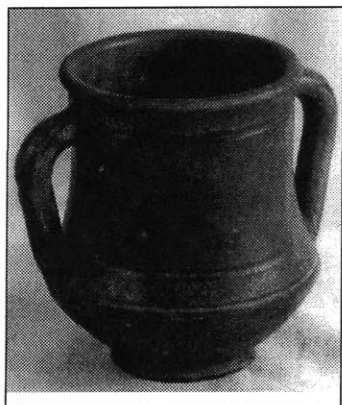
simított dísszel.

M.: 20,7 cm, szá.: 15,5 cm, fá.: 9,2 cm

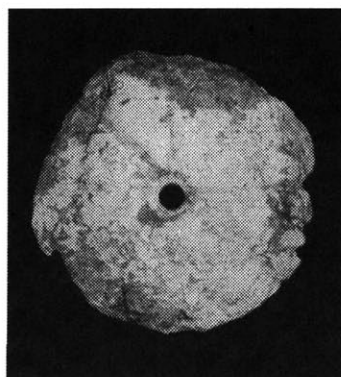
Dombegyháza (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.442.1.

Irod.: PÁRDU CZ 1950. 47., CXXVI. t. 19.

Kat. 164.

Kat. 166.

167. Orsózár

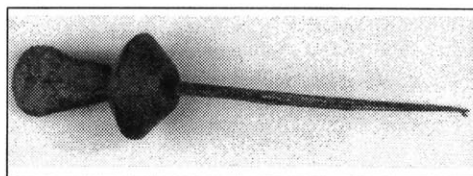
II. sz.

Állatcsontból készült, hegyesvégű. Összetartozott a Kat. 108. sz. orsógombbal.

H.: 19 cm

Nagyszénás-Vaskapu (Békés m.)

SZKJM. Ltsz.: 52.403.3.2.

Kat. 108., 167.

165. Korsó

V. sz.

Cserép, szürke, alacsony korongtalpon áll, füle a perem alól indul, nyakát besimított minta díszíti.

M.: 12,5 cm, szá.: 6,9 cm, fá.: 4,2 cm

Nagyszéksós (Röszke) (Csongrád m.)

MFM. Ltsz.: 53.270.1.

Irod.: PÁRDU CZ 1950. 43., CVI. t. 18.

EGYÉB ANYAGÚ TÁRGYAK

166. Kagylódísz

I. sz.

Kagylóból csiszolt, megközelítőleg kerek, barnásfehér, átfürt díszkorong. Domború felülete bekarcolt, sugaras mintával díszített.

Átm.: 4,5 cm

Újszilvás-Gólyajárás (Pest m.)

KLM. Ltsz.: 93.1.5.

Irod.: TARI 1994. 259-260., 3. kép 2.

168. Tégely

II. sz.

Csont, belsejében festékmaradvánnyal.

M.: 3,3 cm

Szeged-Csongrádi út, 24. sír (Csongrád m.)

MFM. leltári szám nélküli.

Irod.: VÖRÖS 1981.

169. Nyaklánc

I. sz. vége-II. sz. eleje

Különböző méretű (41 db), sötétbarna színű, lapított gömb alakú karneol gyöngyök.

Átm.: 1,55-1,3-1,1-0,7 cm

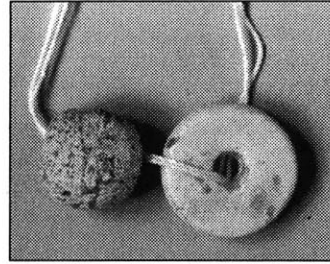
Füzesabony-Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)

DIV. Ltsz.: A.97.3.6.

Irod.: FARKAS 1998.

170. Bal karlanc

I. sz. vége–II. sz. eleje
Kis méretű (13 db), üvegesen átlátszó, világosbar-
na, lapított gömb alakú karneol gyöngyök.
Átm.: 0,9–0,7 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír
DIV. Ltsz.: A.97.3.10.
Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 174.

171. Jobb karlanc

I. sz. vége–II. sz. eleje
Kis méretű (13 db), üvegesen átlátszó, világos
barna, lapított gömb alakú, karneol gyöngyök.
Átm.: 0,9–0,65 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 60. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.11.
Irod.: FARKAS 1998.

175. Gyöngyök

I. sz. vége–II. sz. eleje
Kis méretű, hengeres, kék kásagyöngyök (60 db).
Átm.: 0,15–0,25 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.60.
Irod.: FARKAS 1998.

172. Gyöngyök

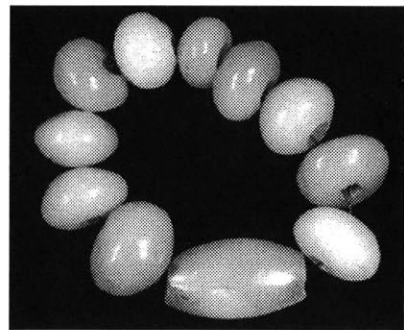
I. sz. vége–II. sz. eleje
Kis méretű, gömb és korong alakú üveg-
gyöngyök (8 fehér, 5 barna).
Átm.: 0,47–0,5–0,55 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.49.
Irod.: FARKAS 1998.

176. Gyöngysor

I–II. sz.
Tizenegy darabból álló csiszolt kalcedon
gyöngysor, egy hordó és tíz lapított gömb
alakú, színük halvány kékesszürke.
Átm.: 2,4–2,8 cm
Lelőhelye ismeretlen.
MMM. Ltsz.: 52.980.1.
Irod.: BKRT. I. 309.

173. Gyöngyök

I. sz. vége–II. sz. eleje
Nagy méretű bordás és vegyes színű üveg-
gyöngyök (10 db).
Átm.: 1,15–1,65 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves
m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.50.
Irod.: FARKAS 1998.

Kat. 176.

174. Gyöngyök

I. sz. vége–II. sz. eleje
Hordó alakú, közepes méretű üvegyöngy
és lapos korong alakú kalcedon gyöngy.
Átm.: 1,35 cm, átm.: 1,8 cm
Füzesabony–Kastély-dűlő I., 150. sír (Heves m.)
DIV. Ltsz.: A.97.3.53.
Irod.: FARKAS 1998.

177. Gyöngysor

II. sz.
Hengeres fehér mészkő és kékesszínű, csiszolt
kalcedon gyöngyök.

Átlagh.: 2,5 cm, átlagátm.: 2,7 cm
 Szarvas–23. lh., 22. sír (Békés m.)
 TSM. Ltsz.: 96.90.4–4t.
 Irod.: JUHÁSZ 1995. T. IX.

Kat. 177.

178. Díszöv

II. sz.
 Három lelőgő övshalagon különböző méretű, kékesszínű, csiszolt kalcedon gyöngyök és három bronzkarika. Karikák mérete; övet összefogó átm.: 1,65 cm, babos díszűek átm.: 2,35–2,7 cm, gyöngyök átlagh.: 1,3 cm, átlagátm.: 3 cm
 Szarvas–23. lh., 22. sír (Békés m.)
 TSM. Ltsz.: 96.90.7–10f.
 Irod.: JUHÁSZ 1995. T. IX.

179. Gyöngykarperec

II. sz.
 45 db gömbölyű karneolgyöngyből álló füzér
 Átlag átm.: 0,5 cm
 Szeged–Csongrádi út, 24. sír (Csongrád m.)
 MFM. leltári szám nélküli.
 Irod.: VÖRÖS 1981. 126–127.

180. Díszöv

II. sz.
 Bronz karikára erősített bőrszíjakon (rekonstrukció) üvegyöngyök (26 db) és nagyméretű, töredékes peremű bronzcsüngő. A gyöngyök zöld, sárga, fehér és sötétkék hengeres, hatszög metszetű, ill. hasáb alakú üvegpasztá gyöngyök, köztük fekete,

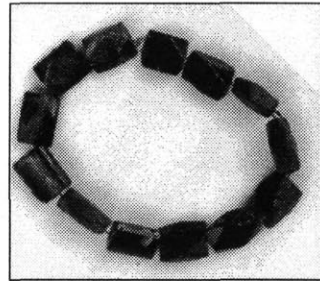
pasztából készült hordó alakú gyöngyök piros-kék-fehér futó betéttel díszítve. Karika mérete; átm.: 3,8 cm, csengő mérete; m.: 2,2 cm, átm.: 4,5 cm, gyöngyök mérete; h.: 1,3 cm–3,2 cm, átm.: 0,7 cm–1,9 cm.
 Szeged–Csongrádi út, 25. sír (Csongrád m.)
 MFM. Ltsz.: 93.1.1.
 Irod.: VÖRÖS 1981. 128–129. 7–9. kép.

181. Gyöngykarperec

III–IV. sz.
 12 db sokszögű karneolból, 4 hosszúkás állatcsontból és 2 üvegyöngyből áll.
 Átlag méret: 0,7–2,4 cm
 Szentes–Jaksor, 2. sír (Csongrád m.)
 KJM. Ltsz.: 61.2.86–104.

182. Gyöngykarperec

III–IV. sz.
 13 db karneol, sokszögűre csiszolva.
 Átlag méret: 0,5 x 0,8 cm
 Szentes–Jaksor (Csongrád m.)
 KJM. Ltsz.: 61.2.56–68.

Kat. 182.

183. Gyöngykarperec

III–IV. sz.
 14 db sokszögű karneolból áll.
 Átlag méret: 0,4 x 0,9 cm
 Szentes–Jaksor (Csongrád m.)
 KJM. Ltsz.: 61.2.42–55.

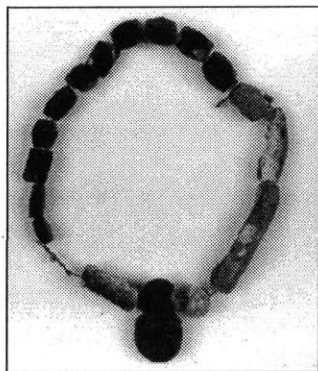
184. Gyöngykarperec

III–IV. sz.
 34 db gyöngyből áll, köztük 4 db sokszögű karneol, a többi zöld, kék és vörös üvegpasztá.

Átlag méret: 0,5–1 cm
Szentés–Jaksor (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.2.7–41.

185. Gyöngykarperec

III–IV. sz.
11 db sokszögű karneolból, 4 hosszúkás
állatcsontból és egy üvegyöngyből áll.
Átlag méret: 0,7– 3,5 cm
Szentés–Jaksor (Csongrád m.)
KJM. Ltsz.: 61.2.69–85.

Kat. 185.

186. Textildarabok

II–IV. sz.
Textil, szabálytalan alakúak, hátukon bőr-
maradvánnyal.
2,2x1,7, 1,7x1,7 cm
Gyoma–Egei halom, 12. sír (Békés m.)
MMM. Ltsz.: 91.9.36.

187. Pohár töredéke

IV. sz.
Üveg, az áttetszően mohazöld színű nagyméretű,
római metszettdíszű üvegpohár, pereme alatt
három párhuzamosan csiszolt sáv fut körbe. Az
oldalfal külső felületét a perem alatt egy sor vízsz-
intesen álló, míg alatta függőleges helyzetben csis-
szolt ovális mintázat díszíti.
M.: 10,5 cm
Jászalsószentgyörgy, 3. halom (JNSZ. m.)
MNM. Ltsz.: 97.1900.15.
Irod.: PÁRDUCZ 1950. 70.

188. Üvegedény töredék

IV. sz. vége–V. sz. eleje
Üveg, zöldes színű, vékonyfalú, töredék.
M.: 1,7 cm, átm.: 3 cm
Bordány (Csongrád m.)
MFM. Ltsz.: 55.158.13.

189. Fenőkő

II–III. sz.
Homokkő, átlukasztott.
H.: 8,6 cm
Szentés–Kistőke, 135. sír (Csongrád m.)
KJM. 61.7.2811.
Irod.: PÁRDUCZ 1944. 16., 6. t. 5.

Kat. 189.

Istvánovits Eszter
KRONOLÓGIA

i. e. VI–IV. század
Szauromata időszak.

I. e. IV–I. század
Kora szarmata (prohorovkai) időszak.

i. e. 179
A „szarmata” elnevezés első hiteles említése (Polybios).

Időszámításunk kezdete – i. sz. II. század
A közép szarmata (szuszli) időszak.

10–11
Lentulus hadjárata az al-dunai dákok és szarmaták ellen.

18–50 között
A jazigok alföldi foglalása.

48
Szirák aorsz háború a Bosporusi Királyság szomszédságában.

50
Az alföldi jazigok vereséget szenvednek a rómaiaktól Vannius kvád államának zsoldosaiként.

68–70
A roxolánok sorozatos támadásai Moesia provincia ellen.

72
Az alánok elő-ázsiai hadjárata, egyben első hiteles említésük (Josephus Flavius).

85–93
Domitianus szvéb–szarmata háborúi.

103–104
Decebal dákok király annektálja a jazig területek egy részét a mai Olténiában.

103–106
Traianus dákok háborúiban a jazigok a római-

ak, a roxolánok a dákok oldalán vesznek részt.

107
A jazigok megtámadják Pannoniát.

117–119
A kárpát–medencei jazigok és a roxolánok összehangolt támadása Pannonia, Moesia és Dacia ellen.

166–172, 177–180
A nagy markomann–szarmata háborúk.

185
Szarmata betörés Daciába és Pannoniába.

III–IV. század
Késő szarmata időszak a sztyeppén.

258–260
Szarmata–kvád támadás Pannonia ellen.

270
Vandál–szvéb–szarmata támadás Pannonia ellen.

271
Aurelianus császár feladja Dacia provinciát.

284–305
A tetrarchia idején hét nagy császári expedíciót indítanak a szarmaták ellen.

322
Rausimodus király vezetésével a szarmaták betörnek Pannoniába, Constantinus saját földjükön veri meg őket.

322–332
A Csörsz-árok építésének feltételezhető ideje.

332
A gótok megtámadják a Maros-völgyén át a szarmatákat.

332–358

Szarmata belháború, az Arcaragantes és Limigantes viszálya.

359

A szarmata Limigantes betörése: kis híján megölik II. Constantius császárt.

374–375

Kvád–szarmata pusztítás Pannoniában és Moesiában.

379

Hun–alán–gót csoport betelepítése Pannoniába Altheus és Saphrac vezetésével.

401

Egy vandál–alán csoport elvándorol nyugatra.

469

Beuka és Babai vezetésével a szarmaták részt vesznek az ún. Ipoly melletti csatában a gótok ellen.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- ABAJEV 1965 = В. И. Абаев: Скифо-европейские изоглоссы. Москва 1965.
- ABAJEV 1967 = В. И. Абаев: Этногенез осетин по данным языка. In.: Происхождение осетинского народа. Орджоникидзе 1967. 9–21.
- ABAJEV 1979 = В. И. Абаев: Скифо-сарматские наречия. In.: Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. Москва 1979. 272–364.
- ABRAMOVA 1993 = М. П. Абрамова: Центральное Предкавказье в сарматское время. (III в. до н.э. – IV в. н.э.). (Central Ciscaucasia (Predkavkaz'e) in the Sarmatian period.) Ёиёаё 1993.
- ABRAMOVA 1997 = М. П. Абрамова: Ранние аланы Северного Кавказа III–V вв. н.э. Москва 1997.
- ÁCS 1992 = Ács Csilla: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. (Anmerkungen zur Frage der spätsarmatischen Keramik.) JAMÉ. XXX–XXXII. 1987–1989. Nyíregyháza 1992. 97–112.
- ActaArchHung. = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
- ALEKSZEJEV 1992 = А. Ю. Алексеев: Скифская хроника. (Скифы в VII–IV вв. до н.э.: историко-археологический очерк) Санкт-Петербург 1992.
- ALFÖLDI 1924–26 = Alföldi, András: Der Untergang der Römerschaft in Pannonien I–II. Ungarische Bibliothek 10., 12. Berlin–Leipzig 1924–26.
- ALFÖLDI 1935 = Alföldi, András: Studi Ungheresi sulla romanizzazione della Pannonia. Gli Studi Romani nel mondo II. Bologna 1935.
- ALFÖLDI 1939 = Alföldi, András: Die Roxolanen in der Walachei. VI. Internationaler Kongress für Archäologie. Berlin 1939. 528–538.
- ALFÖLDI 1940 = Alföldi András: Dákok és rómaiak Erdélyben. Századok LXXIV. Bp. 1940. 129–180.
- ALFÖLDI 1942 = Alföldi András: A pesti oldal új urai. A szarmata jazigok. In.: Budapest története I. 1. rész. Bp. 1942. 172–235.
- ALFÖLDI 1942A = Alföldi András: Az eraviszkuszok Buda földjén. In.: Budapest története I. 1. rész. Bp. 1942. 137–171.
- ALFÖLDI 1942B = Alföldi András: Aquincum a későrómai világban. In.: Budapest története I. 2. rész. Bp. 1942. 670–746.
- ALFÖLDI 1942C = Alföldi András: Aquincum és a későrómai védőrendszer. In.: Budapest története. I. 2. rész. Bp. 1942. 747–764.
- AMMIANUS = Ammianus Marcellinus: Róma története. Fordította: Szepessy Gyula. Bp. 1993.
- ArchÉrt. = Archaeologiai Értesítő (Budapest)
- ArchHung. = Archaeologia Hungarica (Budapest)
- Átm., átm. = átmérő
- BACHRACH 1973 = Bernard S. Bachrach: A history of the Alans in the West. Minneapolis 1973.
- BÁLINT 1963 = Bálint Alajos: Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlői leletek. (Funde von Kiskundorozsma-Vöröshomok.) MFMÉ. Szeged 1963. 91–100.
- BALLA 1962 = Balla Lajos: Római szarkofág Debrecenben. ArchÉrt. 89. Bp. 1962. 188–191.
- BALLA 1965 = Balla Lajos: Dacia II. századi hadtörténetének kérdéseihöz (106–167). (Zu den Fragen der Kriegsgeschichte Daziens im 2. Jahrhundert.) ArchÉrt. 92. Bp. 1965. 141–147.

BALLA-TÓTH 1968A = Balla, Lajos-Tóth, István: A propos des rapports entre éla Pannonie et la Dacie. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 4. Debrecen 1968. 69-78.

BALLA-TÓTH 1968B = Balla Lajos-Tóth István: Adatok Pannonia és Dacia kapcsolataihoz. (Some facts on relations between Pannonia and Dacia.) DMÉ. 1966-67. Debrecen 1968. 119-130.

BALOGH 1998 = Balogh Csilla: A szarmata kori füstölőkről. Késő szarmata telep feltárása Dusnokon. Megjelenés alatt a Janus Pannonius Tudományegyetem gondozásában a Népvándoláskor Fiatal Kutatóinak 9. konferenciája kötetében 1998.

BARACSKI 1995 = С. Барачки: Археолошко налазиште Дунавској ади крај Старе Паланке. Вршац 1995.

BARKÓCZI 1957 = Barkóczi, László: Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa. In.: Intercisa II. (Dunapentele) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologica Hungarica Series nova XXXVI. Bp. 1957. 509-511.

BARKÓCZI 1959 = Barkóczi, László: Transplantations of Sarmatians and Roxolans in the Danube Basin. Acta Antiqua VII. Szeged 1959. 443-453.

BARKÓCZI 1994-95 = Barkóczi, László: Beiträge zur Geschichte der Provinz Valeria im IV-VI. Jh. Specimina Nova. Pécs 1994-1995.

BEJAN-BENEA 1985 = Adrian Bejan-Doina Benea: Santierul arheologic Hodoni-Pusta. Raport preliminar (1979-1985). (Ausgrabungen in Hodoni-Pusta.) Banatica 8. Resita 1985. 187-201.

BENECKE 1994 = N. Benecke: Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendealten Beziehung. Stuttgart 1994.

BICHIR 1973 = Gheorghe Bichir: Cultura carpică. (La civilisation des carpes.) Biblioteca de arheologie XX. Bucuresti 1973.

BICHIR 1984 = Gheorghe Bichir: Geto-dacii din Muntenia în epoca romană. (Les géto-daces de la Valachie dans l'époque romaine.) Biblioteca de arheologie XLIII. Bucuresti 1984.

BICSURIN 1950 = Н. Я. Бичурин: Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. II. Москва-Ленинград 1950.

BK. m. = Bács-Kiskun megye

BKRT. = Békéscsaba és környéke régészeti topográfiája. I-II. Szerkesztette: Jankovich B. Dénes. Bp. 1998.

B. BÓNIS-SELLYE 1988 = B. Bónis Éva-Sellye Ilona: Római kori emailmunkák. Évezredek évszázadok kincsei 5. Bp. 1988.

BOSI 1994 = F. Bosi: The Nomads of Eurasia in Strabo. In.: The archaeology of the steppes. Methods and strategies. Papers from the International Symposium held in Naples 9-12 November 1992. Istituto Universitario Orientale. Dipartimento di Studi Asiatici. Series Minor XLIV. ed. Bruno Genito. Napoli 1994. 109-122.

BOZU-SUSI 1987 = Ovidiu Bozu-Georgeta L. Susi: Asezarea romană țîrzie de la Moldova Veche din punctul „Vinograda-Vlaskicrai” (judetul Caras-Severin). (Die spätrömische Siedlung von Moldova Veche-„Vinograda-Vlaskicrai”- Kreis Caras-Severin). Banatica 9. Resita 1987. 239-270.

BÖKÖNYI 1974 = Bökönyi, Sándor: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Bp. 1974.

BÖKÖNYI 1976 = Bökönyi, Sándor: Animal remains of Sarmatian sites from Bács-Kiskun County. (Szarmata lelőhelyek állatsont leletei Bács-Kiskun megyéből.) Cumania IV. Kecskemét 1976. 41-72.

BÖKÖNYI 1989 = Bökönyi, Sándor: Camel sacrifice in Roman Intercisa. *ActaArchHung.* XLI. 1-4. Bp. 1989. 399-404.

ComArchHung. = *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest)

CZEGLÉDY 1955 = Czeglédy Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. *Antik Tanulmányok* II. Bp. 1955. 121-140.

CSALLÁNY 1961 = Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454-568 n. Z.) *ArchHung.* XXXVIII. Bp. 1961.

CSEH 1986 = Cseh János: Rómaikori és hunkori leletek Kengyel környékéről (Kutatások 1957-1985 között). *Múzeumi Levelek* 51-52. Szolnok 1986. 3-16.

CSEH 1991 = Cseh János: A késő-rómaikori (szarmata) telep. Régészeti ásátások Tiszafüred-Morotvaparton. *Szolnok Megyei Múzeumi Adattár* 32. Szerkesztő: Tóth László-Madaras László. Szolnok 1991. 97-156.

CSEH 1994 = Cseh János: Keleti germán leletek a Wielbark kultúra területéről és a Közép-Tisza-vidékről (Nyelv- és tárgytörténeti adalékok). (Eastern Germanic finds from the territory of the Wielbark Culture and the Middle-Tisza-Region-contributions to the history of language and article). *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 49. Szolnok 1994. 35-50.

CSEH 1995 = Cseh János: Római kori sütőkemence Rákóczipfalván (Függelék: leletmentés az abádszalóki homokbányában). (Backofen aus der Römerzeit in Rákóczipfalva-Anhang: Fundrettung in der Sandgrube von Abádszalók). *Zounek* 10. Szolnok 1995. 9-32.

CSEH 1997A = Cseh János: Római kori települések a Csorcsány-ér mentén. *Kengyeli Futár*. I. évfolyam 3. szám. Kengyel 1997. 10.

CSEH 1997B = Cseh János: Tiszaug-Kisrétpart. Egy császárkori település a Tiszazugban (Tiszaug-Kisrétpart). (A Settlement of the Roman Period in the Tiszazug). Kézirat. Szolnok 1997.

CSEH 1997C = Cseh János: Egy szarmata telepásatás emlékanyagából. *Tiszaug-Kisrétpart* 1983. *Múzeumi Krónika*. IV. évfolyam 1. szám. Szolnok 1997. 8-10.

DAICOVICIU 1937-40 = Constantin Daicoviciu: Neue Mitteilungen aus Dacien. *Dacia* 7-8. Bucuresti 1937-40. 299-336.

DINNYÉS 1989 = Dinnyés István: Szarmata sírok a templom alatt. In.: *A hévízgyörki középkori templom*. *Múzeumi Füzetek* 39. Aszód 1989. 67-76.

DINNYÉS 1991 = Dinnyés István: A hévízgyörki szarmata sírok. *Régészeti Tanulmányok Pest Megyéből*. *Studia Comitatus* 22. Bp. 1991. 145-201.

DINNYÉS = Dinnyés István: A Nyáregyháza 6. és 16. lelőhely szarmata házai. *Pest Megyei Múzeumok Füzetei* (kézirat, megjelenés alatt).

DIO = Cassius Dio: *Dio's Roman History*. Translated by Earnest Cary. Cambridge 1961.

DIODÓROS = Diodóros (Szicíliai) - LATISEV 1993. 307-325. alapján.

DissPann. = *Dissertationes Pannonicae* (Budapest)

DIV. = Dobó István Vármúzeum (Eger)

DJM. = Damjanich János Múzeum (Szolnok)

DM. = Déri Múzeum (Debrecen)

DMÉ = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve

DOBOSSY 1969 = Dobossy István: Az aszalás, mint konzerválási mód a Zempléni hegység falvaiban. (Das Dörren des Konservierungsmethode in den Dörfern des Zempliner Gebirges.) *Ethnographia* 80. Bp. 1969. 514-536.

Dolgozatok = Dolgozatok a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)

DOBROVITS 1954 = Dobrovits Aladár: Egyiptomi amulet szarmata sírból. In.: A magyar és orosz iparművészet történeti kapcsolatairól. Bp. 1954. 9-34.

DÖRNER 1971 = Egon Dörner: Dacii si Sarmatii din secolele II-III e. n. în vestul României (Dakien und Sarmaten im Westen Rumâniens während des 2-3 Jahrhunderts) Apulum 9. Alba Julia 1971. 681-692.

DUMÉZIL 1978 = G. Dumézil: Romans de Scythie et d'alentour. Paris 1978.

DUMITRASCU 1972 = Sever Dumitrascu: Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II). Săpăturile arheologice de la Tinca-Rîpa (jud. Bihor). (Archäologische Untersuchungen in der Holodului-Depression (II). Die archäologischen Ausgrabungen von Tinca-Rîpa-Kreis Bihor). Lucrări stiintifice, Extras. Oradea 1972. 49-67.

DUMITRASCU 1973 = Sever Dumitrascu, S.: Cercetări arheologice în depresiunea Holodului I. (Recherches archéologiques dans la dépression de Holod I.) Crisia III. Oradea 1973. 139-161.

DVORNYICSENKO-FJODOROV-DAVIDOV 1989 = В. В. Дворниченко-Г. А. Федоров-Давыдов: Раскопки курганов в зоне строительства Калмыцко-Астраханской и Никольской рисовых оросительных систем. In.: Сокровища сарматских вождей и древние города Поволжья. Москва 1989. 14-132.

DZIGOVSKIJ 1993 = О. М. Дзиговський: Сармати на заході степового Причорномор'я наприкінці I ст. до н. е.-першій половині IV ст. н. е. Київ 1993.

EFM. = Erkel Ferenc Múzeum (Gyula)

EMÉ. = Az Egri Múzeum Évkönyve

EUTROPIUS = Eutropius: Római történetek' rövid tartalma. Magyarúl kiadta: *Irmesi Homonnai Imre*. Buda 1832.

FARKAS 1998 = Farkas Csilla: Füzesabony-Kastély-dűlő I. 1997. I. század végi-II. század eleji temető hét sírja. A népvándorlásokor kutatóinak kilencedik konferenciáján elhangzott előadás. A konferencia kötete megjelenés alatt. Eger 1998.

FERENCZI-FERENCZI 1976 = Ferenczi, Géza-Ferenczi, István: Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (Partea a II-a). (Les fouilles archéologiques de Mugeni. Étude préliminaire II.) Acta Musei Napocensis XIII. Cluj 1976. 239-255.

FITZ 1962 = Fitz, Jenő: A Military History of Pannonia from the Marcomann wars to the Death of Alexander Severus (180-235). ActaArchHung 14. Bp. 1962. 25-112.

FITZ 1963-64 = Fitz, Jenő: Pannonien und die Klientel-Staaten an der Donau. Alba Regia IV-V. Székesfehérvár 1963-64. 73-85.

FLAVIUS Jud. Arch. = Josephus Flavius: A zsidók története. Fordította: Révay József. Bp. 1983.

FLAVIUS Bel. Jud. = Josephus Flavius: A zsidó háború. Fordította: Révay József. Bp. 1964.

FLORUS = Florus: Róma háborúi. Fordította: Havas László. Bp. 1979.

FolArch. = Folia Archaeologica (Budapest)

FontArchHung. = Fontes Archaeologicae Hungariae (Budapest)

GABLER 1968 = Gabler Dénes: Terra sigillaták a Kelet-Pannoniával szomszédos barbari-cum-ban. (Sigillaten im Ost-Pannonien benachbarten Barbaricum.) ArchÉrt. 95. Bp. 1969. 211-242.

GABLER 1975 = Gabler, Dénes: Zur Fragen des Handelsbeziehungen zwischen den Römer und den „Barbaren" in Gebiet östlich von Pannonien. In.: Römer und Germanen in Mitteleuropa. Berlin 1975. 87-121.

GABLER 1990 = Gabler Dénes: Kereskedelem. In.: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerkesztette: Mócsy András, Fitz Jenő. Bp. 1990.

GABLER 1994 = Gabler, Dénes: Der Grenzhandel am östlichen Limes von Pannonian. In.: Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 4. 1990. *Geographica Historica* 7. Amsterdam 1994. 503-516.

GABLER-VADAY 1986 = Gabler, Dénes-H. Vaday, Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. *FontArchHung.* 27. Bp. 1986.

GABLER-VADAY 1992 = Gabler, Dénes-Vaday, Andrea: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Teil II. *ActaArch* 44. Bp. 1992. 83-164.

GAGLOJTI 1995 = Ю. С. Гаглойти: К вопросу о первом упоминании алан на Северном Кавказе. In: Аланы: история и культура. Владикавказ 1995. 44-58.

Glasierte = Glasierte Keramik in Pannonien. Szerkesztette: *Kovács Péter*. Székesfehérvár 1992.

GOSTAR 1951 = Nicolae Gostar: Vămile Daciei. Studii si cercetări de istorie veche 2. Bucuresti 1951. 165-181.

GUGUJEV-BEZUGLOV 1990 = В. К. Гугуев-С. И. Безуглов: Всадническое погребение первых веков нашей эры из курганного некрополя Кобякова городища на Дону. (A knight burial of the early centuries A. D. from the kurgan necropolis of the Kobuyakovo fortified settlement on the Don.) *Советская археология* 1990. 2. Москва 1990. 164-175.

GYESZJATCSIKOV 1973 = Ю. М. Десятчиков: Сарматы на Таманском полуострове. (Sarmates sur la presqu'île de Taman.) *Советская археология* 1973. 4. Москва 1973. 69-80.

GYESZJATCSIKOV 1977 = Десятчиков Ю. М.: Арифарн, царь сираков. In.: История и культура античного мира. Ред.: *М. М. Кобылина*. Москва 1977. 45-48.

GYOMA 133 = Vaday, A.-Bartosiewicz, L.-Berecz, K.-A. M. Choyke-Medzichradszky, Zs.-Pusztá, S.- Székely, B.-Vicze, M.-Vida, T.: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion) Gyoma, site 133. Szerkesztette: *Jerem Erzsébet*. *Archaeolingua* 5. Bp. 1996.

H., h. = hosszúság

HAJDÚ-NEPPER-MÁTHÉ-RACZKY-KRIVECZKY-CSÁNYI-TÁRNOKI 1997 = Hajdú Zsigmond-M. Nepper Ibolya-Sz. Máthé Márta-Raczky Pál-Kriveczky Béla-Csányi Marietta-Tárnoki Judit: Polgár-Kengyel-köz. Szarmata település a III-IV. századból. (Sarmatian settlement from the A.D. 3rd-4th century.) In.: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. (Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway.) Szerkesztők: *Raczky Pál, Kovács Tibor, Anders Alexandra*. Bp. 1997. 106-109.

HARMATTA 1970 = Harmatta, János: Studies in the history and language of the Sarmatians. *Acta Antiqua et Archaeologica* XIII. Szeged 1970.

HARMATTA 1986 = Harmatta János: Előszó az 1986. évi kiadáshoz. In.: Attila és hunjai. Szerkesztette: *Németh Gyula* - reprint. Bp. 1986. I-XXXIX.

HB. m. = Hajdú-Bihar megye

HÉRODOTOSZ = Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Fordította: *Muraközy Gyula*. Bp. 1989.

HOLZER 1989 = Georg Holzer: Namen skythischer und sarmatischer Stämme. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 125. 1988. 9. Wien 1989. 193-213.

HOMÉ = a Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)

HOREDŦ-SZÉKELY-MOLNÁR 1962 = Horedt, Kurt-Székely, Zoltán-Molnár, István: Săpăturile de la Porumbenii Mici (r. Odorhei). (Les fouilles de Porumbenii Mici.) *Materiale si cercetări arheologice* VIII. Bucuresti 1962. 633-641.

HORVÁTH 1935 = Horváth Tibor: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye őstörténete a régészet megvilágításában. Különlenyomat a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene c. műből. Pécs 1935.

HRAPUNOV 1991 = И. Н. Храпунов: Булганакское позднекифское городище (по раскопкам 1981–1989 гг.). In.: Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии II. Симферополь 1991. 3–34.

IMPLÓM 1935 = Implom József: Érdekes gyulai lelet. (Ein interessanter Fund in Gyula.) Dolgozatok XI. Szeged 1935. 234–237.

IONITĂ 1972 = Ion Ionită: Asezarea de tip Sîntana de Mures-Cerneahov de la Iasi-Fabrica de cãrãmizi. (L'etablissement du type Sîntana de Mures de Jassy-La briqueterie.) Arheologia Moldovei VII. Bucuresti 1972. 267–306.

IOSPE = Inscriptiones orae septentrionales Ponti Euxini. Санкт-Петербург 1916.

ISTVÁNOVITS 1986 = Istvánovits Eszter: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp. 1986.

ISTVÁNOVITS 1986A = Hunkori temető Tiszadobon. Élet és Tudomány. 1986. 44. Bp. 1986. 1394–96.

ISTVÁNOVITS 1990 = Istvánovits Eszter: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei – 2–3. századi sírok Tiszavasváriból. (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári.) JAMÉ. XXVII–XXIX. 1984–1986. Nyíregyháza 1990. 83–133.

ISTVÁNOVITS 1993 = Istvánovits Eszter: Az apagyai császárkori telep. (Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy.) JAMÉ. XXXIII–XXXV. 1990–1992. Nyíregyháza 1993. 9–31.

ISTVÁNOVITS 1993A = Istvánovits, Eszter: Das Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. ActaArchHung. XLV. 1993. 91–146.

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1993 = Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Tükrök a császárkori és kora népvándolás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. HOMÉ XXX–XXI. 2. Miskolc 1993. 9–58.

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1993A = Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria: New archaeological phenomena in the ethnical picture of Eastern Hungary after the Marcomannic-Sarmatian war. Specimina Nova IX. Pécs 1993. 27–35.

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1997 = Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. (Some data on the religion and tribal attribution of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain.) JAMÉ. XXXVII–XXXVIII. 1995–1996. Nyíregyháza 1997. 153–188.

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR s. a. = Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria: Some traces of Sarmatian–Germanic contacts in the Great Hungarian Plain. Marburg. Sajtó alatt.

JAM. = Jósa András Múzeum (Nyíregyháza)

JAMÉ. = a Jósa András Múzeum Évkönyve

JMM. = Jantyk Mátyás Múzeum (Békés)

JNSZ. m. = Jász-Nagykun-Szolnok megye

JORDANES = Jordanes: A gótok eredete és tettei. Fordította: Bokor János. Középkori Krónikások III. Szerkesztette: Gombos F. Albin. Brassó 1904.

JUGA 1979 = Georgeta Maria Juga (Iuga): Raport preliminar privind cercetărea arheologică de la Mesteacăn, jud. Maramures. Materiale si cercetări arheologice XIII. Oradea 1979. 311–314.

JUHÁSZ 1995 = Juhász, Irén: Glasiertes Gefas aus Szarvas. In.: *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 34. Alba Regia XX. Székesfehérvár 1995. 15-21.

JURECKO 1983 = Pavol Jurečko: Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej (Zusammenfassung). *Historia Carpatica* 14. Košice 1983. 277-384.

JUSTINUS = Justinus: Világkrónika. Fordította: *Horváth János*. Bp. 1992.

KJM. = Koszta József Múzeum (Szentes)

KOLNÍK 1977 = Titus Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In.: *Symposium Ausklang der Latene-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donauebiet*. Bratislava 1977. 143-171.

KOMPOLT 14. = Vaday A.-Bartosiewicz L.-Bánffy E.-T. Biró Katalin- F. Gogaltan- Horváth F.- Nagy A.: Óskori, római-kori és népvándorláskori lelőhely (Kompolt, Kistér 14. lelőhely) Eger. Sajtó alatt.

KOREK 1990 = Korek József: A szarmata házkutatás a Bácskában. (Die Forschung der sarmatischen Häuser in der Gegend „Batschka“.) *AGRIA XXV-XXVI*. 1989-1990. Eger 1990. 159-173.

KOSELENKO 1985 = Г. А. Кошелев: Заключение. In.: *Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии. Археология СССР*. Москва 1985. 107-114.

KOVALOVSZKI 1980 = Kovalovszki Júlia: Településátadások Tiszaeszlár Bashalmon (bronzkor, III-IV., XI-XIII. század). *FontArchHung*. Bp. 1980.

KOVPANENKO 1986 = G. T. Kovpanenko: Szarmatszkoje pogrebenije I. v. n. e. na Juzsno Buge. Kiev Naukova Dumka 1986.

KŐHEGYI 1969 = Kőhegyi Mihály: A Szentés-berekháti későszarmata telep két vasmécsese. (Zwei Eisenölichter aus der spätsarmatischen Siedlung von Szentés- Berekhát.) *MFME*. Szeged 1969. 97-106.

KŐHEGYI 1971 = Kőhegyi Mihály: Hunkori edények Jánosszállásról. (Hunnenzeitliche Gefässe von Jánosszállás.) *MFME* 1971-1. Szeged 1971. 275-280.

KŐHEGYI 1985 = Kőhegyi Mihály: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. (Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Grossen Ungarischen Tiefebene.) *DMÉ*. 1982. Debrecen 1985. 267-355.

KŐHEGYI-VÖRÖS 1992 = Kőhegyi Mihály-Vörös Gabriella: 3-4. századi temető és 4-5. századi település Szeged-Algyőn. (Friedhof aus dem 3. und 4. Jh. und Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Szeged-Algyő.) *MFME* 1989/90-1. Szeged 1992. 63-116.

KULAKOVSZKI 1899 = Ю. Кулаковский: Аланы по сведениям классических и византийских писателей. Киев 1899.

KULCSÁR 1984 = Kulcsár Valéria: Szarmata telepkutatási problémák. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1984. 21-24.

KULCSÁR 1992 = Kulcsár Valéria: Megjegyzések a szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez (Gyöngyös viseletű kislány sírja Kiskunfélegyháza, Pákáról). Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1990. Kecskemét 1992. 6-12.

KULCSÁR 1997 = Valéria Kulcsár: New data on the Germanic-Sarmatian border contacts in Northern Hungary. (Contributii la relatiele Germano-Sarmatice din Nordul Ungariei.) *Acta Musei Porolissensis XXI*. Zalău 1997. 705-716.

KULCSÁR 1998 = Kulcsár Valéria: Újabb szempontok a hévízgyörki szarmata sírok etnikai meghatározásához. In.: *Egy múzeum szolgálatában. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére*. Múzeumi Füzetek 48. Aszód 1998. 75-84.

KUZSINSZKY 1934 = Kuzsinszky, V.: *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*. Bp. 1934.

LAKATOS 1960 = Lakatos Pál: Újabb adat a szarmaták pannoniai betelepedéséhez. Antik Tanulmányok 7. Bp. 1960. 228-231.

LAKATOS 1964-65 = Lakatos, Pál: Funde der Römerzeit vom Gebiet der Szegediner Festung. MFMÉ 1964/65-1. Szeged 1964-1965. 65-81.

LAKATOS 1965 = Lakatos Pál: Római leletek a szegedi vár területéről. Antik Tanulmányok 12. Bp. 1965. 91-102.

LAKATOS 1983 = Lakatos Pál: A szarmata jazigok bevándorlása az Alföldre. Szeged története I. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged 1983. 118-120.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1963 = Maria Lamiová-Schmiedlová: Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku. (Zwei römerzeitliche Siedlungen in der Ostslowakei.) Slovenská Archeológia XI-1. Bratislava 1963. 59-86.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1966 = Maria Lamiová-Schmiedlová: Druha etapa vyskumu na sídlisku v Šebastovciach-Barci. (Die Zweite Grabungsetappe auf der Siedlung in Šebastovce-Barca.) Archeologické rozhledy XVIII-5. Praha 1966. 547-553.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969 = Maria Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slovenská Archeológia XVII-2. Bratislava 1969. 403-501.

LATISEV 1993 = В. В. Латышев: Известия древних писателей о Скифии и Кавказе 2. Вып. 3-4. Санкт-Петербург 1993.

LOVÁSZ 1989 = Lovász Emese: Újabb adatok a római és hun kori viselethez. HOMÉ. XXVII. 1988. Miskolc 1989. 501-512.

Ltsz.: = leltári szám

LUKIANOS = Lukianosz összes művei. Bp. 1974. A hosszú életűek c. munkát fordította Bollók János. Toxarisz vagy a barátság c. munkát fordította Kárpáthy Csilla.

M., m. = magasság

MAKKAY 1997 = Makkay János: 'A tempore regis Atile conservata'. Új történetek Szent László királyról. Bp. 1997.

MAKKAY 1998 = Makkay János: Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Bp. 1998.

MAKSZIMENKO 1983 = В. Е. Максименко: Савроматы и сарматы на Нижнем Дону. Ростов-на-Дону 1983.

MARÁZ 1977 = Maráz Borbála: Délkelet-Magyarország La Tene-korának kronológiai kérdései. ArchÉrt. 104. Bp. 1977. 47-64.

MARCSENKO 1988 = И. И. Марченко: Проблемы этнической истории сиракского союза в Прикубанье. In.: Проблемы археологии и этнографии Северного Кавказа. Краснодар 1988. 68-83.

MARCSENKO 1996 = И. И. Марченко: Сираки Кубани. Краснодар 1996.

MĂRGHITAN 1974 = Liviu Mărghitan: Considerații referitoare la sistemul vaama din caldrul Banatului în epoca Romană. Tibiscus 3. Timisoara 1974. 105-109.

MARÓTI -VADAY 1979-80 = T. Maróti Éva-H. Vaday Andrea: Kora császárkori figurális festett kerámia Pannoniában és a szarmata Barbaricumban. Studia Comitatensia 9. Bp. 1980. 79-94.

MATEI 1980 = Alexandru Matei: Repertoriul asezărilor apartinând dacilor liberi (sec. II-IV e. n.) descoperite pe teritoriul judetului Sălaj (Verzeichnis der in Kreis Sălaj entdeckten Siedlungen der freier Daker-2.-4. Jhdts. u. Z.). Acta Musei Porolissensis IV. Zalău 1980. 229-243.

MEDVEGYEV 1997 = А. П. Медведев: Ранний железный век лесостепного Подонья. Автореферат докторской диссертации. Москва 1997.

MFM. = Móra Ferenc Múzeum (Szeged)

- MFME. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MittArchInst. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MKCSM. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében (Szeged)
MNM. = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MÓCSY 1954 = Рндраш Мочи: К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи. (Zur periodisierung der frühen Sarmatenzeit in Ungarn.) Acta Antiqua 4. Szeged 1954. 115-128.
MÓCSY 1962 = Mócsy, András: Pannonia. In.: Pauly-Wissowa Realenciklopädie Suppl. IX. Stuttgart 1962. 515-776.
MÓCSY 1965 = Mócsy András: Korai római korszak. In.: Orosháza története. Szerkesztette: Nagy Gyula. Orosháza 1965. 105-109.
MÓCSY 1972 = András, Mócsy: Das letzte Jahrhundert der römisch-barbarischen Nachbarschaft im Gebiete des heutigen Ungarn. (A római-barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén.) Cumania I. Kecskemét 1972. 83-102.
MÓCSY 1974 = Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Bp. 1974.
MÓCSY 1977 = András, Mócsy: Die Einwanderung der Iazygen. Acta Antiqua XXV. Szeged 1977. 439-446.
MOSKOVA 1994 = М. Г. Мошкова: К вопросу о двух локальных вариантах или культурах на территории Азиатской Сарматии во II-IV вв. н.э. In.: Проблемы истории и культуры сарматов. Тезисы докладов международной конференции. Волгоград 1994. 18-23.
NAGY 1942 = Nagy Lajos: Topográfia. In.: Budapest az ókorban I. 1. rész. Bp. 1942. 353-385.
NAGY 1946 = Nagy Lajos: Az Eskü téri római erőd, Pest város óse. Bp. 1946.
NAGY 1973 = Nagy Tibor: Római kor. In.: Budapest története I. Bp. 1973. 83-184.
NEMOIANU 1979 = Larisa Nemoianu: Sondajul arheologic de la Călinesti, jud. Maramures. Materiale si cercetări arheologice XIII. Oradea 1979. 133-134.
NEPPER 1983 = M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd-Kisfarkasdombon. (Die Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Kisfarkas-Hügel, Biharkeresztes-Ártánd.) DMÉ. 1981. Debrecen 1983. 67-118.
M. NEPPER 1984 = M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd-Kisfarkasdombon. (Die sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelengen auf dem Kisfarkas-Hügel, Biharkeresztes-Ártánd.) DMÉ. 1981. Debrecen 1984. 1-52.
NEPPER 1985 = M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdombon. (Eine sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas-Hügel, Biharkeresztes-Ártánd.) DMÉ. 1982. Debrecen 1985. 101-249.
NÉMETI 1986-1987 = Ion Németi: Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare). (Archäologische Entdeckungen auf dem Gebiet des Dorfes Moftinul Mic-Kreis Satu Mare.) Satu Mare VII-VIII. Satu Mare 1986-1987. 101-137.
NEUMANN 1967 = Alfred Neumann: Forschungen in Vindobona 1948 bis 1967. I. RLÖ. 23. Wien 1967.
OVIDIUS = Ovidius: Levelek Pontusból. Fordította: Kartal Zsuzsa. Bp. 1991.
PÁLÓCZI 1976 = Pálóczi Horváth András: Késő szarmata sír Lászlófalván. (Spätsarmatenzeitliches Grab in Lászlófalva.) Cumania 4. Kecskemét 1976. 73-78.
PÁRDU CZ 1931 = Párducz Mihály: A nagy Magyar Alföld római kori leletei. (Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld.) Dolgozatok 7. Szeged 1931.
PÁRDU CZ 1935 = Párducz Mihály: Adatok az Alföld római kori kerámiajához. (Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit.) Dolgozatok XI. Szeged 1935. 175-203.

PÁRDUCZ 1935A = Párducz Mihály: Az első Pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon. (Die frühesten Funde der ersten pontisch-germanischen Denkmälergruppe in Ungarn.) A Berliini Collegium Hungaricum Kiadványai 2. Szeged 1935.

PÁRDUCZ 1937 = A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye. Dolgozatok XIII. Szeged 1937. 105-181.

PÁRDUCZ 1938 = Párducz Mihály: Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. (Römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely.) Dolgozatok XIV. Szeged 1938. 90-123.

PÁRDUCZ 1939 = Párducz Mihály: Rómaikori telep Makó mellett. (Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó.) Dolgozatok XV. Szeged 1939. 133-145.

PÁRDUCZ 1941 = Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns.) I. ArchHung. 25. Bp. 1941.

PÁRDUCZ 1944 = Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns.) II. ArchHung. 28. Bp. 1944.

PÁRDUCZ 1949 = Párducz Mihály: Népvándorláskori ház Mohácson. ArchÉrt. 76. Bp. 1949. 85-89.

PÁRDUCZ 1950 = Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns.) III. ArchHung. 30. Bp. 1950.

PÁRDUCZ 1952 = Párducz Mihály: Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. (K istorii obsestva sarmatskih plemen v Vengrii.) ArchÉrt. 79. Bp. 1952. 39-47.

PÁRDUCZ 1960 = Párducz Mihály: Koraszarmata sírok Csanyteleken. (Early Sarmatian graves at Csanytelek.) FolArch. 12. Bp. 1960. 71-74.

PATSCH 1925 = Carl Patsch: Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. Akademie der Wissenschaften in Wien XXVII. Wien 1925. 181-216.

PETŐ 1971 = R. Pető Mária: Szarmata kori ásólelet Orosról. (Sarmatian period spades from Oros.) FolArch. 22. Bp. 1971. 29-34.

PETŐ 1973 = R. Pető Mária: Rákoscabai római kori fémelet. Budapest Régiségei 23. Bp. 1973. 131-137.

PETRIKOVITS 1985 = Harald Petrikovits: Römische Handel am Rhein und an den oberen und unteren Donau. In.: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa Teil I. Hrsg. K. Düweé-H. Jahnkuhnv-H. Siems-D. Timpe. Abh. d. Akad. d. Wiss. in Göttingen Nr.143.

PIETA 1982 = Karol Pieta: Die Púchov-Kultur. Studia Archaeologica Slovaca Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Slovacae. I. Nitra 1982.

PINTÉR 1998 = Pintér László: Szarmata falu Fajsz és Dusnok között. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1998. 35-38.

PIRCHALA 1916 = Pirchala Imre: Amnianus Marcellinus reánk maradt történeti művei. Bp. 1916.

PLINIUS = Pliny: Natural History II, Libri III-VII. Translated by H. Rackham. Cambridge 1989.

PODOSZINOV 1967 = A. В. Подосинов: Скифы, сарматы и геты в „Tristia" и „Epistulae ex Ponto" Овидия. In.: Древнейшие государства на территории СССР. Москва 1976. 21-40.

POLIN 1992 = С. В. Полин: От Скифии к Сарматии. Киев 1992.

POLYBIOS = Полибий: Всеобщая история. Санкт-Петербург 1994.

PROTASE 1971 = Dumitru Protase: Asezarea si cimitirul daco-roman de la Obreja

(Transilvania). (Die dakisch-römische Siedlung und der Friedhof von Obreja- Siebenbürgen). Acta Musei Napocensis VIII. Cluj 1971. 135-160.

PTOLEMAIOS = Claudius Ptolemy: The Geography. Translated and edited by *Edward Luther Stevenson*. New York 1991.

PUGACSENKOVA 1989 = Г. А. Пугаченкова: Древности Мианкаля. Ташкент 1989.

RADNÓTI 1938 = Radnóti Aladár: A pannoniai római bronzedények. DissPann II. 6. Bp. 1938. 137-138.

ROSTOVTZEFF 1922 = M. Rostovtzeff: Iranians and Greeks in South Russia. Oxford 1922.

SCHERBAKOVA-KASHUBA 1993 = T. A. Scherbakova-M. T. Kashuba Sarmatian and Alanian Antiquities (Barrow Burials in the Vicinity of the Settlement of Mokra). Tiraspol 1993.

SCSUKIN 1970 = М. Б. Щукин: К истории Нижнего Поднепровья в первые века нашей эры. Археологический сборник 12. 1970. 54-67.

SCSUKIN 1994 = Ě. Ā. Űóęęĳ: Īř đóáĳĳ ŷđ. (On the Turne of the Erae.) Ćřĳęň-Ďĳĳđáóđđ 1994.

SCSUKIN 1995 = М. Б. Щукин: Две реплики: о Фарзое и надписи из Мангупа, о царе Артавазде и погребении в Косике. (Two remarks: about Pharzoios and the inscription from Mangup, about king Artavasdes and the Kosika burial.) Вестник древней истории 1995. 4. 175-180.

SELOV 1972 = Д. Б. Шелов Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры. Москва 1972.

SALAMON 1960 = Salamon, Ágnes: Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit. FolArch 12. Bp. 1960. 145-159.

SEBESTYÉN 1926 = Cs. Sebestyén Károly: A szegedi vár legrégibb története. (Die älteste Geschichte der Szegeder Festung.) Dolgozatok 2. Szeged 1926. 144-157.

SHA = Historia Augusta. Fordította: TERÉNYI ISTVÁN. Bp. 1968.

SIKLÓDI 1982 = Siklódi Csilla: Tiszaug-Kisrétpart (Szolnok m.). Az 1981. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 36. Bp. 1982. 26-27.

sz. = század

szá. = szájmértő

SOPRONI 1958 = Soproni Sándor: Pest megye régészeti emlékei. III. Pest megye műemlékei. I. Bp. 1958. 35-49., 54-57.

SOPRONI 1978 = Sándor, Soproni: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert. Bp. 1978.

SOPRONI 1980 = Soproni Sándor: Die Caesarwürde Caracallas und ihre syrische Kohorte von Szentendre. Alba Regia 18. Székesfehérvár 1980. 39-52.

STANCZIK 1975 = Stanczik Ilona: Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok 1975.

STRABÓN = Strabón: Geógraphika. Fordította: Földy József. Bp. 1977.

SUETONIUS = Suetonius Gaius Tranquillus: A Caesarok élete. Fordította: Kiss Ferencné. Bp. 1975.

SZABÓ 1969 = Szabó János Győző: Heves megye régészeti emlékei II. In.: Heves megye műemlékei I. Szerkesztette: Dercsényi Dezső-Voit Pál. Bp. 1969. 41-63.

SZÉKELY 1960 = Székely, Zoltán: Săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe (Reg. Autonomă Maghiară). (Les fouilles exécutées par le Musée Régional de Sfintu Gheorghe.) Materiale si cercetări arheologice VII. Bucuresti 1960. 179-190.

SZÉKELY 1969 = Székely, Zoltán: Materiale ale culturii Sîntana de Mures din sud-estul Transilvaniei (Kivonat). Aluta I. Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy 1969. 7-114.

SZÉKELY 1992 = Székely, Zoltán: Cercetări arheologice la Porumbenii Mici, judetul Harghita (asezarea prefeudala). (Les résultats des recherches archéologiques exécutées a Porumbenii Mici-départ. Harghita). Marisia XV-XXII. 1985-1992. Tîrgu-Mures 1992. 121-128.

szél. = szélesség

SZERGACKOV 1996 = И. В. Сергацков: Динамика взаимоотношений сарматов Волго-Донских степей с античным миром во II в. до н.э. - III в. н.э. Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Тезисы докладов VIII международной научной конференции. Ростов-на-Дону 1996. 112-115.

SZIMONOVICS 1983 = Э. А. Симонович: Население столицы позднескифского царства. (По материалам Восточного могильника Неаполя Скифского.) Киев 1983.

SZIMONYENKO 1991 = А. В. Симоненко: Роксолани (пошук археологічних відповідностей). (Роксоланы (поиск археологических соответствий). (Roksolans-a search for archaeological conformities). Археология 1991/4. 17-28.

SZILÁGYI 1949 = Szilágyi János: A Rákospatak menti római erődítmény és fahíd. ArchÉrt. 76. Bp. 1949. 73-77.

SZIMONYENKO 1993A = A. Simonenko: Sarmatian tribes of the Great Hungarian Plain and the North Pontic region. Problem of migrations. Specimina Nova. Pécs 1993. 59-64.

SZIMONYENKO 1993 = А. В. Симоненко: Сарматы Таврии. Киев 1993.

SZIMONYENKO 1994 = А. В. Симоненко: Северное Причерноморье в системе сарматской культурно-исторической общности. In.: Проблемы истории и культуры сарматов. Тезисы докладов Международной конференции. Волгоград 1994. 15-17.

SZIMONYENKO 1994A = A. V. Simonenko: The problem of the Sarmatian penetration in the North Pontic area according to archaeological data. Il Mar Nero. Roma-Paris I-1994. 99-134.

SZIMONYENKO 1995 = A. V. Simonenko: Catacomb graves of the Sarmatians of the North Pontic region. (A Fekete-tenger északi partvidékének szarmata katakombás temetkezései.) MFM - Studia Archaeologica I. Szeged 1995. 345-361.

SZIMONYENKO -LOBAJ 1991 = А. В. Симоненко- Б. И. Лобай: Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н.э. Киев 1991.

SZKRIPKIN 1984 = А. С. Скрипкин: Нижнее Поволжье в первые века нашей эры. Саратов 1984.

SZKRIPKIN 1997 = А. С. Скрипкин: Этюды по истории и культуре сарматов. Волгоград 1997.

SZKRIZSINSZKAJA 1977 = М. В. Скрижинская: Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего. Киев 1977.

SZMIRNOV 1964 = К. Ф. Смирнов: Савроматы. Ранняя история и культура сарматов. Москва 1964.

SZMIRNOV 1975 = К. Ф. Смирнов: Сарматы на Илеке. Москва 1975.

SZMIRNOV 1984 = К. Ф. Смирнов: Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва 1984.

SZMIRNOV 1989 = К. Ф. Смирнов: Савроматская и раннесарматские культуры. In.: Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР. Москва 1989. 165-177.

SZMMÉ. = Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv

SZSZB m. = Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

SZTAVISZKIJ 1977 = Б. Я. Ставиский: Кушанская Бактрия: проблемы истории культуры. Москва 1977.

t. = tábla

tá. = talpátmérő

TACITUS = Tacitus összes művei I-II. Fordította: *Borzásák István*. Bp. 1980.

TARI 1994 = Tari Edit: Korai szarmata sír Újszilváson. In.: A kőkortól a középkorig. Szerkesztette: *Lőrinczy Gábor*. Szeged 1994. 259-264.

TEODOR 1975 = Silvia Teodor: Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botosani). (Les fouilles de Cucorăni-dép. de Botosani). *Arheologia Moldovei VIII*. Bucuresti 1975. 121-201.

B. THOMAS 1972 = B. Thomas, Edit: Frühkaiserzeitliche Victoria-Statuette aus dem Barbaricum. (Koracsászárkori Victoria-szobrocska a Barbarikumból.) *Cumania 1*. Kecskemét 1972. 57-81.

B. THOMAS 1976 = B. Thomas, Edit: Figuralverzierter Griffschalenhenkel aus Jászszenlászló. (Figurális díszű serpenyőnyél Jászszenlászlóról.) *Cumania 4*. Kecskemét 1976. 21-26.

TIRACJAN 1985 = Г. А. Тирацян: Армения в I-III вв. н.э. In.: Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии. *Археология СССР*. Москва 1985. 69-78.

TJM. = Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely)

B. TÓTH 1991 = B. Tóth Ágnes: Gepida településnyomok a Körös-Tisza-Maros közén. *MFMÉ. 1984/85-2*. Szeged 1991. 97-105.

TROGMAYER 1975 = Trogmayer, Ottó: Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. *FontArchHung*. Bp. 1975.

ÚJHARTYÁN = H. Vaday Andrea - Szekeres Ágnes: Szarmata lelőhely Újhartyánon. *Studia Comitatus*. Sajtó alatt.

uo. = ugyanott

v. = vastagság

VÁCZY 1940 = Váczy Péter: A hunok Európában. In.: Attila és hunjai. Szerkesztette: *Németh Gyula*. Bp. 1940. 61-142.

VADAY 1974-75 = H. Vaday, Andrea: Ein „barbarisches“ Skelettgrab von Zagyvarékas. *MittArchInst. 5*. Bp. 1974-75. 81-88.

VADAY 1978 = H. Vaday, Andrea: Rasparaganus Rex Roxolanorum. *MittArchInst. 7*. 1977. Bp. 1978. 27-31.

VADAY 1980 = H. Vaday, Andrea: Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. (Novye dannye k voprosu rassirenija t. naz. scitkovyh brasletov.) *Slovenská Archeológia XXVIII*. Nitra 1980. 91-100.

VADAY 1984 = H. Vaday Andrea: Késő-szarmata agyagbográcsok az Alföldön. (Spätsarmatischen Tonkessel von der Tiefebene.) *MFMÉ. 1980/81*. Szeged 1984. 31-42.

VADAY 1984A = H. Vaday, Andrea: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörösögös. *MittArchInst. 12/13*. 1982-1983. Bp. 1984. 167-188.

VADAY 1985 = Vaday Andrea: A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. (Der Fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätsarmatischen eingeglätteten Keramik.) *ArchÉrt. 112*. Bp. 1985. 25-35.

VADAY 1985A = H. Vaday, Andrea: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós- Surján-Újtelep. *ActaArchHung. 37*. Bp. 1985. 345-390.

VADAY 1989 = H. Vaday, Andrea: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Anteus* 17-18. 1988-1989. Bp. 1989.

VADAY 1989A = H. Vaday, Andrea: Sarmatisches Männergrab mit Goldfund aus Dunaharaszti. *FolArch.* 40. Bp. 1989. 129-136.

VADAY 1990-91 = H. Vaday, Andrea: The Dacian Question in the Sarmatian Barbaricum. *Antaeus* 19-20. Bp. 1990-91. 75-83.

VADAY 1994 = Vaday, Andrea: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia XLII-1.* Bratislava 1994. 105-124.

VADAY 1995-96 = Vaday Andrea: Szarmata temetőrészlet Kompolton. (Ein sarmatisches Grberfeldsdetail in Kompolt.) *Agria. XXXI-XXXII.* Eger 1995-1996. 5-62.

VADAY 1996 = Vaday, Andrea: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion). *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Archaeolingua* 5. Bp. 1996. 51-305.

VADAY-ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1989 = H. Vaday, Andrea-Istvánovits, Eszter-Kulcsár, Valéria: Sarmatian Costume in the Carpathian Basin. *Klio* 71. 1. Leipzig 1989. 107-114.

VADAY-MEDGYESI 1994 = Vaday, Andrea-Medgyesi, Pál: Rectangular vessels in the Sarmatian Barbaricum. *ComArchHung.* 1993. Bp. 1994. 63-89.

VADAY-SZŐKE 1983 = H. Vaday Andrea-Szőke Béla Miklós: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt.) *ComArchHung.* Bp. 1983. 79-132.

VADAY-VÖRÖS 1977 = H. Vaday Andrea-Vörös István: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában. (Sarmatische Siedlungsspuren in der Gemarkung von Bánhalma.) *ArchÉrt.* 104. Bp. 1977. 98-108.

VADAY-VÖRÖS 1980 = Vaday Andrea-Vörös István: Szarmata település Kunszentmártonban. (Sarmatian settlement at Kunszentmárton.) *SZMMÉ.* 1979-1980. Szolnok 1980. 117-139.

VÁRADY 1961 = Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. *A Római Birodalom utolsó évszázada (376-476).* Bp. 1961.

VÁRADY 1969 = Várady, László: Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376-476. Bp. 1969.

VERNADSKY 1951 = George Vernadsky: Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung. *Saeculum* 2. München 1951. 357-358.

VINOGRADOV 1994 = Ю. Г. Виноградов: Очерк военно-политической истории сарматов в I в. н.э. (Military and political history of Sarmatians in the first century A. D.) *Альманах археологической науки* 1994/2. 151-169.

VINOGRADOV et al. 1997 = Ю. Г. Виноградов-К. К. Марченко-Е. Я. Рогов: Сарматы и гибель „Великой Скифии". In.: *Сарматы и Скифия. Донские древности* 5. Азов 1997. 6-27.

VISY 1977 = Visy Zsolt: Intercisa. A római kori Dunaújváros. Bp. 1977.

VISY 1995 = Visy, Zsolt: The problems of the Dacian ethnic group in Hungary. In: *Din istoria Europei Romane.* (Universitatea din Oradea, Seria: Istorie IV.) Oradea 1995. 93-104.

VÖRÖS 1980 = Vörös Gabriella: Adatok a szarmata nő viselet történetéhez. *MKCSM.* Szeged 1980. 137-143.

VÖRÖS 1981 = Vörös Gabriella: Adatok a szarmatakori női viselethez. *ComArchHung.* Bp. 1981. 121-135.

VÖRÖS 1983 = Vörös Gabriella: A korai szarmata időszak tárgyi hagyatéka. In.: Szeged története. Szerkesztette: *Kristó Gyula*. Szeged 1983. 124-131.

VÖRÖS 1983A = Vörös Gabriella: A kései szarmaták, korai germánok tárgyi hagyatéka. Szeged története I. Szerkesztette: *Kristó Gyula*. Szeged 1983. 134-145.

VÖRÖS 1984 = Vörös Gabriella: Késő szarmata edényégető kemence Sándorfalva- Eperjesen. *Iparrégészet* II. Veszprém 1984.

VÖRÖS 1984A = Vörös Gabriella: Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs-Paptanyán. MKCSM. Szeged 1984. 18-22.

VÖRÖS 1985 = Vörös Gabriella: Hunkori őrlőkö Nagymágocson. MKCSM. Szeged 1985. 11-16.

VÖRÖS 1991 = Vörös Gabriella: Települések Csongrád megyében az 1-5. században (lelőhelykataszter). (Siedlungen aus dem 1-5. Jahrhundert im Komitat Csongrád.) MFMÉ. 1984/85-2. Szeged 1991. 83-96.

VÖRÖS 1993 = Vörös, Gabriella: Le village sarmate de Nagymágocs, une antre image des Barbares. In.: Rome face aus Barbares. Red.: Medellec, P. Abbaye de Daoulas. 1993. 173-174.

VÖRÖS 1994 = Vörös, Gabriella: Spätsarmatisch-hunnenzeitlicher Siedlungsteil in Bordány. *Specimina Nova* 1993. Pécs 1994. 37-57.

WICKER 1995 = Wicker Erika: M5 125. Kiskunfélegyháza-Autóspihenő szarmatakori település és temető. Az 1994. évi leletmentés eredményeinek rövid összefoglalása. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994. Kecskemét 1995. 199-206.

WICKER 1997 = Wicker Erika: Egy szarmata falu külterülete M5 125. (Kiskunfélegyháza-Izsáki út). Feltárások 1995-1996. évben. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996. Kecskemét 1997. 73-80.

ZADNEPROVSKIY 1996 = Y. A. Zadneprovskiy: The nomads of northern Central Asia after the invasion of Alexander. In.: History of civilizations of Central Asia II. Unesco 1996. 457-472.

ZINYKO 1991 = Â. Í. Зинько: Об этносоциальной стратификации сельского населения европейской части Боспора в IV-III вв. до н.э. In.: Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии II. Симферополь 1991. 39-43.

ZSDANOVSZKIJ 1988 = A. M. Ждановский: Классификация наконечников стрел из курганных погребений Среднего Прикубанья сарматского времени. In.: Проблемы археологии и этнографии Северного Кавказа. Краснодар 1988. 54-68.

Kat. 11. részlet

Kat. 21.

Kat. 8.

Kat. 21.

Kat. 2.

Kat. 3.

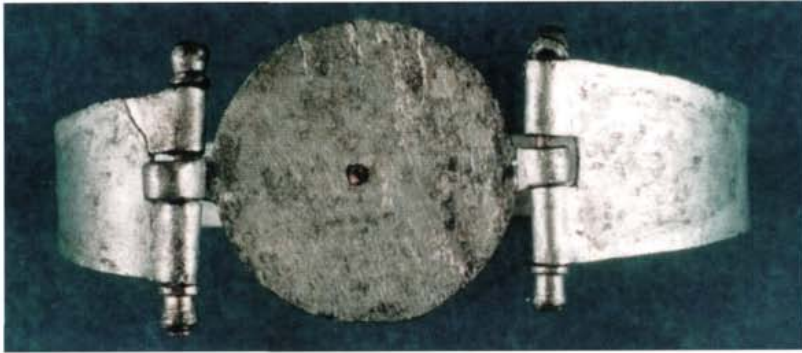
Kat. 5.

Kat. 32.

Kat. 25.

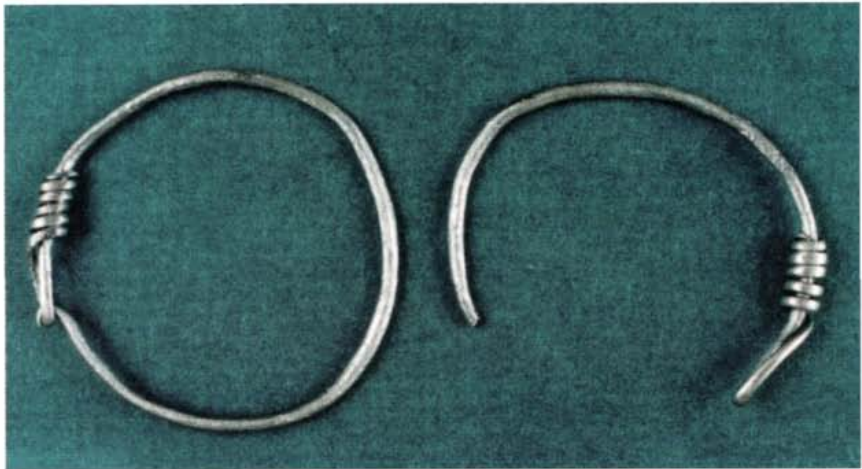
Kat. 28.

Kat. 31.

Kat. 23.

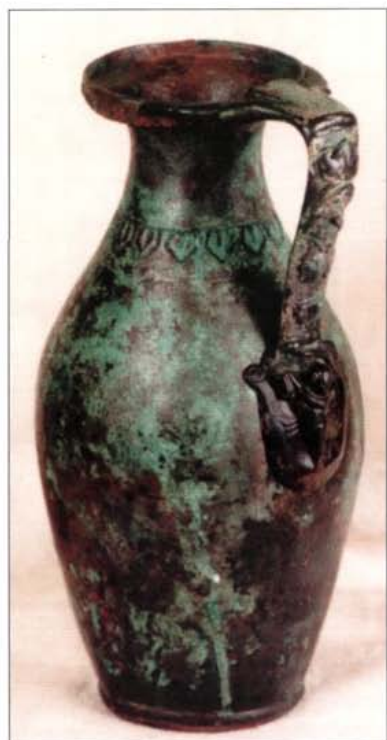
Kat. 26.

Kat. 22.

Kat. 58.

Kat. 79.

Kat. 51.

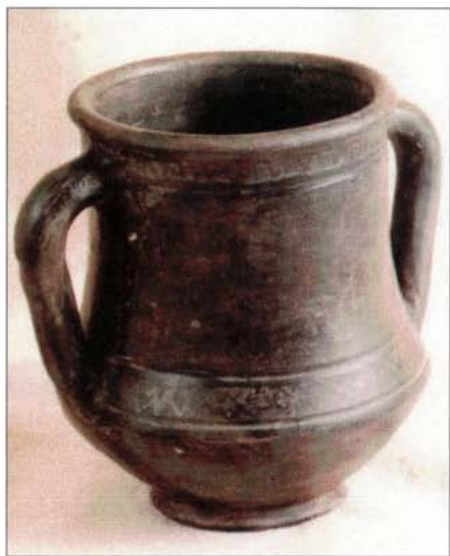
Kat. 69.

Kat. 72.

Kat. 50.

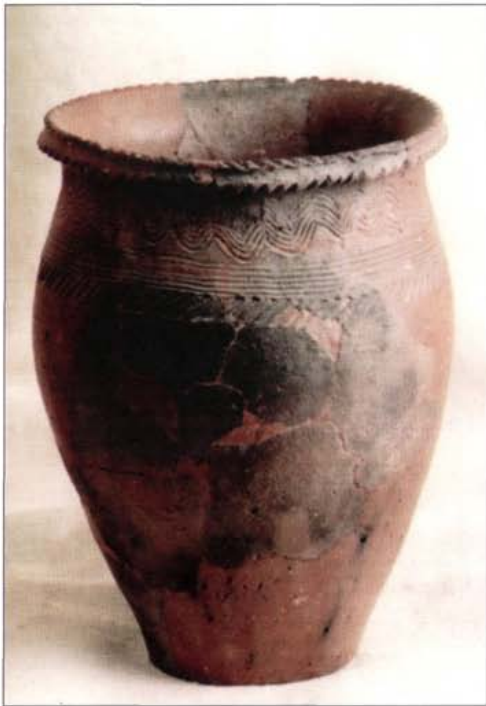
Kat. 164.

Kat. 119:

Kat. 157.

Kat. 154.

Kat. 117.

Kat. 106.

Kat. 109.

Kat. 180.

Kat. 173.

